

DL
1
A2

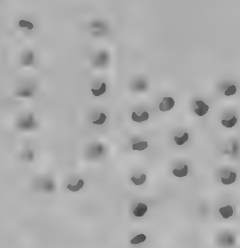
JAN 2 - 1924

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF.



DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1917.

III. RÆKKE.

7. BIND. 1. HÆFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8^{vo}):.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1916.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;
1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.
1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1^{ère} livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.
1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914.
6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544
og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—
96 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,
1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver
Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).
2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

Comp. Phil. copy
M. H.
1-2-24
5-1

KIRJALAX SAGAS KILDER.

AF KR. KÅLUND.

DA på det norske hofs tilskyndelse den franske ridderdigtning i 13. århundredes 1ste halvdel gennem oversættelser på modersmålet blev bekendt i Norge og på Island, var det, som åbenbarede sig for læsere og tilhørere en ny verden, hvor fantasi og følelse rådede. Herlige helte mødtes med skønne damer i fyrstelige haller eller færdedes et broget æventyrliv i fremmede lande, og erotik og lyrisk stemningsfylde fandt udtryk i et rigt og blomstrende sprog. Oversættere og bearbejdere grebes af originalens poetiske form og søgte at løfte stilen ved digteriske vendinger og anvendelse af ord hentede fra skjaldesproget, ved lejlighedsvis rim og navnlig ved brug af alliteration (bogstavrim) — se herom fortalen til G. Cederschiölds *Fornsögur Suðrlanda*. Også ordsprog og stående udtryk er betegnende for disse frembringelser. Denne litteratur blev overordenlig yndet. På oversættelser og bearbejdelser fulgte fri efterdigtninger, og 14.—15. årh. viser en masseproduktion af æventyrsagaer, hvis fremstilling efterhånden synker ned til det urimelige og trivielle. Ofte kan det være vanskeligt at se, om man i en sådan saga har en bearbejdelse af fremmed stof eller fri digtning. Et eksempel — dog af ganske særlig art — frembyder Kirjalax saga, som i det efterfølgende nærmere skal behandles, således at først et referat af indholdet gives.

Over Athen i Grækenland rådede hertug Laicus, en kraftig og virkelysten ridder, som higede efter at prøve kræfter med fremmede folkeslag, Han drog til Syrien, hvor kong Dag-

nus herskede i Damaskus, og begærede til ægte hans datter, hvis fuldkommenheder beskrives. Kongen, som er så øm over sin datter, at han ikke har kunnet bekvemme sig til at bortgifte hende, afviser også Laicus, som i tilfælde af afslag havde truet med krig, men viser sendebudene al gæstfrihed. Bæge rustede sig til kamp, og Laicus erobrede byerne Tyrus og Sidon. Dagnus sendte sin søn Egeas for at genvinde dem, og det påfølgende slag beskrives. Det kom til en tvekamp mellem Laicus og Egeas, som overvindes, men de indgik våbenbroderskab, og Egeas forligte Laicus og sin fader kong Dagnus, hvis datter Mathidia efter eget samtykke bortfæstedes til Laicus. Brylluppet holdtes med stor pragt i den efter kejser Augustus opkaldte by Cæsarea Augusti; Dagnus kronede Laicus til konge og overdrog ham den af ham erobrede del af Syrien.

Om denne Egeas er der i lærdoms-bøger berettet et underligt æventyr. Egeas var efter opfordring draget i hærfærd med kejser Valentinianus til Afrika mod to hertuger af Mauritania, som truede Rom, og som kejseren på pave Bonifacius bud bekæmpede, medens den anden kejser Theodosius blev tilbage for at beskytte Rom mod angreb fra landene nord for fjældet (o: Alperne). Efter at hertugerne var dræbte, drog Egeas på æventyr og kom til Getulia, hvor en tryllekyndig prinsesse havde med en tyr avlet uhyret Honocentaurus. Mod løfte om en kongedatters hånd lovede Egeas at fælde dyret; han lod den kunstfærdige Dydalos bygge et hus med mange krog-gange og kamre, og lokkede med en mading dyret ind i huset, hvor han dræbte det. Denne husform kaldes Domus Dydali eller Völundarhús, og man bruger at afbilde den til erindring om og berømmelse for ophavsmanden.

Efter et kort ophold i Syrien vendte kong Laicus tilbage til Grækenland, til den del af landet, som hedder Thessalia, og tog ophold i Athen. Der var på den tid megen ufred viden om i verden, som det siges i Imago Mundi og Chronica 'mericion', hvorfor der holdtes et kongestævne og fred blev sat af Romerne efter kejserens anvisning. Laicus får sønnen Kirjalax, hvem vismændene spår en berømmelig fremtid, og hvis herlige egenskaber udvikledes ved en omhyggelig uddannelse. Fra Italien kom mange ypperlige riddere, som den patricius, der var valgt i Rom, havde skænket stolkongen Lotarius i Konstantinopel. Ypperst af dem var Romanus. Laicus udbad sig af Lotarius denne ridder, for at hans søn kunde uddannes af ham, og dette indrømmes. Kirjalax lærte først i 7 år boglig kundskab og gennemgik alle liberales artes, derefter ridderlige øvelser og overgik alle andre; kun med Romanus prøvede

han ikke styrke. En højtidsdag berammede Laicus en stor turnering, for at erfare, om Kirjalax er duelig til riddertjæneste, eller om han skal bruge sin boglige indsigt til at blive abbed eller biskop. Da dagen kom, iklædtes Kirjalax fuld rustning, hvis enkelte dele beskrives, og modtog sammen med 500 andre unge mænd af sin fader ridderslaget. Af ridderne udmærkede sig særlig Romarik, søn af hertugen i Macedonia. Kirjalax og Romanus prøvede en dyst sammen; de var næsten jævninge, men Kirjalax hest svigtede, og Romanus vil da ikke fortsætte, men forærede Kirjalax som anerkendelse sin udmærkede hest Aquila, som selv kæmper med, når det gælder; den var fra Svaben, nord for fjældet, og var en gave til Romanus fader Lucius, høvding i Rom. Sluttelig prøvede Romarik og Romanus kræfter, og bægge er hinandens lige.

Laicus gav nu sin søn valget mellem at overtage riget i Grækenland eller se sig om i verden, og Kirjalax valgte det sidste. Med talrige skibe og mandskab drog han til Frygien, hvor kong Soba herskede, men optrådte fredelig og hærgede ikke. Kongen indbød ham til sig og modtog ham med et prægtigt gæstebud. Da Kirjalax erfarede, at kong Soba truedes af den hedenske kong Soldan af Babylon, som krævede en ydmygende skat, lovede han sin bistand og fik en borg overdraget af kongen. En dag besøgte Kirjalax det sted, hvor Troja havde stået, og beså alle ruinerne samt Hektors og Akilles gravsteder.

Kong Soldan med sine 4 sønner ankom med en frygtelig hær, der talte allehånde uhyrer og vidunder-folk samt mange elefanter. Kirjalax gav det råd at skræmme elefanterne med mus, som de frygter mest af alle væsener, og anvende blider mod den fjendtlige hær, når den kom i uorden. Slaget stod ved Theloina. Kampen, som vidtløftig skildres, bølgede frem og tilbage; elefanterne skræmmedes ved de mod dem løsslupne mus og bragte uorden i risernes og uhyrernes skarer; mod de 4 kongesønners ridderhære havde Kirjalax opstillet 4 hær-afdelinger; også disse vinder, og efter en hård kamp flyede kong Soldan til sine skibe, af hans sønner var de 3 tagne til fange, 1 dræbt. Sejren, som skyldtes Kirjalax, fejredes med et stort gæstebud i kong Sobas telt; Kirjalax vægrer sig ved at modtage mere end halvdelen af byttet, men får kongenavn og tilbud om det halve rige. Kong Soldan sluttede nu fred og udløste sine sønner med kostbare gaver.

Kirjalax vil endnu ikke slå sig til ro, men fortsatte rejsen og sejlede først til Sicilien, hvor han hjalp kejser Zeno og Siciliens konge Lodovicus mod en fra de nordlige lande kom-

mende viking Eugenius, som måtte fly, men — efter hvad *Gesta Romanorum* beretter — senere samlede en hær i Sva-ben og Holsten, hærgede Italien og erobrede Rom. Efter denne sejr styrede Kirjalax mod Jorsalhavet. Kejseren sejlede til landene mod øst og havde bestandig ufred og kamp. Den over Rom satte patricius måtte kæmpe mod kong Theoderik og mange fremmede folkeslag, og patricius bad forgæves kong Attila om hjælp; Theoderik eller, som han på dansk tunge kaldes, Didrik indtog Rom og begik som Arianer mange ugær-ninger: sultede pave Johannes ihjel og dræbte de udmærkede mænd Simacus og Boecius, som det berettes i *Gesta Romanorum*, *Imago Mundi* og *Dialogus Gregorii*. Kong Attila, som hærgede i Saxland og Frankland, fangede den engelske kongedatter Ursula og hendes 11,000 ledsagerinder, som af den engelske konge var sendte til Frankerkongen, og da de ikke vilde føje sig efter hedningernes vilje, dræbtes de alle.

Kirjalax ankom til Akersborg og begav sig derfra med nogle af sine mænd til Jerusalem, hvor alle de hellige steder besøgte, og som topografisk beskrives. Derpå drog Kirjalax med sin flåde til verdens søndre del og kom til Indien, hvor de så mange vidundere, deriblandt fuglen Fønix, de kanel-samlende fugle cinnami og den talende sitacus, og måtte kæmpe med de farlige griffoner. Han besøgte Afrika og nåede lige til Herkules stolper ved verdens ende, men på grund af manglende kundskab vil forfatteren ikke skrive mere herom, men haster til de frasagn, som støttes ved pålidelige vidnesbyrd, nemlig hvad gamle kvæder beretter, eller lærdomsrige annaler og andre visdomsbøger bekræfter.

For anden gang kom Kirjalax til Sicilien og modtoges med al hæder af kong Lodovicus, af hvis 4 døtre Kirjalax tro mand Romarik ægtede den ene. Derefter vendte Kirjalax hjem til Thessalien, hvor hans forældre og søster modtog ham med stor glæde; han forlyster alle ved beretningerne om sin rejse og giver rige gaver. Kong Laicus opfordrede Kirjalax til at gifte sig og udpegede som et passende parti den skønne og vise Florencia, datter af kejseren i Konstantinopel eller Miklagård, hvis rige han da vilde arve. Kirjalax går ind på planen, og Florencias fuldkommenheder beskrives. Et gesandtskab afsendtes for at fri, men, uagtet Florencia er tilbøjelig til at svare ja, nægter dog kejseren at give sin datter til sønnen af hans underkonge Laicus, og Kirjalax rustede da en hær med bistand af kong Soba. Kejserens mænd foreslog en tvekamp mellem de 12 bedste krigere på hver side, og dette vedtoges. Kampen, som udførlig beskrives, faldt ud til fordel

for Kirjalax mænd, kejseren indgår forlig, og Florencia bortfæstedes til Kirjalax. Kort efter døde kong Laicus, og Kirjalax efterfulgte ham i regeringen. Det storartede bryllup fejredes i Konstantinopel i en vidunderlig hal og overværedes af den romerske kejser Leo den ældre, som havde efterfulgt Zeno, og mange andre fyrster, og kejser Lotharius udnævnte Kirjalax til sin efterfølger som øverste hersker over hele Grækenland; kejser Leo fik af Kirjalax rigelig hjælp til at hævne sin forgænger Zeno, som var falden på tog til landene mod øst. Disse begivenheder foregik samtidig med, at kong Artus af Bretland krigede i Italien og vandt under sig en stor del af Europa, hvor han mængsteds indsatte sine mænd som høvdinger, deriblandt Morgant den fredsomme. Den tapre Romanus erfarede af tilrejsende købmænd sin faders død og må forlade Kirjalax for at overtage sit hertugdømme. Inden sin afrejse fik han Kirjalax søster Luciana til hustru.

Kejser Kirjalax i Miklagård fik to sønner Villifer og Valterus, dygtige mænd, men forskellige af karakter, Valterus voldsom, Villifer forstandig og besindig, men dog hård og ubøjelig, »som senere vil høres«. En dag trådte en fremmed ridder ind i hallen og satte sig i den fraværende Valterus sæde. Den fremmede, som kaldte sig Kvinatus, blev af den hjemvendte Valterus udæsket til turnering; Kvinatus var den stærkeste og havde desuden en udmærket hest Falete, som stammede fra landene nord for fjældet, men Valterus og han forsonedes, og Kvinatus åbenbarer sig nu som søn af Romanus og Kirjalax søster Luciana. Kvinatus tog plads mellem sine to frænder, og de kappes indbyrdes i alle klærklige kunster, hvoraf 6 opregnes, men Kvinatus er den ypperste i alle. Ligeledes øver de sig daglig i idræt, men forfatteren vil nu gå over til at berette om de konger og kæmper, som har hjemme i de nordlige lande, og som kommer til at optræde i denne saga.

Således ender det ene af sagaens to hovedhåndskrifter. Det andet har endnu nogle fragmentariske linjer, hvor ordene »brødrene . . . Milas« kan læses. At sagaen har været fortsat, bestyrkes ved henvisningen »som senere vil høres« under skildringen af Kirjalax-sønnen Villifers karakter. Og at det har været et vidtløftigt arbejde, kan måske sluttes af, at det nævnte andet håndskrift er stærkt forkortende, en skæbne som særlig rammer udførlige saga-tekster.

Dette brogede indhold — i og for sig vel fortalt — berettes i gennemført riddersaga-stil: svulmende og pate-

tisk, med brede udmalinger af personer og optrin, og med mange indstrøede betragtninger; kampscener og personskildring hæves ved rigelig anvendelse af to- eller flerleddede bogstavrim, parallelisme, antiteser og participialkonstruktion, og de optrædende personer — så vel kvinder som mænd — holder ordrige taler. Man kunde fristes til at tro, at en fremmed kilde måtte ligge til grund for denne saga, som spænder over så vide felter og tumler med almen-europæisk og klassisk geografi, fremmed historie og latinske gloser. Dette er dog kun tilsyneladende. Noget af lærdommen viser sig straks at være uægte og kildehenvisningerne er mistænkelige. Et nærmere eftersyn afslører den som det besynderligste mosaik-arbejde af lån fra nordiske tekster, til hvilke forfatteren har haft et mærkeligt kendskab. Med hensyn til sprog og stil har især Alexanders saga været hans forbillede, hovedkilden for lån af enkeltheder er det bibelhistoriske værk *Stjórn*, men i øvrigt har han benyttet næsten alle betydeligere riddersagaer: *Bervers saga*, *Breta sögur*, *Bærings saga*, *Elis saga*, *Karlamagnús saga*, *Tristrams saga*, *Trójumanna saga*, *Piðriks saga* m. fl. og endnu andre kilder (har citat fra en norsk kongesaga og sandsynligvis fra en *Islændinge-saga* samt ord-lån mange andre steder fra). Nogle af de håndgribeligste eksempler på lån eller efterdigtning skal i det følgende anføres. Kirjalax besøg ved Trojas ruiner er en omdigtning af Alexanders besøg sammesteds (*Alex.* s. 14.). Sagaens ord i skildringen af det store slag mod kong Soldan, at mandefaldet er så stort, at de tre skæbnegudinder næppe får tid til at overskære trådene, men må slide dem sønder, er taget fra *Alex.* s. 19. (sml. 49, 141). Kirjalax begrundelse i samme slag af, at hver mand bør vælge at kæmpe tappert, hvad enten skæbnen har bestemt ham til fald eller sejr, er taget fra *Sverres* eller *Håkons saga* (*Kgs.* s. 50, 382). Beskrivelsen af den unge Kirjalax idrætter minder stærkt om *Njáls sagas* skildring af Gunnar fra *Hlidarende* (kap.

19). Om kejser Zeno og Siciliens konge Lodovicus, der i Syracus belejres af vikingen Eugenius, siges, af de satte »speculatorem« i borgens højeste tårn; denne vending med benyttelse af den latinske glose er øjensynlig lånt fra Stjórn, hvor et tilsvarende udtryk er brugt flere gange (s. 522, 535, 626). Ursula-legenden er hentet fra Breta sögur (Hb. 267—68). Indiens vidundere: Fønix, cinnami, den talende sitacus, griffonerne er tagne fra Stjórn (s. 70—81), hvor også det latinske vers, som lægges sitacus i munden, forekommer; når dette i Kirjalax saga indledes med »derfor har en mester sagt på fuglens vegne således«, kan heraf ikke sluttes, at sagaens forfatter har kendt digteren (Martial), men sætningen er lånt fra et andet sted i Stjórn (s. 81), hvor det indleder et vers om den talende skade. Herkules stolper er sandsynligvis lånte fra Trójumanna sögur eller Breta sögur. Beskrivelsen af den vidunderlige hal i Konstantinopel med 12 søjler, hvoraf hver bar billedet af en fløjtespillende jomfru, som, når det blæste, frembragte musik, er en omdigtning af en tilsvarende beskrivelse i Karla-magnús saga s. 471. Den som Artus-høvding nævnte Morgant den »fredsindede« (friðlyndi) kan næppe være nogen anden end Morgant den »vredsindede« (ræiðlyndi) i Elis saga s. 41. Beretningen om kong Artus er sandsynligvis lånt fra Breta sögur (Hb. 287 ff.). Hvad der i anledning af Kirjalax krigslist i slaget mod kong Soldan berettes om elefanternes skræk for mus og vognhjuls knirken er vistnok en vilkårlig gengivelse af sætninger i Stjórn s. 70—71 (om elefanter skræk for mus og drager samt løvens for hjul-knirken). De flere gange nævnte 7 liberales artes har deres tilsvarende i Bærings saga s. 90.

Forskellige vendinger og sætnings-forbindelser er mere eller mindre tydelige lån fra samme eller lignende kilder. Når kong Dagnus elsker sin datter så højt, at han ikke vil bortgifte hende, mindes man om Piðriks saga I, 49 (≈ II, 72). Oplysningen om byen Cæsarea Augusti's op-

kaldelse efter kejser Augustus beror vistnok på Stjórn s. 95. Fremgangsmåden ved Kirjalax ridderslag (et hug over halsen med tilhørende formaning) er rimeligvis hentet fra Tristrams saga (Kölbing s. 27). Når ved udmalingen af den voldsomme kamp mod kong Soldans hærmasser blandt mange andre antiteser anvendes »þá sprauklar annarr, er annarr sperrizt, þá sæfizt annarr, er annarr er fullsæfðr,« er det en videre udførelse af Alexanders sagas »annarr sprauklar nú, en annarr er fullsæfðr« (s. 41). Det ang. Kvinatus og Valterus turnering anvendte billede, at hestene løb så hurtig »som haukr ferr snarast soltinn eptin bráð«, genfindes brugt om to turnerende i Þiðriks saga (de rider mod hinanden »svá snart som þá er soltinn valr flýgr eptir bráð« I, 164). Gæstebudenes kostelige retter genfindes også andensteds, således kong Sobas »pipraða páfugla« i Elis saga og Karlamagnús saga.

To af de i Kirjalax saga optagne stykker møder i noget ændret form andensteds: labyrint-æventyret som forklaring til en tilhørende tegning (se Småstykker udg. af Samfund til udg. af gl. n. l. s. 195), Jerusalems-beskrivelsen i abbed Nikolaus Leiðarvísir (se Alfræði I, 26). Labyrint-æventyret er i Kirj. vistnok bygget over Småstykke-teksten, i hvilket tilfælde da Kirj.s forfatter andensteds fra må have kendt sagnet om uhyrets avling og Dædalus som labyrintens bygmester (Stjórn s. 85 har kun en kort hentydning til labyrintuhyret som en blanding af tyr og menneske). Jerusalemsbeskrivelsen i Kirj. og Leiðarvísir går utvivlsomt tilbage til en fælles kilde, snarest dog således, at de ikke få afvigelser i Kirj. skyldes dennes umiddelbare original, som altså må have været en Leiðarvísir nærstående parallel, da disse forskelligheder vel næppe skyldes Kirj.s forfatter. En tredje forestilling, Lykken, der ruller sit hjul (som kong Soldans fredsbud nævner), kender Kirjalax saga sandsynligvis fra Alexanders saga s. 23, skønt også denne allegori forekommer som tekst til en billedlig fremstilling,

»som mester Gallterus har sat« (Småstykker s. 198). Kong Soldans fabelfolk hører hjemme hos Isidor (Origines XI, 3), men beskrivelsen er vistnok hentet fra en oversættelse, som den der med forskellige afvigelser foreligger i flere norsk-islandske tekster; nærmest stemmer den med Hauksbók (Margháttaðar ljóðir s. 165).

Forfatteren ynder at smykke sin stil med sjældne og for dagligtalen fremmede ord. Også disse kan til dels efterspores, navnlig har Stjórn været en rig fundgrube (corvel, mater, naturiste etc.); nogle tilhører det poetiske sprog (spiur [ɔ: spjör], fífa o. fl., sml. også eikikylfa, glersteinn), andre er låneord fra lærd stil eller synes at gå tilbage til norsk kilde. Adskillige ord bliver dog tilbage, som utvivlsomt er litterære lån, men uvist hvorfra, f. eks. akyxn, arabicus (om en arabisk heste-ejer), beinlingar (benskinner?), eyjar-epli (appelsin), past — det sidste brugt om den kresrunde, indre, søjle-omgivne del af kongehallen i Miklagård, i en betydning som minder om »pasta« hos Du Cange (Materiatio, lignum ædificationi aptum et necessarium)¹. Et af forfatterens yndlingsudtryk: fyrir norðan fjall (om landene nord for Alperne) er øjensynlig også et til udsmykning anvendt lån — sml. f. eks. Veraldar saga — etc. etc.

Det er allerede nævnt, at forfatteren smykker sit værk med kildehenvisninger for således at give det et lærdommens og troværdighedens præg, som dog næppe skal tages altfor alvorligt. Selvfølgelig er det en opdigtelse, når forf. for Kirjalax senere historie beråber sig på gamle kvad, annaler og andre lærdomsbøger. Men ved siden heraf citeres følgende latinske værker: Cronika »mericion« (ɔ: Martiniana?), Dares, Dialogus Gregorii, Gesta Romanorum

¹ Sml. dog hermed rimernes ejendommelige brug af »past«, særlig »heila past« = hoved (F. Jónsson, Rímnasafn II, s. 262 v. 38, 269 v. 25, 279 v. 6); ved siden heraf forekommer »girndar past« (II, s. 267 v. 15), hyggju past (II, s. 301 v. 3), ljóða p. (II, s. 307 v. 3), lífsins p. (ang. dette og h. p. se Th. Wisén, Riddara rímur s. XLIV) — alle i betydningen bryst.

(2 gg.), *Imago mundi* (af Honorius Augustodunensis, 2 gg.), Isidorus (3 gg.). Af disse er *Gesta Romanorum* valgt for navnets skyld, som i virkeligheden er vildledende, da værket er en samling opbyggelige anekdoter til prædikant-brug, *Dares* er taget fra Alexanders saga, *Imago mundi* og Isidorus er utvivlsomt hentede fra *Stjórn*, hvor de citeres. Et af Isidorus-citaterne kunde synes hentet fra selve den latinske original, idet der angående elefanternes skræk for mus henvises til biskop Isidors *Etymologiarum* »XI« bog, hvor »XI« da måtte være en skrivfejl for »XII«; at her foreligger denne skrivfejl, er vistnok rigtigt, men hele henvisningen »*Etym.*—bog« er sandsynligvis taget fra *Stjórn*, hvor den (s. 74) forekommer i anden sammenhæng. Nævnelser af *Dialogus Gregorii* (som kilde til kong Theoderiks historie) kan måske skyldes erindring om, at Theoderiks straf for hans ugærninger nævnes hos G. Om *Cronika* »*mericion*« kan intet siges. For nogle i sagaen forekommende fynd-sprog citeres en vismand (*spekingrinn*), og ved en anden lejlighed anføres »*meistarar*« — muligvis opdigtet¹. Forf. inddrager med forkærlighed verdenshistorisk stof i sin fremstilling. Når Athen nævnes som et fyrstendømme under den græske kejsers overhøjhed, minder det om forholdene i Grækenland efter det fjærde korstog, og middelalderligt er også det sicilianske kongedømme, men iøvrigt tilhører hans stof oldtidens slutning. Han har kendt en verdenshistorie som den i *Veraldar saga* (K. Gislasons 44 *Prøver*) indeholdte; herfra har han kejserne Valentinianus og Theodosius, barbarernes indfald i Italien og erobring af Rom, ligeledes Leo og Zeno, vikingen Eugenius, samt Theoderiks misgærninger (Ver. s. 97—98). Leo og Zeno opfatter han som vestromerske kejsere, men har tillige en østromersk kejser eller »stolkonge« Lotharius; når ikke desmindre de vestromerske kejsere idelig færdes i øster-leding (í austrveg), skyl-

¹ Ikke andensteds fra antegnet, men velkendt på Island nu, er ordsproget »kemst þó seint fari«, som lægges Villifer i munden.

des det lån fra *Breta sögur* (s. 290), som lader kejser Leo være »farinn í austrveg«, da kong Artus erobrede en del af hans rige. Pave Bonifacius, som i sagaen urigtig gøres til kejserne Valentinians og Theodosius samtidige, har forf. sandsynligvis virkårlig indsat. Hedningeguderne Maumet og Jupiter forekommer bl. a. i *Karlamagnús saga*.

Sagaens brogede personliste er lånt alle vegne fra, således Blankandin og Valterus fra *Karlam. s.*, Ekka og Villifer fra *Þiðr. s.* etc. Heltens eget navn Kirjalax er som bekendt den nordiske omdannelse af det græske kyrios Alexios og er i de norske kongesagaer brugt dels om A. Komnenus (1081—1118), dels om A. Angelus (1195 ff.); af Kirj.s. forf. er det åbenbart taget fra kongesagaerne som en passende benævnelse for en mand, der skal ende som græsk kejser, uden nogen forestilling om dets oprindelige betydning. Kong Dagnus i Syrien med sønnen Egeas (Egias), som dræber uhyret Honocentaurus, genfindes i den selvstændige labyrint-beretning, og her nævnes også en kong Soldan (dog også kendt fra *Bervers saga*), så sandsynligvis har forf. alle disse navne fra nævnte beretning, men hvorledes de er komne ind i labyrint-sagnets nordiske gengivelse, er ikke klart. Egeas minder om Aigeus, fader til Theseus, som dræbte Minotauros; Dagnus har en vis lighed med den før-romerske sagnkonge Daunus, men et sådant lån er uforklarligt. Honocentaurus svarer til Onocentaurus i *Stjórn* (s. 85) og dennes kilde Isidor, på bægge steder nævnt umiddelbart efter Minotaurus eller Minocentaurus, som navnet lyder i *Stjórn*. Sandsynligvis er dog [H]onocentaurus som navn på labyrint-uhyret optaget i den nordiske fremstilling af sagnet fra de gamle islandske *Physiologus*-oversættelser, hvor det (overført fra den latinske original) bruges for at betegne det af menneske og dyr sammensatte fabelvæsen¹. Aqvila, navnet på Kirjalax hest, kunde i og for sig være en passende betegnelse for et sådant dyr; i

¹ Se *Aarbøger for nord. Oldkh.* 1889, s. 261, 277.

Breta sögur er det navnet på en borg! Det andet hestnavn Falete er mere besynderligt, men muligvis forvansket, da det kun foreligger i papirshåndskrift — kan det være »valete« (den latinske hilsen)? Et mærkeligt navn Hylmingr (fordølgeren, skjuleren) bærer Kirjalax sværd. Milas, med hvilket navn sagaen fragmentarisk bryder af, leder tanken hen på Bevers sagas Miles, søn af den engelske helt Bevers, således at træk fra ham, og muligvis broderen Guion, kunde tænkes lånte til den følgende, tabte del af sagaen. Utvivlsomt forvansket er Theloina (var. Theolonia), navnet på det sted i Frygien, hvor det store slag mod kong Soldan stod — men hvad skjuler sig herunder?

Tilbage bliver enkelte tilfælde, hvor kilderne til forf.s viden ikke lader sig kontrollere. Til hvilken sagnform eller ældre forfatter sigtes således, når han — i anledning af Kirjalax besøg ved Trojas ruiner — fortæller, at i modsætning til Dares beretning om Hektors død (at Akilles dræbte Hektor overvældet af træthed) påstår nogle, at Akilles har anråbt krigsgudinden Pallas, og at hun da åbenbarede sig i stærk lysglans for Hektor, som aftog sin hjælm og bøjede sig for hende, hvorved Akilles fik lejlighed til at dræbe ham? Hvilken adgang har han haft til at blive bekendt med Minotaurus-Dædalus sagnet i dets helhed? Og hvorfra véd han, at statholderen i Rom ved oldtidens slutning førte navnet patricius?

Kirjalax sagas sprog har nogle norskheder, som enten skyldes, at forf.s kilder hovedsagelig er nork-farvede tekster, eller må gå tilbage til selve forfatteren, som i så fald måtte være norsk født, om end arbejdet utvivlsomt er forfattet på Island. Den vigtigste af disse er endelsen *-ir* for 2. pers. pl. i præsens af verbet *hafa* — under forudsætning af, at her ingen fejlskrift foreligger, — idet sagaens hovedhåndskrift [i kong Sobas tale til Kirjalax] har *þer hafir* (for *hafid*); endvidere findes ordet *hreypti* uden *h* i den allittererende forbindelse *með ráðum ok reysti*, samt *neg-*

gian (for *hneggian*). Ligeledes møder flere gange uomlydte former. Sml. også *með* for *við* i forbindelsen *til samtals með kónginn*. Måske kunde også nogle af ordforrådets ejendommeligheder pege mod Norge. At forfatteren ved selvsyn kender forholdene i fremmede lande, fremgår bl. a. af hans turneringsskildringer; om mere end almindelig dannelse vidner også hans latin-kundskab og geografiske orientering. Den vilkårlige citering af latinske forfattere, hentet fra nordiske kilder eller uden hjemmel, behøver ikke at skyldes uvidenhed eller mangel på kendskab til disse, men er i overensstemmelse med sagaens hele karakter af opdigtning.

Nu kendes virkelig på Island i 14. årh. (sagaens tilblivelsestid) en norskfødt mand, som var mere end almindelig dannet, en god fortæller og folkelig forfatter, nemlig Skalholt-biskoppen Jón Halldórsson (bp. 1322—39). Han, som var dominikaner-munk, havde studeret i Paris og Bologna og glædede efter sin hjemkomst sine tilhørere med æventyr fra udlandet, som både var underholdende og opbyggelige, og hvoraf han indflettede nogle i sine prædikener; men andre af hans fortællinger var verdslige og stortalende (*bæði veralldligar ok stórorðar*), hvad nogle lagde ham til last — som den om ham bevarede livsskildring udtrykker sig (*Jóns þáttr biskups Halldórssonar*, trykt i *Biskupa sögur II* og *Íslenzk æfintýri*, på sidste sted med tysk oversættelse; sml. også »Jón Halldórssons leben« i H. Gerings fortale til *Ísl. æfintýri II*). Nogle af de i *Ísl. æfintýri* indeholdte småfortællinger (uvist hvilke eller hvor mange) skyldes ham, og ligeledes har han fra en tabt latinsk kilde oversat den romantiske saga *Clarus saga*, og så vel i æventyrene som i sagaen vil man kunne finde berøringspunkter med Kirjalax sagas sprog. Det kunde være fristende formodningsvis at henhøre Kirjalax saga til de biskoppelige frasagn, som ved æmnevalg og udtryksmåde efter nogles mening ikke sømmede sig for en kirkens mand.

En ejendommelig forbindelse består mellem Kirjalax saga og Rémundar saga, idet forskellige udtryk og vendinger er fælles for bægge, uden at det dog er rimeligt, at den ene har lånt fra den anden — i al fald næppe Kirj. fra Rem., og Rem. er efter udgiverens mening ikke yngre end 14. årh. 1. halvdel. Til belysning tjæner:

Rem. s. 8. ›í hæstu turna borgarinnar‹ møder også i Kirj., her i forbindelse med den foran s. 7 nævnte ›speculator‹ (i K. lånt fra Stjórn).

Rem. s. 9. Kunststykket under kamp at løfte modstanderen af sadlen og atter sætte ham ned i den forekommer også i Kirj., dog i noget ændret form, idet modstanderen her løftes af sadlen med lansen (i Hektors saga derimod løftes han som i Rem. ved håndkraft).

Rem. s. 108. ›Hér særðiz annarr, þá er annarr svæfðiz; annarr sparkar, þá er annarr var dauðr með ǫllu‹ [og igen s. 298 ›þá svæfðiz annarr, er annarr var dauðr með ǫllu‹] har sit tilsvarende i Kirj.s fra Alexanders saga hentede ›þá sprauklar annarr‹ etc. (foran s. 8).

Rem. s. 111. ›af flugu ǫll lauf ok steinar, hjálmrinn falsaz, en brynjuhattrinn bilar‹ har en parallel i Kirj.s ›nu fliuga af honum aull baund ok gullig lauf, ok falsadizt hialmuren, en brynkollan spilltizt‹.

Rem. s. 156. ›vel ok skǫruliga flytr þú erendi yðars herra‹ minder om Kirj.s ›þu . . hefir flutt sem vitr madr þins herra eyrendi‹ — men kan være umiddelbart dannet efter Þiðriks saga I, 59 ›kurtæislega flytr þá ærændi þins herra‹, hvorfra tydelig Kirj. låner.

Rem. s. 276—77. Fyndsproget ›hverr sá, sem sik setr upp með ofdrambi ok metnaði, hann mun skjótt eptir lítinn tíma háðuliga niðr felldr‹ møder to gange i Kirj. ›þvi hærra sem eirn hverr hefur sik upp med ofmetnadi, þvi framar mun hann lægdr verda‹ og ›er ekki gott at reisast svá hátt af ofmetnaði upp, at hann komi lágt niðr‹.

Rem. s. 298. ›blóðit fell sem stórir bekkir með stríðum straumum‹ minder om Kirj. ›leiddist hann (sveitinn) i langar brautir ok i læki stóra‹.

Rem. s. 299. ›varla fá þær systr orløgspiráðinn slitit svá skjótt. at eigi verði seinna at‹ svarer til Kirj.s fra Alexanders saga lånte billede om skæbnetrådene (foran s. 6).

Udtryk fra Rem. som ›brenna ok bæla (156), vápnsóttir (158), bilbugr (249), garpar (251), kurfar (259), spǫr [Kirj. spjǫr] ok spjót (289), flettiskeptur (303) genfindes i Kirj. — En norsk alliteration forekommer Rem. s. 373: (h)ryggr ok reiðr.

Om Kirj. minder Rem.s omstændelig udmalede kampskildringer og forfatterens geografiske viden, her særlig m. h. t. Mellemeuropa. Sprog og stil så vel i Kirj. som i Rem. er i nær slægt med det yngre islandske tillæg til Elis saga. Fra Clarus saga har Rem. umiskendelige lån. Overensstemmelserne mellem Kirj. og Rem. vilde få en nærliggende forklaring ved at henføre bægge sagaer til samme forfatter, en antagelse, som hidsættes til nærmere overvejelse.

Professor F. Jónsson, som i sin *Den oldnorske og old-islandske litteraturs historie* III, s. 111 refererer Kirjalax sagas indhold, nævner nogle af sagaens kilder og har rigtig set, at henvisningerne til de latinske forfattere er opdigtede; men sagaens hele opbygning er så ejendommelig, at den formentlig kan fortjene en udførligere behandling. Af Kirjalax saga har hidtil kun et enkelt afsnit været trykt ved prof. K. Gislason i *Fire og fyrretyve Prøver af oldnordisk Sprog og Litteratur* (Kbh. 1860); af nærv. forf. vil den nu blive udgivet for »Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur«.

SIGURÐARSAGA OG DE PROSAISKE STYKKER I CODEX REGIUS.

AF

FINNUR JÓNSSON.

I slutningen af kap. 6 i Nornagests Þáttr (i Flatøbogen og A M 62) hedder det: »således som det fortælles i Sigurð fáfnisbanes saga (*i sögu Sigurðar fáfnisbana*)«.

I kommentaren til Háttatal v. 35 har Snorre meddelt, at »Torvald vejle fandt (þ: skabte) dette versemål (d. e. *en forna skjálfhenda*) . . . da digtede han et kvad, som kaldes kviðan skjálfhenda eller den stevløse drape og som er digtet efter¹ sagaen om Sigurd (*eptir Sigurðar sögu*)«.

Sn Edda I 646.

Der kan ikke være tvivl om, at med den sidste Sigurd menes S. fáfnisbane. Bægge de anførte kildesteder forudsætter således en saga — selvfølgelig en prosaisk saga — om Sigurd, der må være ældre end o. 1220 (Snorres eddas tilblivelse). Jeg har tidligere — i min litteraturhistorie II 844 f. — udtalt min mening om dette spørgsmål, men skal nu gå nærmere ind derpå, især for at søge at bestemme prosastykkerne i den ældre Edda, hvorom der tidligere har været udtalt forskellige meninger.

I den første afdeling af eddadigtene, gudekvadene, findes nogle prosastykker, men af ret underordnet betydning. De findes foran og efter Grímnismál — kilden hertil er ikke påvist, endel beror på digtet selv —, i Skírnismál — gan-

¹ Meningen er, at æmnet hændtes fra sagaen.

ske korte og beroende på digtets eget indhold —, foran *Hárbarðsljóð* — en ganske kort bemærkning, beroende på digtet selv —, i *Lokasenna* — foran og efter, samt nogle ganske korte bemærkninger inde i digtet; det meste beror på digtet selv og almindelig mytisk viden —, i *Völundarkviða* — indledning, hovedsagelig beroende på digtet selv, samt et par mindre bemærkninger inde i digtet (*Rígsþula* indledes med et lille prosastykke). Alle disse stykker hidrører fra en samler af digtene, jfr. Symons' *Einleitung* CLIV f.

Kommer vi så til heltedigtene, findes der langt flere prosastykker og mere systematisk, men de er langt fra ensartede.

I den første gruppe af heltedigtene, *Helgekvadene*, findes der hyppig prosastykker, dog ikke i det første digt. Angående stykkerne i det andet *Helgekvad* kan jeg henvise til Symons s. CLVI f., med hvem jeg i det hele og store er enig. Det samme gælder også prosastykkerne i kvadet om *Helge Hjörvarðsson* (se s. CLVIII f.)

Med prosastykket om *Sinfjötles* død begynder den lange række af prosastykker i heltedigtenes *Sigurdskvad*. Men ser man nøjere til, falder den, som også Symons har bemærket, i to kendelig forskellige dele.

Fra og med stykket om *Sigurds* død foran det 1. *Gudrunskvad* indeholder prosastykkerne intet andet, end hvad digtene giver eller kunde give. Disse stykker slutter sig således nærmest til dem i gudedigtene og Helgedigtene. I det første af de nævnte stykker henvises til de forskellige beretninger om *Sigurds* død; der henvises til »tyske mænds« sagn (det er vel de samme som hjemmelsmændene for sagnene i *Didriks* s., det er her og i *Nibelungenlied*, at det findes, hvortil der sigtes); ligeledes henvises til fremstillingen i *Guðrúnarkviða* forna (c: 2. *Gudrunskvad*), og endelig til, hvad »nogle« andre siger (her sigtes til fremstillingen i *Sigurðarkv. skamma*, *Guðr. hvøt* og *Hamðismál*). Slutningen af dette stykke beror på det følgende digt; kun bemærkningen om *Gudruns* grumhed (fordi hun havde spist af *Fáfnis* hjærte) kendes ikke fra digtene,

men genfindes i Vøls. s. kap. 26. Da bemærkningen indledes med »det er mænds udsagn, at osv.«, kunde den se ud til at være hæntet fra mundtlig overlevering, lige så godt som fra sagaen. Efter det 1. Gudrunskvad og foran Sigkv. skamma findes et kort stykke, der slutter med en henvisning til det sidstnævnte digt. Iøvrigt beror det på dette digt og det 2. Gudrunskvad.

Foran Helreið findes et lille stykke, der dels beror på Sig.sk. (slutningen), dels på selve Helreið.

Derpå findes et længere stykke foran Guðr.kv. II om Gjukungerne med en oversigt over fremtiden. Men denne er aldeles åbenbart kun et uddrag af de følgende digte, især Atlekvadene. (Atle sendte til Gjukungerne et bud, »der hed Vinge — dette navn fra Atlamál — eller Knéfrøð — dette fra Atlakviða«). Kun nogle enkeltheder beror ikke på digtene, men vistnok på forfatterens gisning, som f. eks. at den af Gudrun sendte ring med ulvehåret (Atlakv. 8; i Atlam. er det runer, Gudrun sender; prosast. kombinerer begge dele) ikke er nogen anden end Andvareringen. Vøls. s. nævner kun »en guldring«. Gjuke som sön af Högne er ellers ukendt. Bemærkningen om, at Gudrun bad sine (og Atles) sönnner at gå i forbön for hendes brødre hos Atle, beror ikke direkte på digtene, men vistnok på gisning; Gudruns opførsel (det at hun dræber dem) skal vel derved psykologisk søges forklaret. Vøls. s. kender ikke dette træk.

Foran det 3. Gudrunskvad findes et ganske kort prosast., der kun beror på digtet. Vøls. s. kender intet til indholdet og nævner ikke Herkja. Når prosast. kalder denne for Atles »frille«, beror det på gisning eller på yngre (tyske) sagn om Helche. Vøls. s. kunde ikke kende dette træk.

Foran Oddrúnargrátr findes et lille stykke, der helt og holdent beror på dette kvad. Det samme gælder det lille stykke foran Atlakviða.

Endelig er der det noget større stykke foran Guðrúnarhvøt. Men det meste heraf er kun et uddrag af digtet selv.

Kun bemærkningen om Bikke og hans færð (at han lokkede Randvér, der ikke nævnes i digtet) er ikke hæntet derfra, men det kan bero på Vøls. s. kap. 40, jfr. Skáldsk.mál kap. 42, eller på almindelig traditionel viden.

Ganske anderledes forholder det sig med den anden gruppe af prosastykker fra og med det store (største) »om Sinfjötles død«. Til sammenligning med dette og de følgende haves forskellige fremstillinger (dog i noget forskellig udstrækning) i Nornagestspátt, i Skáldskaparmál og sidst, men ikke mindst, i Vølsungasaga.

Jeg afskriver først disse stykker og inddeler dem af praktiske grunde i mindre afsnit.

I (om Sinfjötles død):

1. Sigmundr Vølsungsson var konungr á Fraklandi.
2. Sinfjötli var elztr sona hans, annarr Helgi, þriði Hámundr.
3. Borghildr kona Sigmundar, átti bróður er hét . . . (åben plads for navnet).
4. En Sinfjötli stjúpson hennar ok . . . báðu einnar konu báðir, ok fyrir þá sök drap Sinfjötli hann. En er hann kom heim, þá bað Borghildr hann fara á brott, en Sigmundr bauð henni fébætr, ok þat varð hon at þiggja.
5. En at erfinu bar Borghildr öl; hon tók eitr mikit horn fult ok bar Sinfjötla.
6. En er hann sá í hornit, skilði hann, at eitr var í, ok mælti til Sigmundar: »gørótt er drykkinn ái«. Sigmundr tók hornit ok drakk af.
7. Svá er sagt at Sigmundr var harðgørr, at hvárki mátti honum eitr granda útan né innan, en allir hans synir stóðuz eitr á hørund utan.
8. Borghildr bar annat horn Sinfjötla ok bað drekka, ok fór alt sem fyrr.
9. Ok enn et þriðja sinn bar hon honum hornit ok þó ámælis orð með, ef hann drykki eigi af.

10. Hann mælti enn sem fyrr við Sigmund; hann sagði: »láttu græn sía þá sonr«. Sinfjötli drakk ok varð þegar dauður.

11. Sigmundr bar hann langar leiðir í fangi sér ok kom at firði einum mjóvum ok lögum, ok var þar skip eitt lítit ok maðr einn á.

12. Hann bauð Sigmundi far of fjörðinn; en er Sigmundr bar líkit út á skipit, þá var' bátrinn hlaðinn.

13. Karl mælti, at Sigmundr skyldi fara fyr innan fjörðinn; karl hratt út skipinu ok hvarf þegar.

14. Sigmundr konungr dvalðiz lengi í Danmörk í ríki Borghildar síðan er hann fekk hennar.

15. Fór Sigmundr þá suður í Frakland til þess ríkis, er hann átti þar.

16. Þá fekk hann Hjördísar dóttur Eylima konungs; þeira son var Sigurðr.

17. Sigmundr konungr fell í orrostu fyr Hundingssonum, en Hjördís giptiz þá Alfi, syni Hjálpreks konungs.

18. Óx Sigurðr þar upp í barnæsku.

19. Sigmundr ok allir synir hans váru langt um fram alla menn aðra um afl ok vöxt ok hug ok alla atgørvi.

20. Sigurðr var þó allra framastr ok hann kalla allir menn í fornfræðum um alla menn fram ok gøfgastan herkonunga.

Herefter fortsættes umiddelbart med det unge Grípisspá, der afgjort er indsat ret sent i samlingen. Det indledes med et lille prosastykke, der kun beror på selve digtet; det er her uden al betydning.

Derefter følger Reginsmál og Fáfnismál med en mængde prosastykker, der også skal hidsættes.

II. 1. Sigurðr gekk til stóðs Hjálpreks ok kaus sér af hest einn, er Grani var kallaður síðan.

2. Þá var kominn Reginn til Hjálpreks sonr Hreiðmars.

3. Hann var hverjum manni hagari ok dvergr of vöxt; hann var vitr, grimmr ok fjölkunnigr.

4. Reginn veitti Sigurði fóstr ok kenslu ok elskaði hann mjök.

5. Hann sagði Sigurði frá forellri sínu ok þeim atburðum, at Óðinn ok Hœnir ok Loki höfðu komit til Andvarafors; í þeim forsi var fjölði fiska.

6. Einn dvergr hét Andvari; hann var löngrum í forsinum í geddu líki ok fekk sér þar matar.

7. Otr hét bróðir várr, kvað Reginn, er opt fór í forsinn í otrs líki.

8. Hann hafði tekit einn lax ok sat á árbakkanum ok át blundandi.

9. Loki laust hann með steini til bana; þóttuz æsir mjök hepnir verit hafa ok flógu belg af otrinum.

10. Þat sama kveld sóttu þeir gisting til Hreiðmars ok sýndu veiði sína.

11. Þá tóku vér þá höndum ok lögðum þeim fjörlausn, at fylla otrbelginn með gulli ok hylja útan ok með rauðu gulli.

12. Þá sendu þeir Loka at afla gullsins; hann kom til Ránar ok fekk net hennar ok fór þá til Andvarafors ok kastaði netinu fyr gedduna, en hon hljóp í netit (4 vers).

13. Loki sá alt gull þat er Andvari átti; en er hann hafði fram reitt gullit, þá hafði hann eptir einn hring ok tók Loki þann af honum; dvergrinn gekk inn í steininn ok mælti (1 vers).

14. Æsir reiddu Hreiðmari féit ok tráðu upp otrbelginn ok reistu á foetr.

15. Þá skyldu æsirnir hlaða upp gullinu ok hylja; en er þat var gort, gekk Hreiðmarr fram ok sá eitt granahár ok bað hylja; þá dró Óðinn fram hringinn Andvaranaut ok hulði hárit (4 vers).

16. Fáfnir ok Reginn kröfðu Hreiðmar niðgjalda eptir Otr bróður sinn; hann kvað nei við; en Fáfnir lagði sverði Hreiðmar fœður sinn sofanda; Hreiðmarr kallaði á dætr sínar (2 vers).

17. Þá dó Hreiðmarr, en Fáfnir tók gullit alt.

18. Þá beiddiz Reginn at hafa fœðurarf sinn, en Fáfnir galt þar nei við.

19. Þá leitaði Reginn ráða við Lyngheiði systur sína, hvernig hann skyldi heimta föðurarf sinn (1 vers).
 20. Þessa hluti sagði Reginn Sigurði.
 21. Einn dag er hann kom til húsa Regins, var honum vel fagnat (2 vers).
 22. Sigurðr var þá jafnan með Regin ok sagði hann Sigurði, at Fáfnir lá á Gnitaheiði ok var í orms líki, hann átti ægishjál, er ǫll kvikvendi hrædduz við.
 23. Reginn gerði Sigurði sverð, er Gramr hét; þat var svá hvast, at hann brá því ofan í Rín ok lét reka ullarlagð fyr straumi ok tók í sundr lagðinn sem vatnit; því sverði klauf Sigurðr í sundr steðja Regins.
 24. Eptir þat eggjaði Reginn Sigurð at vega Fáfni (1 vers).
 25. Hjálprekr konungr fekk Sigurði skipalið til föðurhefnda.
 26. Þeir fengu storm mikinn ok beittu fyr bergsnǫs nokkura; maðr einn stóð á berginu ok kvað (3 vers).
 27. Þeir viku at landi ok gekk karl á skip ok lægði þá veðrit (7 vers).
 28. Sigurðr átti orrostu mikla við Lyngva Hundingsson ok bræðr hans; þar fell Lyngvi ok þeir þrír bræðr (1 vers).
 29. Heim fór Sigurðr til Hjálpreks.
 30. Þá eggjaði Reginn Sigurð til at vega Fáfni.
 31. Sigurðr ok Reginn fóru upp á Gnitaheiði ok hittu þar slóð Fáfnis, þá er hann skreið til vats.
 32. Þar gerði Sigurðr grǫf mikla á veginum ok gekk Sigurðr þar í.
 33. En er Fáfnir skreið af gullinu, blés hann eitri ok hraut þat fyr ofan höfuð Sigurði.
 34. En er Fáfnir skreið yfir grǫfna, þá lagði Sigurðr hann með sverði til hjarta.
 35. Fáfnir hristi sik ok barði höfði ok sporði.
 36. Sigurðr hljóp upp ór grǫfinni, ok sá þá hvárr annan.
- Herefter følger Fáfnismál med følgende prosastykker (først 1 vers).
- III. 1. Sigurðr dulði nafns síns, fyrir því at þat var trúa

þeira í forneskju, at orð feigs manns mætti mikit, ef hann bølvaði óvin sínum með nafni (herpá 21 vers).

2. Reginn var á brott horfinn, meðan Sigurðr vá Fáfni, ok kom þá aptr, er Sigurðr strauk blóð af sverðinu (4 vers).

3. Þá gekk Reginn at Fáfni ok skar hjarta ór honum með sverði er Riðill hét, ok þá drakk hann blóð ór undinni eptir (5 vers).

4. Sigurðr tók Fáfnis hjarta ok steikði á teini.

5. Er hann hugði at fullsteikt væri ok freyddi sveitinn ór hjartanu, þá tók hann á fingri sínum ok skynjaði, hvárt fullsteikt væri.

6. Hann brann ok brá fingrinum í munn sér; en er hjartblóð Fáfnis kom á tungu honum, ok skilði hann fuglsrødd.

7. Hann heyrði, at igður kløkuðu á hrísinu (8 vers).

8. Sigurðr hjó hofuð af Regin ok þá át hann Fáfnis hjarta ok drakk blóð þeira beggja Regins ok Fáfnis. Þá heyrði Sigurðr hvar igður mæltu (5 vers).

9. Sigurðr reið eptir slóð Fáfnis til bœlis hans ok fann þat opit ok hurðir af járnri ok gætti, af járnri váru ok allir timbrstokkar í húsinu, en grafit í jörð-niðr.

10. Þar fann Sigurðr stórmikit gull ok fylði þar tvær kistur.

11. Þar tók hann ægishjálm ok gullbrynju ok sverðit Hrotta ok marga dýrgripi ok klyfjaði þar með Grana, en hestrinn vildi eigi fram ganga, fyrr en Sigurðr steig á bak honum.

12. Sigurðr reið upp á Hindarfjall ok stefndi suðr til Fraklands.

13. Á fjallinu sá hann ljós mikit, svá sem eldr brynni ok ljómaði af til himins.

14. En er hann kom at, þá stóð þar skjaldborg ok upp ór merki.

15. Sigurðr gekk í skjaldborgina ok sá, at þar lá maðr ok svaf með ǫllum hervápnum; hann tók fyrst hjálminn af hofði honum; þá sá hann at þat var kona.

16. Brynjan var fōst sem hon væri holdgróin; þá reist

hann með Gram frá höfuðsmátt brynjuna í gegnum niðr ok svá út í gegnum báðar ermar.

17. Þá tók hann brynju af henni, en hon vaknaði ok settiz hon upp ok sá Sigurð ok mælti (1 vers, det første af Sigrdrífumál).

18. Sigurðr settiz niðr ok spyr hana nafns; hon tók þá horn fult mjaðar ok gaf honum minnisveig (3 vers).

19. Hon nefndiz Sigrdrífa ok var valkyrja.

20. Hon sagði, at tveir konungar börðuz, hét annarr Hjálmgunnarr; hann var þá gamall ok enn mesti hermaðr ok hafði Óðinn honum sigri heitit, en »annarr hét Agnarr Auðu bróðir er vétr engi vildi þiggja«.

21. Sigrdrífa feldi Hjálmgunnar í orrostunni, en Óðinn stakk hana svefnþorni í hefnd þess ok kvað hana aldri skyldu síðan sigr vega í orrostu ok kvað hana giptaz skyldu.

22. En ek sagðak honum, at ek strengðak heit þar í mót at giptaz engum þeim manni, er hræðaz kynni.

23. Hann svarar ok biðr hana kenna sér speki, ef hon vissi tíðendi ór öllum heimum.

Herefter kvadet lige til lakunen i cod., hvorefter så følger det ovenfor omtalte prosastykke, det første i den 2. gruppe. Hermed er altså den 1. gruppe afsluttet.

Enhver, som læser disse prosastykker i sammenhæng, må indrømme, at de udgør ligesom et hele, et temlig afrundet hele; på enkelte steder er overgangen naturligvis lidt brat på grund af de indsatte vers, men ingensteds bliver sammenhængen uforståelig. Med andre ord: vi har her en lille sammenhængende saga (eller sagaafsnit, þátt).

Af de til rådighed stående sammenligningsmidler vil jeg begynde med Nornagestþátt.

Nornegæst er en 300 år gammel mand, der til slutning kommer til kong Olaf Tryggvason. Nornegæst fortæller ham om sit tidligere liv; bl. a. fingerer han, at han har været hos Sigurd fáfnisbane, og meddeler endel om sit samvær med ham. Det begynder i kap. 3 (Bugges udgave i Norr. sagaer).

Nornegæst siger, at han drog »syd på til Frakland«, hvor Sigurd var; jfr. I 15. Vøls. s. kender ikke Frakland som Sigurds rige; allerede dette viser et indre slægtskab med reg. (således kalder jeg de foranstående prosastykker). Ng. siger, at han kom til kong Hjalprek (jf. I 17), hvor Sigurd, søn af Sigmund og Hjördis Eylimes datter, befandt sig, jfr. I 16. Så følger en sætning, der er ordret som I 17 (blot *þegar* for *þá*). I 18 genfindes ligeledes ordret, I 19 ligeledes næsten ordret; men nu nævnes her sønnerne Sinfjötli, Helgi, Hámundr o: I 2. I 20 genfindes blot med nogle ordvarianter (er mǫnnum þat eigi ókunnigt, at Sigurðr hefir verit gǫfgastr allra herkonunga ok bezt at sér í heiðnum sið).

Der fortsættes nu direkte med II 2 ff (þá var ok kominn osv.) med enkelte småafvigelser (Reginn kendi Sigurði mart jfr. II 4), og ender med *atburðum* i 5, hvortil der føjes: *undarligum*; hele det følgende mytologiske stykke, II 5 (at Óðinn osv.) — 20, overspringes, sikkert fordi forfatteren mente ikke at have brug derfor i sin fremstilling. Der begyndes igen med II 21 (med ændringen: vér kómum, ti Ng. fingerer at have været med) og de 2 følgende vers. II 22 genfindes delvis ordret, delvis med en tilføjelse (. . líki, at hann var undarliga mikill vexti, noget forf. af sig selv kunde hitte på at tilføje; Hann—við udelades). II 23—24 genfindes så godt som ordret, og samme vers følger. Ligeledes 25, men indledet med en kort sætning (Eptir þetta býr Sigurðr ferð sína ok ætlar at herja á Hundingssonu — vel for at göre det hele mere sagamæssigt). Herefter følger i Ngþ. et uddrag af tidligere begivenheder, nemlig I 3. 5—10 og det første Helgekvad om Sigmunds fald (Ngþ. k. 4 til slutn.); kap. 5 begynder med en åbenbar tildigtning af þátr'ens forfatter (Sigurd giver Ng. Regins sværd, Riðill). Nu gengives II 26 noget udvidet i ord (og med bemærkning om, at uvejret var bevirket ved Hundingssønnernes trolddom). Manden beskrives med den sædvanlige Odinsbeskrivelse (her tillæg, mangler i Vøls. s.), efterfulgt af de samme 3 vers som reg. har. II 27 genfindes ordret tilligemed en lille

replik-udvidelse (mangler i Vøls. s.). Herefter følger de samme 7 vers som i reg. Derpå kommer i Ngp. en nærmere beskrivelse af kampen med Lyngve og hans brødre, hvortil der i reg. kun svarer det korte II 28. Da det ikke er lånt fra Vøls. s. (der findes så godt som ingen verbale ligheder), er dette en fri digtning, tildels i tilslutning til det følgende vers, der omtaler blodörn på Lyngves ryg; þátr'en lader Lyngve blive tagen tilfange, sættes i jærn natten over, hvorefter han får den grufulde lod. Så taler þátr'en om det store bytte, hvorefter det summarisk hedder: »Siden dræbte Sigurðr Fáfnir og ligeledes Regin, ti han vilde svige ham; da tog Sigurd Fáfnis guld og red bort dermed, og blev siden kaldt Fáfnisbane. Derpå red han op på Hindarfjall, og der fandt han Brynhild, og det gik mellem dem som det fortælles i Sigurðs saga« (jfr. ovf. s. 16). Det er åbenbart, at dette kun er et uddrag af alt det følgende. Værdt at lægge mærke til er, at Ngp. svarer i udstrækning nøjagtig til gruppe 1 i reg.

Det forekommer mig nu, at der ikke kan være den ringeste tvivl om, hvorfra þátr'en har sit stof, nemlig at det er direkte hæntet fra et håndskrift af eddadigtene, svarende til vort. Hvad der findes udover er kun forf.s egen udvidelse eller tildigtning i tilknytning til þátr'ens hele fiktion, der intet positivt byder; fra Vøls. s. er det ikke hæntet. Det samme gælder også det lidet, der fortælles om Sigurd i det følgende af þátr'en. Når der, som før bemærket, i slutn. af kap. 5 henvises til en »Sigurðar saga«, må dette gælde en fremstilling som fortsættelsen i eddadigte, eller også skyldes henvisningen en viden om, at der havde eksisteret en selvstændig Sigurds saga; snarest dette sidste.

Det er efter alt dette klart, at Ngp. ikke har nogen selvstændig betydning for den litterære behandling af sagaen om Sigurd. Vi går nu over til Snorres fremstilling i Skáldskaparmál kap. 39—42.

Når Ngp., forståeligt nok, ikke havde brug for det mytiske afsnit, er det en selvfølge, at Snorre i sin fremstilling havde

så meget større brug for det, og det er da også dette, han begynder med, idet han vil give svar på spørgsmålet om, hvorfor guldet kaldes »odderbod«. Han begynder altså med II, 5 med indledningen: »Svá er sagt at þá er æsir fóru at kanna heim, Óðinn, Loki ok Hœnir osv.« Samtidig med at Snorres fremstilling er vidtløftigere og omstændeligere, findes her straks den hovedafvigelse, at de 3 guder kommer til en (unavngiven) elv, hvor de slår odderen ihjæl ved en (unavngiven) fos. II 8—11 genfindes hos Snorre, men ordrigere, og ikke uden verbale overensstemmelser (f. eks. ok hafði tekit lax ór forsinum ok át blundandi; þá tók Loki upp stein... ok laust í höfuð honum; þá hrósaði Loki veiði sinni; þeir feðgar — Hreidmar og hans sönnar — taka þá höndum... Æsir bjóða fyrir sik fjörlausn... þeir skulu fylla belginn af rauðu gulli ok svá hylja hann allan). En afvigelse er, at aserne i reg. straks flår bælg af odderen og viser den til Hreidmar, medens de i Skskm. fører hele odderen med sig, der først bliver flået hos Hreidmar.

Nu fortsætter Snorre således: da sendte Odin Loke til Svartalveverdenen til dværgen Andvare, der var fisk i en sø, og pålagde denne at udrede alt det guld, han havde i sin sten (jfr. II 13), og så gik det omtrent som i II 13. Så kommer Loke tilbage med guldet og ringen, og det går, som kortelig fortælles i II 14—15 (verbale overensstemmelser også her som: ok sá eitt granahár ok bað þat hylja; þá dró Óðinn fram bauginn ok hulði grana-hárit). Hvorefter Odin udtaler forbandelsen over guldet.

Det er vanskeligt at bedømme forholdet imellem disse fremstillinger. Et indre slægtskab er umiskendeligt. Navnet Andvarafors kender Snorre ikke (heller ikke at Andvare var i en geddes skikkelse). Det kan dog let tænkes, at det er Snorre selv, der her havde ændret den oprindelige tekst (der da måtte være omtrent identisk med den i reg.) på grund af sin mytologiske opfattelse; dværgen Andvare måtte — kunde han slutte — tilhøre Svartalveverdenen, jfr. hans fremstilling i kap. 13 og 16 i Gylfaginning, jfr. kap. 33 (hvor kunst-

neriske dværge også henføres til Svartalveverdenen). På den anden side ligger det nær, på grund af reg.s uddragsagtige karakter, at antage, at Snorres fremstilling er nærmere ved det oprindelige, forudsat at der er tale om en fælleskilde, hvad der jo er meget, der tyder på.

Vi går nu videre.

Det næste kap. hos Snorre indledes med spørgsmålet: »Hvad er der mere at fortælle om guldets?«. Så følger fortællingen om guldets skæbne som Fáfnis-guldet og Sigurds ejendom.

Dette kap. svarer til II 16—III 12. Atter her har vi det samme; Snorres fremstilling er gennemgående ordrigere, mere sagamæssig, hvorimod den i reg. ligner et udtog. Snorre har intet om Regins og Fáfnis søstre; for ham var det overflødigt, hvis det har stået i hans original. På den anden side er der atter her verbale overensstemmelser (som: ok brásk í orms líki, jfr. II 22; ægishjálmr er ǫll kvikvendi hræðask sst. osv.). Snorre fortæller nu, at Reginn drog til kong Hjálprek »á Þjóði« (mgl. reg.) og blev hans smed og blev fosterfader for Sigurd, jfr. II 4.

II 23 genfindes i Sn E. omtrent ordret; men her står blot »ned i rindende vand« istedenfor »ned i Rinen«. I Sn E. findes nu intet om Sigurds søtog og faderhævn, hvad der ikke er mærkeligt, med andre ord: II 25—28 mangler her. II 31—34 genfindes næsten ordret; men for alt, hvad der hedder Fáfnismál, står der her kun: »ok var þat hans bani«. Det skal bemærkes, at her hos Snorre er der kun tale om én grav, ligesom i reg. III 2—4 genfindes, hvad meningen angår. Regins sværd kaldes i reg. Riðill; Snorre kalder det Refill (et stykke för i kapitlet). Reg. meddeler, at Reginn drak Fáfnis blod, ligeså Snorre; her meddeles, at Reginn til forlig bød Sigurd at stege Fáfnis hjærte, i reg. (III 4) står blot: »Sigurd tog Fáfnis hjærte og stegte« osv. III 5—7 findes omtrent ordret hos Snorre, der også har de to første vers af fuglene. III 8 genfindes hos Snorre, der dog intet har om, at Sigurd spiste

hjærtet eller drak af Fáfnis og Regins blod. III 9—11 genfindes også hos Snorre, men noget kortere, åbenbart forkortet (beskrivelsen af Fáfnis leje, opregningen af de fundne kostbarheder mangler), hvorefter der følger en bemærkning om de hertil knyttede kenninger (Snorres egen bemærkning).

Herefter følger hos Snorre (kap. 41—42 første halvdel) en udsigt over Sigurds videre historie. Den sidste halvdel af kap. 42 er muligvis et yngre tillæg til Snorres tekst; der kunde måske også være tvivl om dets første del, men den ender dog med en fremhæven af de på sagnet beroende kenninger. III 12 findes ikke hos Snorre, men må være oversprunget eller forkortet ved uagtsomhed; navnet Hindarfjall er udeladt, men straks efter står der som i III 13 »på fjældet« (der forudsætter navnet); men Snorre forkorter åbenbart teksten: »derinde (i huset) sov en kvinde med hjælm og brynje« osv., med direkte ordligheder. Snorre kalder valkyrjen Hildr, »der, fordi hun var valkyrje, kaldtes Brynhild«. Sigrdrífumál kender Snorre intet til, men fortsætter kort og godt: »Sigurd red derfra og kom til den konge, der hed Gjúke, hvis hustru hed Grimhild«, og så nævnes deres børn med Gjúkes stesön Guthorm. Hermed er vi kommen til slutningen af, hvad der kan regnes til den første gruppe af prosastykker i reg. Der er, forekommer det mig, ingen tvivl om, at der er et bestemt indre slægtskab mellem Snorre og reg., dog ikke umiddelbart så, at den ene skulde være den andens kilde; der må ligge en (3.) tekst til grund for bægge fremstillinger; disse bærer præg af ændringer og tillæmpninger af fællesteksten efter det formål, som hver af de to, Snorre og forf. til reg., havde.

Hvad nu fortsættelsen hos Snorre angår, er den en temlig summarisk oversigt over indholdet af Niflungernes historie og Gudruns skæbne til og med Jörmunreks død. Det er ikke nødvendigt at gå ind på enkeltheder her; en sammenligning med prosastykkerne i reg. fra og med prosast. efter det længere Sigurdskvad viser, at her er intet slægtskab tilstede, hvilket man egentlig heller ikke ventede. Hele denne frem-

stilling er vistnok blot et uddrag af de selvsamme kvad som nu findes i reg.¹ Der er enkelte ligheder med Vøls. s. men også afvigelser. F. eks. hedder det hos Snorre, at Sigurd gaf Andvareringen til Brynhild efter det kyske samleje og fik en anden af hende, medens Vøls. s. lader ham give ringen til Sigdrif, og Brynhild (= Sigdrif) nu give Sigurd den; så giver han Gudrun den. Vøls. s. fremstilling er på dette punkt i grunden den sandsynligste. Jfr. om denne sag O. Jiriczek Deut. heldens. I 87, der mener, at Snorre har kendt olddigte som dem i reg., men desuden også en sagntradition, medens Snorre og Vøls. er gensidig uafhængige. Heri er jeg enig.

Vi kommer nu til Vølsungasaga. De 8 første kapitler handler om Sigurds forfædre (Sigi — Rerir — Vølsungr — Sigmundr). Kilden til disse kapitler er ikke kendt. Slutningen af kap. 8 begynder med gengivelse af Helge Hundingsbanes kvad, der fortsættes gennem hele kap. 9. Kap. 10 handler om Sinfjötles død, d.v.s. reg.s 1. prosastykke. Vøls. s. kendte ikke Sigmund som konge i Frakland (I 1). I 2 (c: nævnelsen af Helge og Hámund) genfindes i V (= Vøls.s) kap. 8 lige før uddraget af Helgakv. Herefter følger så hele stykket. Navnet på Borghilds broder kendes ikke i V. Der er gennemgående nøje indre slægtskab mellem bægge fremstillinger. Der er dog også nogle afvigelser. V fortæller om kamp mellem Sinfjötle og Borghilds broder, »ok fellir Sinfjötli þenna konung« (I 4), hvorefter Sinfjötle er på vikingetog og kommer hjem om efteråret (mangler i reg.). Sinfjötle fortæller sin fader, hvad der var sket, og denne fortæller det til Borghild (mgl. reg.). Sigmund nægter at jage Sinfjötle bort og »tilbyder at give hende bod med guld og meget fæ« (jfr. fébætr I 4). »Hun kunde ikke få dette udvirket« (jfr. þat varð hon at þiggja, I 4). Så foranstalter hun arveøl. »Borghildr bar mǫnnum drykk« (jfr. I 5), »hun kom hen for Sinfjötle med

¹ Særlig er benyttede: Brot, Sig sk., Atlakv., Oddrgr. (et enkelt træk), Atlam., Guðr. hvøt (det foranstående prosast. forudsætter en fælles kilde, det er forkortet i reg.), Hamð.

et stort horn; hun sagde: drik nu stesön« (mgl. reg.). »Han tog imod hornet, så deri og sagde: geróttir er drykkirinn (=I 6). I 7 om Sigmunds hårdførhed overfor gift står i V i slutn. af kap. 7. I 8 er udførligere i V og ser her ud som uddrag. I 9 svarer til »de bebrejdende ord« i V: »hvis han havde Völsungernes mod«, altså udførligere og, for så vidt, nøjagtigere.

I 10-replikken er ligelydende i V; men V tilføjer, at han sagde dette, fordi han nu var bleven drukken. I V bærer Sigmund liget først igennem en skov (mgl. reg.). Fortsættelsen er ens i bægge. V fortæller, at Sigmund jog dronningen bort, og at hun kort efter døde (mgl. reg.). Han regerer videre. Til resten af reg. (I 16 osv.) svarer i V en udførlig fremstilling (kap. 11—13); Lyngve Hundingssön og Sigmund bejler nu bægge til Hjördis Eylimes datter, hun foretrækker Sigmund (jfr. fremstillingen af forholdet mellem Hjalmar og Angantyr i den svenske konges hal). Herved motiveres Lyngves angreb på Sigmund og dennes fald. Kampen beskrives på en meget skablonmæssig måde. Selv om ikke alt her er oprindeligt, men tildels beror på overarbejdelse, kan V's fremstilling ikke være en udvidelse af en så kort fremstilling som den i reg. Det modsatte måtte åbenbart være tilfældet. Vi behøver ikke at komme nærmere ind på enkeltheder. Jeg skal blot nævne den ejendommelighed, at Hjördis og hendes tærne skifter klæder, hvorved det dog ikke lykkes i længden at skjule, hvem der er hvem. Sigurd fødes og vokser op hos Hjalprek, der ægtede Hjördis. I 20 har sit tilsvarende i V, men ordene er noget forskellige (»skal Sigurðr fyrir ganga um afl ok atgervi, kapp ok hreysti, er hann hefir haft um hvern mann fram annarra í norðrhálfu heimsins«).

II svarer til kap. 13 og 14. II 1—4 genfindes i V, men her er det mere sagamæssigt og bedre ordnet end i reg., hvis fremstilling netop bærer et uddrags præg; verbale ligheder er ikke i synderlig grad tilstede (til II 4 svarer i V: Reginn hét fóstri Sigurðar, hann var Hreiðmarsson 3: II 2; til »ok

kenslu« svarer en længere detaljeret fremstilling, der dog kunde tyde på overarbejdelse: »tungur margar at mæla sem þá var títt konungasonum«). Hele resten af kap. 13 er en meget udførlig fremstilling svarende til II 1, samt Regins meddelelse (til Sigurd) om Fáfnir på Gnitaheden. Fortsættelsen heraf findes i kap. 14, der svarer til II 5 ff. Der er først en udførlig beskrivelse af Otr. Her er flere verbale overensstemmelser, og her er der også straks tale om Andvare i Andvarefossen (ikke som hos Snorre). Det hedder f. eks. i V: Otr hafði þá tekit einn lax ok át blundandi á árbakkanum = II 8 osv. Det følgende stemmer næsten ordret overens. Efter II 12 følger i V de to første vers (A 1—2)¹. II 13 findes ordret i V, men istedenfor det følgende vers (i reg.) har V blot en prosa-meddelelse om forbandelsen. II 14—15 findes ligeledes omtrent ordret i V og efterfølges her af det 1. vers (der følger i reg.). Det skal her fremhæves, at denne fremstilling er så fuldstændig og så lidet bærende mærke af nogen forkortelse eller bearbejdelse, at dette forklarer overensstemmelsen. Det forekommer mig, at det allerede nu med fuld vished kan siges, at V og reg. beror på en fælles kilde, der er benyttet på en noget forskellig måde, således at den i reg. mest er forkortet, medens V rimeligvis noget udvider og udsmykker den. Enkelte partier er i bægge ladet uforandrede. II 16—19 er noget forskelligt; V har intet om den døende Hreidmar og søsteren (II 19). Kapitlet ender med, at Sigurd opfordrer Regin til at gøre sig et sværd. Mærkeligt er det i V her at finde en sådan bemærkning som: »guldet kaldes siden odderbod og herfra hentes der forbilleder (þ: for poetiske omskrivninger)«; dette minder om udtryk i Skáldskaparmál. Mulig er denne sætning her blot og bart en yngre interpolation. Den kan ikke henføres til Regins fortælling, der slutter med ordene: »ok er þessi ræða til minnar sögu at ek missi fǫðurarfsins ok bróðurgjaldanna«. Herpå

¹ Jeg citerer min udgave.

kommer denne (indskuds-)sætning, og så Sigurds replik: »Mikit hefir þú látit osv.«.

Til II 20—21 findes intet tilsvarende i V, hvad der så at sige følger af sig selv. De to følgende vers er heller ikke benyttede i V, ligesom Reginsmál overhovedet ikke synes benyttede i V. II 22 er et kort uddrag; skrækkeshjælmen omtales ikke direkte i V, men antydes i slutningen af kap. 17. Til II 23—24 svarer i V den vidtløftige fremstilling i kap. 14 slutn. og 15; her gives en meddelelse om sværdets forhistorie (jfr. kap. 12). V meddeler også, at Reginn først forfærdigede et sværd, der ikke duede; mangler i reg. Når reg. nævner Rinen som den elv, hvori Sigurd prøvede sværdet, kender V ikke denne bestemte elv. Jfr. ovf. I det hele må det siges, at hvis reg. nogen steds ser ud som udtog, så er det her, og derom kan der heller ikke råde nogen tvivl.

I V opfordrer Reginn nu Sigurd til at dræbe Fáfnir, hvad der fra hans standpunkt er naturligt, men Sigurd vil først udføre faderhævnen. Dette findes også i II 24, der her har et vers, der ikke synes parafraseret i V.

[Kap. 16 i V er bygget på Grípisspá eller svarer dertil. Det er her uvedkommende; åbenbart tilföjet af V.s redaktör].

V kap. 17 handler udførlig om Sigurds tog for at hævne sin fader, og her citeres et vers af Reginsmál (v. 18). Hertil svarer II 25—29, der atter er ganske kort og udtogsmæssigt, i forhold til V. Ordlighed er der mellem »beittu fyr bergsnøs nökkura« og Vs »Ok er þeir sigldu fram fyrir bergnøs nökkura«; II 27 er omtrent ordret i V. Kampskildringen er i V ret udførlig, i reg. ganske kort. »Der faldt Lyngve og hans 2 brødre«; V nævner Lyngve og hans broder Hjörvard samt »alle de øvrige Hundings-sønner«. Her er der altså en lille uoverensstemmelse, der kan bero på vilkårlig ændring i V.

Endelig er der II 30—36, der atter ser ganske udtogsmæssigt ud. Det svarer til Vs udførlige fremstilling i kap. 18 første del, indtil parafrasen af Fáfnismál her begynder. V har en beretning om, hvorledes Odin atter her griber ind

og råder Sigurd til at gøre flere grave end én (som reg. og Snorre har det). Om dette er oprindeligt eller en tildigtning, er det vanskeligt at sige. Er det oprindeligt, er det både af Snorre og reg. udeladt som overflødigt; dette sidste forekommer mig rimeligst. Endel verbale ligheder viser slægtskabet. II 31 hittu þar slóð Fáfnis þá er hann skreið til vats ≠ Vs: á þann farveg, er F. var vanr at skríða, er hann fór til vats; blés hann eitri (II 33) ≠ fnýsti eitri alla leið (V); barði höfði ok sporði (II 35) ≠ laust hann höfðinu ok sporðinum (V).

Vi kommer nu til III i reg. Til 1 findes intet tilsvarende i V; bemærkningen kan være tillæg i reg., men den kan også være udeladt i V, der netop her begynder sin næsten uafbrudte parafrase af Fáfnismál.

For III 2, der synes oprindeligt (navnlig ordene: er — sverðinu) svarer i V kun (beg. af kap. 19): »Derpå kom Reginn til Sigurd«, hvorefter atter Fáfn. parafraseres. III 3 genfindes i V, dog med den forskel, at det her er Sigurd, der skærer hjertet ud af Fáfnir med Riðill; her foreligger der vist fejl i Vs gengivelse; reg. er langt sandsynligere; Riðill var Regins sværd, og både reg. og V er enige i, at det er Reginn, der drikker blod af det således frembragte sår. Snorre har intet om udskæringen af hjertet, vist oversprunget ved forkortelsen (jfr. ovf.). III 4—7 genfindes i V med flere verbale overensstemmelser (þá tók hann á fingri sínum ok skynjaði, hvárt steikt væri ≠; III 5 hann brá fingrinum í munn sér ≠ III 6 osv.). Herefter følger i V parafrase af de følgende vers af Fáfn. III 8 meddeler, at Sigurd huggede hovedet af Reginn (= V) og spiste så Fáfnis hjerte og drak både af Sigurds og Regins blod (hvorefter igen vers af fuglene). V omtaler kun, at Sigurd spiste »endel af hjertet, endel gemte han« (dette fordi der senere fortælles, at Gudrun også spiste »endel af hjertet«, kap. 26). Snorre har intet om alt dette. Fandt han — hvis han har udeladt det — dette for uværdigt for Sigurd?

III 9—11 genfindes i V (slutn. af kap. 19), med mange verbale overensstemmelser, men også med mindre afvigelser,

hvor V har en mere sagamæssig fremstilling; atter har man på følelsen, at det er reg., der sammentrækker; til III 11 svarer således i V: Hann fann þar svá mikit gull (\neq reg.), at honum þótti ván, at eigi mundi meira bera tveir hestar eða þrír; þat gull tekr hann alt ok berr í tvær kistur miklar (dette sidste \neq reg.) osv.

III 12—17 genfindes så at sige ordret i V. Den her givne fremstilling er også så sagamæssig og udførlig, at den — under forudsætning af en fælles original — næppe kunde være bleven forandret af nogen af de 2 benyttede. III 18 genfindes ikke i V, undtagen for så vidt som der her lige foran versene (c: Sigrdrífumál 5 ff.) findes bemærkningen: »Brynhild fyldte et kar og gav det Sigurd og sagde« (ikke noget om *minnisveig*).

M. h. t. III 19 skal bemærkes, at V kun kender navnet Brynhild for valkyrjen. III 20—22 genfindes i V, hvor Brynhild næsten helt igennem taler i 1. person (ikke blot i 22); dog mangler her: es vétr engi vildi þiggja. Til III 23 svarer i V blot: Sigurðr mælti: kenn oss ráð til stórra hluta. Her kan man ikke godt forstå afvigelsen, hvis V berode på reg. Bedre forstås den, hvis V og reg. beror på en fælles original.

Herefter følger digtet, og derved er vi kommen til slutningen af det stof, der lader sig sammenligne.

Når jeg nu skal uddrage en slutning af alt dette, kan jeg kun formulere den, i henhold til hvad der allerede er antydet eller udtalt, således. Vs fremstilling beror på en original, der også er benyttet af reg. V udvider den måske noget på sine steder ved enkelte udsmykninger og replikker, medens reg. gennemgående giver udtog. På enkelte steder følges originalen nøje. Det er den samme original, Snorre har fulgt. Når V-reg. står overfor Snorre, kan det enten forklares ved vilkårlige ændringer hos denne, eller derved, at hans (og da den oprindelige) original allerede var bleven ændret noget, og at det er denne ændrede form, der ligger til grund for V-reg. Jeg kan således ikke slutte mig til Symons, når han mener (i sin fortræffelige afhandling om Völs.s i Beiträge III), at V

beror på reg. Jeg vilde da være i forlegenhed med at forstå og forklare afvigelserne, selv om man antager, at V omrediger og tildigter.

Hvorvidt afsnittet om Sinfjötles død beror på digte (hvad Symons i sin *Einleitung* til Edda-udgaven har antaget), forekommer mig meget tvivlsomt; men spørgsmålet har ingen betydning for det, vi her har at gøre med.

Den original, jeg har ment at måtte antage, er nu ingen anden end den Sigurðarsaga, som Snorre nævner (og som forf. af Nornagestsp. vist kun af navn har kendt). Dens alder kan bestemmes til tiden omkr. 1200; den står ved siden af den gamle Skjöldungasaga og den slags sagaer, og hører nærmest sammen med den.

Spørger vi, hvilke grænser sagaen har haft, forekommer det mig, at svaret, tildels efter det foran påviste, er let. Den har kun nået til Sigurds død (kap. 30 i V). Hvad der kan have hørt til sagaen af det stof, der findes i det afsnit af V, som svarer til lakunen i reg. (kap. 22—29), skal jeg ikke her forsøge at udrede. Derimod forekommer det mig at være klart, at de første 8 kap. i V (÷ slutn. af kap. 8) intet andet er end den første del af denne samme Sigurðarsaga. I lighed med de isl. slægtsagaer ventede man jo netop en fremstilling af Sigurds forfædres saga. Kilderne til dette parti er vel gamle traditioner (måske delvis digte?). Men hermed er naturligvis ikke sagt, at dette afsnit her fuldtud har den oprindelige form.

ANTIK OG NORDISK DRØMMETRO.

AF

SOFUS LARSEN.

Drømmens gaadefulde Verden har til alle Tider ejt en ejendommelig Magt til at sætte den menneskelige Fantasi i Bevægelse. Saadan var det i svundne Dage, saalangt vor Viden rækker, saadan er det endnu, og saadan vil det vel vedblive at være, indtil Drømmegaaden engang bliver løst.

For de fleste Nutidsmennesker er Problemet vistnok rent fysiologisk: et Spørgsmaal om, hvorledes Nervecentrer, der i vaagen Tilstand afhænger af Jegets Bevidsthedsliv, under Søvnens sættes i uvilkaarlig Svingning og fremkalder mer eller mindre usammenhængende Forestillingsrækker. Det er som om der spilledes sære Melodier paa alle Bevidsthedslivets Registre. Hvad der giver Drømmen Farve og Indhold, hvilke Dele af Nervecentrene Pirringen i det givne Tilfælde rammer, det beror paa fysiologiske Forhold, hvis spejede Væv intet Menneske endnu har formaaet at udrede. Ej heller har nogen hidtil været i Stand til at paavise Pirringens egentlige Aarsag og Udgangspunkt. Ganske anderledes var Oldtidens og Middelalderens Opfattelse af Fænomenet; for Datidens Kosmologi betød nemlig Drømmens Væsen endnu ikke noget Problem, men en ganske naturlig Foreteelse. Ligesom hos alle andre Folkeslag, der ikke staar under den moderne Civilisations Indflydelse, galdt den dengang for en Aabenbaring fra en anden Tilværelse end den, de selv levede i: Væsner fra en hinsides Verden — det være sig nu Guder, Dæmoner eller Afdødes Aander — traadte under Søvnens

direkte eller indirekte i Forbindelse med Menneskene for at give dem en eller anden Meddelelse. Optraadte de i deres egen Skikkelse, formede Drømmen sig som det, man i Almindelighed kalder en *Vision*. Aabenbaringer af denne Art er velkendte baade fra den antike Kulturverden, Middelalderens og den nordiske Fortids Literatur. Saaledes viser Athene sig i Drømme for Nausikaa¹ og opfordrer hende til at drage til Stranden for at vaske Brødrenes Klæder. Sokrates ser en af de sidste Nætter, han lever, under Søvn en skøn, hvidklædt Kvindeskikkelse, som forkynner ham, at han paa den tredie Dag skal naa til det muldrige Phtie², og for den paa Strandbredden slumrende Achilles lader Vennen Patroklos's Genfærd sig tilsyne — lignende ham i alt, baade Stemme, Vækst og de dejlige Øjne — og beder ham snarest muligt drage Omsorg for hans Jordefærd, at hans Skygge kan naa at komme indenfor Hades's Porte³.

Ganske tilsvarende Beretninger møder vi i rig Fylde paa nordisk Grund. Saaledes aabenbarer Thor⁴ sig for den sovende Sveinn Sveinsson og beder ham fjerne hans Billede fra Huset, da han frygter Overlast fra hans Broder Finns Side. For Gisli Súrsson viser hans Skytsaand sig i Drømme i Skikkelse af en Kvinde, fører ham til en Sal, hvor hans afdøde Frænder sidder sammen ved syv Baal, der udlægges som Tallet paa de Leveaar, han har tilbage, og raader ham til at skifte Tro⁵. — Da Ásmundr Atlason er død, drømmer Þóra, at hendes Husbonds Genfærd kommer til hende og beklager sig over, at hans Træl, der frivillig har fulgt ham i Døden, er blevet højlagt i Skibet sammen med ham⁶.

Ogsaa i danske Kilder finder vi Visionen, dog ikke saa hyppigt som i de norsk-islandske: Hadding drømmer, at hans Hustru lader sig tilsyne for ham og varsler om hans

¹ Homers Odyssé 6, 25 ff. ² Platons Kriton 44 A—B.

³ Homers Iliade 23, 65 ff.

⁴ Fornm. sögur 2, 162 (Saga Ólafs konungs Tryggvasonar c. 203).

⁵ G. S. S. c. 33. ⁶ Isl. S. 1829 I, 66 (Landnámabók 2, 6).

Børns Forræderi¹. Biskop Wilhelms Aand aabenbarer sig i Drømme for Sakristanen og forkyster ham Kirkens snarlige Sammenbrud². Da skøn Valborg er stedt i Nød, viser hendes døde Moder, Fru Julehild sig om Natten for Veninden Eskerlin, Gerland Jarls Frue, og beder hende for Ærens Skyld være hendes Datter huld³. Aabenbaring af Dæmoner i Drømme har vi f. Eks. i Visen om Elvehøj⁴, hvor det hedder:

Iegh lagthæ mit howæth til elwæhøgh;
min øghæn the fingæ en dwalæ.

Da saa Svenden er slumret ind, aabner Højen sig. Dens Beboere træder ud og søger at lokke ham ind til sig. Et Side-stykke hertil er Visen om den unge Hr. Bøsmere, hvem Elve-konen daarer i Søvn og lokker bort fra Slægt og Hjem⁵.

Dog er det særlig i den af Kirken skabte eller under kristelig Indflydelse opstaaede Middelalderlitteratur, at Drømmevisionen spiller en fremtrædende Rolle. Paa dette Omraade hører Aabenbaringer af Afdødes Aander, Engle, Helgener ja Christus selv saa at sige til Dagens Orden. Undertiden berettes endogsaa om Drømmebesøg i Paradis, Skærsilden og Helvede⁶. Denne særdeles livlige Forbindelse mellem her og hisset finder sin naturlige Forklaring ikke blot deri, at Drømmen var et virkningsfuldt Middel til at vise, hvorledes Herrens mægtige Haand greb ind i Begivenhedernes Hjul paa de afgørende Punkter, eller gav en velkommen Lejlighed til i levende Farver at afmale Himlens Herlighed og Helvedes

¹ Saxo ed. Müller 1, 1, 57. ² Saxo 1, 2, 576 – 79.

³ D. g. F. 8, 143, 76 ff. ⁴ D. g. F. 2, 103. ⁵ D. g. F. 2, 102 ff.

⁶ Den rigeste Høst af saadanne Syner finder man naturligvis i Legender og Helgenkrøniker. Som en ejendommelig nordisk Afart af denne sidste Type betragter jeg Sagaerne om Olaf den hellige. Som Eksempel paa en Legende med nordisk Særpræg kan nævnes Ereks saga víðförla (Fornald. s. 3, 661 ff.). Begge Steder omtales Himmelbesøg. Smlgn. Fornm. s. 5, 66 og Fornald. s. N. 3, 670 ff. Jvnf. endv. Roman de Rou ed. Andresen 1, 45 (v. 234 ff.) & Rich. Mentz, Die Träume in den altfranzösischen Karls- und Artusepen. Marburg. 1887. S. 8 ff. Roman. Forschungen 2, 247 & 3, 338.

Kvaler, men ogsaa i den gunstige Jordbund, som Middelalderens Verdensopfattelse og stærkt bevægede Livsforhold skabte for Anvendelsen af et saadant kunstnerisk Effekt-middel.

Med alt dette omfatter Visionen dog kun et forholdsvis begrænset Omraade i Drømmetroens vidtstrakte Rige. Den Opfattelse, der baade i den senere Oldtid og i Middelalderen spiller Hovedrollen i Overleveringen, gaar ud paa, at Drømmen er et *i symbolske Former indklædt Varsel* om betydningsfulde Begivenheder enten for det drømmende Individ selv eller for Mennesker, i hvis Skæbne Vedkommende har Interesse. Det karakteristiske for denne Drømmetype er altsaa den mer eller mindre gaadefulde Form, hvori Meddelelsen gives, og som bevirker, at Drømmen maa raades (∴ udlægges), for at dens Betydning kan blive klar. Allerede i de homeriske Digte kommer denne Side af Drømmetroen frem, omend kun sjældent¹. Senere hen i Oldtiden bliver dette saa at sige Drømmens normale Form. Troen paa den Slags Aabenbarelsen var baade blandt Høje og Lave meget udbredt og tabte ikke sin Magt over Sindene, selv efter at den filosofiske Spekulation havde undergravet de højere Klassers Gudetro². Her som saa ofte ellers viser det sig, at den konsekvente Tænkningens Omraade i Sjælens Land kun udgør en ganske ringe Enklave.

Hvor faste Rødder Troen paa Varselsdrømme havde i Oldtiden, ses forøvrigt bedst af den fremtrædende Rolle, som det professionelle Drømmetyderi spillede i Datidens Samfund. Der eksisterede saaledes rundt omkring talrige Drømmeorakler; blandt de anseteste kan nævnes Trofoniosoraklet i Lebadeia, Amfiaraosoraklet i Oropos og for Kejsertidens Vedkommende Serapisoraklet i Kanopos. Alle disse Steder gjordes der store og kontante Forretninger ved at imødekomme den herskende Trang til at lære Fremtiden at kende

¹ Jvnfr. Penelopes Drøm om Odysseus i Odysseen 19, 535 ff.

² Smlgn. Plut. Brutus cap. 36.

gennem varselgivende Drømme. Især var det dog indenfor Medicinen, at disse Drømmeorakler fra gammel Tid spillede en betydelig Rolle. Lægekunsten var dengang et Omraade, hvor Tro og Viden arbejdede Haand i Haand under meget fredelige Former. Naturligvis var det baade dyrt og omstændeligt at drømme sig Helbred eller Fremtidskundskab til paa denne Maade. Det var jo et stort og kostbart Apparat, som skulde sættes i Gang for den enkeltes Skyld; men de, der ikke havde Raad til saa bekostelige Foranstaltninger, kunde gennem professionelle Drømmetydere, der idetmindste i Kejsertiden praktiserede i alle større Stæder, let og forholdsvis billigt faa Forklaring paa deres natlige Syner.

Den første, der benyttede denne Virksomhed som et privat, rent forretningsmæssigt drevet Erhverv, var vistnok den store Aristides's stærkt reducerede Dattersøn Lysimachos, som skaffede sig et beskedent Udkomme ved at udlægge Folks Drømme ved Hjælp af en Drømmebog¹; en noget ældre Tid tilhører Sofisten Antifon, der nævnes som Forfatter af en saadan². Saalangt tilbage kan man altsaa paa græsk Grund med Sikkerhed forfølge disse Haandbøger for Drømmetydere, et Literaturprodukt som vistnok oprindeligt var bestemt til Brug for Professionals. Kun en enkelt af det store Antal, som i den klassiske Tid var i Omløb³, er bevaret til vore Dage. Forfatteren af den, Artemidoros fra Daldis⁴ i Lykien tilhører Antoninernes Tidsalder og var indenfor sit Omraade en lærd Mand. De tre første Bøger af

¹ Plut. Arist. c. 27.

² Smlgn. H. Sauppe, De Antiphonte sophista i Ausgew. Schriften 508 ff. (1896).

³ Smlgn. Synesii episcopi Cyrenes opera. Lutetiæ 1612. Fol. p. 153 B: ἡθροισται μὲν οὖν ἐνίοις ἤδη βιβλία συχνὰ τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως, ἀλλ' ἔγωγε τῶν αὐτῶν ἀπάντων καταγελῶ, καὶ ὀλίγον ὄφελος ἤγουμεναι.

⁴ Sidste Udg. ved Rud. Hercher. Lipsiae 1864. — Tysk Oversættelse med enkelte Udeladelser ved Friedr. Krauss. Wien 1881. — Artemidoros var født i Efesos; hvorfor han nævner Daldis som sin Hjemstavn, angiver han selv i Lib. III. c. 66 Slutn.

hans Arbejde maa nærmest betragtes som en Kompilation af Forgængernes Værker. I Original har han dog næppe benyttet dem alle, endskøndt han selv forsikrer det¹. *Ὀνειροκριτικά* — det er Bogens Titel — giver os dels et omfattende Udtog af den i den klassiske Tid gængse Drømmesymbolik og: Drømmesyner opfattede som Fremtidsvarsler, dels en udførlig Fremstilling af Drømmetydningens Theori.

Vi ser heraf, at Oldtidens Drømmetyderi — hvad enten det nu var knyttet til et Kultussted eller udøvedes af Privatpersoner — forholdsvis tidligt var sat i System. Dengang ligesom nutildags lønnede det sig at tilfredsstille sine Medmenneskers Trang og Ønsker, hvad de end gik ud paa, og i denne Sammenhæng kan man ligesaa lidt, som naar det drejer sig om religiøse Overbevisninger, tale om Bedragere og Bedragne. Troen paa Drømme som et sikkert Varsel om Fremtiden var dengang ligesaa udbredt, som den nu er forholdsvis sjælden: Artemidoros har næppe været mindre fast overbevist om Rigtigheden af de Tydninger, han giver, end Pythagoras om Sandheden af sin berømte Læresætning.

Ogsaa blandt Middelalderens Nordboer spiller Drømmen betragtet som Fremtidsvarsel en meget væsentlig Rolle. I Hovedsagen hersker der altsaa Overensstemmelse med Hensyn til Drømmens Former mellem Nord og Syd; men paa to Punkter er der dog en væsentlig Forskel: Medens Drømmesyner i den klassiske Oldtid saa at sige er neutralt, snart forkyynder Lykke snart Ulykke, betød det for Nordboerne saagodt som altid et sikkert Ulykkesbud, og medens Grækernes og Romernes Forestillinger om Drømmens Oprindelse svinger og vakler mellem forskellige Opfattelser², var det blandt Nordboerne en almindelig udbredt Tro, at det onde natlige Varsel udgik fra de ubønhørlige Magter, der raadede over Menneskenes Skæbne, simpelthen fordi alt, hvad der er til, baade Guders og Menneskers Verden, efter deres

¹ Fortalen til 1. Bog og E. Oder i Rh. Mus, N. F. 45, 637.

² Smlgn. L. Preller, Griech-Mythologie 3. Ausg. I, 694 med Anmk. 1.

Mening er Skæbnemagterne underkastet: Balder¹ plages af ildevarslende Drømme ligesaavel som Kong Atle². Denne kosmologiske Opfattelse rokkes for Menneskelivets Vedkommende slet ikke af Trosskiftet. Ligesom saa mange andre Lævn fra længst forsvundne Dage kan den forfølges langt ned gennem den kristne Tid baade indenfor den danske og den norsk-islandske Literatur³.

Paa dansk Grund møder vi den saavel hos Saxo som i de middelalderlige Danseviser.

Et Par af de talrige Steder hos Saxo, hvor Drømmesyner berettes, kan maaske i denne Sammenhæng gøre Krav paa en lidt udførligere Omtale, fordi det i dem ikke drejer sig om literære Fiktioner, men om Begivenheder, som efter al Sandsynlighed hører det virkelige Liv til og kaster Lys over Datidens Tro. Saaledes berettes⁴, at Natten før Kong Erik Emune skulde sejle fra Slesvig til Sjælland, drømte en af hans Mænd, at han red paa en gal Hest over Stok og Sten. Tilsidst blev han kastet af i en skyggefuld Dal, hvor Natugler sønderflængede ham med deres Klør. Om Morgen fortalte han for Spøg Drømmen, og da Kongen antog, at Drømmesyntet varslede Manden Fare, vilde han ikke være paa Skib sammen med Drømmeren, men skiftede Fartøj. Derved reddede han sit Liv; Kongeskibet, som han havde forladt, gik under med Mand og Mus. I Anledning af Kong Valdemar den førstes sidste Sygdom fortæller Saxo endvidere⁵, at medens andre stadig haabede paa Helbredelse, var Kongens Fortrolige Sune fra første Færd forberedt paa det værste, »sive somnii monitu sive alio mentis oraculo edoctus«. En

¹ Vegtamskv. 1; Saxo 1. 1, 120 og 125. ² Guðrúnarkv. II, 38 ff.

³ Skæbnedrømmen er en særlig Gren af den symbolske Drøm. Den har intet at gøre med Visionen, som ogsaa paa nordisk Grund er neutral: raadende, truende eller forjættende, alt efter Omstændighederne. Dette hænger sammen med, at Visionen egentlig slet ikke er nogen Drøm, men en Aabenbaring, der meget vel kan finde Sted, ogsaa naar Vedkommende er lysvaagen.

⁴ Saxo 1, 2, 663 ed. Müller. ⁵ Saxo ed. Müller 1, 2, 956.

saadan ganske stilfærdig Bemærkning kaster et skarpt Strejflys over den Opfattelse af Drømmens Betydning, som Datidens mest fremragende Mænd nærede, og tyder paa, at de literære Vidnesbyrd paa dette Punkt giver et tro Spejlbillede af det virkelige Liv.

En Slægt, for hvem Drømmen spillede en saadan Rolle, kunde naturligvis ikke undgaa at lægge Mærke til, at selv de mest varselstunge Syner undertiden ingen Følger fik. Det rokkede imidlertid slet ikke dens Tro paa Drømmens Betydning som Fremtidsvarsel, men førte kun til, at man som særskilt Kategori opstillede falske Drømme¹ eller »Søvnedrømme«². Om en Drøm hørte til den ene eller den anden Klasse, kunde naturligvis kun Fremtiden vise. En egen Stilling indtog ogsaa de Drømme, der indtraf Natten før en Søndag³. Det var Varselsdrømme ligesom andre; men der var den Ejendommelighed ved dem, at det kunde vare adskillige Aar, inden de gik i Opfyldelse — de kunde, som det hedder, »staa« længe⁴.

Middelalderens danske Adel, om hvis Liv Danseviserne i Hovedsagen drejer sig, var gennemgaaende en stærk og ufordærvet Landborace, som bortset fra Fylderier ved festlige Lejligheder⁵ førte en sund og naturlig Tilværelse. Derfor nød den sikkert ogsaa i Almindelighed en rolig Søvn, fra Sol gik ned, til den stod op igen. Men den, hvem Skæbnemagterne sendte en Varselsdrøm, der under Tidens urolige Forhold hyppigt var det samme som en »Uvensdrøm«⁶, vaagner gerne om »Midienat«, medens det natlige Syn endnu staar

¹ Smlgn. Mandevilles Rejse ved Lorenzen p. 85, 7 og Harpestrengs Lægebøger ved M. Kristensen S. 225, 17 »hægomlig drøme«. Det modsatte heraf hedder »en vis drøm«. D. g. F. 7, 513, 11.

² D. g. F. 6, 7, 7 (12, 13). Hertil svarer omtrent i Betydning de islandske Udtryk draumskrök (Laxd. 31) og svefnorar (Flat. II, 347, 1; Fornm. s. 5, 66).

³ Søndagsdrømme D. g. F. 6, 25, 4; 8, 49, 4—5.

⁴ Smlgn. til dette Udtryk D. g. F. 4, 125, 9; 548, 86; 6, 25, 4; 7, 134, 4.

⁵ Smlgn. Saxo ed. Müller 1, 1, 78 & 1, 1, 253.

⁶ Jvnfr. D. g. F. 6, 25, 5.

klart for Erindringen. Denne Omstændighed fremhæves ide-
lig¹. I den ordknappe Visestil er dette et Vidnesbyrd om, at
Drømmen ikke betragtes som en dagligdags Begivenhed:
Skæbnens Finger har banket paa Døren, Guddomsmagten
har grebet ind i Vedkommendes Tilværelse.

Den drømmende er selv klar over Situationens Alvor.
Bevæget og oprevet meddeler han den nærmestliggende sin
»stærke« (o: næsten altid onde, ildevarslende) Drøm² til Tyd-
ning; der maa hurtig skaffes Vished for, hvad der forestaar.
Undertiden er Drømmesynerne mange; men de betegner dog
altid kun det samme paa en anden Manér: Skæbnen giver
mer eller mindre udførlig Besked³. Saa tydes Drømmen,
som næsten uden Undtagelse viser sig at være ildevarslende
— lykkespaaende Drømme omtales i Folkeviserne kun en
eneste Gang⁴ — og dermed er dens Rolle i Visens Økonomi i
Almindelighed udspillet. Senere hen berøres den kun und-
tagelsesvis⁵. Digteren lader Begivenhederne tale deres eget
gribende Sprog. Kun saaledes faar Tilhørerne Besked om,
hvorledes Drømmen gaar fram⁶ o: gaar i Opfyldelse.

Drømmemotivet benyttes altsaa paa en i æstetisk Hen-
seende virkningsfuld Maade, og der er slet ikke nogen Antyd-
ning af, at Digteren selv ser paa Drømmens Betydning med
skeptiske Blikke, saaledes som f. Eks. Hartmann von Aue
og Chaucer⁷, og kun anvender den, fordi han bøjer sig for
en ret bekvem Tradition, der endnu spiller en vis Rolle for

¹ Smlgn. D. g. F. 3, 327, 12; 4, 123, 2; 5₂, 90, 3; 5₂, 354, 39; 7, 186, 2;
8, 43, 1; 8, 49, 1; 8, 143, 76; 8, 184, 5.

² Smlgn. med Hensyn til Adjektivets Betydning: D. g. F. 3, 327, 1;
5₂, 355, 2; 6, 6, 1; 6, 25, 1; 6, 161, 13; 7, 148, 5—6; 7, 512, 2—7; 8, 139, 15;
8, 245, 117 (256, 111).

³ Smlgn. D. g. F. 3, 236, 6 ff; 3, 355, 2—5; 2, 597, 6 ff; 7, 512, 2 ff; 8, 184, 6 ff.
Det samme er Tilfældet i de franske middelalderlige Digte. Smlgn. R.
Mentz, Die Träume in den altfranzösischen Karls- und Artusepen. 1887.
S. 24 & 45. ⁴ 4, 432, 12—22.

⁵ D. g. F. 3, 350, 11; 6, 362, 9; 7, 513, 11.

⁶ Jvnfr. de i Note 5 citerede Steder.

⁷ Hartmann von Aue, Erec 8123 ff; Chaucer Nonne preestes tale 4120 ff.

den gemene Hob. Nej, han er selv ligesaa overbevist om dens skæbnesvangre Realitet som hans Publikum. Derfor er der heller ikke noget til Hinder for, at han lejlighedsvis og i god Tro kan benytte Drømmen som et Motiv i Handlingen ligesom ethvert andet faktisk Forhold. Ikke destomindre er det en forholdsvis sjælden Undtagelse, at Drømmen griber ind i Begivenhedernes Gang og hjælper til at stramme Knuden¹. Dette har vistnok sin Grund deri, at disse Digtere var traditionsbestemte som faa: Deres Diktion var en aarhundredgammel Arv, og deres Sange formedes trods al individuel Begavelse over et fast overleveret Skema. I dette havde ogsaa Drømmen sin hævdvundne Plads; den hørte hjemme i Visens Begyndelse. Som en stemningsfuld Opsang, en Prolog fuld af bange Anelser staar den korte Beretning om Heltens eller Heltindens Drøm før den egentlige Handlings Begyndelse. Den fortæller intet af det, som skal ske, men den spænder Interessen som alt vidunderligt og fylder Tilhørerne med urolig Forventning om de handlende Personers Skæbne. Netop paa denne Plads er den et Virkemiddel af meget høj Rang i en Tidsalder, hvor baade Digter og Publikum var lige fast overbeviste om, at Menneskets Livsgang var skæbnebestemt² og Drømmen dens Forkyndelse.

Mellem de middelalderlige Danseviser og den ældre Edas Sange ligger et langt Spænd af Tid, i hvilket gammelt og nyt mødes til Kamp med hinanden. Den Overensstemmelse, der hersker mellem begge paa Drømmetroens Omraade, vidner som saa meget andet om, at Livssynet efter Trosskiftet kun ændredes ganske langsomt. Stammen var faldet for de romerske Missionærers Øxehug, men længe vedblev den gamle Bul at frembringe livskraftige Skud, og Troen paa, at Menneskets Livsgang var skæbnebestemt, rokkedes slet ikke³.

¹ D. g. F. 5, 101, 1 ff.; 6, 228, 17; 8, 139, 15 ff.

² Jvnfr. de i Anmk. 3 anførte Steder.

³ D. g. F. 2, 124, 22; 218, 11; 267, 55; 4, 177, 6; 4, 278, 98; 5, 229, 18; 331, 36.

Vi møder derfor her det samme Billede som hist; men Trækene er i Eddaens Gengivelse fastere og mere udprægede: Hvad der i Danseviserne var sejt bevarede Lævn fra en svunden og forkættet Old, det er i Eddaen endnu den overleverede anerkendte Verdensanskuelse. Grundlaget for den er Troen paa Skæbnemagterne. Nornerne er Verdens Op-hav, de slaar Livets Guld væv i Maanesalen. Alt har sit Ud-spring fra dem: Guderne er kun som de store Brikker paa deres Skaktavl; de opstaar og falder paa Skæbnens Bud. Dæmonerne har de skabt, saaledes som Digteren lader Dvær-gen Andvari sige med rene Ord¹:

aumlig norn
skóp oss i árdaga,
at ek skyldi i vatni vaða,

og hvert Menneskebarns Lod fra Vugge til Grav er forud bestemt lige til de mindste Enkeltheder².

Nornernes Raad og Vilje om Fremtiden kan Mennesket skaffe sig Viden om ad forskellige Veje; men selv sender de ham Bud gennem Drømmen, som det udtrykkelig udtales i Guðrúnarkv. II, 38, hvor Gudrun gengiver Atles Ord til hende selv:

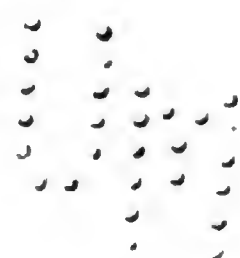
»Nys mig saalunde
Nornerne vækked«
— Ulykkesspaadom
han³ ønsked jeg tyded —
»Du tyktes mig Gudrun,
Gjukes Datter,
svigefuldt støde
Sværd i mit Bryst«

og der er aldrig Tale om, at Drømmen er tvivlsom eller betydningssløs. Hvor den ulykkevarslende Tydning afvises, og

¹ Völsunga s. c. 14 (Fornald. s. Norðrl. 1, 153).

² Völuspá v. 20; Helgakv. Hundingsb. I, 2—3; Gripisspá v. 6 & 53; Sigrdrífumál v. 25; Hamdismál v. 29 (31); Grógaldur v. 4.

³ α: Atle, som er blevet vækket af den onde Drøm, han ønsker, hun skal tyde for ham.



en anden opstilles, lader Digteren tydeligt nok skimte igenem, at Vedkommende ikke selv tror paa den gunstige Fortolkning.

Visionen spiller i Eddaen ingen Rolle, næppe fordi den ikke kendtes i Datiden, men den havde — om jeg saa maa sige — endnu ikke faaet Adgangskort til Literaturen, var ikke indgaaet som anerkendt Led i den digteriske Teknik, saaledes som det senere hen under kristelig Paavirkning i vid Udstrækning blev Tilfældet. Derimod møder vi den fuldt udviklet i det skønne, kristelig farvede Digt *Sólarljóð*, som efter Indholdet at dømme tilhører Overgangstiden omkring Aar 1000, men af nyere Forskere gennemgaaende betragtes som en Pastiche¹ fra langt senere Tid. Her er ikke Stedet til at komme ind paa dette meget intrikate Stridsspørgsmaal. Kun saameget vil jeg sige, at Digtets Helhed og indre Sammenhæng ogsaa forekommer mig uangribelig, og at Typen og Skemaet antagelig er laant fra et eller andet angelsachsisk Forbillede. Den Slags kristelige Visioner kan paa engelsk Grund forfølges meget langt tilbage i Tiden, saa for den Sags Skyld kunde Digtet godt være gammelt.

Trods den Fylde af gammel Slægts- og Landskabstradition, den har optaget i sig, og som gør den til en paa sin Vis værdifuld Kilde, maa den islandske Sagaliteratur betragtes som en med bevidst Kunst udformet Skildring af Fortiden — nærmest som historisk Roman. Baade Indhold og Stil peger bestemt i den Retning: Fortællingens Formaal er tydeligt nok anskuelig og stemningsfuld Menneskeskildring. Forfatteren eller Redaktøren — man kalde ham, som man

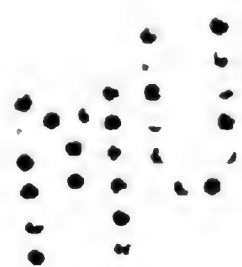
¹ Hjalmar Falk i Kristiania Videnskabs Selskabs Skr. Hist. phil. Kl. Bd. 2, Nr. 7, 1914.

Fr. Paasche, St. Michael og hans Engle i Edda 1914 I.

B. M. Ólsen i Safn til sögu Islands V. 1915.

Mod de ovennævnte Forff. polemiserer F. Jónsson i Artiklen *Sólarljóð* (Edda 5 Bd. 1916 S. 139 ff).

Replik mod hans Bemærkninger af de tre Forff. *ibid.* S. 165—174.



vil — dvæler med Forkærlighed ved de stærkt bevægede Situationer, hvor Knuden strammes og Karakteren folder sig ud i al sin Prægnans, og disse Partier af Fortællingen forberedes gennemgaaende med stor Kunst. Derimod gaas der let hen over Livets dagligdags Forhold; de skydes til Side med Vendinger som »nu var alt roligt en Tid«. ¹ Undertiden udhæves dog en tilsyneladende ligegyldig Enkelthed forsætligt meget stærkt, for at Læseren ikke skal glemme den, naar den senere hen anbringes paa en dekorativ Plads og præsenterer sig som en i Ensemblet yderst virkningsfuld Ener. ² Hertil kommer saa den gennemførte Skildring af Milieuet og Situationsbilledet lige til de mindste Detailler som Farven af de optrædende Personers Dragt. En saadan Forening af minutøs Nøjagtighed og Anskuelighed er, hvor det drejer sig om en Romanforfatter, Vidnesbyrd om fremragende Kunst; men hvor Talen er om Fremstilling af flere Aarhundreder gamle Begivenheder, vækker den med Rette Mistro: Kun Digtere sidder inde med en Viden om Fortiden af denne Art og dette Omfang.

Hermed skal nu ingeniunde være sagt, at Sagafortællerne har taget sig den historiske Side af deres Opgave let. Tværtimod, de har ogsaa i denne Henseende ydet det bedste, de formaaede, og takket være de ejendommelige Forhold paa den fjærntliggende Ø var det ingeniunde lidt. De glemmer aldrig, at det er en forholdsvis fjærn Tid, de skildrer, og udstyrer den omhyggeligt med de Træk, som efter deres Formening tilkom den. Saaledes taber de intet Øjeblik af Syne Betydningen af den hedenske Gudetro for Datidens Mennesker, og Brydningen mellem gammelt og nyt er hyppigt gengivet ikke blot med stor Kunst, men ogsaa med dyb Forstaaelse: intet moderne Menneske kunde have præsteret noget lignende; men — at kalde de døde til Live igen, selv om det kun er paa Papiret, formaar end ikke det største kunst-

¹ Njáls s. c. 13 Sl.; Flóam. s. c. 2.

² Smlgn. saaledes Njáls s. c. 124 Sl. med c. 129. Beg.

neriske Geni. Hænderne kan maaske ligne Esaus, Røsten er og bliver Jakobs.

Selv om ogsaa de norske og islandske Kongesagaer for en stor Del bygger paa et andet Grundlag, er der dog i stilistisk Henseende meget væsentlige Berøringspunkter imellem dem og de islandske Slægtsagaer, Sagn- og Eventyrfortællinger: de anvender lejlighedsvis ganske de samme kunstneriske Effekter. Dette gælder saaledes alt, hvad der angaar Visioner og Drømmesyner.

For Vurderingen af disse som det, de er: et nødvendigt Tilbehør til Datidens literære Apparat, er det værdt at lægge Mærke til, hvor nøje Drømmen og den rigtige Tydning lige til de mindste Enkeltheder dækker hinanden, ganske som to omhyggeligt tilslebne Flader.¹ Saa føjelig har Virkeligheden sikkert ingensinde vist sig. Disse Drømmesyner hører med andre Ord ikke med til Fortællingens mer eller mindre faste historiske Kærne; de er vilkaarlig udvalgte og lagte til Rette med en forestaaende Situation for Øje. Historisk Betydning har de dels som Vidnesbyrd om Tro og Tænkemaade i Forfatterens egen Tid, dels som literær Kilde af ejendommelig Art. Helt paa egen Grund staar nemlig Sagens mærkelige og storslaaede Fortællekunst ikke, og netop gennem den »literære« Drøm lægger Paavirkningen udefra sig klart for Dagen. Her rinder den som en Strøm i sit eget smalle Leje, skarpt markeret i Forhold til Omgivelserne, saa det er let at se, hvorfra dens Vande kommer. De har deres Udspring mod Syd i de store Kulturlande. Dér var Troen paa Varselsdrømme og Visioner som Meddelelsesmiddel til Menneskene dengang rodfæstet i alle Samfundslag; den breder sig fra den kirkelige til den profane Literatur og forsvinder først derfra, da ingen længere tror paa den.² For Tysk-

¹ Saaledes ogsaa i de franske middelalderlige Digte. Smlgn. R. Mentz, *Die Träume in den altfr. Karls- und Artusepen*. Marb. 1887. S. 22 ff.

² Smlgn. R. Mentz, l. c. S. 75—76 & E. Benezé, *Das Traummotiv in altd. Dichtung*. 1896. S. 1.

lands Vedkommende har vi et mærkeligt Vidnesbyrd om dens Magt over Sindene, som fortjener at fremdrages i denne Sammenhæng. Forfatteren af Þiðriks Saga beretter¹ om sine Hjemmelsmænd, formodentlig tyske Købmænd, der opholdt sig om Vinteren som »Gæster« i Bergen: »Saa sige tyske Mænd, at de have faaet at vide i Drømme, at Gud og St. Maria har ladet Kong Didrik nyde godt af, at han mindedes deres Navne ved sin Død«. Drømmen betragtedes altsaa af dem som et ganske naturligt Meddelelsesmiddel mellem her og hisset.

Impulserne skyldes for Nordens Vedkommende væsentligt, men ingeniunde udelukkende Romerkirkens opbyggelige Skrifter, Helgenkrøniker og Legender. Hvor stærk Paa- virkningen var, fremgaar af den overhaandtagende Rolle, Visionen spiller indenfor Sagalitteraturen, i skarp Modsætning til, hvad Tilfældet er i den ældre Edda, tildels ogsaa i de danske Folkeviser. Selvfølgelig har Visionen ikke overalt kristelig Karakter, den hedenske er næsten lige saa fyldig repræsenteret. Hyppigst er det vistnok den hellige Olaf der aabenbarer sig, ikke sjældent Olaf Trygvessøn; men forøvrigt møder vi Repræsentanter for alle de Væsner, hvormed Himmel og Jord dengang var eller i fordums Dage havde været befolket.² Det er altsaa hyppigt kun Form og Type, der er laant fra Legendelitteraturen, ikke Indholdet, hvad Hensynet til Æmnets Karakter og den historiske Kolorit jo for det meste af sig selv forbød.

Ogsaa i anden Henseende ændres under Trykket ude-

¹ Þiðriks Saga af Bern ved H. Bertelsen II, 393—4.

² Hedenske Guddomme som Thor og Freyr (Flóamanna s. c. 20; Víga-Glúms s. c. 26); Dæmoner som Koðráns spámaðr og Ásmunds spádísir (Fornm. s. 1, 261—262; Fornald. s. N. 2, 483), der nærmest maa betragtes som raadgivende Skytsaander; Ættens Skytsaander (Víga-Glúms s. c. 9); Draumkonur, der enten kan være gode og i saa Tilfælde har en vis Lighed med Englene i de kristelige Visioner, eller onde (Gísl. s. Súrssonar c. 22, 32, 33; Fornm. s. c. 6, 402; Sturlunga ed. Kålund I S. 518; II S. 243); Bjærgvætter (Njáls s. c. 133; Landnámab. Pars 4 c. 3 & 12); Afdødes Aander eller Genfærd (Fornm. s. 1, 252—254; Gunnl. s. c. 13; Laxdœla c. 76, 20 ff)

fra den norsk-islandske Drømmetype, idet Varselsdrømmen omformes efter antikt og vesteuropæisk Mønster og ligesom sit Forbillede undertiden bliver raadgivende, oplysende og forjættende. I Jómsvik. S.¹ advares Kong Gorm ved en Drøm om 3 Gange 3 forskelligt farvede Øxne om en Række kommende Uaar og sættes ved Dronning Thyres Udlægning af den i Stand til at afværge den Hungersnød, der truer hans Land. — Guðrún Ósvifrsdatter faar² gennem en Række Drømmebilleder, som rigtig tydes af den kloge Gestr Oddleifsson, Oplysning om, at hun skal blive gift fire Gange, og at alle hendes Mænd skal omkomme paa forskellig Vis. Ja, Herstein Blundketilsson bliver paa denne Maade underrettet³ om en Begivenhed, som alt er sket. Samme Nat er nemlig hans Fader blevet brændt inde. Her har Drømmen altsaa fuldstændig tabt sin varslende Karakter, er reduceret til en blot og bar Meddelelse ad usædvanlig Vej og i symbolsk Form. Endelig gives gennem Varselsdrømmen undertiden en Forjættelse⁴: Halfdan Svarte drømte, at han var besat med Haarlokke af forskellig Størrelse, men en af dem var uden Sammenligning den skønneste og største. Den kloge Thorleif, som i Forvejen har helbredet Kongen for den aandelige Mangel, at han ikke kunde drømme⁵, tyder hans Syn paa den blomstrende Herskerslægt, som skulde udgaa fra ham: nogle af dem skulde blive mere, andre mindre mægtige.

¹ Fm. S. XI, S. 6. (1828). ² Laxd. s. ed. Kålund c. XXXIII.

³ Hœnsa þoris S. c. 9 (Isl. Sög. II, 152—3). Ganske paa samme Maade meldes den hellige Thomas' Drab Natten efter Erkebispens Død ved en Drøm til en anset Mand i Staden Argentheus (Thomas saga erkibyskups. ed. Unger S. 457).

⁴ Fagrskinna ed. Munch og Unger c. 3.

⁵ Dette betragtedes som en Abnormitet, som det tydelig fremgaar af Fagrskinna c. 3: »Med Hálfðani var einn undarligr hlutr: hann dreymdi aldri«. Ogsaa andetsteds opfattes det som et rent og skært Sygdomsfænomen, der viger for rationel Behandling. Saaledes helbreder Harald Haarderaade en stakkels Yngling, der er behæftet med denne Svaghed, ved at lade ham drikke af det Vand, som den gode Kong Magnus har tvættet sig i (Fornm. s. 6, c. 25).

Forfatteren tilføjer, at senere hen tolkedes den ene skønne Lok som Forjættelse om Olaf den helliges Fødsel. Tilføjjelsen illustrerer saa klart, som man kan ønske sig, Legendedigtningens Betydning for den »literære« Drøm. Oplysende i denne Henseende er ogsaa Drømmene i Hallfreðar Saga og Fóstbrœðra Saga.

De Tilfælde, som henhører under denne Gruppe, er dog ikke fler, end at de kan betragtes som Undtagelser fra Reglen. I det Store og Hele bevarer Varselsdrømmen sit traditionelle nordiske Præg som truende Ulykkesprofeti: Overbevisningen om, at Mennesket er en ubønhørlig Skæbne underkastet, kommer ogsaa her paa det stærkeste til Orde¹ og danner den kosmologiske Baggrund for Drømmen, der opfattes som et varslende Bud fra de styrende Magter, over for hvilket kun meget faa for Alvor stiller sig skeptisk.²

Et særegent Træk, hvortil der næppe findes Analogier andetsteds, er den Betydning, Fylgjetroen har faaet for Saga-fortællernes Drømmetolkning. Menneskets Sjæl forestillede man sig næsten som et selvstændigt Væsen, der særlig under Søvn kunde forlade Legemet og gaa sine egne Veje.³

¹ Jvnfr. eksempelvis Víga-Glums s. c. 4; Njáls s. c. 149; Gísl. s. S. c. 9 Sl; Hallfreð. s. c. 1; Vatnsdæla s. c. 10; 12; 47. Betegnende for den nøje Sammenhæng, man dengang tænkte sig mellem Drømmevarsel og Ulykke, er Udtrykket »vakna eigi við goðan draum« (smlgn. Jónsvik. s. cap. 35 ed. Petersens; Fld. S. III, 270 og Fritzners Ordbog u. draumr). Det anvendes ordsprogmæssigt i saadanne Tilfælde, hvor Vedkommende slet ikke har drømt og betyder blot »at vaagne op til en truende Fare«. Det oprindelige Udgangspunkt for Talemaaden er naturligvis den Forestilling, at naar et Menneske rammes af noget saadant, saa har han i Forvejen haft onde Drømme. Udtrykket er fællesnordisk; smlgn. Rom. Digtning fra Middelalderen III, 108, 14: »ther wognæde manningh hedning weth kold drøm, ther døde C wnder hæste fødder«.

² K. Maurer, Die Bekehrung des norwegischen Stammes II, 127 med Note 111.

³ Individet med særlig Drømmebegavelse mentes endogsaa, naar Sjælen forlod Legemet under Søvn, at kunne fare viden om og opspore Ting, som man ikke ad anden Vej selv med de største Anstrengelser kunde faa Rede paa. Vedkommende forbereder sig for det meste meget omhyggeligt

I Almindelighed antog den Skikkelse af et eller andet Dyr, hvis Natur syntes at have en vis Lighed med vedkommende Menneskes (tapre Kæmpers Fylgjer viste sig gerne som Ulve eller Bjørne¹). Da nu Varselsdrømmenes symbolske Verden rummede en righoldig Fauna fra alle i Datiden kendte Lande, og da de samme Dyreskikkelser lejlighedsvis kunde optræde som Mænds Fylgjer, er det let forstaaeligt, at begge Forestillingsomraader gik over i hinanden, og at f. Eks. Drømmens glubende Dyr hyppigt tolkedes som Uvenners Fylgjer. Urigtigt er det altsaa at opstille Fylgjedrømmen som en særegen Type²; det drejer sig kun om en for Sagafortællingen ejendommelig Tolkning af Drømmebilledet.

Hvad der til en given Tid har Kurs i et Samfund, bliver næsten altid udnyttet i Spekulationens Tjeneste. Saadan gaar det med de materielle Værdier, og saadan gaar det ogsaa med de aandelige: Drømmetroen danner ikke nogen Undtagelse fra Reglen. Den norsk-islandske Prosaliteratur giver os adskillige mærkelige Eksempler herpaa, ikke netop indenfor det Omraade, hvor man snarest kunde vente det, den professionelle Drømmetydning. En saadan eksisterer nemlig ligesaa lidt her som i Danmark. Lejlighedsvis giver alle sig af med at udlægge Drømme, selv om ogsaa enkelte menes at have særlige Ævner i den Retning³ og vinder An-

til den Slags Drømmeekspeditioner, før de lægger sig til at sove, jvnfr. Fornald. s. N. 2, 411; Fóstbrœðra s. ved Ásmundarson. Reykjavík. 1899. S. 103; 104; 113.

¹ Dog ikke altid; undtagelsesvis kan levende Personer vise sig i Drømme for andre i deres egen Skikkelse, jvnfr. Fóstbrœðra s. S. 50; Fornald. s. N. 2, 353; Flóamanna s. c. 15 Sl.

² Saaledes som W. Henzen gør, Über die Träume in der altnordischen Sagalitteratur. Leipzig. 1890. S. 34 ff.

³ Joh. Erics Observationum ad antiquitates septentrionales pertinentium specimen. Hafniæ 1769. S. 21 ff.

K. Maurer, Die Bekehrung des Norwegischen Stammes II, 127 med N. 118.

Wilh. Henzen, l. l. S. 49 ff.

Ganske det samme Forhold finder vi i de gammelfranske Digte om Karl den store. Jvnfr. R. Mentz, l. l. S. 50 ff.

seelse og Navn ved deres Virksomhed. Det, jeg her tænker paa, er Drømmens Benyttelse som aandeligt Vaaben i det praktiske Liv, navnlig til at indjage Modstandere Skræk¹; men ogsaa til at vække Fortrøstning under farefulde Forhold. Selvfølgelig drejer det sig i saadanne Tilfælde altid om fingerede Drømmesyner, og til denne Gruppe maa uden Tvivl ogsaa de talrige Aabenbaringer, Kong Sverre angav at have faaet i Drømme, henføres.² Han var jo en beregnende Natur med dyb Menneskekundskab, og hans Optræden paa dette Punkt har sikkert været bestemt udelukkende af politiske Hensyn. Mistænkeligt er det under alle Omstændigheder, at enkelte af de Drømmesyner, han beretter om til sin egen Forherligelse, øjensynlig er tagne enten fra Helgenlegender, som han formodentlig har lært at kende i sin tidligere Stilling som Præst, eller fra andre fremmede Kilder. At den hellige Thomas' Moder Mailld netop skulde have drømt noget lignende kort før Helgenens Fødsel som Sverres Moder Gunhild, da hun gik svanger med ham³, er lidet troligt; og naar han noget senere foregiver selv at have drømt, at han var bleven til en Fugl saa stor, at hans Næb strakte sig østerpaa til Lands Ende, hans Halefjedre til Finmarken, medens hans Vinger bedækkede hele Norge⁴, og vi genfinder det samme Syn i en dansk Folkevises⁵, hvor Møen fortæller om den Drøm, der varsler hendes fremtidige Storhed:

Mig drømte, jeg var en liden And;
jeg svam for Venderkongens Land.

Mig drømte mine Vinger var saa brede,
de skjulte baade Mark og Skov og Hede.

¹ W. Henzen l. l. S. 26 og Fóstbrœðra s. S. 19.

² Anderledes ser Gustaf Cederschiöld paa Kong Sverres Drømme. — Smlgn. hans Afhandling: Gamal tro och nya rön om drömmar. (Ord och bild 1913, 585 ff).

³ Jvnfr. Det Arnam. Hdskr. 81 a Fol. udg. ved A. Kjær. Kristiania 1910 S. 2 & Thomas saga erkibyskups ed. Unger II, 298 (= Ed. E. Magnússon T. 1. S. 14.).

⁴ Det Arnam. Hdskr. 81 a Fol. S. 3. ⁵ D. g. F. 4, 432, 13 & 16.

saa kan man trygt gaa ud fra, at han har fundet det formaalstjenligt at binde baade Samtid og Eftertid en Fabel paa Ærmet.

Det synes altsaa, som om der her i Norden — selvfølgelig bortset fra Visionen — har været en ejendommelig præget Drømmetro, der formodentlig maa betragtes som en fællesgermansk Arv.¹ Derimod bliver det selv ved en flygtig Sammenligning klart, at den nordiske Drømmesymbolik ikke er original, men — muligvis allerede i Vikingetiden — har modtaget meget stærk Paavirkning søndenfra.

At Pharaos Køer paa nordisk Grund oplever en sen Renaissance, skal jeg kun i Forbigaaende gøre opmærksom paa. Her mangler nemlig det vesteuropæiske Mellemlid, og det kan godt være, at dette Drømmebillede, som genfindes i Jónsvikinga Saga², er overført direkte fra Originalen, dvs. Vulgata, kun ændret lidt efter de ny Forhold, hvortil det skulde passe.

I Modsætning hertil kan det betragtes som givet, at Kong Astyages's Drøm om den Ranke, der voksede frem af hans Datter Mandanes Skød og overskyggede hele Asien³, først ad Omveje og sandsynligvis gennem flere Mellemlid er naat frem til Norden, hvor den aabenbart har gjort Lykke⁴. Ved Hjælp af franske middelalderlige Digte⁵ lader det sig ogsaa konstatere, at denne Drøm har været paa Vandring i Mellemeuropa.

¹ Smlgn. Walther J a e h d e: Religion, Schicksalsglaube, Vorahnungen, Träume etc. in den englisch-schottischen Volksballaden. Halle 1905 S. 26 ff. og 35.

Wilh. Baake, Die Verwendung des Traummotivs in der engl. Dichtung. Halle. 1906. S. 14—15.

² Fornm. s. XI S. 6.

³ Herodot I, c. 108.

⁴ Flóam. s. c. 24; Harðar. s. Grímkelssonar c. 6 (Ísl. sögur 1847 II, 14); Heimskringla. Halfdan Svartes Saga c. 6.

⁵ Roman de Rou ed. Andresen II, 2870; Münchener Brut von Gottf. von Monmouth ed. von Hoffmann & Vollmöller. Halle 1877. 3930.

Ganske det samme viser sig at være Tilfældet med en Del andre Drømmebilleder, som findes omtalte i nordiske Kilder. Som Udgangspunkt vælger jeg et Par af de berømte Drømmevers, der indleder Visen om Hr. Marsk Stig og hans Hustru. Desværre er de ikke saa lidt ødelagte af Overleveringen og gengives her i den Skikkelse¹, de formentlig oprindelig har haft:

Megh drømthæ at til wildæ swin
war worthæn minæ rakkær.²
The hafthæ brot³ min yrtægarth
oc kastæt up⁴ min akær.

Megh drømthæ, at stenstowæ min
stoth al i røthæn gløth,
oc thu min stoltæ⁵ frowæ la
pa gulfæt oc war døth.

Om det første Drømmebillede kan man paa Forhaand sige sig selv, at det ikke hører hjemme paa nordisk Grund. Det maa skrive sig fra et Land, til hvis Fauna disse Dyr den gang hørte, og naar det træffes ikke blot i det ovenfor citerede Vers, men ogsaa blandt de truende Drømme, som Blind i Hrómundar s. Greipssonar fortæller Kong Halding, at han har haft⁶, saa er det fordi det hørte med til Drømmetroens literære Fællesgods, som vi kan vente at træffe og virkelig ogsaa hyppigt møder i den vesteuropæiske og engelske Literatur. Drømmens Betydning er overalt den samme: Vildsvinene varsler om Fjender særlig om ødelæggende fjendtlige Hærskarer.⁷

¹ Smlgn. Dg. F. 3, 355, 5 & 367, 3. ² ɔ: Hunde.

³ var brudt ind i, havde opbrudt. ⁴ ɔ: havde opkastet, oprodet.

⁵ I denne Forbindelse har Adj. *stolt* i Visesproget Betydningen »fin, ædel«.

⁶ C. 9. (Fornald. s. Norðl. II, 378): »Mörg svín sá ek renna sunnan at konungs höllu, rotuðu jörðinni upp með rananum«; D. g. F. 3, 326.

⁷ Rich. Mentz, Die Träume in d. altfranz. Karls- und Artusepen 1887. S. 34 & 59. & E. Benezé, Das Traummotiv in altdeutscher Dichtung 1896. S. 31. Smlgn. ogsaa Registret til The Engl. & Scott. Popular Ballads ed. Child under Dream.

Til det andet af de ovenfor citerede Drømmever kommer jeg senere tilbage. Her skal jeg blot gøre opmærksom paa, at det i denne Form vistnok er et direkte Laan fra en eller anden engelsk Ballade. Der har det nemlig været i Brug, som følgende Strofe¹ af Visen Captain Car or Edom of Gordon viser:

Lord Hamleton dremd in his dream,
In Caruall where he laye,
His halle were all of fyre,
His ladie slayne or daye.

Den Drøm, Kong Sverre foregav at have haft, og som varslede hans fremtidige Herredømme, genfandt vi, som ovenfor vist, i en dansk Folkevis. Begge Steder er den naturligvis et Laan fra en fremmed Kilde. Den har hørt til de gængse Varsler om kommende Storhed ganske ligesom en anden Drøm, der omtales i samme Vise²:

Jeg satte mig paa en liden Rod,
alt bugned Grenen ned for min Fod.

og som vi træffer baade i The metrical chronicle af Geoffrey Gaimar 222 og i Lai d'Havelok le Danois 417—418, hvor Argentille drømmer, at Træerne bøjer sig for Cuaran³. Rime- ligvis vil begge kunne paavises ogsaa i andre vesterlandske Digte fra Middelalderen: det er typiske Vandredrømme.

De ovenfor paapegede Overensstemmelser mellem nordisk og fremmed Drømmesymbolik har man, saavidt jeg véd, ikke tidligere haft Øje for. Derimod er det fra flere Sider blevet bemærket, at Dyresymboliken i hele den middelalder- lige Drømmeliteratur spiller en meget fremtrædende Rolle.

¹ Child, Pop. Ballads Nr. 178 A. v. 24 (VI, 431).

² D. g. F. 4, 432, 14.

³ Begge Digte er udgivene i »The agn. metrical chronicle of Geoffroy Gaimar« med tilhørende Appendix ved Thomas Wright. London 1857:

Mès li arbe qui el bois erent
de totes parz li enclinerent.

Særlig af tyske Forskere er denne Form af Drømmebilledet blevet opfattet som en germansk Urtidslævning, der har holdt sig sejt Tiderne igennem¹.

Imod denne Fortolkning af Dyredrømmens Oprindelse taler saavel de mange orientalske Dyreformer og Fabeldyr, der ogsaa har Borgerret i denne Fauna, som den hyppige Forekomst af Skovens almindelige Dyr i den klassiske Literaturs Drømmesyner. Begge disse Omstændigheder skulde synes snarere at pege hen paa, at ogsaa denne specielle Form af Drømmebilledet er et Laan søndenfra; og at denne Opfattelse er den rette, derom kan der formentlig ikke længer herske Tvivl, efter at Hovedkilden — eller dog en af de allervæsentligste Kilder — til Middelalderlitteraturens Drømme-symbolik er fundet. Det viser sig nemlig, at den har sin Rod ikke i den landskendte klassiske Overlevering, som er kommet til os gennem Artemidoros' Samling, men i et langt senere byzantinsk Værk.

I Aaret 1909 offentliggjorde Filologen E. de Stoop² efter et Berlinerhaandskrift fra det 16. Aarhundrede et større Brudstykke af en alfabetisk ordnet byzantinsk Drømmebog med korte Angivelser af Drømmenes Indhold og Tydning; det omfatter Bogstaverne fra A—Σ. Der synes at være ikke saa helt faa Berøringspunkter³ mellem dette Fragment og en tidligere ligeledes alfabetisk ordnet versificeret Drømmebog,

¹ Smlgn. E. Benezé, *Das Traummotiv* S. 31 & 41: »Die Tierträume finden ihre einfache Erklärung in dem Glauben der Germanen, dass gewisse Personen sich in Tiere verwandeln könnten«. Endvidere W. Baake l. l. S. 33 & 38; Wilh. Henzen, *Ueber die Träume in der altnord. Sagalitteratur* 1890. S. 38. Sammenlign ogsaa af romanske Forfattere Pio Rajna, *Le origini dell' epopea francese*. Firenze. 1884. S. 448 ff.

² *Revue de philologie et de littérature ancienne* Nouv. Série T. XXXIII p. 93—111. — Et andet (hidtil uudgivet) Hdskr. af Drømmebogen findes i en Vaticanercodex: Palat. 319 fol. 31^a - 48 (se H. Stevenson, *Codices manuscripti Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae*. 1885. Pag. 184) »*varia manu saec. XV—XVI*«. Titlen er her: »*Danielis prophetae Onirocritica, in literarum ordinem digesta*«.

³ *Revue de philol.* XXXIII, p. 94 - 95.

der gaar under den persiske Magiker Astrampsychos Navn¹, og som i Byzants blev udgivet flere Gange i noget forøget Skikkelse: de bekendteste Udgaver skyldes Patriarcherne Nicephoros og Germanos². Derimod er der kun meget faa Overensstemmelser mellem Fragmentet og Artemidoros' Værk³, og slet ingen med den bekendte orientalske Drømmebog, der gaar under Achmets Navn⁴. Af Indholdet fremgaar, at Forfatteren maa have benyttet en Del ældre græske nu tabte Arbejder, muligvis ogsaa orientalske⁵; men forøvrigt er hans Kilder ganske ubekendte. Titlen lyder saaledes: *Ὀνειροκριτικὸν βιβλίον τοῦ προφήτου Δανιήλ πρὸς τὸν βασιλέα Ναβουχοδονόσορ κατὰ ἀλφάβητον*.

Paa den Tid, da Bogen udkom, spillede Profeten Daniels Navn en stor Rolle i de okkulte Videnskaber baade hos Araberne og Byzantinerne⁶. Rimeligvis er det da den foregivne Forfatters Autoritet, der har skabt Værket en enestaaende Succes ikke blot i Samtiden, men langt ned i Middelalderen. Det blev meget tidligt oversat paa Latin⁷ og cirkulerede i talrige indbyrdes stærkt afvigende Afskrifter over hele Vesteuropa. Ogsaa paa Angelsachsisk findes Oversættelser deraf. En af disse blev udgivet allerede af *Oswald Cockayne* i det bekendte Samlerværk *Saxon leechdoms of early England*⁸, senere og bedre af *Max Förster*⁹. Förster

¹ Nyere Udgaver findes vist ikke; den alm. brugte er: Artemidori Daldiani et Achmetis Sereimi onirocritica, Astrampsychi et Nicephori versus etiam onirocritici ed. Rigault. Paris 1603. 4^{to}. — Astrampsychos' Bog findes ogsaa i *Oracula Sibyllina opera et studio Servatii Gallæi*. Amstelodami 1689. Tillæg. S. 65 ff., men Versene er her ikke ordnede alfabetsk.

² *Revue* l. l. p. 94—95. ³ *Ibid.* p. 97. ⁴ *Ibid.* p. 99.

⁵ *Archiv f. das Stud. d. neueren Spr.*, Bd. 127, 31. Anmk. 1.

⁶ *Revue* l. l. p. 96. — *Archiv* Bd. 125 S. 41 med Anmk. 1.

⁷ *Archiv* Bd. 127, S. 34 & *Revue* l. l. p. 97. Det ældste bevarede Haandskr. er en Wienercodex fra det 10. Aarh.

⁸ III p. 198—215.

⁹ *Archiv f. das Studium der neueren Sprachen* Bd. 120. p. 302—305, (smlgn. Bd. 110. p. 357).

har endvidere givet ny og vigtige Bidrag til den latinske og angelsachsiske Teksts Historie i Beiträge z. mittelalterlichen Volkskunde IV—V¹.

Det er alt andet end sandsynligt, at man i hine fjærne Tider her i Norden skulde have haft direkte Kendskab til de latinske eller angelsachsiske Oversættelser af Daniels Drømmebog. Ikke desto mindre staar det fast, at den nordiske Drømmesymbolik og Drømmetydning, saaledes som vi kender den fra de middelalderlige Danseviser, Eddadigtene og Sagaliteraturen for en stor Del kan føres tilbage til dette byzantinske *Ὀνειροκριτικόν*. Man maa altsaa gaa ud fra, at de nordiske Folk tilegnede sig disse Drømmesyner paa samme Maade som Eddaens Sagn, Folkevisernes Versemaal og Dansen \circ : væsentlig gennem mundtlig Overlevering og ved det Samkvem, som Handel og Omsætning, Erobrings-togter eller indvandrede Gøglere skabte; senere ogsaa ved Læsning af udenlandske opbyggelige Skrifter eller profane Digterværker². Ogsaa i dem har vi da et Vidnesbyrd om den mægtige Strøm af fremmed Indflydelse, som i Følge med Kristendommen vældede ind søndenfra, omformede eller begravede det gamle og skabte Mulighed for en helt ny literær Blomstring.

Med denne Opfattelse falder det godt i Traad, at Drømmene ligesom de vandrende Svende fra fordums Dage hyp-pigt skifter Dragt under Vejs: her faar de en Hat forærende, hist et Par Støvler; og skøndt Identitéten trods alt er umis-kendelig, mærker man dog tydeligt, hvorledes Digtere og Skribenter baade i Norden og andetsteds har søgt at sær-præge deres Laan, hvad der tidt var en nødvendig Forudsæt-

¹ Archiv Bd. 125 p. 39 ff. & 127 p. 31 ff.

² Med denne Antagelse stemmer det ogsaa særdeles godt, at de nordiske Drømmesyner formelt nærmer sig snart til en, snart til en anden af de mange indbyrdes afvigende Versioner, hvori Drømmebogens latinske Tekst spalter sig. Hvis deres Kilde var et eller nogle faa Haandskrifter, vilde dette næppe være Tilfældet.

ning for, at de overhovedet kunde bruge vedkommende Drømmesyn i deres Fremstilling. Daniels Oneirokritikon er nemlig yderst kortfattet og knapt og maatte nødvendigvis være det i sin Egenskab af Haandbog, bestemt til Spredning i vide Krese. Med dette Formaal hænger det ogsaa sammen, at baade Syner og Tydninger er holdte i saa vage og omfattende Udtryk, at de kan betragtes som typiske Forbilleder af mere almindelig Karakter, som et mindste fælles Multiplum, i hvilket saamange forefaldende Tilfælde som muligt skulde kunne gaa op. Men naar Digtere eller Forfattere indførte Drømmesyner i deres Værker, forfulgte de dermed ganske andre Øjemed. For dem kom det fremfor alt an paa at illudere og vække Stemning, hvad der kun naaedes, forsaavidt Synet som en anden Skuespiller var kostymeret paa en til Rollen svarende Maade. Det udpyntedes derfor gjerne med en Række mer eller mindre udførlige Enkeltheder, der dels giver det et skarpt Særpræg til Forskel fra andre af samme Type, dels skal virke slaaende og overbevisende, fordi hvert Punkt i den rette Tydning paa det nøjeste svarer til den Top og de Falbelader, hvormed Forfatteren har udstyret det, en Overensstemmelse der for et naivt og troende Publikum tog sig ud som et urokkeligt Sandhedsbevis. Især gælder dette Sagalitteraturen; thi Trangen til at omforme det givne Stof vokser altid dér, hvor ny Baner brydes i Kunsten, og Kravene til den personlige Indsats stiger.

For at man gennem Selvsyn kan danne sig en Forestilling om Størrelsen af den nordiske Middelalderlitteraturs Gæld til denne byzantinske Kilde, har jeg nedenfor sammenstillet en Række Eksempler. Hvad der her er fremdraget, maa imidlertid kun betragtes som et Udvalg: at en grundigere Gennemgang af Stoffet, end jeg under de forhaandenværende Omstændigheder har været i Stand til at foretage, vil kunne lønne sig, tvivler jeg ikke om.

I Visen om Grimilds Hævn, som desværre er meget slet overleveret, fortæller Hagens Moder Buodel, før Heltene

drager afsted paa det Tog til det hedenske Land, der koster dem Livet, en ildevarslende Drøm, hun har haft¹:

Mig tøjte, de fogle
alle døde vaar.

Hun udtyder den selv saaledes:

kommer du til det hedenske land,
det skader for mangen mand.

Visen er sikkert oprindelig bearbejdet eller oversat efter et nedertysk Kvad, muligvis det samme, der ligger til Grund for Fortællingen om dette Tog i Þiðrikssaga². Der træffer vi i hvert Fald den samme Drøm, men i noget udførligere Skikkelse: Gunnars Moder Oda (Ute) drømmer, at deres eget Land var blottet for Fugle, men Huneland fuldt af Fugle, som alle var døde. Hun raader selv Drømmen derhen, at Rejsen vil bringe Ulykke.

I en af de latinske Gengivelser af Daniels Drømmebog³ opføres dette Drømmesyn som sædvanlig ganske kort med den tilhørende Udlægning:

Aues perdere, dampnum significat.

Tabet drejer sig jo her om Menneskeliv, og Fugle er i Drømmesproget ikke sjældent en symbolsk Betegnelse for en Krigerskare, en Hær eller overhovedet Befolkningen i et Land. Saaledes fortæller Møen, der drømmer, at hun skal blive Dronning⁴:

Jeg drømbte ieg haffde en flock med steer
di skiultte bode marcke och kier.

Kong Ívar drømmer⁵, at han saa en lysstraalende Drage flyve og efter den alle de Fugle, der fandtes i Nordens Lande (o: hans egen Hær), og Ángantyr saa i Drømme sig selv og

¹ D. g. F. 1, 44, 4. ² Henr. Bertelsens Udg. 2, 223.

³ Herrigs Archiv 127 S. 55. Nr. 7. ⁴ D. g. F. 4, 432, 17.

⁵ Sögubrot af fornkonungum c. 3 (Fornald. s. N. 1, 371).

sine Brødre paa Samsø; dér fandt de mange Fugle og dræbte dem alle (o: Hjalmar og Odds Krigsfolk)¹.

I en anden Vise vaagner Hr. Samson og siger til sin Viv²:

Slett ingen ro saa kannd ieg faa
for heste-hoffue oc brynnier blaa.

Her er rimeligvis to beslægtede Drømmesyner slaaede sammen til et. Det første lyder i en af de latinske Oversættelser³ saaledes:

Ungulas uidere, angustiam significat
o: At se Hove i Søvn varsler Trængsel.

Udfaldet svarer dertil: kort efter stormer Kongens Mænd ind i hans Gaard. Brynjerne o: de brynjeklædte Ryttere har vi i den græske Originaltekst⁴:

Ἰππικὸν θεωρῆσαι, μάχας καὶ ἀηδίαν σημαίνει
o: At se Krigsfolk til Hest varsler Kamp og Nød.

Sammensat er ogsaa Hagbarths Drøm⁵, og her har det sin naturlige Grund i, at han drømmer baade om en Lykke og en Ulykke, som Skæbnen har bestemt ham: Opfyldelsen af hans Elskovs hedeste Ønsker og Døden. Strofens oprindelige Form var formodentlig denne:

Megh thottæ iegh war i Himmerigh,
en e swa faghær by.
Iegh hafthæ stolt Signe i min arm;
wi fiullæ genum sky (o: Luften):

Hertil svarer i Daniels Bog dels Nr. 89⁶:

Εἰς οὐρανοὺς ἐγγίζειν, τιμὴν μεγίστην σημαίνει λαβεῖν
o: At nærme sig til Himlen betyder, at man skal opnaa den største Ære.

¹ Hervarar s. c. 5 (Fornald. s. N. 1, 420); smlgn. Gísl. s. Súrssonar c. 33.

² D. g. F. 1, 58, 2. ³ Herrigs Arch. 125 S. 67. Nr. 270.

⁴ Revue de philol. 33 S. 106 Nr. 156. — *θεωρῆσαι* bruges med samme Betydning som *ἰδεῖν* jvfr. Nr. 18; 23; 258; 266; 289; 312.

⁵ D. g. F. 1, 276, 3. ⁶ Revue de philol. 33 S. 103.

dels Nr. 215¹:

*Καταπεπτωκέναι ἑαυτὸν ἰδεῖν, ἐπίρροϊαν [κακῶν]*² σημαίνει
 3: At se sig selv styrtet ned betegner et Overmaal af Ulykke.

I Visen om Hr. Jon og Fru Bodil omtales to Drømme-
 syner. Straks i Begyndelsen fortæller Hr. Jon sin stærke
 Drøm til Hustruen³:

Megh hawær drømt swa undælik
 um swærth oc draghæn knif.
 Guth fathær uti himmerigh,
 wæl rathæ for mit lif.

Hvad Drømmen varsler, oplyses straks efter: han sendes
 i Leding og lader sit Liv i Kampen; men hans Gengivelse af
 Synet er i Virkeligheden noget uklar. Det ses nemlig ikke
 tydeligt af den, om Hr. Jon selv deltager i Striden eller kun
 er Vidne til den. Dette sidste synes mig efter de benyttede
 Udtryk at ligge nærmest, og under denne Forudsætning
 passer Synet til følgende Formel i en af de latinske Tekster⁴:

Gladiantes expectare, uicinas lites maximas significat
 3: At se paa Folk, som slaas med Sværd, tyder paa forestaa-
 ende hæftig Strid.⁵

Den anden Drøm er opbevaret i to noget afvigende Stro-
 fer⁶, der antagelig gaar tilbage til en enkelt omtrent saa-
 lydende:

Megh drømthæ, at thæn ungæ hr. Jon
 la i min arm, war døth;
 oc blothæt ran fran hans faghræ lok
 neth po min bulstær røth.

Hertil svarer i en af de latinske Gengivelser⁷:

Sanguinem de corpore uel de membris cadere, dampnum significat
 3: At der drypper Blod fra Legemet eller Lemmerne varsler et Tab.

¹ Ibid. S. 108. ² Saaledes maa der læses, smlgn. Eurip. Androm. 349.

³ D. g. F. 3, 327, 2. ⁴ Herrigs Arch. 125 S. 56 Nr. 120.

⁵ Exspectare i Betydningen se, betragte er middelalderligt.

⁶ Smlgn. D. g. F. 3, 327, 13 & 3, 332, 13.

⁷ Herrigs Archiv 127 S. 79 Nr. 134. Lidt mere specielt lyder Originalteksten (Revue de philol. 33 S. 101. Nr. 20): *Αἷμα ἀπὸ στόματος ἰδεῖν στάζον, κίνδυνον μετὰ ζημίας δηλοῖ.*

Om den Sune Folkesøn, der med Vold bortførte Kongedatteren Elín fra Vredeskloster i Østergotland, findes en Vise baade paa Svensk og Dansk¹, begge meget ødelagte. Det fortælles her, at Kongedatteren i Drømme ser en Række Syner, der varsler den kommende Ulykke. En Del af disse er saa medtagne af Traditionen, at jeg betragter det som haabløst at give sig i Kast med dem; men i et enkelt af Versene synes dog Meningen at være nogenlunde velbevaret. Det lyder i den overleverede Skikkelse saaledes²:

Mig drømte kong her Magnusses duer,
att di var iche uden tre:
di sade paa den kircke-knap,
saa ynhellig galle³ di.

Hermed stemmer særdeles vel følgende Formel i en af Drømmebogens latinske Tekster⁴:

Columbas uiderit, aliquam tristitiam significat

o: Naar man i Drømme ser Duer, varsler det en eller anden sørgelig Begivenhed.

Af Drømmeversene i Marsk Stig Visen skal her kun det sidst anførte om Stenstuens Brand og Hustruens Død nærmere omtales. Det er tidligere berørt, at vi i den engelske Balladedigtning finder en fuldstændig Pendant til denne Strofe. Paa Dansk foreligger den i to noget forskellige Skikkelser, en sjældnere forekommende⁵, der ligner den ovenfor omtalte, og en anden, som man møder lidt hyppigere, og som snarest ser ud som en Efterligning af Drømmeverset i Visen om Ebbe Skammelssøn⁶. Til begge svarer nærmest denne Formel fra en af de latinske Tekster af Drømmebogen⁷:

¹ 1500- och 1600 talens visböcker I, 337 ff. & D. g. F. 3, 232 ff.

² D. g. F. 3, 236, 9. ³ o: skrege, kurrede.

⁴ Herrigs Archiv 125 S. 51 Nr. 45.

⁵ Smlgn. D. g. F. 2, 597, 6 & 2, 602, 3.

⁶ D. g. F. 2, 598, 3; 2, 601, 3; 6, 25, 3; 6, 225, 15; 6, 362, 8; 8, 68, 2.

⁷ Herrigs Archiv 125, S. 53 Nr. 83; jvfr. ogsaa 127 S. 65 Nr. 44: *Domum suam ardentem uidere, scandalum uel periculum significat.*

Domum suam ardere uiderit, periculum uite significat
 3: At se sit Hus i Brand varsler Livsfare.

Liden Engel, som har bortført skøn Malfred mod hendes
 Frænders Vilje, drømmer¹, kort før disse overfalder ham og
 brænder ham inde, at

de Ulve graa
 hans Hjærte havde udi sin Mund,
 saa vaagen som han laa.

I en anden Redaktion af samme Vise synes han, at Bjørne
 smaa drikker hans Hjærteblod². Med denne sidste stemmer
 det, Hr. Aage drømmer, før han bliver ihjelslaget af sin
 Fjende³. Det tykkes ham, som om tre Bjørne staar for hans
 Seng og spænder ham i Bryst og Midie med deres Rammer
 (3: Labber). Analogier til disse Uvensdrømme om Overfald
 af Ulve, Bjørne eller andre Vilddyr findes, som vi senere
 skal se, i Mængde rundt omkring i den vesteuropæiske Lite-
 ratur og i Sagafortællingerne. Hertil svarer i en af de latin-
 ske Gengivelser af Drømmebogen dels følgende almindelige
 Formel⁴:

A bestiis qui se uiderit infestare, ab inimicis suis superabitur
 3: Den, der ser sig angrebet af Vilddyr, vil blive overvundet af
 sine Uvenner.

dels andre, som indeholder udtrykkelig Angivelse af Vild-
 dyrets Art som denne⁵:

Ursum ad se infestare uiderit, inimici seditionem significat
 3: Naar man ser sig angrebet af en Bjørn, varsler det fjendtligt
 Anslag af en Uven.

Om Overfald af Ulve, der særlig i den vestnordiske Lite-
 ratur Drømme spiller en meget stor Rolle, har den græske
 Tekst følgende Formel⁶:

¹ D. g. F. 5₂, 90, 4. ² D. g. F. 5₂, 102, 4. ³ D. g. F. 6, 6, 3—6.

⁴ Herrigs Arch. 127 S. 55 Nr. 10. Smlgn. Revue de philol. 33 S. 105
 Nr. 145. ⁵ Ibid. 125 S. 66 Nr. 245. ⁶ Revue de philol. 33 S. 108 Nr. 229.

Λύκον αὐστηρόν σοι προσερχόμενον ἰδεῖν, ἐχθρῶν φανέρωσιν σημαίνει

∴ Ser man en Ulv med truende Miner komme imod sig, betegner det, at ens Fjender vil lade sig tilsyne.

Ogsaa Drømme om Anfald af Rovfugle er ildevarslende og betegner gærne, at Fjender staar den paagældende efter Livet. Det er vel ogsaa Grunden til, at begge Slags Syner forekommer i samme Drøm. Saaledes hedder det i D. g. F. 6, 7, 2—3:

Och mig drømtt om dy biørne tre,
for myn sengh saa stedis thy.
Och mig drømmit thy falcke to,
thy tog mith hierte mellum theris kloo.

og i Hr. Palles Syn (D. g. F. 6, 31, 2):

Mig drømte om di falke toe,
di haffde mig spende i midie;
mig tøchte, di vilde biørne
di wille mig sønder slide.

Hverken i den græske Tekst eller i de latinske Gengivelser tales der om Angreb af specielle Rovfuglearter. Derimod hedder det i Almindelighed¹:

Πτευνῶν πλῆθος ἰδεῖν ἢ μετὰ τοιούτων παλαίειν, ἐλευθέροις προσβολὴν σημαίνει

∴ At se en Mængde Fugle eller kæmpe med saadanne varsler for Fribaarne et Angreb.

Hertil svarer følgende latinske Formel²:

Aues in somnis qui uiderit et cum ipsis pugnauerit, lites aliquas significat.

I Nr. 312 af D. g. F.³ berettes, at stolt Hilde vaagner om Midienat og fortæller sin Moder den onde Drøm, hun har haft⁴:

¹ Ibid. 33 S. 110 Nr. 280.

² Herrigs Archiv 125 S. 47 Nr. 1; smlgn. 127 S. 53 Nr. 1.

³ D. g. F. 5₂, 352 ff. ⁴ Strofen er her forsøgt restitueret paa Grundlag af D. g. F. 5₂, 352, 2 og 355, 3.

Megh hawær drømt swa undælik!
 — Guth rathæ wæl min færth —
 Megh thottæ, iegh wæghæn i mithiæ war
 alt mæth hr. Gødes swærth.

Hvad Varslet betyder, er af Digteren angivet i et foregaaende Vers: Hun skal dø efter at have født et Barn til Verden og aldrig blive Brud. Saaledes gaar det ogsaa. Trods alle Forsigtighedsregler faar Hr. Gøde ved List og Vold sin Vilje med hende, og hun lader sit Liv.

Samme Nat hun dør, drømmer Hr. Gøde¹:

Megh thottæ, iegh oc minæ men
 wi skuldæ til offers ga.
 Mit skarlaghæn nethær po iorthæn fjæl,
 al naghæn monnæ iegh sta.

Synet varsler, som Visen melder, hans egen Død. Af Anger over den begaaede Misgærning falder han for sin egen Haand²:

han sattæ sit swærth emoth en sten.
 »Nu skal iegh lathæ thæt kaldæ iærn
 løsæ min angst oc men.«

Til begge disse Drømme findes følgende Analogier i den græske Drømmebog og de latinske Gengivelser:

*Μετά σιδήρου χρούεσθαι, λύπην σημαίνει*³

*Ferro percussus se uidere, desolationem significat*⁴

∴ At se sig gennemboret med Sværd varsler Ødelæggelse;

og *Γυμνὸν ἑαυτὸν ὁρᾶν, ζημίαν δηλοῖ*⁵

*Nudum se uidere, tristitias et labores magnos significat*⁶

∴ At se sig selv nøgen varsler Sorger og store Lidelser.

¹ Efter D. g. F. 5₂, 354, 40.

² Paa Grundlag af D. g. F. 5₂, 355, 47 & 357, 45.

³ Revue de philol. 33 S. 108 Nr. 237.

⁴ Herrigs Arch. 127 S. 65 Nr. 50; smlgn. 125, 54 Nr. 99.

⁵ Revue de philol. 33 S. 103 Nr. 64.

⁶ Herrigs Arch. 127 S. 75 Nr. 79. — Smlgn. ogsaa Revue d. ph. XXXIII S. 104 Nr. 122: *ἐσθῆτα ἑαυτὸν ἀπολέσαι, ζημίαν σημαίνει.*

I Nr. 413 af D. g. F.¹ fortælles, at Hr. Vilkor vaagner af sin Søvn om Midienat. Han har drømt, at hans Jomfru (o: hans Kæreste) stod for ham med rød Guldkrone og udslaget Haar. Hans Smaadreng udlægger Drømmen saaledes²:

Alt thæt, thegh drømthæ om iomfruhar,
æy thythær annæt æn døth oc sar.
Alt thæt, thegh drømthæ om iomfrufærth,
æy tythær annæt æn draghæn swærth.

Hertil svarer i en af de latinske Gengivelser af Drømmebogen følgende Formel³:

Mulierem sparsis crinibus si uiderit, seditionem significat
o: Ser man i Drømme en Kvinde med udslaget Haar, varsler det Strid.

Hr. Benedikt Knudsen har forført en Jomfru. Hendes Forældre vil i deres Forbitrelse ikke tillade, at han ægter hende. Sorgen herover volder, at baade hun selv og de to Sønner, hun bringer til Verden, dør. Til disse sørgelige Begivenheder sigter det Drømmesyn, han kort i Forvejen har haft⁴:

Megh thottæ, at skarlaghæn mit
fra røth war worthæn sort;
thæt hermelin, thærundær sath,
war stollæt oc skoræt bort.

Megh thottæ minæ falkæ twa
fra hwithæ war worthæn gra;
i silkæ swøpt theræ wingæ war;
the for minæ føtær la.

Varslet er sammensat af fire: Skarlagnet bliver sort; Hermelinet er stjaalet; Falkene er blevet graa; de har mistet deres Vinger, som er svøbte i Silke, og ligger døde for hans

¹ D. g. F. 7, 190, 2.

² Stroferne er her forsøgt restituerede efter D. g. F. 7, 190, 4—5.

³ Herrigs Arch. 125 S. 61 Nr. 174.

⁴ Stroferne er her forsøgt restituerede paa Grundlag af D. g. F. 7, 512, 3—4 og 513, 3—4.

Fødder. Til tre af disse Syner finder vi tilsvarende dels i den med Daniels Drømmebog nær beslægtede, som gaar under Astrampsychos' Navn (smlgn. Astrampsychi Oneirocriticon ed. Rigaltius S. 8)¹, dels i de latinske Gengivelser. De sammenstilles her efter den Orden, hvori de nævnes i Drømmen:

Στολήν φορεῖν μέλαιναν, οὐ καλὴ θέα

∴ Vestem ferre nigram, non pulchrum est spectaculum.

Expoliatum se uidere, a propinquis denudari significat²

∴ At se sig bestjaalet betegner, at man mister sine Paarørende.

Aues sine pennis uidere, turbulacionem significat³

∴ At se Fugle uden Vinger varsler Forstyrrelse.

Kun i fire af de gamle Kvad, som i Almindelighed sammenfattes under Fællestitlen »den ældre Edda«, forekommer Varselsdrømme, og indenfor denne snævre Ramme er de meget ulige fordelte. I to af Digtene falder de tæt som en Bygeregn (Gudrúnarkviða II & Atlamál hin grænlenzku); Resten (∴ Brot af Sigurðarkviðu og Vegtamskviða) indeholder tilsammen to Drømme, og den ene af dem beskrives slet ikke. Her skal kun de Syner omtales, til hvilke der findes Paralleler i Daniels Drømmebog.

Brot af Sigurðarkviðu Vers 16.

Brynhild kvad:

Grufuldt i Søvn,
Gunnar, jeg drømte:
Svalt var i Salen,
min Seng var kold.
Knuget af Kummer
Konning red du
i Fjenders Flok
med Fodjærn lænket.

¹ Det Syn hos Daniel (Revue de philol. XXXIII S. 106 Nr. 163), som kommer nærmest op til det foreliggende, lyder saaledes:

Ἰμάτια μεμολυσμένα ἔχειν ἢ πεπηλωμένα, δυσχερές τι καὶ οὐκ ἀγαθὸν σημαίνει.

∴ at have snavsede eller tilsmudsede Klæder betegner noget ubehageligt eller slemt.

² Herrigs Archiv 127 S. 65 Anmk. Nr. 59; smlgn. 127 S. 83 Nr. 119.

³ Ibid. 127 S. 57 Anmk. Nr. 20 Anmk.

Strofens Indhold er refereret i Völsunga saga c. 31¹. Til sidste Halvdel svarer ogsaa hvad Udlægningen angaar følgende græske Formel²:

Ἐν φυλακῇ ἑαυτὸν ἰδεῖν ἢ ἐν δεσμοῖς, πολλοῖς κακοῖς περιπέσῃ
 3: Den, der ser sig selv fængslet eller i Lænker, vil blive ramt af mange Ulykker.

Det er her B., der drømmer om G., ikke denne om sig selv; men det maa erindres, at Drømmebogens Varsler gennemgaaende henføres til den drømmende selv.

Gudrúnarkviða II Vers 38.

Atle kvad:

Du tyktes mig Gudrun,
 Gjukes Datter,
 Svigefuldt støde
 Sværd i mit Bryst.

Hermed kan jævnføres den ovenfor citerede Formel:

*Μετὰ σιδήρου κρούεσθαι, λύπην σημαίνει*³

og af de latinske Gengivelser⁴:

Ferro percussus uiderit, sollicitudinem significat.
 Ferro percussus se uidere, desolationem significat.

Fremdeles af Atles Drømme om Sønnernes Mord Str. 41⁵:

Høge mig tyktes
 af Haanden flyve
 til Rædslens Bolig —
 rørte ej Braden.
 Hjærterne blandet
 med Honning aad jeg;
 sorgfuld dem tygged,
 svulne af Blod.

¹ Fornald. s. Norðrl. 1. 202.

² Revue de philol. 33 S. 104 Nr. 105; smlgn. Herrigs Arch. 125 S. 67 Nr. 262 og 127 S. 71 Nr. 67.

³ Revue de philol. 33 S. 108 Nr. 237.

⁴ Herrigs Arch. 125 S. 54 Nr. 99 & 127 S. 65 Nr. 50.

⁵ Smlgn. Völsunga saga c. 33 (Fornald. s. Norðrl. 1, 209 ff.).

Synet er sammensat; med første Halvstrofe kan sammenstilles den ovenfor citerede latinske Formel:

Aues perdere, dampnum significat¹

med sidste disse to Formler fra den græske Tekst²:

Καρδίαν οἰανδῆποτε φαγεῖν, μάχην σημαίνει κατ' οἶκον
Μέλι ἐσθίειν λύπην σημαίνει

∴ At fortære et Hjærte af et hvilket som helst Væsen varsler huslig Strid.

At æde Honning varsler Sorg.

Synet i sin Helhed bebuder altsaa den Strid mellem Ægtefællerne, der skal volde dem selv Sorg og koste Sønnerne Livet. Til det konkrete Tilfælde, at Hustruen virkelig lader ham fortære Sønnernes Hjærte, kan der naturligvis ikke ventes nogen Analogi i Drømmebogen; men det forekommer mig ikke usandsynligt, at netop Drømmesynernes Indhold (at spise Honning og Hjærter) har paavirket Digterens Fantasi og givet ham Idéen til den grusomme Hævn, han lader Gudrun tage over sin troløse Husbond.

Atles Drøm om Sønnernes Mord slutter i Strofe 42 saaledes:

Saa jeg to Hvalpe
slide sig fra mig.
Ynkeligt klagende
klang deres Gøen.
Kroppene saa jeg
som Kvæg ligge slagtet.
Nødtvungen Ligene
nyde jeg maatte.

Med Versets første Halvdel kan sammenstilles følgende Formel fra den græske Tekst³:

Κύνας ὑλακτοῦντας ἀκούειν, ἐνέδραν ἐχθρῶν σημαίνει

∴ At høre Hunde gø varsler Fjenders Efterstræbelse.

¹ Herrigs Arch. 127 S. 55 Nr. 7.

² Revue de philol. 33 S. 107 Nr. 189 & S. 108 Nr. 233.

³ Revue de philol. 33 S. 107 Nr. 201; smlgn. Arch. 125, S. 51 Nr. 52 & 127 S. 63 Nr. 45.

men Digteren har ogsaa her udformet det givne Motiv paa en ejendommelig og virkningsfuld Maade. Resten af Eddaens Drømmesyner er samlede i *Atlamál hin grænlenzku*. Før Gjukesønnerne efter Atles Indbydelse drager afsted til Huneland, ser baade Høgnæs Hustru Kostbera og Gunnars Hustru Glaumvør ildevarslende Syner i Drømme. De fraraader derfor deres Mænd at drage ud paa den farefulde Færd, idet de fortæller dem, hvad de har drømt om Natten¹.

Af Kostberas Syner skal her omtales Str. 15 Slutningen:

Lagen dit saa jeg
i Luer stande.
Høje Flammer
slog op gennem Huset.

Til Husbranden svarer jo nøje den ovenfor ved Gennemgangen af Folkevisernes Drømmesyner anførte Formel²:

Domum suum ardere uiderit, periculum uite significat
∴ Naar man ser sit Hus staa i Flammer, varsler det Livsfare.

Med Ilden i Lagnerne eller Sengklæderne kan sammenstilles denne³:

Ἐμπροσθὸν ἐν οἴῳ δῆποτε τόπῳ ἰδεῖν, κίνδυνον σημαίνει
∴ At se Brand paa hvilket som helst Sted varsler Fare.

Endvidere Str. 16:

En Bjørn sprang i Hallen ind
Stokkene knækked den,
rysted Labberne —
Ræddedes alle.
Mange i Flaben
afmægtige holdt den;
voldte herinde
vældig Tummel.

¹ Smlgn. med disse Strofer den prosaiske Gengivelse i *Völsunga saga* c. 34 (Fornald. s. Norðrl. 1, 212).

² Herrigs Arch. 125 S. 53 Nr. 83.

³ *Revue de philol.* 33 S. 104 Nr. 99; smlgn. Herrigs Arch. 125 S. 57 Nr. 134: incendia in quocumque loco uiderit, aliquod periculum significat. Ogsaa Innstein's Drøm i *Saga af Hálf ok Hálf srekum* c. 11. (Fornald. s. Norðrl. 2, 40) falder ind under denne Formel.

Situationen er som saa hyppigt ellers af Digteren udstyret med en Mængde malende Træk; men i Hovedsagen stemmer den med Drømmebogens ovenfor citerede korte Formel¹:

Ursum ad se infestare uiderit, inimici seditionem significat
 3: Naar man ser sig angrebet af en Bjørn, betyder det et fjendtligt Anslag.

Til Glaumvørs Drømme hører Strofe 24:

Sværd saa jeg stunget
 i Særk din blodigt.
 Saart er sin Husbond
 det Syn at melde.

Ogsaa her kan henvises til en tidligere (S. 72) citeret Formel:

Naar man ser sig gennemstukket med Sværd, betegner det Ødelæggelse.

Fremdeles kvad Glaumvør (Str. 26):

Flod saa jeg flomme
 frem gennem Hallen.
 Fraadende fossed den
 fort over Bænke.
 Begge I Brødre
 fik Fødderne brudte.
 Vildt rased Vandet!
 Om Tidend det varsler.

Hvad Vandfloden bebuder, siger den gamle Skjald ikke direkte. Gennem de truende Syner antydes kun en overhængende Fare. Men i Drømmebogen genfindes Varslet med den dertil hørende Udlægning²:

Flumen in domum suam intrare, periculum uite patietur
 3: Ser man en Flod strømme ind i sit Hus, da svæver ens Liv i Fare.

¹ Herrigs Arch. 125 S. 66 Nr. 245.

² Herrigs Arch. 127 S. 67 Nr. 68 med Anmk.

Da den norsk-islandske Middelaldersprosa indeholder en overvældende Rigdom af Drømmesyner, kan der naturligvis her ikke være Tale om at belyse den store Betydning, som den gamle byzantinske Drømmebog har haft ogsaa for denne Del af den nordiske Literatur, i samme Udstrækning, som det ovenfor er forsøgt for Folkevisedigtningens og den ældre Eddas Vedkommende.

Først og fremmest maa de talrige Visioner lades helt ude af Betragtning. Thi selv om man vil hævde, at de af dem, der angaar hedenske Trosforhold, er ægte nordiske og upaa-virkede af fremmed Indflydelse, spiller de jo for det her behandlede Kildespørgsmaal slet ingen Rolle: Visionen er ikke et Drømmevarsel, men en direkte Meddelelse til Menneskene fra en fremmed Verden. En anden meget omfangsrig Gruppe, Dyredrømmen, vil det formentlig være rettest at behandle under ét. Ogsaa gennem en saadan summarisk Fremgangsmaade kan det vises, at denne Type ingenlunde er specifik germansk, men i al Fald i den foreliggende Form skyldes fremmed Paavirkning og rimeligvis først er havnet her i Norden efter en lang Vandring gennem Europas store Kulturlande.

Man kunde maaske spørge om Grunden til, at just den Type har vundet saa overvejende Yndest i Forhold til andre Drømmesyner, og Forklaringen er ikke vanskelig at give, naar man lægger Mærke til, at det egentlig ikke er Dyredrømmen i Almindelighed, der spiller denne dominerende Rolle, men en særegen Afart af den: Drømmen om vilde og ødelæggende Dyr eller farlige Rovfugle, der indenfor Drømmesymbolikens Verden altid betyder Fjender eller varsler om fjendtlige Angreb. Dette staar efter al Sandsynlighed i nøje Forbindelse med Vesteuropas Samfundsforhold i den tidlige Middelalder, da Slægthævn, blodige Fejder og røverske Overfald hørte til Dagens Orden og gav Anledning til de mest spændende Oplevelser. De Drømmebilleder, som varslede sligt, maatte nødvendigvis baade i Livet og Literaturen blive

de fremherskende, og gennem den digteriske Opfindsomhed, som stræbte dels efter Variation dels efter Individualisering, undergaa en Udvikling som ingen andre. Vi træffer dem derfor baade paa fransk, engelsk og tysk Grund som et i Kunsten hyppigt anvendt Middel til at skabe stemningsfuld Effekt og Spænding, før de afgørende Begivenheder indtræder: De gammelfranske Digte om Karl den stores Sagnkres vrimler af dem¹, i det tyske og engelske middelalderlige Epos er de almindelige², tydelige Rester har holdt sig i den engelske og skotske Balladedigtning³, og som et forslidt Inventar fra Poesiens Rustkammer er de Genstand for Chaucers Spot i Nonne Preestes Tale⁴. Overalt er Typen ens: Løver, Leopard, Drager, Slinger, Bjørne, Vildsvin, sjældent Ræve og Ulve, optræder truende og ødelæggende enkeltvis eller i Flokke; ligesaa Griffe, Ørne og Falke. Dog maa det bemærkes, at denne sidste Fugl ikke sjældent tjener som Symbol paa Personer, vedkommende har kær eller staar i venligt Forhold til, hvad der forøvrigt ogsaa findes Analogier til paa nordisk Grund.⁵ Denne Undtagelse fra Reglen kan formentlig betragtes som et Udslag af den Kærlighed til disse Dyr,

¹ R. Mentz, Die Träume in den altfranz. Karls- und Artusepen. 1887. S. 29 ff. & Fr. Bangert, Die Tiere im altfranz. Epos. 1885.

² E. Benezé, Das Traummotiv in altdeutscher Dichtung (Bis c. 1250). Jena. 1896. S. 30 ff. & W. Baake, Die Verwendung des Traummotivs in d. engl. Dichtung bis auf Chaucer. Halle. 1906. S. 33 ff.

³ Child, Pop. Ballads. Reg. under Dream.

⁴ Chaucer, Nonne Preestes Tale 4120—22 (Works by Skeat IV, 274):

»... To dreden in her dremes
Of arwes, and of fire with rede lemes
Of grete bestes, that they wol hem byte,
Of contek, and of whelpes grete and lyte.«

⁵ Saaledes Völsunga saga c. 25 (Fornald. s. Norðrl. 1, 178), hvor Gudrun drømmer om en Falk med gyldne Fjer, og Blinds Drøm i Hrómundar s. Greipssonar c. 9 (Fornald. s. N. 2, 377), at han syntes Kongens Falk havde mistet sine Fjer. Til denne sidste findes forøvrigt en nøjagtig Parallel hos Daniel. I en af de latinske Bearbejdelser hedder det nemlig (Herrigs Arch. 127, S. 53, Anmk. 2): Aues sine plumis uidere, turpidinem habere significat. Smlgn. ogsaa D. g. F. 8, 184, 6 ff. og ovenfor S. 70.

Falkejagten, der meget tidligt fra China bredte sig til Europa, skabte hos Datidens Adel af alle Nationer.

Det Billede, som den norsk-islandske Prosaliteratur giver os af Dyredrømmen, er paa næsten alle Punkter fuldkommen symmetrisk med det ovenfor antydede fra Mellem-europa. Vi genfinder her de fra Østen indvandrede Fantasi-dyr som Drager og store Slangere, endvidere Bjørne, Ulve, Ræve og Ørne¹; fra den nationale Fauna slutter sig hertil Isbjørne og Polarræve². Forskellen mellem Syd og Nord er egentlig kun den, at Løver blot forekommer i Sagaer, som er oversatte eller bearbejdede efter udenlandske Mønstre³, og at Ulven her i Norden optræder langt hyppigere som fjendtligt Drømmedyr⁴. Forøvrigt hersker som sagt typisk Ensartethed: Dyrearterne kan optræde blandede mellem hverandre som i den Drøm, Kong Hrærek har før Mødet med hans Maag Kong Ívar⁵, hvor man finder en Hjort i Kamp med en Leopard og en flyvende Drage, der bagefter anfalder en Bjørn med dens Unger; eller hver Art for sig, som i Høskulds Drøm om Gunnar⁶, der symboliseres ved en Bjørn. De kan komme anstigende i vældige Flokke som Ulvene i Gunnars⁷ og Thorstein Vikingsons⁸ Drømme om Overfald af fjendtlige Skarer, Vildsvinene i Blinds Drøm⁹ om Kong Halding eller de fjendtlige Fugle i Ángantýrs nat-

¹ Völsunga s. c. 34. (Fornald. s. Norðrl. 1, 213); Hervarar s. c. 5 (Ibid. 420). Smlgn. desuden de i de følgende Anmk. citerede Eksempler.

² Örvar-Odds s. c. 4 (Fornald. s. Norðrl. 2, 172); Saga Hrólfs Gautrekssonar c. 7 & 12 (Fornald. s. N. 3, 77 & 95); Hálfðánar saga Brönufostra c. 1 (Fornald. s. N. 3, 561).

³ Bærings s. c. 3 (Fornsögur Suðrl., S. 86); Bevers s. c. 25 (Ibid. S. 247).

⁴ Gísla s. Surrsonar c. 14.

Harðar s. Grímkelssonar c. 30 (Íslendínga s. 2.90, Kbhvn. 1847). — Droplaugarsona s., S. 22, ved K. Gislason. Smlgn. ogsaa de i Anmk. 7 & 8 anførte Eksempler.

⁵ Sögubrot af nokkrum fórnkonungum c. 2 (Fornald. s. Norðl. 1, 367).

⁶ Njála c. 23. ⁷ Ibid. c. 62.

⁸ Þórsteins s. Víkingssonar c. 12 (Fornald. s. Norðrl. II, 413).

⁹ Hrómundar s. Greipssonar c. 9 (Fornald. s. Norðrl. II, 378).

lige Syn¹; parvis som Ørnene sammesteds; enkeltvis som den Ulv, Blind drømte bed Kongen², som den frygtelige Slange, der slyngede sig om Svearige³, eller Hugormen, der i Gisli Súrssons Saga varsler Vésteins Drab⁴. Al denne tilsyneladende Variation i Enkelthederne, hele dette velgenemførte Arrangement skyldes Digterens ordnende Haand og hørte med til det, Tyskerne kalder »die Mache«: de tekniske Fif, hvorved Typen afpassedes efter Situationens Krav, og som gav Forfatteren Lejlighed til at lægge sin Opfindsomhed for Dagen, hvad der nok kunde gøres nødigt, naar det behandlede Motiv i den Grad var Allemandseje som Dyredrømmen. Erkendelsen af dens typiske Karakter kommer indirekte ganske naivt frem under þórvið Jarls Samtale med Fosterdatteren Ingebjörg i Hálfðánar saga Brönufóstra c. 1⁵. I Drømme havde hun set et Utal af Ulve styrte frem fra talrige Skibe, som lagde til Land. »Raad du Drømmen, Fosterfader,« siger hun. Hertil svarer Jarlen uden at betænke sig: »Denne Drøm er let at raade; der vil hurtigt komme Efterretning til os om Anfald af en fjendtlig Hær«. Med andre Ord: alle vidste, hvad den Slags Drømme varslede.

Der synes altsaa ikke at kunne være Tvivl om, at den nordiske Dyredrøm er en ligefrem Aflægger af den, vi mødte i Vesteuropas Kunstdigtning. I hvert Fald genfindes i begge et for et de samme Træk, de samme Dyr og de samme Udlægninger. Ej heller nærer jeg Tvivl om, at begge disse Kunsttyper maa betragtes som Grene udgaaede fra en fælles Stamme, den byzantinske Daniel; men direkte har Sagaskriverne ligesaa lidt som den ældre Eddas Skjalde eller Folkevisens Digtere hentet deres Drømmebilleder fra den. De er sikkert naat til dem ad Omveje, for det meste vel ogsaa i en allerede stærkt bearbejdet Skikkelse.

Hvor og naar denne kunstneriske Udformning af Motivet

¹ Hervarar s. c. 5 (Fornald. s. Norðl. 1, 420).

² Hrómundar s. G. c. 9. ³ Ibid. ⁴ G. s. S. c. 13.

⁵ Fornald. s. Norðrl. 3, 560.

først er begyndt, kan næppe endnu med Sikkerhed fastslaas¹. Det maa være sket undervejs; thi i den gamle byzantinske Drømmebog findes kun de tørre Formler, Mannequinen uden den Staffage, som den andetsteds altid er udstyret med. De af Formlerne, som henhører til denne Gruppe, er for største Delen anført tidligere og skal ikke gentages her. Resten, der angaar Dyr, som enten har hjemme udenfor Norden eller stammer fra Østens mythologiske Fauna, er disse:

Δράκοντα ἰδεῖν, ὄχλησιν πολλὴν σημαίνει

ο: At se en Drage betegner stor Uro og Trængsel.

*Ἐρπετὰ αὐστηρὰ ἰδεῖν προσερχόμενα σοι, ἐχθρῶν ἐπαναστάσεις
δηλοῖ*

ο: At se krybende Uhyrer nærme sig dig med truende Miner betegner, at dine Fjender rejser sig imod dig.

Λέοντα αὐστηρὸν ἰδεῖν, ἐχθρὸν σου σημαίνει

ο: At se en Løve med truende Miner varsler en Fjende.²

Til Slutningen skal jeg noget udførligere omtale enkelte symbolske Drømmesyner fra Sagalitteraturen, til hvilke, saavidt jeg ved, ingen Paralleler er paaviste i vesterlandsk Digtning, men som i alt væsentligt stemmer med Drømmebogens Formler og formodentligt er naaet til Norden ad de samme Omveje som Dyredrømmene.

I Rolf Krakes Saga c. 5³ fortælles, hvorledes Kong Frode bliver indebrændt af sine Brodersønner. Da Ilden har fænget, men endnu ikke mærkes inde i Hallen, vaagner Kongen og siger: »Jeg har haft en Drøm, Svende. Det forekom mig, at man kaldte paa os og sagde: »Nu er du og dine Mænd kom-

¹ Der er adskilligt, som taler for, at de franske Digte om Karl den store og hans Mænd, af hvilke en Del blev til i det 11. Aarh. (Se: J. Bédier, *Les légendes épiques*, I, 319 & II, 72—73), maa betragtes som det egentlige Udgangspunkt for Drømmens Anvendelse i den literære Teknik. Skulde denne Formodning ved nøjere Prøvelse vise sig at træffe det rette, faar man derigennem et Holdepunkt for Tidsbestemmelsen af en Del af den ældre Eddas Kvad.

² *Revue de philol.* 33, S. 103, Nr. 79; S. 104, Nr. 119; S. 108, Nr. 223. *Smlgn. Herrigs Archiv* 125, S. 60, Nr. 162; S. 65, Nr. 231; 127, S. 81, Nr. 106.

³ Fornald. s. Norðrl. 1, 14.

met hjem«. Mig syntes jeg svarede meget vredt: »Til hvilket Hjem?« . . . »Hjem til Hel! Hjem til Hel!« sagde den, som kaldte, og saa vaagnede jeg.« Slutningen, der i Virkeligheden indeholder Forklaringen paa Synet, hvad der ved en Varselsdrøm maa regnes for et ganske enestaaende Fænomen, er rimeligvis Sagafortællerens eget Paafund; men Drømmens Begyndelse, det onde Varsel, der ligger i at være kommet hjem, findes allerede hos Daniel:¹

Ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι εὐρεθῆναι ἢ ἐνδείξασθαι, κίνδυνον καὶ φόβον σημαίνει

∴ At befindes at være i sin Hjemstavn eller overbevises derom varsler Fare og Skræk.

I Áns saga bogsveigis c. 6² ser Án i Drømme sin Broder Þórir meget bedrøvet. Han syntes, han var helt blodig, og et Sværd stod igennem ham. Det viser sig senere, at Broderen er blevet dræbt paa Anstiftelse af Kong Ingjald. Nærmest svarer til Drømmesynet den allerede ovenfor³ citerede latinske Formel:

Ferro percussum se uidere, desolationem significat

∴ At se sig gennemboret med Sværd varsler Tilintetgørelse.

I Jómsvikinga s. c. 4⁴ drømmer Palnatokes Moder i Bryllupsnatten, at hun hjemme paa Gaarden slog en Væv, der var opfæstet. Da faldt en Rendegarnssten ned bagved Midten af Væven. Nu saa hun, at Rendegarnsstenene var lutter Menneskehoveder, og da hun tog det nedfaldne Hoved op, kendte hun det. Det var Kong Harald Gormsens, til hvem hendes Ægtefælle nærede et brændende Had. Da hun fortalte ham Drømmen, sagde han, det var et gunstigt Varsel. Han ønskede nemlig Hævn over Kongen og tydede Varslet paa hans Død.

Selvfølgelig er Synet nøje afpasset efter det foreliggende

¹ Revue 33, S. 104, Nr. 107. Smlgn. Archiv 127, S. 71, Anmk. 80 m: In patriam (!) suam se uidere, *caueat ne moriatur*.

² Fornald. s. Norðrl. 2, 353. ³ S. 72. ⁴ S. 8 ed. Petersens.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1917.

Tilfælde, og med ikke ringe Kunst. Overraskende er det at finde noget ganske tilsvarende i Drømmebogen. I en latinsk Gengivelse hedder det nemlig¹:

Tela quicunque texerit et letitiam siue tristitiam uiderit, bonum nuntium significat

- ∴ Hvemsomhelst der slaar en Væv og under Arbejdet ser enten noget glædeligt eller noget uhyggeligt, det betegner et godt Budskab.

I Sturl. s. (ed. Kålund 1, 106) drømmer Páll þórðarson, at han var iført skinnende hvide Linklæder, og derefter druknede han i Isafjord. Hermed kan sammenstilles følgende Formel:

(Herrigs Arch. 125, S. 59, Nr. 159): Lineam uestem vestire, aliquam egritudinem significat

- ∴ At klædes i linnede Klæder bebuder en eller anden Sorg.

I Vápnfirðinga s. c. 16² finder Brodhelgi sin drømmekyndige Fostermoder grædende over et truende natligt Syn, hun har haft. Hun havde drømt om forskelligt farvede Okser paa Hof, der sloges med hverandre og stangede hverandre til Døde. Dyrenes forskellige Lød mærker dem naturligvis som bestemte Mænds Fylgjer. Hermed kan følgende Formel jævnføres³:

Bóas palaíontas íðeĩn, ágōnas pragmatōn dhlōĩ

- ∴ At se Okser stanges bebuder Forhold opfyldte af Strid og Kamp.

Víga-Glúmr drømmer c. 21 i den Saga, der har Navn efter ham, at han gik ene og vaabenløs hjemme paa sin Gaard Tværaa. Saa kom l'órarinn imod ham med en stor Kastesten i Haanden; selv fandt han ogsaa en stor Sten ved Siden af

¹ Herrigs Arch. 125, S. 65, Nr. 236; smlgn. Arch. 127, S. 81, Nr. 109 og Revue de philol. 33, S. 106, Nr. 167.

² Vápnfirðinga saga ved V. Ásmundarson, S. 25, Reykjavík, 1898; smlgn. ogsaa hermed Eyólfs Drøm i Ljósvetninga saga c. 26 (Íslendínga sögur II, 91, Kbhvn. 1830).

³ Revue de philol. 33, S. 102, Nr. 34.

sig. Da de to saa mødtes, vilde de kaste Stenene mod hinanden, men disse stødte sammen med et mægtigt Brag.

Formodentlig staar dette Drømmesyn i Forbindelse med følgende Formel hos Daniel¹:

Λίθον ἀκοντίσαι, ζημίαν σημαίνει

∴ At bruge en Sten som Kastevaaben bebuder Tab og Skade.

I Sagaen varsler det den store Strid mellem Glúmr og Þórarinn, og den nøjagtige Afpasning efter denne Begivenhed er naturligvis Forfatterens egen.

Fortællingen om Laxdølerne afviger paa flere Punkter fra den gængse Sagatype. Der kan ikke være Tvivl om, at den er ført i Pennen af en Førsterangs Mester; men han har i sine kunstneriske Virkemidler en udpræget Forkærlighed for det straalende, fantasifulde og æventyrlige, der giver hele Milieuet, hvori de optrædende Personer bevæger sig, et noget fremmedartet Præg. De Drømmesyner, hvormed Fremstillingen pyntes, er aabenbart alle valgte med en kræsen Smag og har formodentlig gjort stor Lykke hos Datidens Publikum. Qs forekommer de i høj Grad aparte. Man skulde forsværge, at de ikke var opstaaede i Forfatterens egen Hjerne, saa bizarre er de undertiden — og dog viser det sig, at de ikke alle kan være originale; thi en Del af dem findes hos Daniel. Bekendte er Guðrún Ósvifrsdatters fire Drømme om hendes fremtidige Mænd og deres Død, som rigtigt raades af den drømmekyndige Gestr Oddleifsson. Det første og sidste af disse Syner skal jeg ikke komme nærmere ind paa, da de Formler i Drømmebogen, som man kunde tænke paa, er holdte i for stor Almindelighed. Derimod tror jeg bestemt, at den anden i Rækken om Sølvringen, hun taber i Søen, og den tredie om Guldringen, som sønderbrydes ved et Fald,

¹ Revue de philol. 33, S. 108, Nr. 225, Archiv 125, S. 60, Nr. 166: Lapidem mittere, egritudinem significat.

begge i sidste Instans gaar tilbage til en og samme Formel i en latinsk Gengivelse af Drømmebogen¹:

Anulos aut armillas perdere uel frangere, dolorem significat
 ☉: At tabe eller sønderbryde Fingerringe eller Armringe bebuder Smærte.

Guðrúns fjerde Mand, den mægtige Høvding Þorkell Eyjólfsson, fortæller hende², kort før han omkommer, at han drømte, han havde et Skæg saa stort, at det rakte over hele Breiðafjord. Selv mener han, Drømmen bebuder, at hans Magt vil komme til at strække sig lige saa vidt som Skæget; hun derimod, at han vil tabe Skæget i Fjorden.

Sagamanden lader nærmest hendes Tydning gaa i Opfyldelse, idet Þorkell drukner under en Sejlads paa Fjorden. Mig forekommer det sandsynligst, at hans egen Udlægning er den, som oprindelig knyttede sig til Drømmen. Vi finder den nemlig i en af de latinske Gengivelser³ i denne Skikkelse:

Barbam prolixam habere, fortitudinem uel potestatem significat.

☉: At have et langt Skæg betegner Tapperhed eller Magt.

Ogsaa til Án hrísmagi's mærkelige Drøm⁴ findes en tydelig Analogi i Daniels Bog. En Nat drømmer han paa Hóll til Morskab for alle de tilstedeværende, at en styg Kvinde med et Trug og en Kniv haler ham frem over Sengestokken, skærer hans Mave op, kommer Indvoldene i Truget og sætter Ris ind i Stedet. Han bliver farlig saaret i den Kamp, hvori Kjartan falder, alle tror ham død, og der vaages over hans Lig. Pludselig vaagner han op af sin Afmagt, fortæller, at han hele Tiden har været ved sin Bevidsthed, og at den samme Kvinde, som havde taget Indvoldene ud af Maven, var kommet igen, havde sat dem tilbage og fjærnet Riset.

¹ Laxdæla s. herausgegeben von Kr. Kålund, Halle, 1896, c. XXXIII. Herrigs Arch. Bd. 127, S. 55, Amnk. 15. ² Laxdæla s. c. LXXIV, 1—4.

³ Herrigs Arch. 127, S. 59, Nr. 22, Anmk.

⁴ Laxdæla s. ed. Kålund c. XLVIII, 2 & c. XLIX, 31-32.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1917.

III. RÆKKE.

7. BIND. 2. HÆFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8^{vo}):.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1916.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Åarg.

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1^{ère} livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.

1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914.

6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumsdkune. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

Den Formel hos Daniel¹, som jeg mener med Rette kan sættes i Forbindelse med denne Drøm, lyder saaledes:

Ἀσκὸν ἐν σώματι τρακτεύειν ἢ πρὸς τινος δέξασθαι, λύπας καὶ μάχας σημαίνει

o: At føle en Sæk i sin Krop eller faa en saadan indsat deri af en eller anden bebuder Sorger og Kampe.

Sækken er blevet ombyttet med et Ris, ellers stemmer begge Drømme fuldkommen overens, ogsaa hvad den Ulykke angaar, som de varsler.

I alle Grene af Nordens Middelalderliteratur, hvor Varselsdrømme forekommer, genfinder vi altsaa Formlerne fra Daniels Bog. Trækkene er maaske her ved Rejsens sidste Station undertiden lidt ændrede. Kan man vente andet efter en lang og slidfuld Vandring gennem mange Lande og Tungemaal? Vi har i dem et nyt og ejendommeligt Vidnesbyrd om de stærke kunstneriske og literære Impulser, Norden i Middelalderen modtog fra den antike Traditions faste Borg i Østen, Byzants.

¹ Revue de philol. 33, S. 101, Nr. 24.

»SKAALFORMEDE FORDYBNINGER«,

HELLIGE TEGN FOR ILDEN.

AF

SOPHUS MÜLLER.

Et sikkert Holdepunkt for Tidsættelsen af de saakaldte »skaalformede Fordybninger« er givet ved, at de træffes indvendig i Stengravene, vel ikke almindelig, men undertiden paa en saadan Maade, at der ikke kan være Tvivl om, at Mærkerne ere samtidige med Graven. I en Dysse, dannet af 4 Sidesten og 1 Dæksten, ses de fra øverst til nederst paa de to modstaaende Sten i Langsiderne og paa den lavere Endesten, hvorover Adgangen var til det Indre af Graven¹. Meget ofte ere de bemærkede paa Overfladen af Dyssernes Dæksten, der ikke vare jorddækkede, men ogsaa paa store og mindre Sten, der ikke høre eller efter Forholdene have kunnet høre til et Gravkammer. De findes i større eller mindre Antal, tæt sammenstillede eller spredte, helt dækkende en Stenflade eller kun en Del af den, det skulde siges ganske vilkaarlig anbragte, paa Midten eller ud mod Kanten, ogsaa kun ganske faa, eller blot et enkelt Mærke. Undertiden ere nogle faa eller flere rækkevis anbragte, gennemgaaende staa de dog uden Orden, aldrig i et bestemt Mønster, store og smaa mellem hverandre og ligeledes ganske svagt fordybede ved Siden af de stærkest udhulede. To

¹ Den fredlyste Langdysse ved Landerslev, Horns Herred. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, 408; A. P. Madsen, Gravhøie og Gravfund, det østlige Danmark, Pl. 4.

Huller kunne være forbundne umiddelbart eller ved en Rende, og en saadan kan udgaa fra et Hul og løbe gennem flere andre. Af og til er Formen oval, som Regel dog kreds-



Fig. 1. $\frac{1}{7}$.¹

rund. At de idetmindste for en Del ere dannede ved Boring, er utvivlsomt efter Formen og den glatslidte Bund; de kunne dog ogsaa være udhuggede med en Sten. Med den gamle Boreornamentik², hvorved der fremstilledes egentlige Mønstre, som her ganske mangle, have disse Mærker i Stenfladerne sikkert ingen Forbindelse. Tilbage over Sten-

¹ Fra Havdrup, ved Kjøge. ² Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896, 325.

Fig. 2. $\frac{1}{10}$.¹

gravenes Tid, til den ældre Stenalder, kunne de heller ikke med Sikkerhed føres. Derimod ere Sten med disse Mærker

¹ Fra Bunden af en Bronzealders Høi ved Herregaarden Borreby, Vester Flakkebjerg Herred.

oftere fundne i Bronzealders Høie, een Gang som Dække over en Urne med brændte Ben fra den sene Bronzealder¹.

At Hullerne skulde være naturlige og ikke dannede ved Menneskehaand, hvad der en og anden Gang har været fremsat i Udlandet, behøver ikke at drøftes for de her omhandlede danske Stens Vedkommende, der alle synes at være

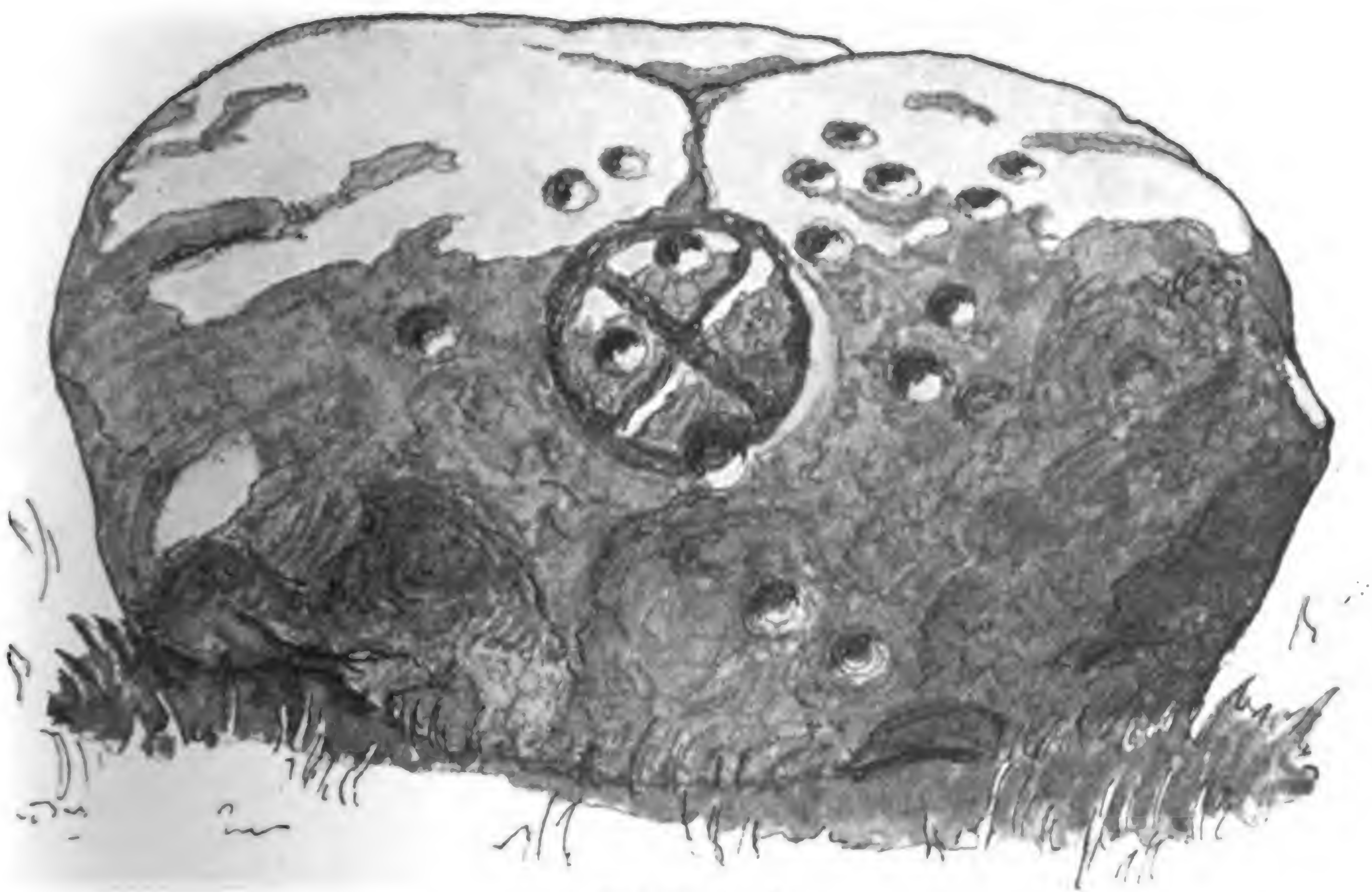


Fig. 3. $\frac{1}{10}$.²

af Granit. Kun med Hensyn til Stenen Fig. 1, der mærkelig skiller sig fra alle de øvrige, turde Achæologen ikke forlade sig paa eget Skjøn, tilmed da den i flere Retninger giver det bedste Bevis for, hvad der her skal søges godtgjort. Hullerne ere langt dybere end sædvanlig og ses for en Del at være skraat indborede, ligesom de ere fordelt paa alle Sider

¹ Om de skaalformede Fordybninger se de alt anf. Steder, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1914, 262, og Vor Oldtid, 151.

² Fra Asnæs Sogn, Ods Herred. Tilhørende Hr. Lars Andersen, Asnæs, og opstillet i hans Have. En anden Sten fra samme Sogn, der ligeledes viser et Kredskors i Forbindelse med skaalformede Fordybninger, er opstillet ved Veien gennem Tolsager By.

og Flader af den uregelmæssig formede Sten. For at opnaa en Afgjørelse af Spørgsmaalet søgtes der en Udtalelse fra mest sagkyndig Side, hvorefter Statsgeologerne A. Jessen og Dr. V. Nordmann godhedsfuldt have tilladt at offentliggjøre følgende Erklæring: »Efter at have undersøgt den i Nationalmuseet opbevarede Sten fra Havdrup, er vi komne til det



Fig. 4. $\frac{1}{7}$.¹

Resultat, at de i den værende Fordybninger ikke kan skyldes Forvitring, Udhuling ved Vand eller anden Virksomhed af Naturen, men maa være frembragte ved Kunst«.

Ogsaa paa anden Maade har man taget for hurtig paa Sagen. Da det dreier sig om Fordybninger, er man gaaet ud fra, at de maatte være bestemte til at optage en Vædske. Der er tænkt paa Offerblod eller andet flydende Offer, og Renderne skulle have været indrettede under Hensyn hertil. Men ofte ses Fordybningerne paa skraanende eller rundt fremtrædende Steder; Billedet af den omtalte store Stenblok viser dybe Udhulinger baade paa den øvre Endeflade og rundt om Siderne, helt ned. Det kunde tænkes, at Mærkerne ere

¹ Fra Høiby Sogn, Ods Herred.

indrettede for eller afsatte ved en eller anden praktisk Virksomhed, at de f. Ex. gave Støttepunkt for en rundt løbende Axe eller en Borestang; men hverken stemmer dette med de ganske flade Fordybninger, eller kan det forliges med de korte og lige eller de lange og bugtede Render. Tanken om en praktisk Anvendelse maa afvises.



Fig. 5. $\frac{1}{7}$.¹

Saa kunde det siges, at der med disse Udhugninger er tilsigtet en Udsmykning af Stenfladen, og sikkert nok kan dette være Tilfældet, naar hele Pladsen er saaledes mønstret, at der ikke er efterladt nogen tom Plet. Men saa tilfældig og uregelmæssig er denne Udsmykning dog altid, at dette ikke kan have været dens eneste Bestemmelse; noget andet maa tillige være ment dermed. Det var jo en Tid, som havde en fast Ornamentik, og vanskeligt havde det ikke været at

¹ Fra en Gravhøi med Jættestue ved Bigum, Nørlyng Herred. Stenen laa ved Gangens Aabning udadtil, i Høide med Sidestenenes Top.

sammenstille Hullerne i de kjendte, smukke Mønstre. At det at pryde ikke har været det egentlige og afgjørende, maa fremgaa deraf, at saamange Stenflader kun ere delvis dækkede eller vise ganske faa Huller, endog kun et enkelt. I disse Tilfælde ere Hullerne ikke anbragte som en Prydelse, men i en anden Hensigt, som da vel ogsaa har været bestemmende, naar de forenedes til en sammenhængende Dekoration.

En Antydning af, hvad Hensigten var, er givet deraf, at disse Huller, faa eller mange, saa ofte træffes ind- og udvendig paa Gravkamrenes Sten. Forbindelsen med Graven angiver, at de havde noget at betyde, og det noget vigtigt og høitideligt. Endmere ses dette deraf, at der paa de samme Sten og i nær Forbindelse med Hullerne undertiden findes det Kredskors, der vides at have været et Soltegn¹. Paa Stenen Fig. 3 ses Hullerne baade omkring og indeni Kredskorset, og dettes Ring skjærer gennem et af Hullerne; de vare der altsaa, før end Ringen blev hugget. Hullerne kunne endog helt udfylde det Indre af Solbilledet², og paa Stenen Fig. 4 ses det tillige med al Tydelighed, at den Ring, der betegner Solen, er lagt omkring en forhaanden værende Gruppe af Huller, idet den buede Linie skjærer gennem en af Fordybningerne. Af saadanne Forhold maa det fremgaa, at der var en indre Forbindelse mellem disse Tegn, og da saaledes, at det hellige Billede for Solen er senere fremkommet og har afløst det ældre Tegn; dette maa da have haft enten samme eller en beslægtet Betydning. At Hullerne skulde være Soltegn, vil man imidlertid vanskelig kunne antage, dels efter Sammenstillingernes hele Art, dels fordi de ogsaa kunne rumme andre Fordybninger end netop de runde Mærker. Det maa da være noget andet, der er ment med dem, men dog noget beslægtet og i hvert Fald noget betydningsfuldt og helligt, knyttet til Forestillinger, der kunne antages at være afløste af Soldyrkelsen.

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, 430 flg.

² Nordiske Fortidsminder, I, 313 og L. Baltzer, Hällristningar.

Men dette maa kunne paavises. Vare disse Fordybninger Tegn for noget, Billeder paa noget, maa dette kunne findes ved Søgning. Mennesket opfinder ikke saadanne Tegn, navnlig ikke paa et saa tidligt Kulturtrin; man efterligner det sete, og da maa dette kunne gjenkjendes. Vi ere jo ved Hjælp af Ligheden istand til at bestemme Solbilledet i vor Bronzealder, ligesom Tegnene for de store Naturphænomener, Sol, Maane, Stjerner og Lynild, paa de ældste Monumenter i Chaldæa og Ægypten. De symbolske Billeder, der i Oldtidsreligionerne hentedes fra Plante- og Dyreverdenen, kunne bestemmes, ligesom de Tegn, der hentedes fra det menneskelige Legeme, Haand, Fod og Øie, og de Symboler, der dannedes efter Vaaben og Redskaber. Men hvor skal der nu eftersøges: i Naturen eller i Menneskelivet?

Det eneste, der kunde tænkes paa i Naturen, er vistnok Stjernerne; men et Tegn for Maanen kunde da ikke mangle. Heller ikke er der en nærmere Lighed, idet Straalerne ikke ere angivne; men disse vare vistnok i Oldtiden ligesaa nødvendige for Opfattelsen som i Nutiden. Desuden er der ingen Anledning til at antage, at man i saa tidlig en Tid har benyttet Himmellegerne som Symboler. Solbilledet er jo i Norden knyttet til Bronzealderen, ligesom det og Tegnene for Maane, Stjerner og Lynild i de klassiske Oldtidslande høre sammen med en høiere Kultur. Oprindelsen for de »skaalformede Fordybninger« ligger længere tilbage.

Paa den anden Side synes de ikke at hidrøre fra de allerældste Tider; de vides ikke at forekomme mellem de talrige billedlige Fremstillinger fra Istiden. At de tværtimod høre sammen med mere fremskredne Tilstande, kan sluttes af, at de endnu udførtes langt ned i Tiden, paa Istrien som i Danmark, hvor de som angivet endnu træffes i den senere Bronzealder. Det synes da, at Forbilledet for disse Mærker maa søges i Menneskelivet og blandt Haandens Frembringelser under en vis høiere Udvikling.

Først maa imidlertid Tegnets Grundform og dets ældste

Skikkelse fastslaaes, saavidt dette er muligt, og herved maa der naturligvis tages Hensyn til hele dets vide Forekomst ogsaa udenfor vort Land. Ikke det mindst gaadefulde ved disse Udhugninger er jo nemlig det, at de træffes ikke blot omkring i det sydligere Skandinavien, men ud over Europa indtil Middelhavslandene, i Syrien og Indien, og dernæst ogsaa i Amerika¹. En nøie indbyrdes Overensstemmelse er der vel ikke fra Land til Land, idet der altid ved sligt fremkommer visse stedlige Egenheder; der findes Tilføjelser, ret vexlende i de forskjellige Lande, men dog indbyrdes beslægtede. Som Helhed frembyde imidlertid Sammenstillingerne megen Lighed, og at Sagen i sin Grund overalt er den samme, derom kan der ikke være nogen Tvivl. Fra det vexlende, fra den særlige Udformning, som Tegnet gennem Tiderne har faaet i de enkelte Lande, maa der foreløbig ses bort som værende uden Betydning for Spørgsmaalet om Oprindelsen og Grundbetydningen, og man maa alene holde sig til det, som forekommer ensartet overalt, eller som har en meget vid Udbredelse. Dette fælles er nu dels kredsrunde Fordybninger, dels Render, der udgaa fra dem eller forbinde dem.

Det Forbillede, som søges, maa da være noget, som har denne dobbelte Grundform, og fremdeles efter det foran be-

¹ Blandt mange Skrifter om Tegnene og deres Tydning maa navnlig henvises til: Algernon, Duke of Northumberland, 1869, Incised markings on stone. *Journal of Roy. Anthropol. Institute of Great Britain and Ireland*, 41, 83. J. Y. Simpson, Archaic sculpturings, 1867. Rivett-Carnac, Ancient sculpturings on rocks, 1879, i *Journal of the asiatic society of Bengal*. George Coffey, Prehistoric ornament in Ireland, 1897, 98. Charles Rau, i *Contributions to North American Ethnology*, 5, 1882. Garrick Mallery, i *Annual Report of the bureau of Ethnology*, 1888—89. Alberto Pusch, La necropoli di Nesazio, 1905. G. Dalman, Die Schalensteine Palästinas, i *Palästina-jahrbuch*, 1908. Perrot et Chipiez, *Histoire de l'art*, 4, 377. Handcock, *The archæology of the Holy Land*, 1916, 31, 63, 327. Stewart Macalister, *The excavation of Gezer*, 1912, 1, 75, 112, 139. Oscar Montelius, *Orienten och Europa*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 13. *Fornvännen*, 1912, 84. *Rivista archeologica della provincia di Como*, 43—44, 1901, 21.

mærkede: noget, der i den fjærne Oldtid spillede en stor Rolle i Menneskets Liv og ved Haandens Arbeide, noget fælles menneskeligt, hvortil der knyttede sig Grundforestillinger, der have kunnet fremkomme eller optages overalt, og endelig noget, der kan have staaet i Forbindelse med det hellige og med religiøse Forestillinger, der videre udviklede førte til en Soldyrkelse.

Det kan ikke nægtes, at dette er ret mange og nøie afgrænsede Bestemmelser, og kan der paapeges noget, for hvilket de alle gjælde, da er der Sandsynlighed for, at det rette er fundet. Dette menes at være: det runde Hul i Træstykket, hvori Ilden fremkaldes ved Boring med en Stok.

Ildboringen har været anvendt indtil de yderste Egne paa Jorden, hos Kafferne som hos Grønlænderne, i Japan som i Amerika; det kan sikkert — ved Siden af Ildgjøring ved Gnidning — antages engang at have været en fællesmenneskelig Idræt; forsaavidt passer Ildboringshullet som Forbillede for de vidt udbredte runde Mærker¹. Ved Ildboringen frembringes flade eller dybere runde Huller, ofte mange sammen, tætstillede og jævnlige i Række; der er en almindelig Lighed mellem Stenen med de runde Huller og Træstykket, der gjentagende har været anvendt til Ildboring. Men nu er det saa, at der helst maa udgaa en Rende fra Borehullet, gennem hvilken det glødende Smuld kan samlet finde ud til Tønderet; ofte ses ogsaa Borehullerne anbragte paa Række hen gennem en Rende. Vel kan der skaffes Ild uden denne Rende; men almindelig fandtes den dog, i Oldtidens Ægypten² og i vor Tid Østgrønland, jvfr. Fig. 6—7 i Sydamerika og paa Nikobarerne. Svarende hertil ses det almindelig i Indien, paa Istrien og i England³, at der fra det runde

¹ For dette og det følgende se: Walter Hough, Fire-making apparatus i Smithsonian report, U. S. National Museum, for 1888, 531.

² Flinders Petrie, Illahum, Kahun and Gurob, Pl. 8 og S. 11; fra det 18. Dynasti.

³ Se de ovfr. S. 94 Anm. anf. Skrifter.

Mærke i Stenfladen udgaar en Linie eller Rende, der rigtig nok kan være meget lang og bugtet, især ved de ornamenterede udsmykkede Mærker; i England er denne Enkelthed

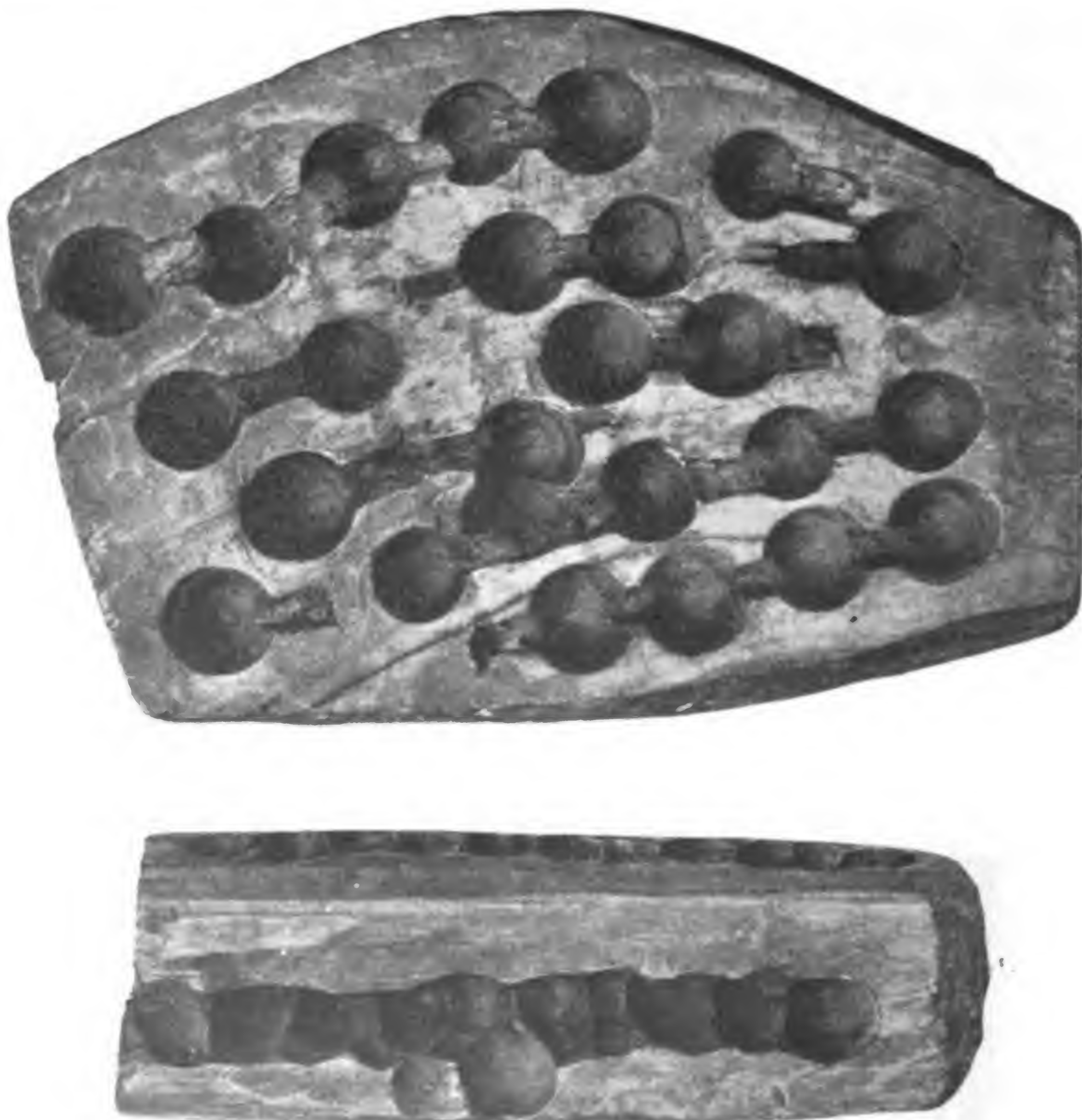


Fig. 6 og 7. $\frac{1}{2}$.¹

næsten uadskillelig fra disse Tegn. Dette frembyder en ganske særlig Lighed, der giver en vis Tillid til Antagelsen af, at Ildboringstræet har været Forbilledet for Stenene med de runde Fordybninger.

I de svenske Klippebilleder, hvor Tegnene forekomme saa talrige og overalt, ere disse Render ikke angivne; men

¹ Fra Angmagsalik, Østgrønland, og fra Vest-Eskimoer.

to eller flere Huller kunne være indbyrdes forbundne, ligesom tætte Grupper og Rækker ere almindelige¹. Den umiddelbare Forbindelse mellem Hullerne, hedder det i Beretningerne om Ildboringen, overflødiggjør Renden, idet nemlig Nabohullet tjener til at opsamle det løsborede Smuld; paa Træstykkerne ses da ogsaa ofte det ene Hul gribende ind over det andet, jvfr. Fig. 7. Ligeledes paa de danske Sten staa Hullerne tæt sammentrængt, undertiden forbundne to og to ved en Rende. I den lange, buede Linie paa en Sten fra Sønderjylland, afbildet i Aarbøgerne for 1914, S. 263, staa Hul ved Hul hen gennem en Rende; de nedadløbende Furer paa Stenen Fig. 5 udgaa fra Huller foroven. Men en nøjagtig Gjengivelse af det oprindelige Forbillede kan man ikke vente at finde ved disse Fremstillinger, der halvt ere blevne til en Dekoration og i hvert Fald ere gjentagne i Løbet af mange Aarhundreder, saaledes at nye Forestillinger kunne være knyttede til det oprindelig givne og efterhaanden have forandret dem.

At nu Mennesket paa vidt adskilte Steder, det være med eller uden indbyrdes Forbindelse, have betragtet Ilden og dens Frembringelse som noget overnaturligt og helligt, er forstaaeligt nok, ligesom ogsaa det, at Ildboringshullet blev et helligt Tegn, og at der af de mange tætstillede Borehuller i Træet fremgik en sammenhængende, betydningsfuld Udsmykning af Stenfladen. Forstaaeligt ogsaa, at Ildens Guddom senere blev afløst af Solens, hvorved det nye Tegn, Kredsen og Kredskorset, i Danmark kom til at staa ved Siden af det gamle, eller Soltegnet, som i Indien og i England, blev formet om det, idet Kreds paa Kreds blev lagt omkring Midthullet. I Assyrien betegnedes Solen som Ildens Gud; hos Perserne vedblev Ilden at være Hovedguddom.

De runde Mærker skulde da være Ildens Tegn og staa som Minder om Urforestillinger af religiøs Art, men tillige om

¹ L. Baltzer, Hällristningar.

en begyndende Fremstillingskunst. At de Rækker af Iagttagelser og Tanker, hvorpaa dette er begrundet, have et godt Sammenhæng, kan vist ikke benægtes, men at de tillige have Svagheder, skal ikke skjules; uundgaaeligt er dette ved et saadant Emne. Men skulde det dog paaankes, at der trods dette skrives, da skal der svares med følgende Ræsonnement, der næppe har Svagheder:

Saafermt de runde Fordybninger vare et Tegn — og dette maa indrømmes, saa have Oldtidsfolkene maattet kunne bestemme det efter Ligheden med det, som det forestillede, og som de kjendte. Men kunde de det, saa kunne ogsaa vi bestemme det efter Ligheden, idet vi jo vide god Besked med Oldtidens Liv og dets Indhold. Da der nu her er fundet en virkelig Lighed, saa maa det være det rette — med mindre nogen kan paavise et Objekt, der frembyder mere Lighed.

ERIK DEN HELIGE.

AV

LAURITZ WEIBULL.

Det arbete Knut Stjerna 1898 utgav: »Erik den helige. En sagohistorisk studie«, bröt för första gången med det hävdvunna betraktelsesättet i fråga om den svenske helgonkonungen. Ditintills hade så gott som alla medeltida källor om honom utan vidare tillerkänts en lika hög grad av historisk trovärdighet. Stjerna uppvisade nu i detalj, i vad mån de äldre uppgifterna om Erik den helige enligt hans mening voro förtjenta av vitsord; han hävdade därvid på grundval av en uppteckning om grundläggningen av Vitsköl cistercienserkloster på Jylland, vilken han gjorde till en med händelserna nära samtidig källa, hurusom den blivande helgonkonungen under sin regeringstid ursprungligen varit »en mycket ljum kristen« och besjälad av »hat till de kristna inrättningarne«. Med utgångspunkt från de källor, åt vilka han gav vitsord, underkastade han därefter den sena Erikslegenden en kritisk granskning och såg grunden till Eriks helgonskap och senare stora betydelse i första hand däri, att han å ena sidan lånat vissa drag från en hos Adam av Bremen omtalad, på 1000-talet i Uppland halsuggen, senare helighållen missionär Hericus peregrinus, å den andra var en arvtagare och hypostas av svearnes gamle nationalgud, guden Frö.

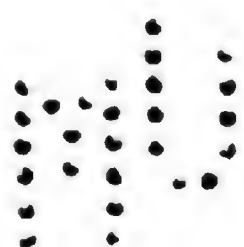
Stjernas uppfattning av Erik den helige väckte ett starkt motstånd; detta motstånd utgick delvis från den direkt uttalade, för all historisk vetenskap främmande principen, att



man icke finge förkasta en uppgift, om man ej egde ett verkligt positivt bevis för dess oriktighet. I enlighet härmed hävdade man gentemot Stjerna, i varje fall till en början, tillförlitligheten, man torde kunna säga, av Erikslegendens samtliga uppgifter och sökte, delvis med tillhjälp av harmoniseringar och identifikationer, punkt för punkt ett stöd för dessa i vad källorna för övrigt hade att meddela. På samma gång man därvid, i de flesta fall icke utan skäl, tillbakavisade Stjernas hypoteser om tillkomsten av Eriks helgonskap och betydelse, förlorade man sig emellertid i nya kombinationer och förmodanden. Det hela utmynnade till slut i en strid om tolkningen av ett påvebrev från 1171 eller 1172, som man temligen fritt kallade »påvebrevet om sankt Eriks korståg». Detta påvebrev har även i senare undersökningar godtagits såsom en god, indirekt bekräftelse på ett huvudmoment i Erikslegenden; samtidigt har man icke dragit sig för att, med insättande av Erik den helige i ett större europeiskt sammanhang, på grundval av Vitskölberättelsen förvandla honom från Stjernas »ljumme kristen» till en kristen av »konservativ-nationalkyrklig typ» och även på andra punkter ytterligare råkat fast i hypotesernas gungfly¹.

Knut Stjerna har, i den mån han rör sig på exakt vetenskaplig basis, angivit vissa bestående riktlinjer för en kritisk uppfattning av Erik den heliges historia. Men hans värdesättning av de honom föreliggande källorna är i mer än ett avseende osäker, och de resultat, till vilka han nått, ohållbara; han saknade, vad samtliga hans motståndare och

¹ C. M. Kjellberg, Erik den helige i historien och legenden (Finsk tidskrift XXXV, 317); Knut Stjerna, Påvebrevet om sankt Eriks korståg (Historisk tidskrift 1899, s. 237); C. M. Kjellberg, Genmäle (Sammastädes 1900, Bil.); Knut Stjerna, Påvebrevet om Sankt Eriks korståg II (Sammastädes 1900, Bil.); O. Janse, De nyaste åsikterna om Erik den helige (Sammastädes 1898, s. 319); O. Ahnfelt, Ännu ett bidrag till tolkningen av »påvebrevet om Sankt Eriks korståg» (Sammastädes 1901, s. 144); Knut B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S : t Bernhards tidevarv till Innocentius III : s, s. 67.



efterföljare även gjort, den insikt i den medeltida legendens art och väsen, till vilken en senare tids undersökningar lett och utan vilken en kritik av Erikslegenden alltid måste sväva i luften.

De älsta underrättelserna om Erik den helige föreligga i tvenne brev från hans son, konung Knut Erikssons tid (1167—o. 1196). I det ena av dem, ett odaterat brev av konungen sjelv, kallar sig denne »svenskarnes konung, son av likaledes konung Erik« (sweworum rex, filius Herjcis itjdem regis)¹. I det andra, en av påven Coelestinus III (1191—1192) utfärdad bulla om svenskarnes konung N., givetvis samme Knut Eriksson, förekommer uttrycket: »sedan hans fader ryktbar i åminnelse, dödats av sina fiender« (postmodum vero claræ memoriæ N.², patre suo, ab inimicis occiso)³. Detta uttryck är i fråga om faderns epitet stereotyp i medeltida kanslispråk; det upplyser, att Erik dödats av sina fiender, men intet om det anseende denne man kan ha åtnjutit⁴. Om detta anseende möter emellertid en bestämd uppgift i nästa källa: kalendariet från Vallentuna. Detta kalendarium har å sin sista sida årsbeteckningen 1198, och även om denna icke skulle ange dess tillkomsttid, ge dock kalendariets skriftdrag otvetydigt vid handen, att det icke kan vara avsevärt äldre eller yngre. I detta kalendarium upptages i helgonförteckningen under den 18. maj: Hericus rex, men endast såsom ett i detta sammanhang ranglöst helgon av samma art som de närmast omgivande: martyren Peregrinus och biskop Dunstan. Först senare har Hericus rex i likhet med

¹ D. S. I, 95. ² I vissa handskrifter: O och En(ricus).

³ Decr. Greg. IX. l. III, t. 32 de conv. coniugatorum c. 11. Ett avtryck av bullan efter avtrycket hos Lager Bring, Svea rikes historia II, 877. i D. S. I, 682.

⁴ Kjellberg, 331, förklarar, att brevet visar, att Erik 1191—1192 ej var erkänd såsom formligt helgon, men att hans anseende var stort, claræ memoriæ, vilket han menar kanske åsyfta hans rykte för helighet. Jmfr Janse i Historisk tidskrift 1898, s. 327.

flere andra kalendariets helgon fått sin dag betecknad med ett kors, tecknet i detta som i andra kalendarier, att dagen upphöjts till festdag. Till yttermera visso har en hand från tiden efter mitten av 1200-talet efter korset tillagt ett festum¹.

Från en något senare tid än den ursprungliga anteckningen i Vallentunakalendariet föreligger en annan uppgift om Erik den helige. Det heter i ett brev av hans sonson Erik Knutsson (1210—1216), att denne senare givit tredjedelen av de skogar, som kallas Flata och Nutahult, till evig ego åt munkarne i Nydala, i likhet med vad hans företrädare, de stora konungarne S(verker), E(rik), K(arl), Knut och Sverker gjort, samt med sitt kungliga sigill stadfäst deras och sin välvilliga gåva (*tercias partes de his nemoribus, que uocantur flata et nutahult, me perpetua donatione dedisse monachis de nouaualle, sicut predecessores mei S. E. K. et Kanutus atque Swerco, reges magnifici, fecerunt, illorumque et nostram beniuolam exhibitionem regalis sigilli auctoritate confirmasse*)². Denna uppgift är den älsta, i vilken en regeringsåtgärd tillskrives Erik. Även om uppgiften, strängt kritiskt sett, svårligen kan skattas högre än som ett uttryck för en uppfattning vid den tid, då Erik Knutssons brev utfärdades, är det dock, om också långt ifrån säkert, icke oantagligt, att en av Erik den helige utfärdad urkund till förmån för Nydala kloster verkligen förelegat för hans sonson.

Erik Knutssons brev anger farfadern såsom en gynnare av munkväsendet. Men sida om sida med denna uppfattning av Erik kan i ett annat speciellt fall spåras en motsatt. I den tidigare omtalade cistercienseruppteckningen: Narra-

¹ *Kalendarium Vallentunense*. Faksimile, utgivet i Stockholm 1907. Jmfr ifråga om kalenderbeteckningarne Lauritz Weibull i (Dansk) *Historisk Tidsskrift* VIII:2, 179.—Kjellberg, 330, refererar, med gillande O. Janses uppfattning, enligt vilken korsbeteckningen i kalendariet »förvisso» endast velat ange, att konung Erik dog den 18. maj. Ett nog så modernt, från våra dagars tidningslitteratur hemtat betraktelsesätt.

² D. S. I, 163.

tiuncula de fundatione monasterii Vitæ scholæ in Cimbria, vilken icke är en med händelserna nästan samtidig källa, utan tidigast tillkommit under 1100-talets sista år eller början av 1200-talet, möjligen ännu senare¹, omtalas en serie av svåra förföljelser, för vilka abbot Henrik och munkarne i Varnhems kloster voro utsatta av drottning Christina, konung Eriks av Sverige gemål, och vilka voro av den beskaffenhet, att abboten slutligen fann sig föranlåten att lemna Sverige för att efter erhållet tillstånd av generalkapitlet för cistercienserorden begiva sig till Rom och genom utverkandet av en påvlig bannlysning söka tvinga drottningen att uppge sin ondska och sin avund. På vägen passerade abboten Danmark; han anlände dit, då konung Valdemar och ärkebiskop Eskil höllo en stor synod i Roskilde, utsågs till abbot i det kloster Valdemar till tack för segern över Sven Grathe lovat stifta, Vitskøl kloster, och överflyttade dit med tjugotvå munkar och ett flertal konverser från Varnhem. Att Erik av uppteckningens författare anses ha delat sin gemåls stämning mot munkarne, framgår av en uppgift mot slutet i berättelsen, enligt vilken båda efter munkarnes avflyttning blevo mildare stämda (*mitiores*), så att en ny brödrakoloni, denna gång från Alvastra, kunde förläggas till Varnhem.

Här föreliggande enkla berättelse tillåter tydligen inga generella slutsatser: den ger varken vid handen, att Erik den helige varit »en mycket ljum kristen«, besjälad av »hat till de kristna inrättningarne« eller »en kristen av konservativ-nationalkyrklig typ«. Trakasserierna mot munkarne häröra egentligen icke från Erik, utan hans gemål Christina;

¹ S. R. D. IV, 460. — För tidsättningen till 1100-talets sista år eller början av 1200-talet jmf. Westman, 69. Även uttrycket om ärkebiskop Eskil, att han var Danorum primus archiepiscopus, vars ord primus icke förekommer i den annars lika lydande satsen i Exordium magnum ordinis Cisterciensis, dist. III, cap. XXV, tyder på ett tillkomstdatum ej allt för nära Eskils egen tid.

denna Christina visar sig hava varit en släkting till den förnåmna kvinna Sigrid, som givit gården Varnhem åt munkkonventet, och Vitskölberättelsen upplyser sjelv, att drottningen trakasserade bröderna för att efter deras fördrivande komma i besittning av denna gård. Den enda politik, som kan konstateras ha varit med i spelet, har varit godspolitik; drottningen har lagenligt gjort sin bördsrätt till den donerade gården gällande; hennes man, konung Erik, har följt henne och dessa, icke de förföljda munkarne, så vitt man kan se, haft i varje fall den formella rätten på sin sida¹.

Eriks förekomst i Vallentunakalendariets namnlängd ger

¹ Westman, 74, når till sin slutsats, att Erik varit »en kristen av konservativ-nationalkyrklig typ«, genom att, såsom redan framhållet, på Vitskölberättelsen anlägga en europeisk synpunkt. »Stjernas kategorier«, då han gör gällande, att Erik varit »en ljum kristen«, »ha varit för trånga«, säger han; »den faktor, som framför allt spelat in, är den kyrkopolitiska motsats, som går genom tidevarvet«. Cistercienserna, till vilka munkarne i Varnhem hörde, representerade »de nya kyrkliga reformkraven, hela det bernhardinska tidevarvets tankar. Därför är det mycket lätt begripligt«, menar han, »att gamla kyrkliga vanor, konservativa nationalkyrkotendenser, resa sig till motstånd emot dem. På denna punkt har den avgörande spänningen legat«.

Han fortsätter: »Det kyrkohistoriskt intressantaste i vår källa är kanske ändå inte den nu avhandlade utgångspunkten för Eriks kyrkopolitik, utan snarare dennas slutpunkt: försoningen med Varnhemsmunkarne och — kunna vi tillägga — med cistercienserna överhuvud, eftersom ju även kan visas, att han bekräftat en gåva till Nydala. Vad är nemligen innebörden av detta kyrkopolitiska omslag? Det är inte någon obegriplig eller isolerad händelse, utan ungefär vad som inträffade mångfaldiga gånger vid cisterciensernas segertåg genom Europa. Motstånd mötte de på många ställen, men det övervanns. Den nya kyrkliga livaktighet, som de företrädde, hade mycket, som kunde stöta sinnen tillbaka, men den bar ock i sig tidevarvets starkaste och mest tilldragande religiositet. Även i det avlägsna Sverige ha de efter blott 15 år vunnit så fast fot, att det i längden inte går att göra motstånd mot dem; man måste göra dem till sina vänner. Det är den erfarenheten, som Erik får göra«.

Det är tydligt, att likalitet som materialet de allmänna förhållandena i det avlägsna och kulturellt sentutvecklade, några årtionden tidigare till stor del hedniska Sverige ge någon anledning, än mindre berättiga att på en enkel arvs- och godskonflikt konstruera fram synpunkter som dessa.

en första antydning om hans helgonskap¹. Den följande utvecklingen härav illustreras och tidsättes närmare av de uppgifter om Erik, som möta i Vestgötalagens konungalängd från tiden strax före 1200-talets mitt, i några indulgensbrev, de äldsta från 1256 och 1266, och tvenne sagor, nedskrivna i århundradets senare hälft.

Det heter i konungalängden: »Tolftē var Erik konung. Han blev alltför tidigt avdagatagen. Han gjorde ett gott fördöme, medan han levde, och gud gav honom därför god lön. Nu är hans själ i ro med gud och hans englar, och ben hans vila i Uppsala, och han har tett och uppenbarat marg fagra järtecken med guds nåde» (tolftē war Erekær konongær. Han war vsini swa brat af ðaghum takin. Han giærdhi e god ðöme, mæðæn han lifðhi oc gud gaff hanum þær godæ lön fore. Nu ær hans sial i ro mæð guðhi oc hans hænglum, oc ben hans hwilæs i Wpsalum oc hawir

¹ I brev till svearnes och götarnes konung K. samt biskoparne, jarlen, klerus och menighet i Götaland från 1171, 1172 eller 1180 (Sveriges traktater I, 97) meddelar Alexander III, att han försport, hurusom några bland brevmottagarne, förledda av djävulens ränker, efter hedningars sed vörda såsom helgon en man, som blivit dödad i ett dryckeslag under ruset (in potacione et ebrietate occisum quasi sanctum, more infidelium, venerantur); han förbjuder dem att vidare dyrka denne man och därmed riskera sina själars salighet, då det, även om nya tecken och under skedde genom honom, icke är tillåtet att offentligen vörda honom som helgon utan den romerska kyrkans bemyndigande. Det kan synas häpnadsväckande, att detta brev kommit att indragas i diskussionen om Erik den helige. Kjellberg, 331, har tidigast i en vidlyftig undersökning gjort gällande, att man i brevet har den första antydning om att Erik den helige dyrkats som helgon av det erikska partiet i Sverige och att brevet bestyrker hans martyrskap; Janse (Historisk tidskrift 1898, s. 826) med en lika vidlyftig bevisföring, att Alexander III avser ett helgon tillhörigt det sverkerska partiet; Beckman (Ur vår äldsta bok, 42) den norske konungen Harald Gille, medan Westman, 97, 163, XI, återgår till den av Kjellberg förfäktade åsikten. Det torde icke behöva anmärkas, att den i brevet åsyftade varken kan visas vara den ene eller andre av de proponerade och att intet för Erik den heliges vidkommande kan byggas på en uppgift, som varken nämner honom vid namn eller har ett enda, honom tillagt drag gemensamt med andra källor.

þær teeth oc oppenbaræt margh faghær iærtingni mæð gudz naðhum)¹. Indulgensbreven äro skrivna efter vanligt formulär; de tillerkänna dem som på Eriks festdag besöka kyrkan i Uppsala, där denne konung och martyr vilar och dit mängden vid detta tillfälle strömmar samman, fyrtio dagars indulgens (1256 23/10: Cum igitur, sicut asseritis, ad sepulchrum beati Henrici regis, cuius corpus in uestra requiescit ecclesia, deuote concurrat populi multitudo, nos cupientes etc.; 1266 21/10: Cupientes igitur, ut ecclesia uestra, in qua corpus beati Eriki martiris, ut asseritis, requiescit, et in qua festiuitate ipsius sancti ob eiusdem reuerentiam populi conuenit multitudo, etc.)². Sverresagan talar om Erik sveakonung, Jatvards son, den helige, som vilar i skrinet i Svithjod i Uppsala (Sverrir konungr fékk Margrétar dóttur Eiríks Svíakonungs Jatvarðarsonar, hins helga. Eiríkr konungr hvílir í skríni í Svíþjóðu at Uppsölum)³, Knytlingasagan om Erik den helige, Jatvards son, sveakonungen (Eiríkr hinn helgi Játvarðsson Svíakonúngr)⁴.

Det visar sig sålunda, att Erik omkring år 1200 såsom ett ännu ranglöst helgon uppförts i ett kalendarium från Mälarlandskapen och att järtecken ett halft århundrade se-

¹ Westgöta-Lagen, utg. af Collin och Schlyter, 301. Även tryckt av Klemming i Småstycken på fornsvenska, 278, m. fl. st. — För dateringen jmf. N. Beckman i Arkiv för nordisk filologi XXVIII, 140, samt Ur vår äldsta bok, 39, och Schück, Den äldsta kristna konungalängden i Sverige, 10.

² D. S. I, 380, 438. Jmf. D. S. I, 446, 725. — Då Stjerna, 9, med utgångspunkt från indulgensbreven uttalar, att den svenska allmogen (populi multitudo) skapat ett nytt helgon, som den även firat med en särskild fest (festum eiusdem sancti, festiuitas ipsius sancti), har han icke tagit hänsyn till de rent schablonmessiga uttrycken i indulgensbreven.

³ Konunga Sögur ed. Unger, 105; Fms. VIII, 244; Flat. II, 623; Den Arnamagnæanske Haandskrift 81 a Fol., ed. Kjær, 132. — Enligt H. Koht i Edda 1914 skulle notisen om Erik den helige såsom förefintlig i alla handskrifterna av Sverresagan väl närmast tillhöra dennas ursprungliga text från omkring 1220. Det synes emellertid icke möjligt att med någon bestämdhet göra den kortfattade notisen äldre än den äldsta föreliggande sagohandskriften. ⁴ Fms. XI, 318.

nare berättades ske vid hans grav i Uppsala; att vid samma tid, mitten av det trettonde århundradet, hans dag firades såsom festdag därstädes, och att hans helgonrykte då trängde även ut över landets gränser, till Norge och Danmark. När utvecklingen nått så vitt, var allt förberett för ett nytt skede: Erik den heliges legend skrives.

Denna legend föreligger tidigast i *Registrum ecclesie Upsaliensis*, och har där införts med den älsta förekommande handstilen från 1344. Det är möjligt, väl även troligt, att, såsom man förmodat, texten återgår till ett äldre original, men den kan i sin nuvarande avfattning under inga omständigheter ligga längre tillbaka än 1280-talet, Uppsala domkyrkas grundläggningstid¹. Det heter nämligen på ett ställe om Erik, att han deltog i messan i Helga trefaldighetskyrkan på berget i Uppsala, som kallas Herrans berg, där nu metropolitankyrkan är grundad (*cumque illa die in*

¹ För frågan om tiden för Uppsala domkyrkas grundläggning (jmf. Ewert Wrangel i *Antikvarisk tidskrift för Sverige* XV:1; C. M. Kjellberg i *Upplands fornminnesförenings tidskrift* IV, 282; VII, 225; Ambrosiani sammastädes IV, 311; O. Janse, *Upsala ärkestifts flyttning* i *Bidrag till Sverges medeltidshistoria* tillägnade C. G. Malmström; Carl R. af Ugglas i *Upplands fornminnesförenings tidskrift* VI, 285) äro de rent diplomatariska källorna avgörande. Redan 1258 5/9 uppdrog Alexander IV åt biskopen i Vesterås att å hans vägnar meddela ärkebiskopen och kapitlet i [Gamla] Uppsala tillstånd att flytta Uppsala domkyrka till annan plats (D. S. I, 391); året efter 16/2 utfärdade han anmaning till ärkebiskopens suffraganer att efter förmåga lemna understöd därtill och anbefalldes 1/3 dels konungen av Sverige och jarlen där att sjelv och genom sina undersåtar bidraga till uppbyggandet av domkyrkan, dels suffraganerna att till uppförandet anslå lämplig del av kyrkotionden (D. S. I, 395, 396, 397). Flyttningen blev emellertid icke i detta sammanhang av och de indulgensbrev Clemens IV 1266 21/10 och 1268 9/6 samt biskoparne i Strengnäs, Vesterås och Åbo 1270 26/6 utfärdade för dem, som på vissa festdagar besökte kyrkan i Uppsala (D. S. I, 438, 446, 454), hava också gällt kyrkan i Gamla Uppsala; först 1270 22/9 kungör konung Valdemar av Sverige, att han och rikets främste på möte i Söderköping beslutit, att med bevarande av ortnamnet företaga flyttningen av kyrkan (D. S. I, 454). Året efter 9/9 vidimerade biskopen av Vesterås bullan 1258 5/9 och meddelade i över-

ecclesia sancte trinitatis in monte, qui dicitur domini, ubi nunc metropolitana fundata est ecclesia, missarum sollempniis interesset). Legendan är sålunda tillkommen vid en tid,

ensstämmelse med denna kapitlet i Uppsala tillstånd att flytta sin kyrka till Östra Aros, det nuvarande Uppsala; samtidigt utfärdade biskoparne i Linköping, Strengnäs, Skara, Vesterås, Åbo och Vexiö indulgensbrev för dem som lemnade sitt understöd till flyttningen (D. S. I, 459). Några år senare, antagligen 1278, anslog domprosten Björn i Uppsala i sitt testamente (D. S. I, 725) den ansevärdiga summan av 800 mark silver till domkyrkans uppförande (*ad edificationem ecclesie maioris*); av uttryckssättet i Johannes Karlssons till Fånö testamente från följande år 29/12 (D. S. I, 56), där sida om sida nämnas kyrkan i Uppsala och minoriterbröderna i Östra Aros (*ecclesie Vpsalensi vnam marcham arg., fratribus minoribus in Östraaros l marcham arg.*), framgår emellertid, att förflyttningen då ännu icke egt rum. Det första säkra intyget om domkyrkobyggnaden i det nuvarande Uppsala möter mot slutet av 1280-talet. I brev 1287 30/8 kungör presidenten vid domstolen i Paris Renaut Le Cras, att Estienne de Bonnueill, stenhuggare, mästare med uppdrag att uppföra kyrkan i Uppsala i Sverige (*tailleur de pierre, maistre de faire leglise de Vpsal en Suece*), på väg enligt egen utsago till detta land, i laga form erkänt, att han, för att på nämnda kyrkas bekostnad föra med sig sådana gesäller och läringar, som han kunde finna vara av behov och lända till fromma för kyrkan att i densamma arbeta med stenhuggning, lånfångit 40 parisiska livres (D. S. II, 32). Dokumentet är i vidimation av utfärdaren förvarat i Uppsala domkyrkas brevsamling; detta förhållande visar, att stenhuggaren och byggmästaren Estienne de Bonnueill med sitt följe verkligen nått bestämmelseorten. Om kyrkobyggandets igångsättande föreligger en uppgift från mitten av nästa årtionde. I ett indulgensbrev 1295 28/10 (D. S. II, 197) meddelar Bonifacius VIII, att ärkebiskopen och kapitlet i Uppsala låtit komma till hans kunskap, att de påbörjat att från grunden nyuppföra Uppsala domkyrka, vilken av hög ålder var ruinerad (*ecclesiam Vpsalensem nimia vetustate consumptam de nouo reedificare inceperint*).

Av det här anförda framgår, att det svenska ärkestiftets kyrka i Gamla Uppsala egt bestånd ännu sist på 1270-talet och att uppförandet av den nya kyrkan i det nuvarande Uppsala först kan konstateras under de sista åren av nästa decennium.

Om man från de rent diplomatariska källorna vänder sig till de berättelser, som föreligga om Uppsala domkyrkas uppförande i Registrum ecclesie Upsaliensis, möta emellertid uppgifter, som peka i annan riktning. Det däri införda kalendariet har en anteckning med en hand från 1344 så lydande: *Translacio archiepiscoporum de antiqua Vpsalia ad*

då Erik redan firades såsom stort helgon, i sin föreliggande nedskrift inemot tvåhundra år efter hans död¹.

Vpsaliam anno d:ni MCCLXX^o tercio (D. S. II, XVII); ärkebiskopskrönikan dels en uppgift med samma hand, att ärkebiskop Fulco (1267—1277) utverkade tillstånd till att flytta ärkebiskopssätet och även verkställde flyttningen, dels en uppgift från slutet av 1300-talet: Anno domini M^o CCLXXIII^o translatus est beatus Ericus de antiqua Vpsalia ad nouam ecclesiam metropolitanam etc. (D. S. V, 299). Anteckningarna ge tydligen vid handen, att man, då de nedskrevos, varit av den uppfattning, att redan 1273 förflyttningen av relikerna och ärkesätet och därmed givetvis även av kyrkan från Gamla till nuvarande Uppsala egt rum.

De diplomatariska uppgifterna i samma ämne visa, att den här fram-satta uppfattningen icke kan vara riktig. Och så väl bevarat det uppsaliensiska kapitlets brevmaterial från denna tid är, torde även grunden till missuppfattningen kunna klarläggas. Samma år denna förflyttning av relikerna enligt anteckningarna skall ha egt rum, 1273, utfärdade konung Valdemar 28/7 ett brev med tillkännagivande, att han givit Spanga kvarn och 4 markland i Husaby samt kyrkan där till metropolitankyrkan i Uppsala in translacione reliquiarum beati Erics regis et martiris gloriosi (D. S. I, 470). Det kan knappast vara tvivel underkastat, att den som under 1273 år 1344 gjorde anteckningen om förflyttningen av relikerna, med kännedom om den under tiden för Fulcos archiepiskopat beslutade förflyttningen av domkyrkan i Gamla Uppsala, i det citerade uttrycket i Valdemars brev funnit stödet för sin uppgift om förflyttningen. I belysning av vad det diplomatariska materialet har att meddela, måste emellertid uttrycket avse relikernas translation inom kyrkan i Gamla Uppsala, deras altarsättning; deras förflyttning till den nya kyrkan egde enligt en nära samtida, i Liber memorialis ecclesie Upsalensis införd anteckning först rum 1290 8/9, då de fingo sin plats i en detta år uppförd träkyrka (S. R. S. I:1, 87: Eodem anno constructa fuit ecclesia lignea et in eandem reliquie translate die natiuitatis gloriose virginis), vilken enligt en uppteckning från 1344 i ärkebiskopskrönikan var belägen infra muros ecclesie noue (D. S. V, 300).

¹ Legendan är tryckt i S. R. S. II, 272. — De skäl, som anförts av Westman, 81, för att legenden skulle härröra från tiden före 1281 vila på uppfattningen, att legenden är äldre än det uppsaliensiska Eriksofficiet och att samtliga de i dettas metriska delar använda mirakelberättelserna äro grundade på berättelser i Miracula S:ti Erics regis, vilka härröra från tiden 1277 — 1281. Något bevis för att legenden är äldre än officiets metriska delar, icke samtidig med dessa, har icke lemnats; författaren har icke heller lyckats exakt fastslå, att de omskrivna berättelserna i mirakelsamlingen härröra från den av honom antagna perioden.

Förutom i Registrum ecclesie Upsaliensis förekommer Erikslegenden mer eller mindre fullständig i olika nordiska breviarier, här uppdelad på de i Eriksofficierna ingående lektierna. Det är också antagligt, att den från början avfattats för ett dylikt rent liturgiskt ändamål; dess begränsade omfattning och talrika alliterationer, assonanser och slutrim ha i varje fall gjort den väl lämpad därför.

Det uppgives i Erikslegenden, att Erik, Kristi ärorike martyr och fordom svenskarnes ryktbare konung, varit såväl av kunglig börd som av ädelborna svenska fäder och att han, då tronen var ledig, älskad för sin medfödda mildhet och den utmärkta godhet han i sitt leverne visade, blivit enhälligt vald till konung av landets hövdingar och hela folket. Legendan framhåller tre moment i Eriks konungagerning: efterliknande det gamla testamentets konungar, skall han till en början ha egnat sig åt byggandet av kyrkor och åt återställande och ökande av gudsdyrkan; därefter åt styrelsen av sitt folk och utfärdande av rättvisa lagar; slutligen åt att nedslå trons och sitt rikes fiender. Det ena som det andra av dessa tre moment belyses närmare.

Såsom exempel på det första anföres i legenden, hurusom Erik under stor möda och arbete strävade att fullborda kyrkan i Uppsala, vilken grundlagts av tidigare konungar, hans »bördamän«, och hurusom han där insatte prester. I fråga om det andra momentet i hans konungagerning upplyses det, att då han drog genom sitt rike och besökte sitt folk, vek han på sin kungsväg varken av åt höger för gunst eller gåvors skull eller till venster för räddhåga eller hats skull, utan gick orubbligen den raka och smala väg, som leder till det rätta fäderneslandet. Han gjorde fred mellan dem som voro i oenighet, befriade de förtryckta ur de mäktiges våld, ledde dem som vandrade på Herrans väg, utdrev de ogudaktiga ur riket och skipade och skiftade var och en hans rätt. Legendan berättar vidare, hurusom folket, då han för detta och annat var av alla högt uppburen, enhälligt

ville giva honom tredjedelen av saköret, vilket enligt landets lag tillkomme riksens fatabur, men att han skall ha givit dem som erbjödo detta till svar: »Mitt är mig nog; behållen I edert; törhända skola i en framtid edra efterkommande behöva det«. Till dessa drag fogar legenden, att Erik icke blott var den rättfärdige herskaren över andra, utan också beherskade sig sjelv och i enlighet med orden: jag näpser min lekamen och driver honom till trældom, var trägen i att bedja, vaka och fasta, varkunnade sig över dem som voro bedrövade, var givmild mot de fattige och beständigt späkte sin kropp med en raggig skjorta, vilken han som ett rättfärdighetens pansar bar även i sitt lidandes stund och som ännu den dag i dag, genomdränkt med hans dyrbara blod, förvaras i kyrkan i Uppsala. Då han vid fastetid och andra heliga tider länge avhållit sig från umgänge med sin drottning, brukade han, för att utdriva sitt kötts begär, mången gång, även om vintertid, lönligen bada i ett kar med kallt vatten. Såsom exempel på hur Erik vände sina vapen mot trons och sitt rikes fiender — det tredje momentet — anför legenden till slut, att han samlade en krigshär och i följe med biskop Henrik av Uppsala företog ett krigståg mot finnarne. Konungen erbjöd dessa fred, om de ville antaga tron på Kristus, men de vägrade; han angrep då till hämd för det kristna blod de utgjutit dessa rebeller med stor härmakt och besegrade dem i kriget. När han efter denna stora seger kastade sig ned på jorden i bön och under tårar, alltid lika from till sinnet, anropade Gud, frågade en av hans hirdmän honom, varför han grät, då han ju snarare borde glädja sig åt segern över dessa Guds fiender. Han säges då hava svarat: »Jag är väl glad och prisar Gud för den seger, som givits oss, men sörjer djupt, att så många deras själar i dag gått under, vilka, om de mottagit tron, skulle ha fått den eviga saligheten«. Härutinnan, säger legenden, följde han den Gudsvännens och milde mannens föredöme, vilken upptänd av helig iver slog avgudabilderna över ända, ut-

krävande hämd för den orätt, som tillfogats Herran, och likväl, rörd av medlidande, anropade Gud om förlåtelse för folkets synd. Erik skall senare ha sammankallat de kvarlevande av befolkningen, givit dem fred, låtit predika tron på Kristus, döpa de flesta, grundat kyrkor, gjort Henrik till biskop i landet, tillsatt prester och ordnat vad övrigt som kunde höra till den kristna läran och gudstjensten. Därefter skall han ha återvänt till Sverige.

Den utförliga, i detalj gående teckning av Erik den helige som konung och människa, vilken legenden här giver, står i bjert kontrast till fåtalet uppgifter om honom i den tidigare litteraturen. Frågan är, i vad mån nytt material av historiskt värde kan ha förelegat hagiografen. Sjelv framhåller denne, att Erik i sin konungagerning följde de föredömen, som det gamla testamentets heliga konungar givit; det är alltid ett spørsmål, om det icke i stället är hagiografen, som följt dessa föredömen och på Erik överflyttat egenskaper och handlingar svarande till de ideal av en helgonkonung, som han och hans samtid uppställde.

Man gör sig en fullständigt falsk bild av de medeltida legenderna, om man i dessa, såsom in i senaste tid skett och sker, ser historiska källor av värde för kännedomen om händelseförloppen och de skildrade personerna. Samtidigt gör man också hagiograferna orätt: deras avsikt har aldrig varit att ge autentiska skildringar av de personer och händelser de teckna; vad de velat har varit att framställa helgonen såsom upphöjda föredömen för folket och att därmed lära och uppbygga detta. Den i oavlåtlig utveckling stadda, så gott som alltid otillförlitliga tradition, som stod dem till buds om helgonen, ha de i regel godtagit såsom en historiskt säker källa; då de icke desto mindre omformade densamma, låg grunden i deras mer eller mindre medvetna strävan att så långt möjligt närma de bilder de upprullade av helgonen till de idealföreställningar, som de själva och deras åhörare gjorde sig av dem. De kunde, såsom det be-

tecknande säges i en legend, S:ta Fortunatas legend, klaga över att i vissa legender oriktiga uppgifter finnas blandade med sanna (*falsa inveniuntur mixta cum veris*); men bote-medlet funno de icke i utnyttjandet av tillgängliga autentiska dokument och i ett kritiskt skärskådande av dessa och traditionen, utan såsom S:ta Fortunatas hagiograf slående typiskt uttrycker det: *passionem hac ratione stilo propriæ locutionis expressi, superflua scilicet resecans, necessaria quæque subrogans, vitiata emendans, inordinata corrigens atque incomposita componens*. Luckorna i legenderna utfylldes genom lån annorstädes ifrån, ofta från bibeln och därpå grundade berättelser, och framställningen kom regelbundet att forma sig i överensstämmelse med de legendschemata, som under tidernas lopp utbildat sig. I grundsynen på personerna och händelserna anslöto sig hagiograferna därvid nära till den härskande verlds- och historieuppfattningen; sällan eller aldrig lyckades de — och de önskade det icke heller — att frigöra sig från dess stereotypa drag. Den grundteckning Augustinus givit av tillvarons problem, förklaringen av verldsprocessen som en oavlåtlig kamp mellan en *civitas dei* och en *civitas diaboli*, ett guds och ett djevulens rike, en kamp som syftade mot återställandet av den verldsordningens harmoni, *pax*, som djevulen en gång i sin *superbia* lyckats bryta, är det som gärna dominerar. Helgonet står i denna kamp såsom gudsrikets lika ensidigt som stereotyp framställda representant, om konung, såsom den *rex justus*, vars idealtyp redan möter hos Augustinus, men som medeltiden i första hand kopierade efter Gregorius den store och Pseudo-Cyprianus. De drag, med vilka typen under tidernas lopp fulländades, visa sig alla i sin schematiskhet lika okomplicerade som de ursprungliga¹.

¹ Jmfr för ovanstående bl. a. Delehaye, H., *Les légendes hagiographiques*; Zoepf, L., *Das Heiligen-Leben im 10. Jahrhundert*; Molinier, A., *Les sources de l'histoire de France V. Introduction XI, LIX, LXXXVIII*; Bern-

Redan de första uttrycken i Erikslegenden, att Erik var såväl av kunglig börd som av ädelborna fäder är något för den medeltida uppfattningen av idealkonungen lika stereotyp som att han, älskad för sin mildhet (*clementia*) och sin godhet (*bonitas*), enhälligt (*unanimiter*) valdes till konung¹. Den därefter följande teckningen av Eriks konungagerning har, såsom legenden själv framhåller, sin utgångspunkt i Gamla testamentet, av vars konungar den framställer Erik som en efterliknare; det skulle icke utan skäl kunna sättas som motto över stora delar av densamma orden i Vishetens bok kap. 9, v. 7—8: »Du haver utkorat mig till en konung över ditt folk och till en domare över dina söner och döttrar. Och befalle mig, att jag skulle bygga dig ett tempel på ditt helga berg och ett altare i din bonings stad (Tu, domine, eligisti me regem populo tuo et iudicem filiorum tuorum et filiarum; et dixisti ædificare me templum in monte sancto tuo² et in civitate habitationis tuæ). Det är de medeltida kungliga dygderna, sådana de krävdes i konungaförsäkringarne³ och formulerats redan av Isidorus: *pietas*

heim, Politische Begriffe des Mittelalters im Lichte der Anschauungen Augustins (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft VII, 1) och Die augustinische Geschichtsanschauung in Ruotgers Biographie des Erzbischofs Bruno von Köln (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung II, 299); Kühne, A., Das Herrscherideal des Mittelalters und Kaiser Friedrich I; Curt Weibull, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsen till Knut VI (Historisk tidskrift för Skåneland VI, 52).

Augustini De civitate dei libri XXII senast utgiven av Hoffmann i Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum XXXX; Pseudo-Cyprianus de XII abusivis sæculi av Hellmann i Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, hrsg. von Harnack und Schmidt, XXXIV. Gregorius den stores Moralia hos Migne, LXXV.

¹ S. 112 not 1. Jmfr ifråga om det enhälliga valet för Nordens vidkommande bl. a. Vitæ sanctorum Danorum, udg. ved M. Cl. Gertz, 130, 193.

² Jmfr Erikslegendens ord om platsen för kyrkan i Uppsala: Ecclesia sancti Trinitatis in monte, qui dicitur Domini.

³ Fritz Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter, 153.

och justitia¹, som i legenden tilläggas Erik den helige. Ingen medeltida konung, som kyrkan lovprisat och givit helgonglorian, har underlåtit att som Erik vårda sig om religionen, tillsätta präster och sörja för gudstjensten². Theodricus och Olavslegenden säga om Olav den helige i lika onyanserade ord, att han grundade kyrkor där inga funnos, gjorde de redan grundade rika genom sina skänker och tillsatte präster³. När Ælnot i sin teckning av Knut den helige skall skildra helgonfadern Sven Estridsens dygder, låter han honom med sin kungliga myndighet omhulda redan förefintliga kyrkor, uppföra sådana, där inga funnos, och öka presternas antal⁴; detsamma möter om Knut själv icke blott hos Ælnot⁵, utan även i den äldsta Knutslegenden, *Passio sancti Kanuti regis et martiris*⁶. Och i lika hög grad som Erik den helige i sin egenskap av en kyrkans trogne tjänare ger bilden av den ideale konungen, i lika hög grad är detta fallet med honom såsom lagstiftare och rättvisans handhavare. De fyra egenskaper, som enligt Isidorus komma rättfärdigheten på fall: Timor, cupiditas, odium, amor⁷, äro honom alla lika främmande; legenden uttrycker det i anslutning till Deuteronomion, 17. kapitlet, 11. vers, och Pseudo-Cyprianus (*una regalis via lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad sinistram declinat*) med de här som anorstädes i den latinska språkformen av metern och rimmet något påverkade orden, att han varken vek åt höger för

¹ Etymologiarum lib. IX cap. III:5: regie virtutes præcipuæ duæ: justitia et pietas.

² S. 112 not 1. ³ Monumenta historica Norvegiæ, 28, 129.

⁴ Vitæ sanctorum Danorum, 85, 89. ⁵ Sammastädes, 93.

⁶ Sammastädes, 64.

⁷ Sententiarum lib. III, cap. LIV:7: Quatuor modis pervertitur humanum judicium, timore, cupiditate, odio et amore. Timore, dum metu potestatis alicujus veritatem loqui pavescimus. Cupiditate, dum præmio muneris alicujus corrumpimur. Odio, dum contra quemlibet adversari molimur. Amore, dum amico vel propinquis præstare contendimus. His enim quatuor causis sæpe æquitas violatur, sæpe innocentia læditur.

gunst eller gåvas skull eller böjde av mot venster för räddhåga eller hats skull (*via regia incedens, nec ad dexteram declinans favore vel precio, nec ad sinistram deflectens timore vel odio*). Som Pseudo-Cyprianus' rex justus befriar han de förtryckta ur de mäktiges våld (Pseudo-Cyprianus: *iustitia vero regis est neminem iniuste per potentiam opprimere*; Erikslegenden: *oppressos a potencioribus liberans*), utdriver de ogudaktiga ur riket (Pseudo-Cyprianus: *impios de terra perdere*; Erikslegenden: *impios de terra exterminans*) och dömer — detta i nära verbal anslutning till vad Augustinus kräver — utan hänsyn till person över sina undersåtar (Augustinus, *De civitate dei* 19, kap. 21: *iustitia porro ea virtus est, quæ sua cuique distribuit*; Pseudo-Cyprianus: *sine acceptione personarum inter virum et proximum suum iudicare*; Erikslegenden: *æqua lance in libra iustitiæ unicuique jus suum distribuit ac diuisit*). Augustinus och Pseudo-Cyprianus ligga särskilt i dessa stycken till grund för otaliga legender; Erik den heliges är här ställvis kopierad på Olav den heliges.

Olav den helige.

Ne nobiliores quique et potentiores per potentiam humiliores opprimerent, leges... promulgavit, in quibus suum cuique conditioni jus assignavit¹.

Erik den helige.

Ad legum iustitiæ promulgationem... se totum convertens... Oppressos a potencioribus liberans... unicuique jus suum distribuit ac diuisit.

¹ Monumenta historica Norvegiæ, 130. — Om Erik den helige som den store lagstiftaren se Hildebrand, Sveriges medeltid I, 104, II, 71; Olivecrona, Ur Sveriges civilrätt II, 216; Stjerna, 12; Kjellberg, 327; Ambrosiani, Upplandslagens Ärfda B. III — ett bidrag till Erik den heliges historia? (Nordiska studier 1904); Westman, 91. Upplandslagens stadgande rörande makas giftorätt i bo, i sammanhang varmed omtalas »all den rätt, som uppländsk lag är och den helige Erik konung gav i namn av fadern, sonen och den helige ande», är, såsom tidigare påvisat, äldre än Erik den helige; det hänvisas icke heller i stadgandet eller annorstädes till någon bestämd lagstiftningsåtgärd av honom, endast till lagstiftningsåtgärder i allmänhet, sådana varje i folkmedvetandet levande medeltida idealkonung företagit.

Att folket skall älska denne sin rättfärdige konung och erbjuda honom sina gåvor, är lika slående typiskt som att denne skall avslå dem¹. Av nordiska paralleller möter den älsta i Adam av Bremens visserligen samtida, men redan halft legendariska skildring av Eginio i Lund — när innevånarne på Bornholm tagit dopet, låter Adam dem lägga sina skatter för biskopens fötter, men denne vägra att mottaga dem och i stället uppmana till att för dessa medel bygga kyrkor, understödja behövande och lösköpa fångar². En annan parallell har Erik Ejegods historia att uppvisa. »Denne«, heter det i Knut Lavards legend, »njöt till den grad ynnest för sin godhet mot de sina, att då han tredje gången skulle företaga en utlandsfärd, hela folket ville med tredjedelen av vad det egde, jordagods och djur undantagna, lösa konungen från det löfte han avlagt. Men denne lät varken med lön eller bön förmå sig att avstå från sin fromma föresats»³.

Till en konungs »justitia« räknar Pseudo-Cyprianus vid sidan av de redan framhållna egenskaperna även att vara en försvarare av främlingar, omyndiga och änkor, att med allmosor föda de fattiga och på vissa tider egna sig åt böner och fasta (*iustitia vero regis est . . . aduenis et pupillis et viduis defensorem esse . . . pauperes elemosynis alere . . . certis horis orationibus insistere, ante horas congruas non gustare cibum*). Överallt upprepas inom litteraturen med olika uttryckssätt dessa karakteristika på den rättfärdige och överallt äro de i sin allmänlighet lika ohjelpigt intetsä-

¹ Jmfr Isidorus i *Sententiarum* lib. III cap. XLIX:2: quod justa potestate a populis extorquere poterat, sæpe misericordi clementia donat.

² Adam IV, 8. Jmfr Lauritz Weibull i *Hist. tidskr. för Skåneland* V, 118.

³ *Vitæ sanctorum Danorum*, 189: Hic igitur erga suos tante humanitatis gracia floruit, quod, eo jam tercio peregre profecturo, regio tota parte tercia pecunie sue, exceptis terris et animalibus, uotum regis redimere uolebat. I Erikslegenden heter det: Cum vero ab omni populo suo propter hoc et hiis similia graciosus haberetur, ac unanimiter universi terciam partem satisfactionis delinquentium . . . eidem vellent tribuere, tale offerentibus fertur dedisse responsum: Mihi mea sufficiunt etc.

gande. Erik den helige, till vilkens dygder i detta avseende övergången förmedlas genom anförande av första Korintierbrevet, 9. kapitlet, 27. vers, är i legenden icke särdeles olik den helige Corbinianus och hans gelikar.

Den helige Corbinianus.

Deditus orationi . . . præclarus in vigiliis, frequens in jejuniis, largus in elemosynis¹.

Erik den helige.

Assiduus in orationibus, creber in vigiliis, frequens in jejuniis . . . in elemosinis pauperum largus.

Hos Augustinus framhäves starkt, att krig måste anses icke blott berättigat, utan såsom den rättfärdiges plikt, då det föres mot förbrytare och kättare, mot rebeller och hedningar, som stå emot Gudsrikets utveckling, och enligt Pseudo-Cyprianus tillkommer det en rex justus att bland andra dygder också ega den att tappert och rättfärdigt försvara fäderneslandet mot dess fiender (*patriam fortiter et iuste contra aduersarios defendere*). I överensstämmelse härmed företager Erik den helige i legenden ett krigståg mot trons och sitt rikes fiender (*ad hostium fidei et regni expugnationem; ad inimicos fidei et hostes populi*); han lyckas väl icke, vad Augustinus anbefaller, men i legenderna sällan eller aldrig sker, att avveckla kriget utan blodsutgjutelse (*sine sanguinis effusione*), men han underlåter icke att göra försöket, i det han börjar med att erbjuda sina motståndare fred under vilkor att de antaga kristendomen; först sedan de vägrat, angriper han. Det i legenderna stereotypa tillvägagångssättet har i Norden bland annat en parallell i Theodrici uppgift om vad som skedde före slaget vid Sticklastad. Då konung Olāv hörde, berättar denne, att mängden samlats emot honom, sände han till dem Finn, Kalvs broder, som skulle erbjuda folket fred och förlåtelse, ty han avskydde att utgjuta människoblod (*effusionem humani sanguinis*). Men dessa barbarer avslogo enhälligt den

¹ ASS. Sept. III, 283.

erbjudna freden¹, och striden kunde begynna. Motviljan mot att utgjuta människoblod bottnar givetvis i detta sammanhang i uppfattningen, att om en syndare skiljes hädan utan bot och bättring, djävulen kommer och tager hans själ; denna tanke utföres vidare i vad som förtäljes i Erikslegenden efter Eriks seger över sina fiender och anknytes därvid till det från Exodus, kapitel 32, hemtade motivet: Moses, den »Gudsvännen« och »milde mannen«, som efter det han i helig vrede låtit slå 3000 av de israeliter, vilka övergivit sin gud och tillbett guldkalven, anropar Herran om förlåtelse för de sina. Den därefter följande framställningen av fiendernas omvändelse och en kristen kyrkas upprättande i deras land är i sin schematiska allmänlighet befryndad med talrika andra av liknande art, i Norden ganska nära med en i Olavslegenden förekommande².

Sjelva katastrofen i Eriks liv skildras i legenden på det sätt, att den gamle fienden — antiquus hostis — under konungens tionde regeringsår mot honom uppväckte en motståndare, den danske konungens son Magnus; denne krävde mot landets sed, som uteslöt främlingar från regementet, med stöd av sin mödernehärstamning riket. Magnus vann för sig en av rikets store och ännu andra orättfärdighetens drabanter, tubbade, lockade och dragne med gåvor och löften; de sammansvuro sig enhälligt mot konungens liv och efter att lönligen ha samlat en krigshär, angrepo de honom, ovetande och intet ont anande, med stor makt vid Östra Aros. Då Erik Kristi himmelsfärdsdag deltog i messan i Helga trefaldighetskyrkan där, mottog han genom en av de sina underrättelse, att fienden var i närheten av staden och att man genast borde möta honom med vapenmakt, men Erik skall då hava svarat: »Låten mig i ro höra till slut

¹ Monumenta historica Norvegiæ, 39. Jmfr även Knutslegendernas — såväl Passios som Ælnots — berättelser om Knut den heliges uppträdande gentemot upprorsmännen. Vitæ sanctorum danorum, 69, 105, 119.

² Monumenta historica Norvegiæ, 129.

denna stora högtids tidegärd; jag hoppas till Gud, att vad som sedan står igen av gudstjensten skola vi få höra högtidligen annorstädes«. Sedan han sagt detta, befallde han sig åt Gud och gick, efter att hava korstecknat sig, ut ur kyrkan, väpnade sig och de sina och mötte med ett fåtal manligen fienderna. Dessa angrepo och slogo konungen till marken, den Herrans Kristus, mot vilken de företrädesvis riktade sig, höggo honom sår på sår och rasande vidare mot den redan halvdöde, hånande och begabbande honom, avhöggo de vanvördigt hans vördade huvud. Segrande gick han så ur kampen till evig frid och bytte lycksaligen sitt jordiska rike mot det himmelska.

Vad legenden här framställer har till bakgrund den alltid oundgängliga striden mellan Gudsriket på jorden, *civitas dei*, och djevulens rike, *civitas diaboli*. Djevulen väcker, alldeles i sin ordning, själv denna strid för att, såsom det stereotyp och karakteristiskt heter, *virum iustum probaret tribulacio et granum oppressum fructificaret uberius*; Erik är i striden den intet ont anande Herrans Krist, hans motståndare *iniquitatis satellites, muneribus corrupti et promissionibus allekti*. Historieuppfattningen i dessa dess grunddrag är rent augustinsk; för utpenslingen av detaljerna har hagiografen begagnat dels Olavslegenden, dels en numera tidigast i *Liber daticus Lundensis* föreliggande, på Knutslegenderna byggd uppteckning om Knut den heliges martyrium. Beroendet illustreras, i den mån det är verbalt, av följande parallellställan:

Olav den helige¹.

Unde quidam ex eis
cujusdam Kanuti ejus
adversarii

muneribus corrupti . . .

Knut den helige².

Erik den helige.

Unde et quendam
principem regni alios-
que iniquitatis satellites
sibi associans, qui mu-
neribus corrupti et pro-

¹ Monumenta historica Norvegiæ. 131, 132. Det inom [] smst. 41.

² Libri memoriales capituli Lundensis, 172.

Olav den helige.**Knut den helige.****Erik den helige.**

ordinato
exercitu . . .
ignorantem et a sua
gente aliquantulum di-
stantem bello excipiunt.

Exercitu itaque, quan-
tum in brevi potuit, con-
gregato obviat inimicis.

[Primam aciem ducebat
contra regem].

Occubuit . . . feliciter
. . . de bello migrans ad
pacem.

Pene omnibus in ne-
cem religiosi principis
conspirantibus . . .

Suam suorumque ani-
mas salvatori fideliter
commendavit . . . exten-
sisque manibus in cruce.

Solotenus
toto prostratus cor-
pore . . .

Celeste regnum pro ter-
reno rex et martir pro-
meruit.

missionibus allekti in
necem regis illustrissi-
mi unanimiter conspi-
rarunt, ac coadunato
clam exercitu ipsum re-
gem ignorantem et ni-
hil adversi suspican-
tem . . . aggrediuntur . . .

Deo se commendans et
impresso sibi prius
signo crucis ab ecclesia
exiens armavit se et
suos, cum eisdem, licet
paucis, viriliter obvians
inimicis. Quos illi bello
excipiunt et contra re-
gem ipsum præ ceteris
aciem dirigentes, Chri-
sto domini, solotenus
prostrato, vulnera vul-
neribus ingeminant . . .
Sicque ille de bello ad
pacem victor transiens
regnum terrenum in
cœleste feliciter com-
mutavit.

Paralellställena ådagalägga, i huru hög grad Erik den heliges martyrium modellerats på motsvarande händelse i Olavs och Knut den heliges liv. Men även i en annan punkt, där verbal överensstämmelse saknas, spåras beroendet av Knutslegenden: framställningen av Erik i kyrkan omedelbart före katastrofen. Liksom Erik befinner sig Knut vid fiendens ankomst i kyrkan och förrättar där sin andakt (Vitæ sanctorum Danorum, 69, 116; Saxo II, 590: ubi dum religioni vacando officia sanctitatis exequitur, consternatæ multitudinis corona armis sacrarium clausit). Ingenting, varken det hotande våldet eller vapnens larm, förmådde att rubba hans själslugn, och som om ingen fara varit å färde, gav han sig helt hän åt sin andakt (Vitæ sanctorum

Danorum loc. cit. ; Saxo II, 591 : inter cruentos imminentis violentiæ strepitus fiducia conscientiae eundem mentis habitum tenuit neque religioni parcius, quam si periculum abesset, vacavit).

I det själslugn och det uppgående i andaktsövningar, som Erik den helige i likhet med Knut visar ansikte mot ansikte med döden, ligger ett i den medeltida martyrlitteraturen ständigt återkommande, väl ytterst till Apostlagerningarnes teckning av Stephanus i dödsstunden återgående drag. Men än mera typiskt är strävandet att i skildringen inmänga drag ur Kristi historia och på detta sätt närma helgonets bild till den medeltida bilden av Kristus. De sammansvurna äro i likhet med Judas muneribus corrupti; Erik sjelv omtalas under den ej ovanliga beteckningen Herrans Krist¹ och som denne begabbas och hånas han, då han redan är halvdöd. Legendan anger som Eriks dödsdag den 18. maj 1160 och samma månadsdag anges också, såsom nämt, redan i Vallentunakalendariet. Men legenden låter denna 18. maj sammanfalla med Kristi himmelfärdsdag, som 1160 föll på den 5. maj, och tillägger, att på den dagen skulle Erik liksom Herran efter att ha vunnit martyriet saligen stiga mot höjden. Det har här urskuldande anförts, att man i angivande av riktigt datum under medeltiden ej alltid var så stark, och att dateringen i och för sig icke ger anledning till att underkänna trovärdigheten av andra legendens uppgifter om Eriks sista stunder². Men det är här icke

¹ Westman, 80, förklarar beteckningen: Christo Domini obegriplig och emenderar texten till: Christi Domini solotenus prostrato vulnera vulneribus ingeminant, vilket han översätter med att fienderna slog Erik den helige till marken och hopade över honom dubbelt så många sår som Herren Kristus fick.

² Kjellberg, 328. Westman, 97, uttalar, att man måste välja mellan de båda uppgifterna, den 18 maj och Kristi himmelfärdsdag, och förklarar modest, att man då har rätt att anse månadsdagsuppgiften exaktare; att Eriks dödsdag tillika var en stor helgdag, kan vara en tillsats av traditionen. »Och detta,« tillägger han, »torde vara så mycket mer

fråga om ett oskyldigt förbiseende, utan om en medveten förbättring i bestämd avsikt. Det är alldeles samma fenomen, som då Sigvat skald, närmande naturförhållandena vid Olav den heliges död i slaget vid Sticklastad till vad som skedde, då Kristus gav upp andan, låter solen mista sitt sken — förmörkelsen egde rum den 31 augusti 1030, slaget den 29 juli¹.

Knut Stjerna har framhållit, hurusom hos Adam av Bremen omtalas en Hericus peregrinus, om vilken Sven Estridsen berättade, att då han predikade för uppsvearne (*sueones ulteriores*), han fick huvudet avskuret och på så sätt vann martyriets palm². Med vida större skäl än då Stjerna skrev, kan numera, sedan det visats, att legendens skildring av katastrofen med undantag endast av egennamnen och uppgiften, att Erik den helige, även han, fick huvudet avskuret, är sammansatt av lån från andra håll, det antagande framställas, att även den temligen betydelselösa episoden om huvudets avskärande är ett främmande drag, ett drag härrörande från Eriks föregångare i martyrglorian i Uppsverige, hans namne Hericus (*Adam: martyrii palmam capitis abscisione meruit; Erikslegenden: caput abscederunt*)³.

Erikslegenden avslutas med berättelsen om tvenne järtecken, de första som ådagalade Eriks helighet. Järtecknen

förklarligt, som den 18 maj 1160 verkligen var en helgdag, fast en mindre sådan: onsdagen efter pingst, en av de fyra quaterberdagarna, som firades i varje kvartal såsom tacksägelsehögtider för jordens gröda och högtidlighöllos med fasta. Jmfr Nat. Beckman i Pers. tidskrift 1914, s. 11.

¹ Jmfr Steenstrup, *Normannerne* III, 446.

² Stjerna, 14. Jmfr Kjellberg, 329.

³ Vid granskningen av benresterna i Erik den heliges skrin i Uppsala domkyrka har den däri förvarade halskotan befunnits bära spår av att vara genomhuggen. Man har härav allmänt dragit slutsatsen, att legendens skildring av Eriks dödssätt är riktig. Betecknande nog, har man därvid glömt den nära tillhands liggande möjligheten, att skåret i halskotan kan vara ett fromt bedrägeri i avsikt att bringa relik och legend i överensstämmelse med varandra.

äro desamma som de vilka i Alexander III:s kanonisations-bulla 1170 omtalas hava egt rum efter Knut Lavards död: en källas framspringande och en blinds helande¹. Vad det första angår är det i Erikslegenden framställt på samma sätt och med samma hävdvunna fraser som otaliga andra källmirakler; historien om järtecknet med den blindes helande är direkt transponerad från Olav den helige på Erik.

Olav den helige.

Cum in quadam domo sanctissimum corpus eius regales lavissent ministri, projecta est ante ostium aqua mixta sanguine, qui de vulneribus beati martyris fluxerat. Transiens itaque ante ostium quidam cæcus...cumque digitos madefactos eadam aqua ad oculos suos reduxisset, illico deteresa caligine lumen pristinum recepit.²

Erik den helige.

Pauci de regalibus ministris, qui remanserant, ipsum in domum quandam proximam pauperculæ viduæ deportauerunt. Erat ibidem habitans mulier paupercula coeca a multo tempore, quæ cum corpus martiris tetigisset, et digitos sancto intinctos sanguine ad oculos reduxisset, statim deteresa caligine pristinum lumen recepit.

Den granskning, som Erikslegenden hitintills underkastats, ger vid handen, att huvuddelen av densamma icke blott vad framställningssättet, utan även vad innehållet angår är ett konglomerat av från olika håll hopblockade, mer eller mindre allmänt gängse motiv, av vilka icke få helt enkelt överflyttats på Erik från legenderna om de båda andra stora nordiska nationalhelgonen Olav och Knut den helige. Dessa drag hava kommit Erik att för den omdömeslösa menighet, för vilken legenden var avsedd, framstå såsom en kristen idealherskare, men kunna givetvis icke, såsom skett, med stöd av legenden ur historisk synpunkt tilläggas vitsord. Det samma måste i fråga om en legend av så ungt datum som Erikslegenden och av så torftig art som denna a priori anses gälla även samtliga, ännu återstående uppgif-

¹ Vitæ sanctorum Danorum, 246.

² Monumenta historica Norvegiæ, 133.

ter — endast i den mån dessas riktighet låter sig bevisas, kunna de historiskt godtagas.

Uppgifterna äro i huvudsak följande: Erik har, efter att vid en tronledighet valts till konung, bestigit den av honom sedan obestriff innehavda svenska tronen, företagit ett framgångsrikt korståg till Finland och i sitt tionde regeringsår den 18 maj 1160 blivit dödad i Uppsala av den danske prinsen Magnus Henriksen¹.

Såsom av det föregående framgått, giver Knut Eriksson i ett brev sin fader Erik titeln konung; Erik Knutsson räknar honom bland konungarne, sina företrädare, på samma gång han tillskriver honom en regeringsåtgärd, och Vallentunakalendariet har uppgiften: Hericus rex. Dessa meddelanden visa, att Erik den helige efter sin död hållits för konung. Uppgifter om honom såsom svenskarnes konung och konung av Sverige möta i breven av hans son och sonson och i Vitskölberättelsen. Men ingen av dessa källor ger vid handen, att han varit en allmänt erkänt och regerande sådan².

¹ I Erikslegenden kallas denne oriktigt: Danorum regis filius.

² På grundval av uppteckningen om Vitsköl kloster har Stjerna, 6, ansett sig kunna fastslå, att Erik den helige regerat i Vestergötland; han finner ett ytterligare stöd härför i Vestgötalagens konungalängd. Båda källorna äro fristående, och även om den förstnämnda icke nödvändigt föranleder en dylik slutsats, ge tydligen båda tillsammans stöd för uppfattningen. Däremot kan icke, i enlighet med vad som skett (Kjellberg, 320), av det förhållande, att Erik Knutsson i ett diplom uppgiver, att hans företrädare konung Erik, stadfäst en gåva till munkarne i Nydala kloster, den slutsats dragas, att denne Eriks välde sträckt sig även över Småland; förutsatt att Erik verkligen gjort denna stadfästelse, kan man icke gerna komma längre än att han varit konung över vissa delar av Småland (Janse, 320). Enligt Westman, 77, har Erik den helige även beherskat Östergötland; abbot Gerhard i Alvastra reorganiserade nemligen enligt Vitskölberättelsen i Eriks tid klostret i Varnhem genom att hemta nytt folk dit från Alvastra, och Westman finner det osannolikt, att denne Gerhard då varit undersåte under en fientlig ätt, med vilken Erik enligt honom vid samma tid legat i krig. Bevisföringen är icke bindande. Uppfattningen om Erik den helige såsom konung i Svealand och Sverige i dess helhet, ännu

Att han i varje fall icke varit det under den tidrymd legenden uppger, framgår av en bulla av Anastasius IV från år 1154, grundad på uppgifter av den mot slutet av samma år från Sverige återvände påvlige legaten, kardinalen Nicolaus av Albano: i denna bulla kallas Sverker konung av Sverige (rex Swechie)¹, och då tronledigheten, om vilken legenden talar, måste vara den efter Sverkers död, som enligt Saxo inträffade vid år 1156, kan Erik 1160 icke hava dött efter att i tio år ha regerat landet. Att han icke heller efter Sverkers död kommit i tryggad besittning av den svenska konungamakten, torde framgå av tvenne vida äldre källor än legenden, dels en bulla av Innocentius III den 13 november 1208, dels Saxo. Enligt den förra blev efter Sverkers mord hans son tagen till konung av folket², enligt Saxo blev samme son, Karl Sverkersson, konung i Sverige efter Sverker. Saxo tillägger, att Sverker mördades på tillskyndan av Magnus (Henriksen), vilken lönligen åtrådde riket, men att denne kort därefter fick böta med livet för sin lömskhet och föll i strid mot Karl Sverkersson, från vilken han aktade röva riket, sedan han röjt hans fader ur vägen³. Enligt denna uppgift har sålunda Magnus Henriksen efter Sverkers död, då Erik den helige enligt legenden var den som regerade i Sverige, uppträtt som tronkrävare, men icke mot Erik, vilken varken Saxo eller det nyss citerade påvebrevet känna, utan mot Karl Sverkersson. I striden mot denne har tronkrävaren inom kort dukat under, medan han i legenden uppträder ännu så sent som 1160, och då får ännu en svensk konung på sitt samvete: Erik den helige. Man känner sig frestad att med Stjerna antaga att här föreligger ett nytt lån till de många andra, denna gång från Sverkers historia⁴.

förfäktad av Schück i Historisk tidskrift 1913, s. 268, och Westman, 77, vilar på legenden.

¹ Sveriges traktater I, 72. Jmfr Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland V, 238. ² Sveriges traktater I, 118.

³ Saxo II, 651, 713. ⁴ Stjerna, 32.

Det visar sig sålunda, att icke blott kronologien i Erikslegenden är gripen ur luften, utan också att Erik icke kan ha varit en obestridd innehavare av den svenska konungamakten under tiden efter Sverker. Men detta är i legenden själva bakgrunden för Eriks finska korståg — detta korståg äger rum, sedan han beställt om sitt svenska rike och samlat sin krigshär; med en väldig styrka går han därefter till Finland mot sin tros och sitt rikes fiender.

För att styrka riktigheten av legendens uppgift om detta tåg, är det som man tagit sin tillflykt till »påvebrevet om sankt Eriks korståg». Detta påvebrev från 1171 eller 1172 är ställt till ärkebiskopen av Uppsala, hans suffraganer och Guthorm jarl. Det berättas däri, att finnarne alltid, då en fientlig här hotar dem, lova att stå fast vid den kristna tron och med iver begära predikanter och lärare, men att de, då hären drager sig tillbaka, förneka tron och förakta och hårdeligen förfölja predikanterna. Påven anmodar med anledning härav brevmottagarne att taga sig tillvara för finnarnes list och svek och icke låta dem, om nöden tränger, taga sin tillflykt till deras hjälp och försvar, såvida de icke överlämna de befästningar de möjligen ega eller ställa sådan borgen och säkerhet, att de icke för framtiden kunna komma undan eller bringa brevmottagarnes klokhet på skam, utan bli tvungna vidhålla sin kristna tro¹. Detta påvebrev har varit föremål för ett flertal tolkningar; dess mening är givetvis, att finnarne, då fiender ansätta dem, begära hjälp av svenskarne, som även lämna sådan, och att i samband därmed finnarne lova att stå fast vid den kristna läran, men då fienden är borta, ånyo uppgiva den. Att härav draga slutsatsen, att svenskarne företagit korståg till Finland, varom intet säges, och omvänt befolkningen där, och att i framställningen från 1170-talets början, som rör helt andra förhållanden, se en antydning om och ett bevis för det omvändelse- och eröv-

¹ Sveriges traktater I, 84.

ringståg, Erik den helige enligt legenden skall ha utfört på 1150-talet, är rent godtyckligt. Legendens är och förblir den enda källan härtill.

De övriga, tidigare icke berörda uppgifterna i Erikslegenden ega alla ett närmare eller fjärmare samband med Uppsala: Eriks andel i byggandet av kyrkan därstädes, hans förhållande till biskop Henrik av Uppsala¹, platsen för angreppet på konungen och för dennes martyrdöd. Riktigheten av dessa uppgifter kan i ingen punkt styrkas, och det ursprung de efter all sannolikhet ega och det ändamål de tjena bidra icke att ställa dem i tillförlitlig dager. Den skrift, i vilken de förekomma, är icke endast avsedd att i allmänlighet lära och uppbygga. Den anger sig själv att handla icke blott om den gloriose Kristi martyren, utan också om svenskarnes forne ryktbare konung, den helige Erik, och liksom Olav den heliges namn var knutet till Trondhjems domkyrka, Knut den heliges till S:t Albans kyrka i Odense, pointerar legenden starkt Eriks samhörighet med kyrkan i Uppsala. Medeltidens helgondyrkan var i regel icke fri från ett beräknande drag, och ingen i Uppsala har gärna kunnat sväva i okunnighet om vad det betydde, icke minst ekonomiskt, att i samband med skapandet av ett svenskt nationalhelgon få detta fast knutet till den egna stadens kyrka. Dennas framtid som svensk nationalhelgedom var därmed tryggad.

Sammanfattar man med ledning av det här sagda vad som med någon visshet kan konstateras om Erik den helige, finner man, att denne redan av sin son Knut Eriksson omtalas såsom svenskarnes konung, men att han icke varit allmänt erkänd såsom sådan, att han blev dödad av sina ovänner och omsider fann sin grav i kyrkan i Uppsala.

¹ I den tarvliga legend, som föreligger om biskop Henrik (S. R. S. II, 332), vilar framställningen av korståget till Finland helt på uppgifterna i Erikslegenden.

Denne Erik hölls redan omkring år 1200 för helgon och var vid mitten av det trettonde århundradet, då hans dag den 18 maj firades såsom stor festdag i Uppsala, allmänt erkänd såsom sådant.¹

Med Erik den heliges legend, föreliggande i nedskrift av en hand från 1344 och icke äldre än 1280-talet, fastslogs Eriks plats såsom det svenska nationalhelgonet. Knut Stjerna har uttalat, att denna legends enda verkliga källa varit den uppsvenska, väl företrädesvis den uppländska traditionen, sägner, som presterskapet sjelft fått höra av allmogen i närheten av Uppsala, eller som berättats i de härad pilgrimerna genomvandrat, då de gingo att söka bot vid S:t Eriks helgedom. Legendan är för honom »en kodifiering av den uppländska traditionen»². Man har senare modifierat detta därhän, att legenden förnämligast öser icke ur allmogetradition, utan ur traditionen i det erikska partiets ledande kretsar, och att denna traditions beskaffenhet är sådan, att det snarast vore underligt, om den icke bevarat en grundstock av historiska fakta, om också denna under tidernas lopp utsatts för omformingar, kanske förvanskningar, kanske särskilt amplifikationer av politisk eller kyrklig tendens³. Det före-

¹ Erik den heliges senaste biograf Westman har begagnat samma material som det här ovan framlagda; han samlar, s. 98, »de funna dragen av Eriks historiska gestalt till en totalbild» och uttalar, »att denna gestalt måste ha haft ganska betydande dimensioner. Med svärdet banar han sig väg till besittningen av hela Sverige, skipar rätt med kraft och oväld och söker utåt fastare grunda besittningen av Sveriges finska skattland. Kyrkopolitiskt är han konservativ: det är den gamla nationalkyrkliga sedvanerätten, som genom honom reser sig till motvärn mot den bernhardinska tidens nyheter. Inom de gamla ordningarnas ram är han på flera sätt verksam: lagfäster i folklagarna kristen sed, bygger på sin domkyrka i Gamla Uppsala, upprättar kristen ordning i Finland. Mot den nya tidens män, cistercienserna, som han möter i Vestergötland, är han avogt stämd, låter dock senare, väl genom Gerhard av Alvastra, omstämman sig till uppskattning av deras betydelse (förbönen för konungen och riket). Med påvestolen har han, efter allt att döma, alls icke haft någon beröring».

² Stjerna, 11, 14. ³ Westman, 87.

gående har visat, att legenden varken återger den ena eller andra traditionen; den är ett lärt kompilationsarbete i sin tids anda, ett arbete, som även i de delar, där parallellställan icke anförts, sats för sats avslöjar schablonmessigheten. För Erik den heliges verkliga historia kan den icke tillerkännas något som hälst vitsord; den har intresse för fastställandet av att man, då den skrevs, så gott som intet visste om Erik, och dess historiska värde ligger i första hand däri, att den visar, hur bilden av detta tredje och sista nordiska nationalhelgon diktades.

JORDGRAVE FRA DYSSETID.

AF

K. FRIIS JOHANSEN.

P^{AA} de flade Marker, som fra Forum By i den nordlige Del af Brøndum Sogn (Skads Herred, Ribe Amt) falder ganske jævnt mod Sydøst ned til Alslev Aa, ligger der spredt en Del Smaahøje, af hvilke de fleste, ialt 13, blev undersøgt af Nationalmuseet i Somrene 1915 og 1916. De tolv af dem dækkede over Enkeltgrave af sædvanlige Arter, fra de ældste Undergrave til sene Overgrave¹, saaledes som man maatte vente at finde det netop i denne Egn². Den 13de, der laa paa Lodden Matr. Nr. 7 b af Forum, ca. 600 m fra Aaen, adskilte sig i det Ydre ikke paa nogen kendelig Maade fra de andre³. Den havde allerede i mange Aar været under Dyrkning og var nu kun en stærkt udpløjet Forhøjning, 17 m i Tværmaal og 0,75 m høj. Meget større havde den dog neppe nogensinde været. Ploven havde naaet og splittet nogle sekundære Grave og Stenlægninger, som laa tæt under Overfladen. Men den oprindelige Grav, den over hvilken Højen var opkastet, forefandtes til alt Held uforstyrret paa Bunden af Højen, 3: liggende just i Oldtidens Markflade, der som et ensartet og jævnt, brunt Lag med hvide Smaapletter af Blysand skilte sig klart fra den blandede Højfyld. Fig. 1 viser, hvorledes denne Grav tog sig ud, set fra Øst.

¹ Sophus Müller, De jyske Enkeltgrave fra Stenalderen, i Aarbøger 1898, 157 ff.

² Jfr. Aarbøger 1891, 301 ff.; 1915, 123.

³ Undersøgelsen af denne Høj saavel som af den nedenfor omtalte paa Sædding Mark er foretaget ved Forf.

Det var en langstrakt Grav med Retning ØtN—VtS, 2,90 m lang, 0,95—1,00 m bred i indvendigt Maal. Nord- og Sydsiderne dannedes hver af en sammenhængende Række af hovedstore eller noget større Sten. Deres Stilling viste tydeligt, at de ikke var sat som Kant i et i Forvejen gravet



Fig. 1.

Hul, men var lagt paa Overfladen. Mod Østenden buede begge Stenrækker lidt indad; men Graven var dog her saavel som mod Vest aaben. Af en indre Trækonstruktion langs Siderne, som man meget ofte kan iagttage i Enkeltgravene, var der her intet Spor at se. Heller ikke var Gravbunden paa nogen særlig Maade tildannet. Graven var aabenbart anlagt saa simpelt som muligt i selve den gamle Markflade uden nogen Nedgravning og derefter dækket med en lav Jordhøj.

Gravgodset bestod af den i Fig. 2 afbildede Flintøkse, der laa tæt op til den sydlige Stenrække, 0.50 m fra dennes Vestende, i Retning StV—NtØ med Eggen i Nord, 3: ind imod Gravrummet, hvilende paa den ene Bredside og med Nakken lidt højere end Eggen; endvidere af de tre Fig. 3—5 gengivne Lerkar, hvis Plads i Graven ses paa Fig. 1; og endelig af en Echinit, som fandtes liggende midt i Graven med den flade Side opad i nøjagtigt det samme Niveau, i hvilket Lerkarrene stod. At den tilfældigt skulde være indkommet i Gravfylden netop paa denne Plads, er ikke meget troligt. Der kan neppe være Tvivl om, at den er nedlagt i Graven som en Del af den Dødes Udstyr, og den afgiver da sikkert det indtil nu ældste Vidnesbyrd om Echinitens Betydning som Amulet i vor Oldtid¹. Af den Gravlagte selv — thi mere end een Person har Graven sikkert ikke rummet — var intet Spor at se. Saa højt som Liget har ligget, er det forstaaeligt, at det forlængst er fuldstændig formuldet. Om den Stilling, i hvilken det har været nedlagt, kan man altsaa intet sikkert vide. Men det ligger efter Gravgodsets Fordeling nær at antage, at det har haft Hovedet i Vest, saaledes at Øksen har ligget omtrent i Skulderhøjde, de to Lerkar har staaet



Fig. 2. 1/2.

¹ Jfr. herom Chr. Blinkenberg, Tordenvaabenet i danske Oldtidsfund, i Festskrift til H. F. Feilberg, 1911, 61 ff. — Samme, The Thunderweapon in Religion and Folklore, 1911, 84 f.

ved Hovedet, det tredje ved Fødderne og Echiniten ligget omtrent ved Bæltstedet. Af betydelig Interesse vilde det være at vide, om den Døde har haft Benene bøjede op under Sædet som altid i de ældre Enkeltgrave eller har ligget udstrakt. Gravens meget langstrakte og forholdsvis smalle Form synes nærmest at tale for det sidste.



Fig. 3. $\frac{1}{2}$.

Det er iøjnefaldende, hvad der maatte virke overraskende ved denne Grav. Her forelaa i en Enkeltgrav i en lille vestjydsk Sandhøj et Gravudstyr af en netop for Stendysserne karakteristisk Sammensætning. Øksen er tyndnakket, et udpræget Exemplar af sin Art, omhyggeligt forarbejdet af en smukt aaret Flint og sleben paa alle fire Sider. Af Lerkarrene, der alle er fremstillede af et gulbrunt, noget grusblandet Ler, og som i

deres ydre Fremtoning har et saa ensartet Præg, at de næsten synes gjort til et sluttet Sæt, repræsenterer de to netop to af de tre Hovedformer, hvoraf vore ældste Dyssers Keramik udgøres, og som ogsaa Sonden for vore Grænser hører de store Stengrave til¹, Kraveflasken Fig. 3, der er prydet med de i Dyssetidens Ornamentik almindelige Grupper af nedadløbende Striber, og Flasken Fig. 5, der vel neppe har noget ganske nøje tilsvarende Sidestykke i de hidtidige danske Fund, men som dog tydeligt nok kun er en Variation af Dyssernes sædvanlige bredhalsede Flaske med to Øskener ved Halsens Rod². Ogsaa det tredje Kar, Fig. 4, der ligesom Fig. 5 er

¹ Jfr. Sophus Müller i Aarbøger 1913, 262 f.

² Sophus Müller, Ordning, Stenalderen 229.

uden Dekoration, hører øjensynligt hjemme i den samme Kreds som en Sideform til den i Dysserne sædvanlige Bæger-type¹. Tæt under Randen har det paa hver Side et Par smaa Huller, vel sagtens til Bæresnore.²

Dette smukke og interessante Fund fra Forum Mark vedblev imidlertid ikke længe at staa som et isoleret Fænomen.

Nogle Maaneder efter, at det var hjem-

ført til Museet, blev der fra den samme Egn indsendt en velbevaret, 0.185 m lang, paa alle Sider sle-

ben, tyndnakket Flintøkse tillige med den Fig. 6 afbildede Lerflaske med Angivelse af, at disse to Genstande var fundet sammen i en lille Høj. Det var aabenbart, at det drejede sig om et Fund af



Fig. 4. ¹/₂.

samme Art som det i det foregaaende skildrede. Der blev da foretaget en Undersøgelse paa Findestedet. Det viste sig ogsaa denne Gang at være en stærkt udpløjet Høj, kun kendelig som en ganske lav Forhøjning. Den laa for sig selv paa Lodden Matr. Nr. 20 a af Sædding By i Guldager Sogn, kun c. 125 m fra Randen af og i en Højde af nogle faa Meter over et

¹ Ordning 218. Aarbøger 1913, 263, Fig. 24.

² Et yngre Kar af en lignende Form fra en Stengrav ved Silstrup, Hundborg Herred, Thisted Amt, afb. A. P. Madsen, Afbildninger, Stenalderen, Pl. 43, 6 har fire saadanne Par Bærehuller under Randen.

Engdrag, der fra det nærliggende Hav strækker sig Sydøst om Fovrfeld og Sædding Marker og ender ved Ravnsbjerg og Tarp Kro, og som endnu ved Højvande sættes under Vand.



Fig. 5. $\frac{1}{2}$.

Desværre var Ødelæggelsen af denne Høj allerede før Undersøgelsen saa vidt fremskreden, at ikke blot en sekundær Urnegrav med brændte Ben, men ogsaa den oprindelige Grav, fra hvilken den indsendte Økse og Flaske stammede, var stærkt forstyrret. Et klart Billede af den lod sig ikke mere vinde. Men det var dog øjensynligt, at den maa have lignet den før beskrevne Grav ved Forum. Som denne var den anlagt paa eller kun let forsænket i selve den gamle Markflade uden nogen Nedgravning i Undergrunden. Nogle stærkt om-

rodede Stenlægninger syntes at have dannet dens Nord- og Sydsider. Imellem dem var der et smalt, stenfrit Bælte med vestøstlig Retning. I dette var det, at Øksen og Flasken var



Fig. 6. $\frac{1}{2}$.

fundet, liggende tæt sammen længst mod Vest, og her fremdroges nu ved Undersøgelsen en Række af Oldsager, alle liggende i samme Niveau og alle heldigvis uberørte og velbevarede, først tæt Øst for det Sted, hvor Øksen og Flasken var taget op, det i Fig. 7 afbildede Ravsmykke, dernæst enkeltvis, spredte over en længere Strækning, 8 Ravperler af forskellige Former og endelig længst mod Øst den i Fig. 8 gengivne Køllesten. Graven har efter Oldsagernes Beliggenhed haft en Udstrækning af mindst 3.50 m i Øst-Vest og har altsaa lige-

som Forumgraven været meget lang og smal. Om den har rummet mere end een Person, lader sig ikke sige. Af Skeletdele forefandtes intet Spor. Men i hvert Fald er sikkert alt Gravgodset nedlagt paa een Gang. Derpaa tyder bestemt dets Beliggenhed i ganske samme Plan, ligesom det ogsaa i sin Sammensætning har den absolute Samtidigheds Præg.

Som Forumfundet hører det efter sit Indhold hjemme i Dyssernes Kreds. Der passer den tyndnakkede Økse. Der passer Flasken Fig. 6, der er af samme Hovedform som Fig. 5, kun denne Gang prydet med det for Dyssetiden saa karakteristiske Ornamentmotiv, som vi har truffet paa Kraveflasken Fig. 3, Grupper af nedadløbende Striber, der dog her er udført som op-
højede Riller. Dette samme Motiv bringer fremdeles ogsaa Køllestenen Fig. 8 i nær stilistisk Sammenhæng med disse Kar. Det er et typisk og smukt Exemplar af sin Art, omhyggeligt forarbejdet af Grønsten og med en tydelig Slagflade for den tykke Ende. At dette for den danske Stenalder ejendommelige Stridsvaaben har sin Plads i Dyssernes Tid, har allerede tidligere Fund godtgjort¹. En karakteristisk Dyssetype er endelig ogsaa Ravsmykket Fig. 7²). De to store Huller i Midten er aabenbart bestemte for det Baand, i hvilket det har hængt. Derimod har de mindre Huller langs Randen sikkert ikke en lignende Betydning. Nogle af dem er virkelige Gennemhulninger, borede fra begge Sider. Andre derimod er kun dybe Gruber paa den i Afbildningen viste Side, men mangler paa den modsatte, fladere Bagside. Øjensynligt er disse Randhuller



Fig. 7. ³/₄.

listisk Sammenhæng med disse Kar. Det er et typisk og smukt Exemplar af sin Art, omhyggeligt forarbejdet af Grønsten og med en tydelig Slagflade for den tykke Ende. At dette for den danske Stenalder ejendommelige Stridsvaaben har sin Plads i Dyssernes Tid, har allerede tidligere Fund godtgjort¹. En karakteristisk Dyssetype er endelig ogsaa Ravsmykket Fig. 7²). De to store Huller i Midten er aabenbart bestemte for det Baand, i hvilket det har hængt. Derimod har de mindre Huller langs Randen sikkert ikke en lignende Betydning. Nogle af dem er virkelige Gennemhulninger, borede fra begge Sider. Andre derimod er kun dybe Gruber paa den i Afbildningen viste Side, men mangler paa den modsatte, fladere Bagside. Øjensynligt er disse Randhuller

¹ Jfr. Aarbøger 1913, 261.

² Sophus Müller, Ordning, Stenalderen 252. Aarbøger 1911, 279.

kun Dekoration. Det er den samme »Grubeornamentik«, som forekommer under Randen af Lerkar just i en tidlig Del af den yngre Stenalder, samtidigt med den tyndnakkede Økse¹. De andre Ravstykker er alle af lidet karakteristiske Former. De tre af dem er større, ret uregelmæssigt tildannede og paa langs gennemborede Klumper, Resten almindelige, rørformede Perler af forskellig Længde.

De to Grave, som er beskrevne i det foregaaende, er ikke blot tiltrækkende ved deres Indhold af smukke og velbevarede Oldsager, men har tillige en betydelig Interesse ved som Repræsentanter for en paa dansk Grund hidtil upaaagtet Gravtype at føje et nyt Træk til Billedet af vor Stenalder. Der bliver da Spørgsmaal om, hvor godt dette nye passer med de gængse Opfattelser. Det er bekendt, at man paa Grundlag af Gravfundene for den jydsk Halvøs Vedkommende har skelnet mellem to i Gravformer og -skikke, i Oldsagtyder og i Udbredelsesomraade tydeligt forskellige Kulturer, som i den yngre Stenalder har hersket jævnsides og delvis samtidigt, Enkeltgravenes eller Jordgravenes Kultur i Midt- og Vestjylland, Fællesgravenes eller Stengravenes væsentlig i Kystegnene. Omend de vel nok paa forskellig Maade griber ind over hinanden, ikke blot lokalt, men ogsaa derved, at Bestanddele af Enkeltgravskulturen forefindes som Indblanding i Stengravene, træder Modsetningen mellem dem dog saa tydeligt frem, at man vanskeligt kan undlade at betragte dem som Vidnesbyrd om forskellige Befolkningselementer. Enkeltgravenes Folk er da det yngre Element, der med Udspring i det Indre af Europa

Fig. 8. $\frac{1}{2}$.

¹ Oskar Almgren, Några svensk-finska stenåldersproblem (Antikv. Tidskr. f. Sverige, XX), 36. — Sophus Müller, Aarbøger 1915, 102 f.

gennem Holsten og Sønderjylland i den tyknakkede Økses Tid har udbredt sig hovedsagelig over de Egne af Nørrejylland og ganske særlig dets sydvestlige Del, hvor Stengravskulturen har efterladt sig de færreste Spor¹.

Det kunde nu synes, at de to Grave fra Forum og Sædding ved at forbinde Enkeltgravsformen med et Udstyr, der hører hjemme i Stengravskulturen, ikke vel kan bringes i Samklang med denne paa lange og sikre Fundrækker byggede Forstaaelse. Deres Fremkomst midt i en Egn, der ligger i Centret af den jydske Enkeltgravskulturs Udbredelse, og i hvilken de store Stengrave mangler, maatte lægge det nær at opfatte dem i nøjeste Forbindelse med de omgivende Enkeltgrave af de sædvanlige Typer som Forløbere for disse i den tyndnakkede Økses Tid, og det saa meget mere, som der, saaledes som vi senere skal se, fra tidligere Tid kendtes nogle enkelte Exempler paa Forekomsten af tyndnakkede Økser i Enkeltgrave. Men dette vilde da sige, at der i Dyssetiden skulde have hersket en for Enkeltgrave og Stengrave ensartet Kultur, som skulde være den fælles, hjemlige Basis for den senere umiskendelige Spaltning i to parallelle Kulturgrupper med hver sin Gravform.

En nærmere Betragtning vil imidlertid hurtigt vise, at, medens den ubrudte Sammenhæng mellem Dysserne og de yngre Stengrave er iøjnefaldende, gælder det samme ikke om vore Enkeltgrave fra Dyssetiden og de sædvanlige Enkeltgrave fra den tyknakkede Økses Periode. I Virkeligheden indskrænker Ligheden sig dertil, at det i begge Tilfælde drejer sig om Jordgrave, bestemte for en enkelt Gravlæggelse og dækkede af en lav Jordhøj. Men overfor disse fælles Træk staar paafaldende Forskelle. Det maa betragtes som en meget væsentlig Uoverensstemmelse, at de to Grave fra Forum og Sædding begge er anlagte i selve Markfladen, medens de ældste Enkeltgrave af den sædvanlige Art altid er mere eller

¹ Sophus Müller i Aarbøger 1913, 302 ff.

mindre dybt forsænkede ned i den faste Grund (Undergrave). Endvidere er vore to Grave ved den lange og smalle Form, der synes at tyde paa, at den Døde har ligget udstrakt, kendeligt forskellige fra de kortere og bredere Undergrave, i hvilke den Døde altid ligger paa Siden med Benene bøjede op under Sædet. Man kan fremdeles ogsaa under Hensyn til den ganske faststaaende Fordeling af Gravudstyrets enkelte Dele, der er saa typisk for de almindelige Enkeltgrave, henvise til, at lignende faste Regler ikke giver sig til Kende i disse to Graves Indretning. Tværtimod er de for dem begge fælles Sager, Øksen og den store Flaske, anbragt paa forskellig Maade i hver af dem. Og endelig og ikke mindst maa det stærkt betones, at Gravgodset i de to Grave, saaledes som vi har set, er sammensat af lutter for den ældste Stengravskultur karakteristiske Typer, men ikke indeholder et eneste Element, der kunde tyde paa en Sammenhæng med den for de senere Enkeltgrave særegne Kreds af Oldsagformer.

Det synes da klart, at Gravene fra Forum og Sædding ikke kan staa i nogen direkte Sammenhæng med de almindelige Enkeltgrave, der vedblivende maa siges at repræsentere en ny, senere tilkommen og formentlig ogsaa med et nyt Befolkningselement forbunden Kultur, men at de simpelthen maa forstaaes som Jordgrave, der er samtidige med og tilhører samme Kultur og Folk som Dysserne. Og ret beset kan det heller ikke være meget forbavsende at træffe Udløbere af Megalithkulturen ogsaa i det sydvestlige Hjørne af Nørrejylland. Ganske vist mangler som før sagt store Stengrave i denne Egn, men Afstandene til de nærmest liggende er dog ikke store. Ved Mejls i Varde Landsogn, kun ca. 15 km Nord for Forum, ligger en Jættestue. Ved Faaborg, i omtrent samme Afstand Øst for Forum, synes der efter de dog ret uklare Beretninger ogsaa at have været en større, nu forsvundet Stengrav, og i hvert Fald træffer man Megalithgravene kun ca. 15 km længere

mod Øst ved Klelund og Okslund i Lindknud Sogn, hvor der findes adskillige Dysser.

Men hvis det altsaa er Tilfældet, at Dyssernes Folk ved Siden af den Skik at nedlægge deres Døde i Gravkamre, byggede til gentagen Brug af store Sten, undertiden har fulgt den nemmere Fremgangsmaade at begrave dem enkeltvis eller faa sammen i en simpel Jordgrav, saa maa det rigtig nok paa Forhaand antages, at Grave af denne Art ogsaa maa forekomme Side om Side med Dysserne i andre Dele af Landet, ogsaa udenfor den jydske Enkeltgravskulturs Omraade. I Virkeligheden er dette ogsaa Tilfældet. De nedenfor beskrevne Gravfund, af hvilke de fleste er fra ældre Tid men tildels tidligere har været betragtede som ufyldestgørende oplyste, leverer Beviset derfor. De kan desuden bidrage til at fuldstændiggøre og uddybe det Kendskab til Dyssetidens Jordgrave, som Fundene fra Forum og Sædding har givet os.

1. Paa Matr. Nr. 3 e af Aarslev i Hasle Herred, Aarhus Amt, en Mark, der støder op til Lyngbygaards Aa tæt ved, hvor den forenet med Aarhus Aa falder ud i Brabrand Sø, og som indtil faa Aar i Forvejen havde henligget uopdyrket, undersøgtes en ganske lav Forhøjning¹. Den viste sig at dække over en stor, oval Stendynge, ca. 5,75 m lang i NNV—SSØ, indtil ca. 3 m bred og ca. 0,75 m høj. Dyngen omsluttet af et 3,75 m langt, kun 0,75 m bredt Gravleje, omgivet af en bred Ramme af større Sten og indvendig fyldt med mindre Rullesten, som formentlig havde været dyngede op over et borttraadnet Dække af Grene eller lignende. Paa Bunden, der synes delvis at have været brolagt med smaa, runde Sten, fandtes tæt op til Rammens vestre Langvæg, omtrent ved dens Midte, en knækket, tyndnakket Flintøkse, endvidere nær den sydlige Ende midt i Gravrummet, knust af de ovenfra nedstyrtede Sten, en stor, bredhalset Flaske²

¹ Undersøgelsen foretaget af Aarhus Museum ved A. Reeh. Fundet findes i Aarhus Museum. ² Omtrent som A. P. Madsen, Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen, I, Pl. IV, 9, men med fire Øskener.

og tæt derved Fragmenter af en Kraveflaske og et Bæger af Dyssetype¹ samt to Flækker og nogle Flintafslagninger med Spor af Tilhugning. Midt i Gravrummet iagttoges et sort, fedtet Lag, der antoges at hidrøre fra et forraadnet Lig. Dyn-gen var anlagt over den gule Sandundergrund og synes med sin største Part at have hævet sig over den gamle Mark-flade. Det skal endelig kun tilføjes, at den nærmeste Om-egn er rig paa store Stengrave, baade Dysser og Jættestuer.

2. Paa Lomborg Mark i Skodborg Herred, Ringkøbing Amt, undersøgtes et større Antal Høje, der næsten alle indeholdt Enkeltgrave og Dolkgrave af sædvanlig Art². I en af dem, en Langhøj paa Matr. Nr. 15, der var 24 m i Ø—V, 10 m bred og 1 m høj, fandtes paa Højbunden, lidt Nordvest for Højens Midte, en Kraveflaske. Gravens Form og Udstræk-ning lod sig ikke tydeligt iagttage.

3. Paa Matr. Nr. 4 a af Aistrupgaarde, Kobberup Sogn i Fjends Herred, Viborg Amt undersøgtes en lille Høj, 13—14 m i Tværmaal, 0,85 m høj³. Centralgraven laa paa den faste Bund, kun 0,25 m under den nuværende Markflade. Den dannedes af en aflang, noget uregelmæssigt firkantet Stenlægning af haandstore og endnu mindre Sten, 1,75 m lang i VtN—ØtS, indtil 0,50 m bred. Derpaa laa nær den østre Ende en tyndnakket Økse af Flint og tæt derved en Flække.

4. Paa Matr. Nr. 23 g af Hørmested, Horns Herred i Vendsyssel undersøgtes en Høj, der var ca. 20 m i Tværmaal, 2,35 m høj⁴. Midt paa Bunden fandtes en aflang Sten-dynge, hovedsagelig dannet af større og mindre Haandsten,

¹ Som Sophus Müller, Ordning, Stenalderen 218.

² Undersøgelsen foretaget af Nationalmuseet ved A. P. Madsen. Mus.-Nr. A 12162.

³ Undersøgelse for Nationalmuseet ved Hans Kjær. Mus.-Nr. A 20483—84.

⁴ Undersøgt for Nationalmuseet ved A. P. Madsen. Mus.-Nr. A 22087—88.

2,50 m lang i Ø-V, 1,10 m bred og 1 m høj. I dens vestlige Del laa mellem Stenene nogle Ravsmykker, et af samme karakteristiske Art som det i Fig. 7 afbildede med Bærehul i Midten og Grubeornamentik langs Randen, endvidere nogle smaa rørformede Perler og Fragmenter af et Par større, gennemborede Stykker af uregelmæssig Form.

5. Ved Flade, Horns Herred i Vendsyssel, fandtes i en lav Jordhøjning, ca. 0,60 m dybt, en Brolægning af mindre Sten, ca. 2 m lang og 1 m bred. Paa denne laa ved Midten af den ene Langside en tyndnakket Flintøkse og samlet ved den ene Ende en stor Mængde Ravsmykker, dels rørformede Perler, dels større og mindre, raat tildannede og gennemborede Stykker af meget uregelmæssige Former¹.

Med Gravene fra Forum og Sædding, som nu kan føjes til denne Række som Nr. 6 og 7, i Erindring, vil man ikke længere kunne være i Tvivl om, at det i alle disse Tilfælde drejer sig om Jordgrave, der er samtidige med og tilhører ganske samme Kultur og Befolkning som vore ældste Dysser, med hvilke Gravgodsets absolute Ensartethed knytter dem uløseligt sammen. Tillige kan det nu bedre ses, hvorledes de ovenfor fremhævede Ejendommeligheder, ved hvilke Forum- og Sæddinggravene adskiller sig fra de sædvanlige Enkeltgrave, er Træk, der har almindelig Gyldighed som typiske for denne særegne Art af Jordgrave. Der skal endnu blot gøres opmærksom paa, at to af de anførte Grave er fra Vendsyssel, hvor de senere Enkeltgrave af den sædvanlige Art synes at være meget sjældne; endelig, at de alle, ganske som Stengravene, ligger i umiddelbar Nærhed af gamle Havindskæringer eller ved Vandløb, ad hvilke der har været let Forbindelse med Kysten.

Hertil kommer nu endelig et Fund fra Langeland, der i denne Sammenhæng faar forøget Interesse.

8. Ved Lohals, paa Matr. Nr. 3 af Skiften i Langelands

¹ Mus.-Nr. A 26371—81.

Nørre Herred, stødte man ved Grundgravning kun ca. 25 m fra dagligt Vande paa en Køkkenmødding fra Stenalderen¹. Den bestod af to, over hinanden liggende Kulturlag, der var adskilte ved en 0,25 m tyk Grusrevle. I denne fandtes en Grav, hvis Bund laa 0,75 m under den nuværende Markflade men kun 0,30 m under Oversiden af det øverste Kulturlag. Den dannedes af et Stentæppe af 1—2 Lag Haandsten, rigeligt af Mands Længde og ca. 1,25 m bred, som dækkede over to ret velbevarede Skeletter, der laa tæt sammen ved Siden af hinanden, udstrakte paa Ryggen i Retning NNØ—SSV med Hovederne i SSV. Ved højre Skulder af det østre Skelet laa en tyndnakket Flintøkse. Mellem de to Kranier fandtes Resterne af en knust Kraveflaske. Endvidere var før Undersøgelsen optaget yderligere to tyndnakkede Flintøkser, der angaves at have ligget henholdsvis mellem Laarbenene af det østre og tæt Vest for det venstre Skinneben af det vestre Skelet.

Denne langelske Grav yder et værdifuldt Supplement til de ovenfor beskrevne, jyske Fund. Den viser os, at Dyssetidens Jordgrave ligesom dens Stengrave er fælles for Øerne og Jylland. Tillige bekræfter den, hvad der ovenfor blev sluttet af Gravenes lange og smalle Form, at de Døde har ligget udstrakt i disse Grave. Og endelig synes den at kunne opfattes som det Bindeled, ved hvilket hele den her behandlede Gravgruppe føjer sig naturligt ind i en større Sammenhæng.

Den Maade, paa hvilken de to Døde her var gravlagte paa selve Bopladsens Affaldsdyng, er den samme, som er vel-

¹ Undersøgelsen blev foretaget af Langelands Museum ved dets Bestyrer, Købmand J. Winther, hvem jeg skylder megen Tak for indgaaende Oplysninger, af hvilke ovenstaaende er et kort Referat. Efter at jeg havde modtaget disse, er der i Fornvännen 1917, 85 ff. fremkommet en udførligere Publikation af Fundet ved Hr. Folke Hansen, hvortil kan henvises. Den er ledsaget af to Afbildninger af Graven, af hvilke dog den ene, Fig. 46 anf. St., gengiver en i Langelands Museum udstillet Rekonstruktion.

kendt fra den ældre Stenalders Køkkenmøddinger. Ertebølle- og Aamölledyngerne gav de første Exempler derpaa¹. Senere har Undersøgelsen af en Skaldyng, ligeledes fra den ældre Stenalder, ved Kassemose, Nord for Frederiksværk, nær Arresø, føjet et nyt til². Der fandtes her midt i Skallaget i en Dybde af kun ca. 0,15 m under dets Overflade et velbevaret Skelet af en voksen Mand, liggende udstrakt i Retning Ø-V med Hovedet i Vest, hvilende paa en stor Sten. Gravgoods forefandtes ikke. Skelettet blev overført urørt med det underliggende Skallag til Nationalmuseet, i hvilket det nu er fremstillet.

Langelandsgraven viser altsaa, hvorledes Stengravenes Folk har bevaret denne den ældre Stenalders Gravskik. Og i Tilknytning til den er da formentlig ogsaa saadanne simple, i eller paa Markfladen anlagte Jordgrave fra Dyssetiden som de anførte fra Jylland at forstaa. Vi føres saaledes til ogsaa paa dette Omraade at konstatere den Sammenhæng mellem vor ældste Bopladskultur og Stengravskulturen, som lægger sig for Dagen i flere Redskabstypers, f. Ex. Økseformernes, Udvikling, og som man nu ogsaa for Lerkarornamentikens Vedkommende begynder at kunne øjne³.

Og i Virkeligheden synes det, at denne Sammenhæng ogsaa for Gravskikkens Vedkommende kan følges endnu længere frem i Tiden, jævnsides med den yngre Stengravskultur og ned i Dolkperioden. Som Vidnesbyrd om en saadan Fortsættelse skal til Afslutning her endnu et Par Fund omtales.

Det ene er gjort paa Matr. Nr. 5 af Bakkendrup i Løve Herred, Holbæk Amt. Der fandtes her for en Snes Aar siden i en Grusgrav Rester af et Par Skeletter liggende nær hinanden i en Dybde af ca. 0.65—1.00 m. Ved hvert af dem stod

¹ Affaldsdynger fra Stenalderen, 78 og 100.

² Undersøgt af Nationalmuseet, hovedsagelig ved G. Sarauw.

³ Sophus Müller i Aarbøger 1915, 104 ff.

et eenhanket Lerkar¹, i Form og Ornamentik af udpræget Jættestuekarakter². Til en sagkyndig Undersøgelse paa Stedet blev der ikke Lejlighed, men efter de foreliggende Oplysninger synes det dog ikke tvivlsomt, at det har drejet sig om et Par simple Jordgrave fra den yngre Jættestuetid. Der kan til Bekræftelse herpaa henvises til, at lignende Jordgrave med Stengravskeramik af ganske den samme og andre meget beslægtede Typer ogsaa er fundne i en sydligere Del af Megalithkulturens Omraade, paa en Gravplads ved Ostorf nær Schwerin³.

Det andet Fund er fra Limfjordskysten. Ved Sebbesund i Slet Herred, Aalborg Amt blev undersøgt en Køkkenmødding fra den ældre Stenalder⁴. Der fandtes i den en Række Grave, alle nedgravede i den i Forvejen eksisterende Dynge, de fleste dækkede af et Stentæppe, ganske som det var Tilfældet med den ovenfor omtalte langlandske Grav. Skeletterne laa udstrakte i selve Skallaget, alle omtrent i SV—NØ med Hovedet i SV. Kun ved eet af dem forefandtes Gravgoods, en Flintdolk⁵, der laa umiddelbart under Underkæben og Halshvirvlerne. Der er altsaa her i den sidste Periode af vor Stenalder foretaget Begravelser paa ganske samme simple Maade, som det gjordes allerede i den ældre Stenalder, og som vi gennem de anførte Fund har kunnet eftervise ogsaa for det mellemliggende Tidsrum, i hvilket de store Stengrave paa den ene Side og Enkeltgravskulturens Grave paa den anden Side er de mest fremtrædende Gravtyper.

¹ Mus. Nr. A 17462 og 17464.

² Af Form som Sophus Müller, *Ordning, Stenalderen* 219.

³ Robert Beltz, *Das neolithische Grabfeld von Ostorf bei Schwerin*, *Arch. f. Anthrop.* XXXV, 268. — Samme, *Vorgesch. Altertümer Mecklenburg-Schwerins*, 101. — Jfr. med disse Grave fra Jættestuetid ogsaa de sjællandske Enkeltgrave med Flintdolke, Sophus Müller, *Flintdolkene, Nordiske Fortidsminder* I, 141 ff.

⁴ Af Nationalmuseet ved G. Rosenberg og C. Neergaard.

⁵ Af Type som Sophus Müller, *Ordning, Stenalderen* 164.

ARCHÆOLOGISK UDBYTT AF MOSEARBEIDET I KRIGSAARET 1917.

FOREDRAGET AF MUSEUMSDIREKTØR DR. SOPHUS MÜLLER I KGL. NORD. OLD-
SKRIFTSSELSKABS MØDE D. 11. DECEMBER 1917.

Det var at vente, at den forøgede Virksomhed i Moserne i 1917 vilde medføre en rigeligere Tilgang af forhistoriske Fund; men mellem de mange fremkomne Sager har der været adskilligt af hidtil ukjendt, sjælden og mærkelig Art, der giver Anledning til Overveielser og nye Slutninger. Vigtigst er et Fund fra Stenalderens ældste, tidligere utilstrækkelig kjendte Afsnit, men saa righoldigt og af saa vidtrækkende Betydning, at det rettest maa behandles særskilt. Over hele den øvrige Række af omtrent 70 Fund fremkomne i Moserne i 1917 skal der her gives en samlet Oversigt.

STENALDEREN.

Mellem de Tusinder af Flintpile, der ere fremkomne fra Danmarks ældre Stenalder, havdes hidtil kun en eneste, ved hvilken der er bevaret et lille, indtørret Stykke af Skæftningen og noget af Beviklingen, og ved de talrige tilsvarende Pilspidser fra Vest- og Sydeuropa findes der ingen Rest af Skaftet. Pilen med Skæftning, der skjænkedes til Nationalmuseet i 1858 sammen med Conferensraad Vedel Simonsens Samling fra Fyen, var længe en ganske enestaaende Mærkelighed¹, ofte omtalt og afbildet i Ind-

¹ Senere er der fremkommet en Flintpil i Ditmarsken og en i Oldenburg, begge kun med et Brudstykke af Træskaftet, se Jahrbuch f. die Geschichte d. Herzogthums Oldenburg, 1906, 30, 81.

og Udland¹. Det har Betydning, at der nu til det ældre, fyenske Stykke kan føies et nyt fra det nordlige Jylland, her gengivet i Fig. 1. Iøvrigt svarer det ganske til det tidligere, kun at det bevarede Stykke af Skaftet er længere, og at Beviklingen er uforstyrret, blot noget løsnet nedadtil. Det er en Flintpil med bred Tværæg af den sædvanlige Form fra Affaldsdyngernes Tid², siddende dybt ned i Skaftet og med Beviklingen gaaende høit op, saa at kun den smalle, meget skarpere Æg er fri. Skaftet er i Form og Flade ganske uforandret som oprindelig, omhyggelig rundt tildannet og glattet. Beviklingen er af Prof. Bille Gram ved mikroskopisk Undersøgelse bestemt som dyriske Muskelsener. Pilen er funden i den saakaldte Tværmose i Eising Sogn, Ginding Herred; den laa 2½—3 m. dybt i Tørvemassen og ½ m. over Bunden.

At faa en ganske ukjendt Form frem hænder nu ikke ofte, dertil af det sjældnest forekommende Stof og to saadanne ensartede Stykker fra forskellige Steder. Saaledes staaer det imidlertid med de to Spidsøxer, som her skulle omtales. Saa naturlig maa det dog have faldet at danne denne Form, at det næsten kunde være sagt, at der maatte have været Vaaben af denne Art. De ere nemlig dannede af Oxens Angrebsvaaben, som altsaa selve Naturen gav Anvisning paa. Den yderste, massive Del af meget store Oxehorn er afskaaren, ved det største Stykke, som maaler 17 cm., dog saa langt inde, at Hulheden efter Hornsteilen naaer ind til



Fig. 1. 1/1.

¹ A. P. Madsen, Afbildninger, Pl. 22, 19. F. Sehested, Fortidsminder og Oldsager, 1878, Skæftninger, 30. John Evans, Stone implements, 1897, 409. Déchelette, Manuel d'archéologie, 1, 501 og 503. Mortillet, Musée préhistorique, 1881, 334.

² Om denne Form se Sophus Müller, Ordning, Stenalderen, 17 og Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, 339.

Skaftthullet i Øxen, ved det mindre paa 13 cm., gjengivet i Fig. 2, derimod saaledes, at der bagtil kun er et lille Mærke af Steilen. Begge ere iøvrigt ganske ens og Bevaringstilstanden den samme; noget af Overfladen er afskallet eller i Opløsning, medens andre Steder vise Hornets oprindelige Yderside. Spidsen ses at være noget tilskaaren,



Fig. 2. ²/₃.

saaledes at den afsluttes bredt og afrundet, dette sikkert fremkommet ved, at der var Beskadigelser ved Brugen, hvorpaa der maatte bødes. Begge have de i den tykkeste Del en 2¹/₂ cm. bred, glat Gjennemboring til et Træskaft.

Til noget Slags Arbeidsbrug var Stoffet i disse Øxer ikke egnet; de maa have været Vaaben, som Spidsøxer ogsaa kjendes fra en tidlig Del af Stenalderen i Flint¹. Optagne alene, som de begge ere, den ene liggende henved 2 m. dybt under Tørv ved Bøllingsø i Kragelund Sogn, Hids Herred, den anden over 1 m. dybt i Mosen under Spjarupgaard, Egtved Sogn, Jerlev Herred, er deres Tid ikke umiddelbart given. Men ringe Tvivl kan der dog være om, at de hidrøre fra Stenalderen og da fra dens ældre Del. Øxer af Hjortetak vare dengang almindelig brugte, anbragte paa Skaft ved et bredt, boret Hul som ved disse Øxer; det maa

¹ Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1896, 341.

da have ligget ganske nær ogsaa at benytte Oxens Horn. En ren Undtagelse kan dette ikke have været, siden der nu er fremkommet to Stykker. Mulig har det ikke engang været sjældent. Hornmasse bevares nemlig gennem Tiderne kun i Vand eller under ganske særegne Forhold; saaledes har det været med Alt, hvad der foreligger af Horn fra Oldtiden, fra Stenalderen hidtil kun eet Stykke¹ og lidet fra de senere Tider. Og omvendt er der ved de mange Metalbeslag til Drikkehorn i Jernalderens Grave i bedste Fald kun truffet ganske opløste Rester af selve Hornene. Men en særlig skarp og heldig Iagttagelse behøves for at se og paaagte et mørkt Hornstykke i Bunden af en Tørvegrav.

I Naboherrederne Fjends-Ginding fremkom to store Ravfund, det ene, med 700 gjennemborede Ravstykker, ved Eising nær Venøbugten ved Limfjorden, det andet, med 1900 Stykker, ved Fly et Par Mil østligere. Intet af Fundene er dog fuldstændigt. Det første Sted blev den Mand, som skovlede Tørvemassen i Æltemaskinen, opmærksom paa Ravet, der væltede frem fra et søndret Lerkar. Det opsamledes saavidt muligt; men antagelig gik noget tabt, og Lerkarskaarene paaagtedes ikke. Det var et halvhundred m. ude i den saakaldte Tværmose, 1½ m. under Overfladen, nær Sandbunden og ved en Trærod. Ved Fly blev der gravet Tørv omtrent midt i den lille Mose Nørrekjær, hvor den munder ud i Skiveaadal. Der arbejdedes med den saakaldte Store Tørvespade, hvormed der optages Tørvepiller paa 1 m.s Længde og 20—30 cm.s Bredde; Ravet fandtes i 3—4 saadanne Spadegreb og noget desuden c. 50 cm. under Vandspeilet i Tørvegraven. At en Del er gaaet tabt, er saaledes givet; der fandtes ogsaa Lerkarskaar, som imidlertid ikke bevarede.

Begge Steder har Ravet været indesluttet i et Lerkar, hvad der kjendes fra flere andre Fund. Hvorledes nu dette

¹ Anf. St. 1913, 272.

har kunnet faa sin Plads dybt ude i Mosen, oplyses fuldstændig ved et af Cand. mag. Knud Jessen godhedsfuldt foretaget Studium af Mosen ved Fly¹. Den nederste Del af Tørvelaget, med en Tykkelse af c. 1 m., saaes at være dannet af et Ellekrat; der fandtes Rødder, Grene, Stammer og Bark af El i stor Mængde, men ogsaa Rodstokke af Tagrør. Efterhaanden er Kratbunden bleven tørere, og hist og her har der staaet Ege. Men derefter er der foregaaet en betydelig Stigning af Vandstanden i Kjæret, hvorunder den tidligere Bevoxning er gaaet til Grunde og det øvre Tørvelag dannet. Lerkarrets Plads har været omtrent midt i Elle-tørven, 1,50 m. under den nuværende Overflade; det er blevet hensat paa betrædelig Grund mellem Elletræer.

Indholdet af de to Fund fra Eising og Fly stemmer ganske overens og svarer tillige til, hvad der kjendes fra andre Fund; det er delvis tildannede og gjennemborede Ravstykker, der have været samlede til store Smykker. For de forskjellige Bestanddele kan der henvises til foreliggende Afbildninger. Hovedmassen udgjøres af smaa, ringformede Perler², $\frac{1}{4}$ —1 cm. store; af disse indeholdt Eising-Fundet: 611, Fly-Fundet: 1662. Dernæst alene i det sidstnævnte Fund 82 længere, rørformede Perler³. Større, tresidede Stykker, bagtil flade og med en vinkelbøiet Forside⁴, henholdsvis 21 og 51. Større og mindre, væsenlig utildannede Stykker, af Ravets naturlige Form: 50 og 62. Alle disse have været trukne paa Snore i Rækker, der have været sammenholdte ved aflange Mellemstykker⁵ med flere Gjennemboringer: 6 og 2, medens Enderne sammenknyttedes ved Slutstykker⁶ med flere jævnsides Gjennemboringer, alene i Fly-Fundet: 9. Ved Siden heraf var der aflange Stykker, smallere om Midten til Fastbinding⁷: 7 og 19, og keglefor-

¹ En udførlig Beretning herom opbevares i Nationalmuseet.

² Som Sophus Müller, Ordning, Stenalderen, 255. ³ Anf. St. 254.

⁴ Anf. St. 251. ⁵ Anf. St. 257. ⁶ Anf. St. 259. ⁷ Anf. St. 260.

mede, gjennemborede efter Høiden¹ og bestemte til at bæres hængende: 1 og 6. Endelig indeholder Eising-Fundet en større Skive gjennemboret ved Midten.

Dette Indhold og den daarlige Behandling af Ravet, der er uregelmæssigt i Formen, lidet tildannet og mest kun skrabt, men ikke glat afpudset, giver en Række store Ravfund fra Moser et eget og ensartet Præg, og det ses nu, at disse Fund kun forekomme indenfor en vis Kreds nordlig paa den jyske Halvø. Begyndende fra Vesterhavet træffer man fra Skodborg og Vandfuld Herreder Fundene fra Aggers Mose, Tørring Sogn, og fra Humlum Sogn, med 1788 og 176 Stykker; derefter følger det her omtalte Fund fra Eising, Fundet fra Grinderslev Sogn, Salling, med 152 Stk., Fly Fundet og endelig Strandbygaarde-Fundet, Gislum-Herred, 350 Stk., alle Stederne ved eller nær syd for Limfjorden. Østligere, men heller ikke langt fra Fjorden er Læsten-Fundet opgravet, Sønderlyng Herred, med c. 4000 Stk. Nordpaa er der fra Stagstrup Sogn, Hassing Herred, et Fund med 286 Stk. og tre fra Vendsyssel: fra Kjæret ved Hvilshøj By, Østerbrønderslev Sogn, 3600 Stk., fra Børglum Sogn, over 1600 Stk., og fra Gaarden Silkeborg i Torslev Sogn det største Antal, over 4500 Stk.

Fra disse Fund skille sig ret tydelig de øvrige, formentlig yngre Fund fra de samme Egne, ved at de fleste af de ovennævnte Former mangle og da navnlig de smaa ringformede Perler, der ere meget fremtrædende i de anførte 11 Fund; derhos ere andre Former komne frem, og Behandlingen af Ravet er forskjellig, idet det er undergaaet en fuldstændig Afpudsning. Ligesaa afvigende ere de ganske enkelte Ravfund, der ere fremdragne sydligere ved Jyllands Østkyst og nordlig paa Fyen og Sjælland. Det er sikkert saa, at Fund som de to fra Fly og Eising alene høre hjemme i Egnene om Limfjorden, og at de ere de ældste af denne

¹ Anf. St. 256.

Art Smykkefund, fra de første Stengraves Tid, om ikke endnu ældre. De sidst fremkomne Fund have saaledes, skjøndt de ikke indeholde noget ukjendt, dog bragt noget nyt frem.

Endnu skal det for Stenalderens Vedkommende nævnes, at der, hidrørende fra den ældre Tid, er modtaget to af de sjælden forekommende Benodde til Kastespyd med Flintægge og to med udskaarne Modhager, alle optagne dybt i 4 forskellige Moser. To ensdannede, meget smukt tilhuggede og sjældne Flintblade til Spyd eller Pil¹ fremkom i en lille Mose under Tranderupgaard, Slagelse Herred. De laa nær hinanden $\frac{3}{4}$ m. dybt, men over et Lag af omstyrtede slanke Egestammer paa 1 m.s Tykkelse. Endelig ere Stenredskaber og Vaaben fra den yngre Tid og af almindelig Art, enkeltvis eller flere sammen, fundne ved Tørvegravning paa 7 Steder.

BRONZEALDEREN.

Vedrørende Bronzealderen er der spredt omkring i Landet fremkommet 11 Fund af et enkelt Bronzestykke. En fortræffelig bevaret Dolk med 5 svære Nagler, af egen Art, men i hvert Fald hidrørende fra Bronzealderens 1. Afsnit, er fra Bundmosen i Ullerslev Sogn, Vinding Herred; den optoges ved Tørvegravning $\frac{2}{3}$ m. dybt. Tre Arbeidsøxer af almindelig Art², een af dem stærkt afkortet ved Slid, ere fundne $2\frac{1}{2}$ m. dybt i en Tørvemose ved Skredegaard, Faxe Herred, ved Viby, Sjælland, og ved Raabymagle, Møen. To Spydspidser, den ene smukt ornamenteret i den ældre Bronzealders Stil³, ere fra Hørning, Sønderhald Herred, og fra Nordby paa Samsø. En smuk Bøilenaal fra Begyndelsen af Yngre Bronzealder⁴ er fremkommen fra Aamosen under Jordløse By, Skippinge Herred; den fandtes af en 7-aars Dreng i en Tørv, der var tagen et Par Alen dybt i Mosen.

¹ Af Form som anf. Skrift 156—158.

² Sophus Müller, Ordning, Bronzealderen, 133.

³ Jvfr. anf. St. 41. ⁴ Som anf. St. 206.

En anden Smykkenaal, fra Slutningen af Yngre Bronzealder, er modtagen fra Gjørlev, Løve Herred; den fandtes mellem Tørvesmuld¹. Et Sværd, ligeledes fra Slutningen af Bronzealderen², er opgravet ved Jyderup, Sjælland, $\frac{1}{2}$ m. nede i en kun 1 m. dyb Mose. Af større Betydning ere imidlertid kun to Sværd, men disse da ogsaa hørende til de mærkeligste og smukkeste Bronzer, som haves.

Det Fig. 3 gjengivne er fra vor Bronzealders første Tidsgruppe, fra det Vendepunkt, da Bronzevaabnet i Gravene, og da ogsaa i Livet, traadte i Stedet for Flintdolken. Fra denne Tid, som det har været saa vanskeligt at faa frem, var der først i 1909 tilveiebragt et lille Antal tilstrækkelig oplysende Fund, der dog allerede i 1914 blev kjendelig forøget³. Hertil er nu kommet dette mægtige og velbevarede Sværd fra en Moselod under Torupgaarde, Bregninge Sogn, sydligst paa Laaland. Først for et Par Aar siden paabegyndtes et større Tørveskjær i den store Aamose øst for Herridslev By. Der gravedes i 1917 i en mod Syd udskydende Spids af Mosen, hvor Tørvespaden, c. 30 m. fra fast Land og c. 1 m. under Overfladen tre Gange traf Sværdet, saa at Arbeiderne vekslede Ord om det mærkelige i, at der paa dette Sted laa en stor Sten. De undersøgte Sagen og fandt da Sværdet liggende fladt, i vandret Stilling.

Saa ligt det er i alle Ornamentikens Enkeltheder de øvrige Sager, der henføres til vor Bronzealders første Afsnit, næsten alle afbildede⁴, kan der ingen Tvivl være om, at det hører hjemme i denne Gruppe. Og saa nøie svarer det tillige i Form og i Enkeltheder til det for 40 Aar siden ligeledes paa Laaland fundne Sværd, ved Stokkemarke, Sønder Herred⁵, at begge kunne være gjorte af samme Haand; kun er det nu fundne betydelig større, 84 cm. langt. Et tredie tilsvarende Sværd, men kun Klingen bevaret, er fra Assedrup,

¹ Af Grundform som anf. St. 301, men af sen Forarbeidning, jvfr. anf. St. 415. ² Anf. St. 177. ³ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909 og 1914.

⁴ Se de sidst anf. Steder. ⁵ Ordning, Bronzealderen, 157.

nær Veile¹. Men ogsaa er Ornamentiken til de mindste Enkeltheder saa lig, hvad der ses paa flere Bronzevaaben fra Landene om Donauens mellemste Løb og Norditalien², at det idetmindste er høist sandsynligt, at de tilsvarende Vaaben fra dansk Jord ere indførte sydfra, og for det her omhandlede Sværd³, maa dette siges at være sikkert. De yderlig fint indpunslede Ornamenter paa Fæstet, saa fine, at de vanskelig kunne gjengives i Tegning, ligesom Mønstrene indenfor den halvrunde Udskjæring i Grebet og nedad Klingen gjenfindes i alle deres Enkeltheder paa fremmede Bronzer sydpaa; men udenfor vort Land er der hidtil ikke fundet noget ganske tilsvarende Sværd med Fæste. Den lille Række danske Bronzer af denne Art, mellem hvilke Sværdet fra Torupgaarde indtager den første Plads, maa afgjøre Spørgsmaalet om vor Bronzealders Oprindelse og Begyndelse. Vel var der allerede forud, under Stenalderens Slutning, i Flintdolkenes Tid, blevet indført en Del Metalsager; men med disse Sværd og Dolke, med en Import af et vist Omfang fra Mellemeuropa eller Norditalien, indledes den Tid, da Flint for stedse gik af Brug til Vaaben.

Af de enkelte Træk ved det nyfundne Sværd, der ere af Betydning for dets Bedømmelse, skal nævnes, at Fæstet er hulstøbt, og at der midt i den flade Endeknap er et stort Hul ind til den indre Hulhed. Dette Hul er dækket af en flad Plade, se Fig. 3 c, der med en svær Stift, udgaaende fra Undersiden, har været fastgjort i hvad der fyldte Hulheden, sandsynligvis Træ; dette er nu ikke bevaret, saaledes at Pladen er løsgjort. Denne mangler ved de andre foreliggende Sværd af denne Art⁴. Af de fem rundt frem-

¹ Anf. St. 158.

² Se Aarb. for nord. Oldkynd. de anførte Steder og iøvrigt om lignende Vaaben: Oscar Montelius, *Minnen från vår forntid*, 828 flg., og Samme, *Chronologie d. ältesten Bronzezeit*, fl. St.

³ Bevis herfor giver et i Garda Søen fundet, ornamenteret Dolkblad, afbildet i *Bulletino di paletnol. italiana*, 1903, 29, Pl. 6.

⁴ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, 11.



Fig. 3a. $\frac{1}{5}$.

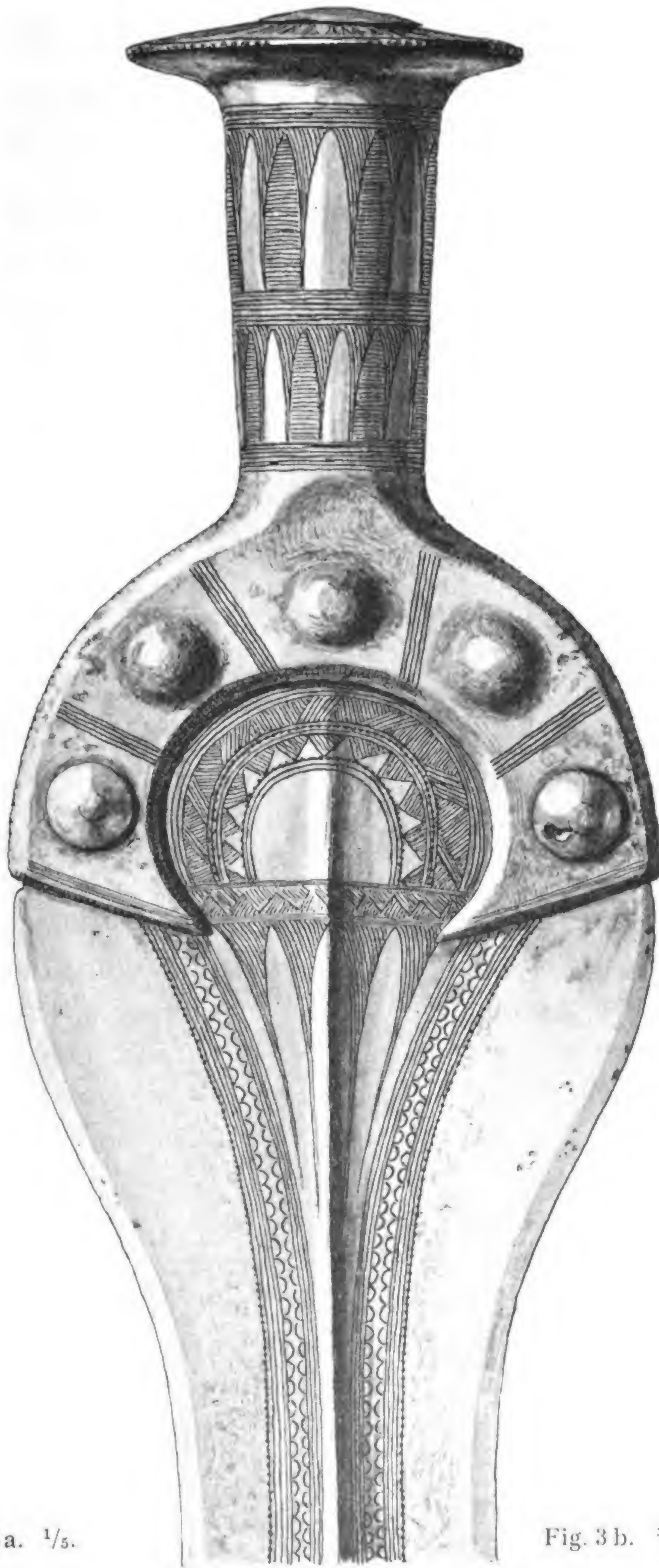


Fig. 3b. $\frac{3}{4}$.

trædende Hoveder nederst i Fæstet tjene kun de to yderste til at fastholde Klingen, idet de i Midten have en gennemgaaende Stift, omkring hvilken der ligger en flad Ring; det er altsaa egentlige Ringsøm af den for Tiden egne Art. De tre midterste Buler ere derimod udførte i Støbningen og ere kun Efterligninger af Nagler — de meget svære Nagler, som findes ved de ældre, bredbladede Dolke, der indførtes

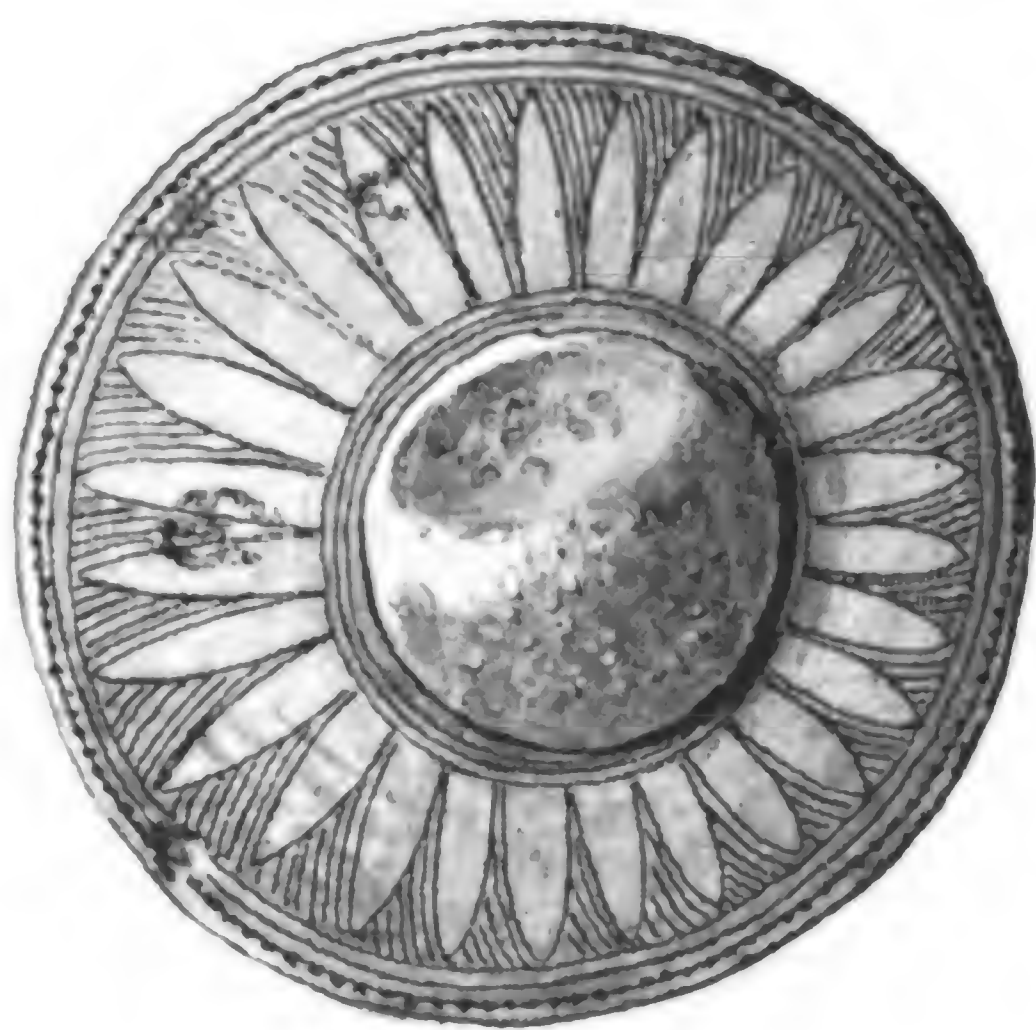


Fig. 3 c. $\frac{3}{4}$.

hos os i den forudliggende Tid, i Slutningen af Stenalderen. Dette Forhold ligesom den stærkt fremtrædende Midtfold ned gennem Klingen og den smalle, hamrede Stribe langs Æggene ere meget betegnende for Vaabnets Tidsstilling¹.

Mulig vil man være utilbøjelig til at antage, at Sværdet er indført, saalænge der ikke sydpaa er fremkommet et ganske tilsvarende Stykke, og dette saa meget mere, naar der nu er to saadanne fuldt overensstemmende Sværd fra samme danske Landsdel, hvad der kunde tyde paa stedlig Forarbeidning. Imidlertid tale an-

dre Forhold formentlig afgjørende for en Indførsel og da først og fremmest det, at disse i enhver Henseende saa fortrinlig støbte, formede og ornamenterede, store Bronzer umulig kunne være Begynderarbeider fra vor første hjemlige Metaltid, men ogsaa det, at der foreligger en Del tilsvarende Sager, hidrørende fra samme Tid, der netop have dette den første Begyndelses ubehjælpssomme Præg. Af disse smaa Dolke, der allere-

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, 6 flg.

de ere blevne saaledes bedømte¹, har Museet ligeledes i 1917 og fra Mosejord — ved Birke-lygaard, Hjulby, Fyen, og ved Kjerteminde — erholdt to, som det maa være tilladt at medtage her, skjøndt de først ere indkomne efterat have henligget nogle Aar hos Finderne. De ere hver af sin Form fra denne Tid og høre begge til de sjælden forekommende Oldsager. Ved det ene Stykke, Fig. 4, ere Greb og Klinge støbt i Et, saaledes, at de rundt fremtrædende Punkter nederst i Fæstet kun ere Efterligninger af Sømhovederne ved Stykker, der havde Klinge og Fæste sammennittede. Som Helhed og i Enkelthederne har Dolken, ujævnt støbt og uden Ornamenter, Efterligningens Præg og er vel endog støbt i en Form, der er tagen over en anden. Dolkbladet Fig. 5 har vel en lignende Udvidelse foroven som ved Sværdet fra Torupgaarde og ogsaa de omtalte Ringsøm til Fæstet — det midterste af dem nu manglende; men ringe er det i Formen, som ved en udygtig Efterligning.

Fig. 4. ²/₃.

Det andet mærkelige Sværd, der er fremkommet i 1917, er gjengivet i Fig. 6; for første Gang foreligger her et Bronzesværd med Grebtunge, hvis ydre Beklædning er saa at sige fuldstændig bevaret. Prof. Bille Gram har ved mikroskopisk Undersøgelse bestemt Stoffet som Horn. At dette anvendtes ved Sværdene, var tidligere ikke godtgjort², ligesom der heller ikke vidstes nærmere om Fæstets Enkeltheder. De kunne nu fuldstændig oplyses, idet Knappen og delvis ogsaa Beklædningen paa

¹ Anf. St. 12—16.² Jvfr. dog Fornvännen 1910, 222.

Fig. 5. ²/₃.

Grebet havde løsnet sig ved Optagelsen af Fundet, saaledes at der gaves Indblik i Sammensætningen. Beklædningen paa begge Sider af Grebet dannes af eet, sammenhængende Stykke Horn, der fortsætter sig opefter i en bred, rund Tap, som slutter nøiagtig ind i en Hulhed i Knappen; ydermere sammenholdes disse to Dele ved to tværs igjennem Knappen og Tappen indsatte tykke, runde Stifter, der ere af Horn. Altsaa en solid Forbindelse, men beregnet paa ikke at skulle ses udvendig. Alle Stifterne ned ad Grebets Sider ere derimod, saavidt ses, af Bronze, der stod guldglinsende mod den lyse Hornmasse. Kun nogle af dem tjene imidlertid til at fastholde Beklædningen til den mellemliggende Bronzetunge, idet de gaa helt tværs igjennem Grebet; dette ses at være Tilfældet med de to yderste i hver af de buede Flige og med een i Midten; mulig gælder det dog ogsaa om den øverste Nagle. De øvrige — der er ialt 14 Nagler at se paa hver Side — ere derimod kun en Dekoration, der tillige bevarede Mindet om de noget ældre Sværd, der havde en saadan Række virkelige Tværnagler ned igjennem Grebet; her ere de ganske korte, ikke naaende helt igjennem Hornmassen. Knappen dannes som alt nævnt af et særskilt Stykke, hvori der øverst, altsaa blot som en Dekoration, er indsat en lille, flad Bronzetap med afrundet Kant; den har ikke løsnet sig, men sidder som oprindelig. Rundt om Knappen løber forneden en tilskaaren, svag Fold; iøvrigt har Overfladen helt omkring været afrundet og glat hvælvet.

Den Uregelmæssighed, som ses, hidrører fra, at mindre Yderdele ere afskallede. Hornmassens Lagdeling, der saaledes er kommen frem, tyder paa, at det er et svært Gedehorn, som er benyttet.

Det ses, at dette fine og sammensatte Arbeide ikke er af primitiv Art. Sværdformen er tillige sikkert kjendt som hidrørende fra det 7. af de ialt 9 Afsnit, der nu adskilles indenfor Danmarks Bronzealder; det danner Begyndelsen af det yngre Hovedafsnit¹. Intet af de tidligere foreliggende Sværd af denne Art² er dog saa skjønt; dertil er det fuldkommen bevaret, med uskadt, blank Bronzeflade. Kun enkelte have samme betydelige Længde af Klinge og Greb, c. 80 Cm., men ere uden Knap. Paa det



Fig. 6. ³/₄.

¹ Den ældre Bronzealder deles i 6 Tidsgrupper, se Aarbøger for nord. Oldkynd. 1909. Inddelingen af den yngre Bronzealder i 3 Tidsgrupper er gennemført i Nationalmuseet, men er endnu ikke kommen frem i Litteraturen.

² Sophus Müller, Ordning, Bronzealderen, 175.

nærmeste ligt er et Sværd, der hører til et prægtigt Fund fra en Høi ved Uppsala¹, næsten af samme Længde og med en ganske tilsvarende lille Tap, men af Guld, til Anbringelse i Knappen, som ikke er bevaret. Sydpaa, ved Udkanten af den nordiske Bronzealders Omraade, i Holsten og Meklenburg, er der fremkommet lignende Sværd; men fjærnere vides intet at nævne². Det er da Sværd af nordisk Form og Arbeide. Det her omhandlede, ved det velbevarede Fæste enestaaende Stykke er fremkommet ved Løvelbro nær Viborg og indkjøbtes til Oldsagssamlingen i denne By, men afgaves derefter godhedsfuldt til Nationalmuseet. Det fandtes ved Tørvegravning i en lille Mose, paa 1 Tønde Land, med steile Sider og omgivet af Bakker; liggende fladt i en Dybde af 2 m. og en halv Snes Skridt fra Moseranden kom det op paa Skovlen.

Anderledes end med de nævnte Sager, om hvilke der intet afgjørende kan siges med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorfor og hvorledes de have faaet deres Plads i Mosen, staaer det med et prægtigt, stort Ringpar af Bronze. Det er to af disse svære, dybt rillede Halsringe, kunstfærdig forarbejdede med vekslede Vindinger, der ofte have været omtalte og afbildede³. Intet andet synes at forklare den hyppige Forekomst i Moserne af disse Smykker, der ikke tabes parvis, og som almindelig ere stærkt fladslidte mod hinanden ved længe at bæres, hvad der ogsaa er Tilfældet med det nyfundne Ringpar, end at det til en vis Tid, gennem Bronzealderens sidste Afsnit, var Skik, at Kvinden gav sit bedste Smykke som et Offer⁴. Dette skete ved, at det henlagdes eller ophængtes frit ude paa ubefærdet Sted, hvor

¹ Oscar Montelius, *Minnen från vår forntid*, I, 1073—1078.

² Se sidst anf. St.

³ *Nordiske Fortidsminder*, 1, 28. Aarbøger f. nord. Oldkynd., 1914, 297; det her afbildede Ringpar ligner paa det allernøieste det nyfundne Par fra Hallenslev Mose.

⁴ Se herom de sidst anførte Steder.

da Mosens Væxt har dækket og bevaret det. Tørveskjæret bragte nu disse to Ringe for Dagen i Hallenslev Mose ved Høng paa Sjælland. Det var i Udkanten af den store Mose, halvhundrede Alen fra Agerland og over 1 m. dybt, omtrent midt imellem Overflade og Bund. Ringene laa fladt ovenpaa hinanden med de svære Hager, hvoraf Lukket dannes, løsnede fra hinanden.

Samme Forstaaelse maa gjøres gjældende for to andre

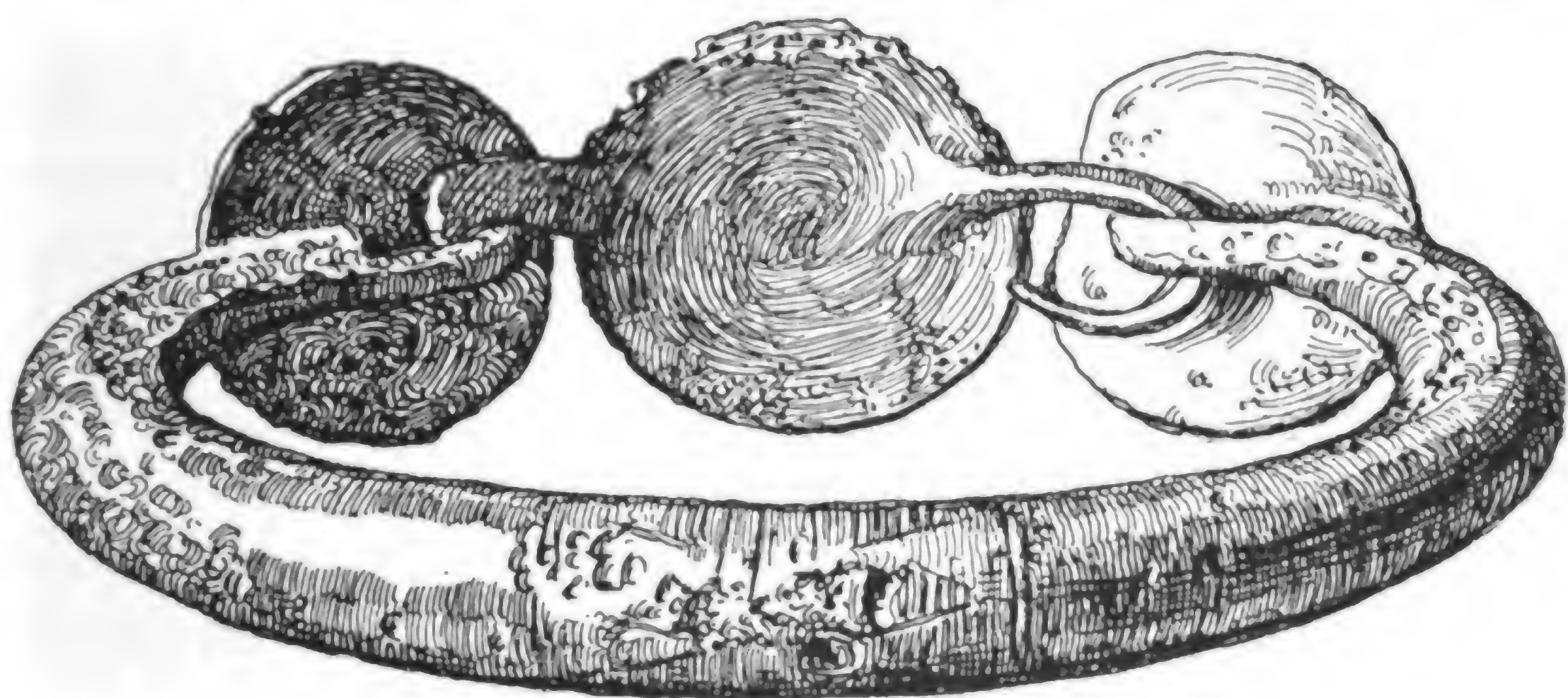


Fig. 7. $1\frac{1}{2}$.

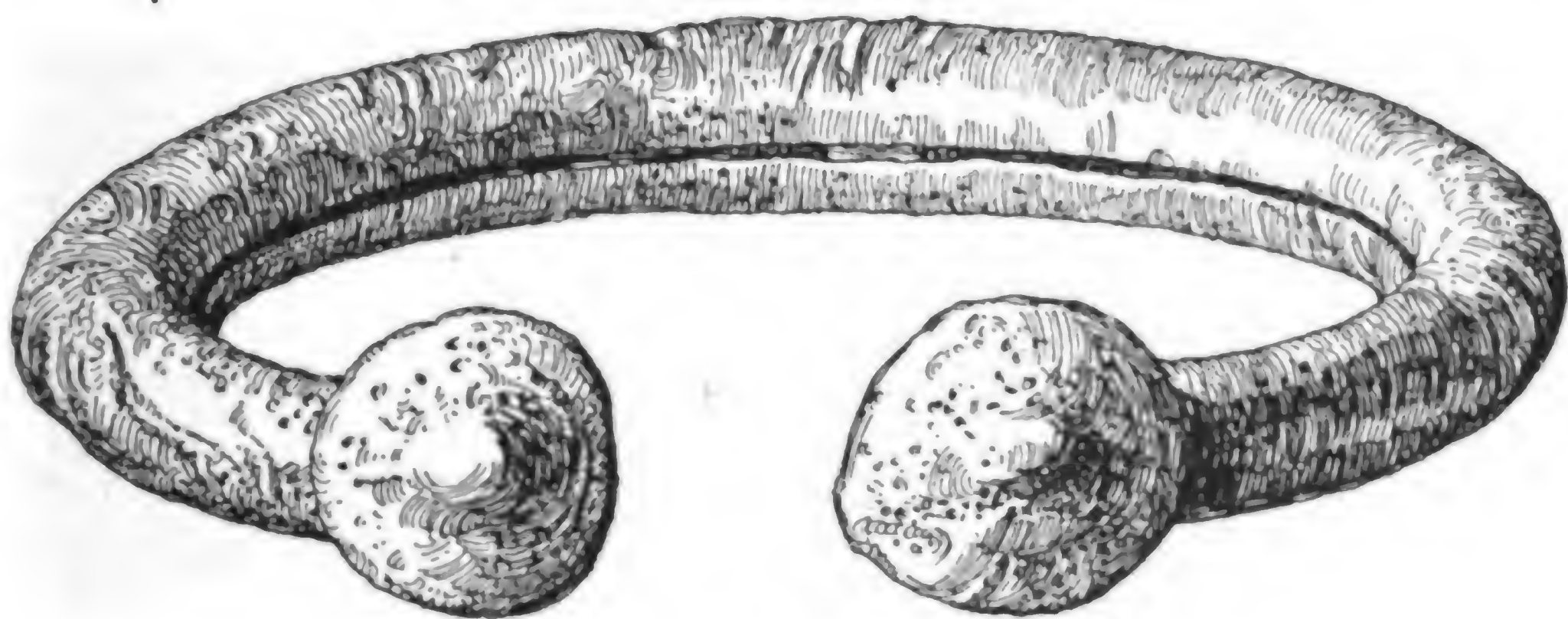
Bronzefund, fremkomne ved Tørveskjær i Svenstrup Kjær syd for Aalborg, paa samme Lod under Øster Mølle dersteds, men et længere Stykke fra hinanden; Sagerne laa dybt i Tørven, der havde en Mægtighed af $1\frac{1}{2}$ m. De indkom til Museet i Aalborg, men overgaves velvilligst til Nationalmuseet. Det er to Samlinger af Smykkesager, alle af Bronze og fra samme Tid som det sidst omtalte Fund, Bronzealderens Slutningsafsnit, den ene med en Halsring, inden i hvis Runding der laa nogle mindre Prydelser, en Stang med 4 Øskener og samme Antal Hængeplader, den anden med 2 ensdannede Halsringe og to brede, ligeledes ens Armringe. Særlig Omtale kræve de store Halsringe, skjøndt ogsaa de øvrige Stykker er af hidtil ukjendt Form. Men den ved Fig. 7 kun i halv Størrelse gjengivne Halsring er et høist mærkeligt Arbeide. Massivt støbt, som den er, veiende 1150 grm., og med sin Størrelse og Plumhed skul-

de den ikke antages at have været anvendelig som Smykke. Den har dog været noget ornamenteret, med let indpunslede Tværbælter, hvori et Trekantmønster; men Slid under langvarig Brug har gjort dette næsten ukjendeligt, og Overfladen er paa sine Steder stærkt angreben af Fugtigheden og hullet. Imidlertid give visse Slidmærker indvendig, til begge Sider af Lukket i Midten, bestemt Bevis for, at ikke blot denne Ring har været baaren som Smykke, men endnu en anden Bronzering, der har ligget løst ovenpaa den. Kun saaledes kunne de ganske tydelig afsatte Slidmærker være fremkomne, som lignende ogsaa kjendes fra mange andre Ringe. Dertil siger Lukket, at Ringen har været bestemt til at tages paa og af. Den midterste runde Plade er nemlig til den ene Side bevægelig indleddet ved en stor Øsken; til den anden Side findes en solid Hage, der ovenfra slutter nøiagtig ind i Bøilen paa den tilstødende Plade. Alligevel skulde man ikke være tilbøielig til at antage Anvendelsen som Smykke, idet Aabningen, naar Lukkepladen svinges ud, kun er $6\frac{1}{2}$ cm. bred¹, ikke $\frac{2}{3}$ af denne Tryksides Bredde; dette skulde siges at være altfor lidt for Menneskets Hals. Men Forsøget har været gjort. En middelaldrende, meget høi Kvinde med noget mager Hals har strax, uden at prøve sig frem, kunnet lægge Ringen om Halsen; saaledes ogsaa en ung, fuldvoxen Kvinde med fyldig Hals, idet Blødheden gav efter for et lille Tryk.

Medens denne Ring er afbildet forfra set, som den blev baaren med Lukket sluttende mod Nakken, er en af de to ensartede Ringe i det andet Fund under Fig. 8 gjengiven bagfra set. Disse Ringe ere hule og paa Indersiden gennemskaarne efter Længden. Ved denne Indretning kan det antages, at den vel solide, men ikke tykke Bronze har havt saamegen Fjederkraft, at Enderne kunde svinges — ikke

¹ Ved denne Angivelse er der taget Hensyn til, hvad der ses i Afbildningen, at Finderen med Tørvespaden afskar et lille Stykke af Slutpladen tilhøire i Figuren.

lige udad fra hinanden, hvorved Metallet maatte briste, men i Spiralgang bort fra hinanden saameget, at der blev tilstrækkelig Plads for Halsen. Den anden, tilsvarende Ring giver Bevis herfor, idet den er funden netop saaledes aabnet, med en Afstand mellem Slutpladerne af $4\frac{1}{2}$ cm., og Metallet er ikke revnet. Den har vel ved langvarig Brug mistet Fjederkraften og er bleven staaende i den fordreiede Form.

Fig. 8. $\frac{1}{2}$.

Men maa det efter alt dette antages, at de tre Ringe kunne have været Smykker og da sikkert ogsaa have været det, saa reiser der sig dog Vanskeligheder for denne Antagelse fra det Forhold, at der foreligger et Antal Ringe af samme Art, der paa ingen Maade kunne være baarne som Smykker. De ere af Form som Fig. 8, nogle mindre svære, men andre langt sværere, med en Tykkelse i Bøilen af indtil 3 cm., endnu plumpere i Formen og med større Endeplader¹. Afstanden mellem disse er altid ringe og for lille til Halsen, ligesom Ringens indre Vidde, 12—16 cm., ikke er stor nok til, at den kan tages ned over Hovedet. Og disse Ringe have ikke været bøielige; Enderne have ikke kunnet tvinges fra hinanden, hverken i den ene eller den anden Retning. Thi vel kan Bøilen være hul, men er ikke gjenemskaaren, og oftest er den fuldstøbt; ved at aabnes til-

¹ Se Afbildningerne: Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 412. Worsaae, Nordiske Oldsager, 263.

strækkelig for Halsen maa saadanne Ringe briste, og desuden vilde Haandkraft ikke være nok. De kunne da ikke have været til Brug som Smykker. Ingen har hidtil ytret sig om dem. Nu efterat de nyfundne, virkelige Smykker ere komne frem, maa man, sluttende fra alt det foreliggende, sige, at disse andre ere Efterligninger, alene gjorte til at ofres i Overensstemmelse med den ovenomtalte Skik. Men dette rækker videre. Der foreligger fra samme Tid, den yngre Bronzealder, og tillige fra den første Jernalder — men ikke fra andre Tider — en Del Halsringe af Bronze¹, der særdeles vanskelig lade sig opfatte som virkelige Smykker, saa overdrevne som de ere i Formen eller saa tunge, indtil en Vægt af 1880 grm. Men umuligt er det ikke at faa dem paa Halsen, hvorfor det hidtil maatte antages, at de vare til virkelig Brug, lige saa vel som de tilsvarende Ringe af rimelig Størrelse og Vægt. De nyfundne Ringe sammenholdte med de tidligere foreliggende give for første Gang, saavidt det skjønnes, bestemt Bevis for, at der forarbejdedes Sager ikke til Brug, men alene til Offer.

JERNALDEREN.

Under heldige Forhold fremgravedes en Langbue i Mosebredde ved Susaaen nær syd for Næstved, Fig. 9. Den optoges uskadt i hele sin Længde, kun med nogle Skrammer af Graveredskaberne paa den ene Side, og blev holdt vaad, indtil den i Nationalmuseet kunde undergives en ny Behandlingsmaade, der forhaabentlig vil bevare Form og Flade frisk og uforandret som i Oldtiden.

Med sin Længde af 1,85 m. er Buen som de længste i de store danske Mosefund fra Folkevandringstiden, de eneste, som hidtil havdes fra vor Oldtid². Ogsaa i det hele

¹ Nordiske Fortidsminder, 1, 19.

² En lignende Længde have Buer fra Stenalderen i Schweiz, se Keller. Pfahlbauten, 5. Bericht, Pl. 10, og fra Folkevandringstiden i Sydtydskland, se Jahreshefte d. Württembergischen Alterthums-Vereins, Stuttgart 1846,

formet som dem, noget buet efter Længden, ret fladt tilskaaen paa den ene Side, og modsat stærkthvælveth med afrundede Længdekanter. Med en Bredde ved Midten af $3\frac{1}{2}$ cm. og en Tykkelse af $2\frac{1}{2}$ cm. passer den til at omfattes fast af Haanden. Mod de jævnt afrundede Ender, hvor der i nogenlunde samme Afstand findes et skraat Indsnit, aftager Bredden indtil $1\frac{1}{2}$ cm. Alter omtrent som ved Buerne i de store Mosefund, og dermed er det givet, at den nyfremdragne Bue var til Krigsbrug og ikke et Jagtvaaben.

Det eneste særlige er den fint indskaarne Tegning paa den hvælvede Side, en smuk Baandfletning med udløbende Ender, men disse opadtil afbrudte af et lige Tværbaand. Det ligger nær at opfatte dette Baand som et Mærke

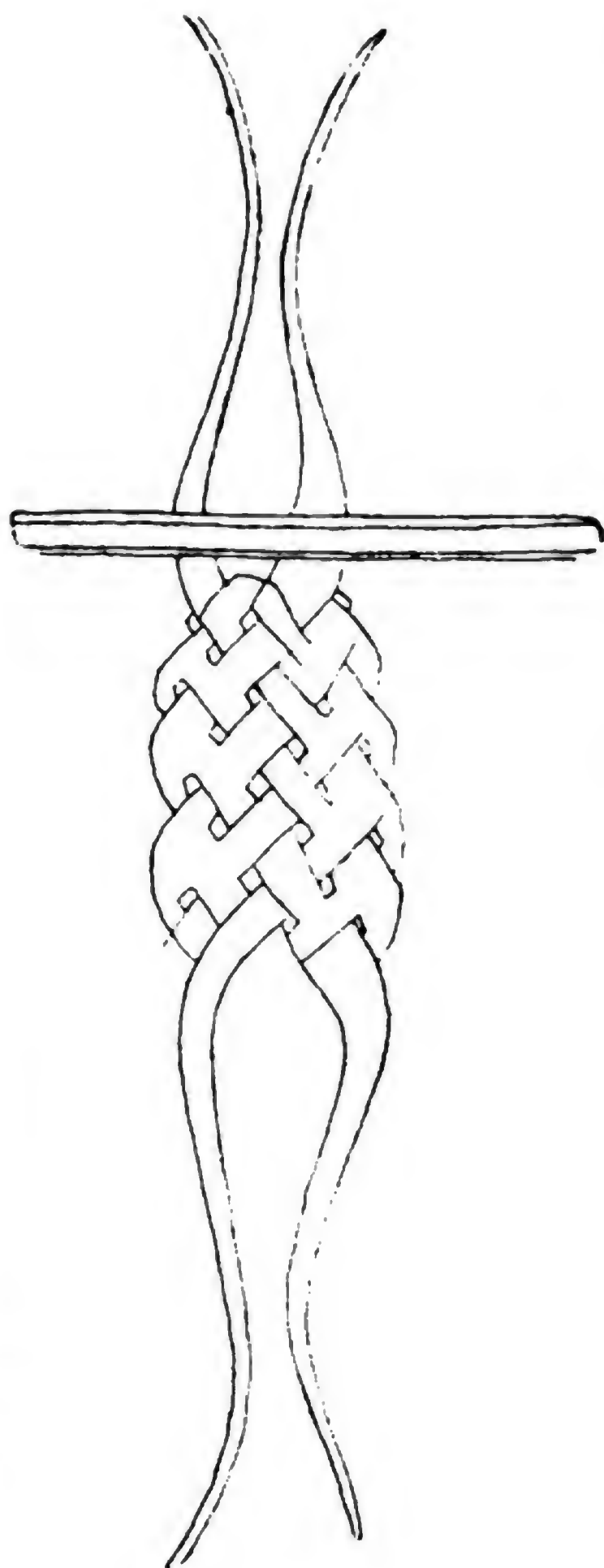


Fig. 9.

Buen fra Susaaen, set fra Siden, den hvælvede Side vendende tilhøire, $\frac{1}{10}$; Midtpartiet og begge Enderne, sete fra den hvælvede Side, $\frac{2}{3}$.

3, Pl. 10 og 11. Som disse ere af Taxtræ, antages det, at Buerne i Oldtiden almindelig vare af dette Træ, se Hjalmar Falck, *Alt-nordische Waffenkunde*, 92, i *Videnskapsselskapets Skrifter*, Kristiania, for 1914; Lindenschmit, *Handbuch d. deutschen Alterthumskunde*, 151; Schrader, *Reallexikon*, 620. Ogsaa Buen fra Susaaen synes at være af Tax; en mikroskopisk Undersøgelse er ikke foretagen.

for det Sted, hvor Haanden skulde gribe og Pilen ligge, naar der sigtedes. Først er vel Mærket blevet skaaret og derefter til en Prydelse Fletningen, hvis Ender da tænktes gaaende under Tværbaandet. Men dette ligger ikke ved Midten af Buen, hvor det ellers er Reglen, at Buen holdes, naar der sigtes, men 70 cm. fra den ene Ende og 1,15 cm. fra den anden. Imidlertid kan det vistnok forstaaes, at det her er anderledes, beroende paa Buens store Længde. Det er i hvert Fald tiltalende at antage, at den mere end mands-høie Bue under Brugen støttedes mod Jorden, hvad der gav et roligere Sigte. To Buer i Nydam Mosefund have i den ene Ende en Jern- eller Benspids, der synes at maatte have tjent til at fæste Buen i Jorden¹. Naar nu en middelhøi Mand holder Buen, hvis Ende støttes mod Jorden, i sin venstre Haand, der griber umiddelbart under Mærket, og han indtager den historisk og ethnographisk velkjendte, knæbøiede Stilling med høire Knæ hvilende paa Jorden, saa er hans Øie netop i Høide med Haanden og med Pilen, der er lagt an paa den. Alt dette passer saa godt sammen, at det vel kan antages, at Tværbaandet er et Sigtemærke, og at der blev skudt i den angivne Stilling.

Men er dette Mærkets Bestemmelse, da har den hvælvede Side af Buen vendt ind mod Skytten; thi han maatte kunne se Mærket for at lægge Haanden paa rette Sted. Tværtimod kunde man tro, at den fladere Side vendte indad, idet Buen er noget krummet i denne Retning, hvad der kunde være beregnet paa eller fremkommet ved, at Buen spændtes saaledes. Men mange Buer fra forskjellige Tider og Steder, og dette stærkest fremtrædende ved de Buer, der indtil den nyere Tid brugtes over største Delen af Forasien², ere netop, naar de ikke ere spændte, krummede fremefter, modsat af hvad de ere, naar Strengen er spændt;

¹ Conr. Engelhardt, Nydam Mosefund, 1865, 30.

² Luschan i Festschrift für Otto Benndorf, 1898, 191.

Enderne tvinges, naar Strengen strammes, fra den fremadvendte Stilling helt bagud, hvorved Spændkraften og Pilens Fart naturligvis stærkt forøges. Paa samme Maade kan vor Bue være bleven spændt, i modsat Retning af dens Krumning, overensstemmende med hvad Tværmærket angiver.

Afgjort herfor taler Stillingen af de Indsnit ved Buens Ender, der tjente til at fastholde Strengen. De vende nemlig — vel ikke meget kjendelig ved den her omhandlede Bue, men desto tydeligere ved flere i de store Mosefund, skraat indad mod Buens Midte paa dens hvælvede Side; saaledes kunne Snittene kun sidde, naar Trækket var fra denne Side; altsaa maa det hvælvede være Buens Ind- eller Bagside. Indsnittene sidde her som ved de øvrige Buer modsat, et i hver Længdekant, øiensynlig for at Buen ikke, naar den spændtes, skulde trækkes skjæv, og for at Strengen ved Midten af Buen ikke skulde komme til at ligge ved Siden af, men lige bag den. De to smaa Gjennemboringer, der ere tilføiede ved den ene Ende, vare sikkert bestemte til at fastbinde Strengen, medens den ved den anden Ende var løs og kun blev skudt paa ved en Løkke, naar Buen skulde bruges; saaledes bevarede Træet sin Spændkraft. Hvis alle disse Enkeltheder ere rigtig tydede, give de altsaa gode Oplysninger om, hvorledes Buen blev ført og brugt.

Af de mange Overensstemmelser i Form og Indretning med Buerne i de store Mosefund fra Folkevandringstiden kan det slutes, at den nyfundne Bue maa være nogenlunde fra samme Tid, og da, som Ornamentet viser det, omtrent samtidig med det yngste af Fundene, fra Kragehul Mose paa Fyen¹; baade selve Tegningen og den fine, skarpe Streg ligner særdeles meget, hvad der ses paa de mange Spydstager i dette Fund.

Sammedets ved Susaaen opgravedes 7 Brudstykker af

¹ Conr. Engelhardt, Kragehul Mosefund, 1867.

en rund, ornamenteret Træstage, sikkert Skaftet til en Øxe. Stykkerne slutte vel ikke alle ganske nøiagtig sammen; men det skjønnes, at kun lidt kan mangle. Den hele Længde er 76 cm. Ved begge Ender — nederst tilvenstre og øverst tilhøire i Fig. 10 — ses et glat, uornamenteret Stykke, og ved den ene, der er lige afsluttet, mangler intet; Tykkelsen er her 3 Cm. Ved den anden Ende er noget afbrudt, og her er Tykkelsen lidt mindre. Alt synes at sige, at det er et Øxeskaft. Mellem de glatte Ender er Stagen i en Længde af 55 Cm. dækket af grovt indskaarne Mønstre, som ikke kjendes fra andre Sager. De mange ornamenterede Spydstager i Kragehul-Fundet ere langt bedre skaarne, ligesom Tegningen er renere og tydeligere. Stoffet, hvormed der arbeidedes, er dog det samme, nemlig Baand, der ere flettede og slyngede i hverandre. De vexlende Mønstre skilles ved smalle, glatte Tværstriber; nederst brede, flettede Baand, der fuldstændig dække Fladen, og lignende, der danne et Rudemønster; derefter smallere Krydsbaand i et aabent Vinkelmønster og tilsvarende i buet Fletning; endelig et rundtløbende Vinkelbaand. Sikkert nok staaer dette ikke meget fjærnt fra, hvad der ses i Kragehul-Fundet, og kunde maaske ogsaa være samtidigt dermed; snarere maa det dog, alle Enkelthederne prøvede, antages at være yngre.

Allerede dette Forhold gjør, at Fundet fra Susaaen ikke kan faa Betydning for de bestandig fortsatte Forsøg paa en fælles, historisk Tolkning af alle Mosefundene fra Folkevandringstiden; men det kan ikke engang af de to fremdragne Vaabenstykker sluttes, at der har staaet Kampe paa dette Sted. Fundforholdene vise dette.

Buen fandtes sidst i April Maaned o. 45 m. øst for Susaaens Bred ved Aaderup, Næstved Sct. Mortens Sogn, hvor der udgravedes til Bedding for det nye Værft. Den laa 1,50 m. under Overfladen og o. 1,30 m. under dagligt Vande i Aaen, ved Bunden under et Moselag. Om Undersøgelsen af Prøver, tagne af Underlaget og højere oppe, har Dan-



Fig. 10. ³/₄.

marks geologiske Undersøgelse ved Cand. mag. Knud Jensen godhedsfuldt givet en udførlig Meddelelse. Det godtgøres, at Buen er sunken i aabent Vand, medens Aaen endnu var bredere og Fjordvandet til Tider kunde naa op. Den kan altsaa være kommen drivende ned ad Aaen og kan tilfældig være sunken til Bunds paa dette Sted. Det samme gjælder om Øxeskaftet, der fremkom ved det fortsatte Gravearbeide i Midten af Mai Maaned; den laa kun 10 m. fra Aabredden og $\frac{3}{4}$ m. dybt. At de to Vaabenstykker høre sammen, er saaledes ikke givet; men hvert for sig have de Betydning, nemlig ved at vise Ornamentik i Træ, hvorefter der foreligger saa lidt.

Fra Jernalderen er endvidere at nævne et Fund af 8 Bronzeringe til Hals, Arm og Bælte. Det er sjældne Sager fra den førromerske Tid¹. Forud havdes kun et tilsvarende, dog større Fund opgravet 1843 i en Mose ved Sall, Houlbjerg Herred, ved Frisenborg, og et mindre Fund, fremkommet 1896 i en Mose ved Fausing, Hjerm Herred, nær Limfjorden. Hertil slutter sig nu det nye Fund optaget ved Tørvegravning ved Sattrup, Vor Herred, ved Horsens. Der er fremdeles i et lille Mosehul ved Bramstrup nær Løgten Station, hvor der lavedes Tørv, i en Dybde af 1 m. fundet to toørede Krukker, omgivne af Hundeskeletter. Ved Sønder Andrup, Salling, er der i samme Dybde og 30 m. fra Moseranden opgravet en ganske lignende tøret Krukke og en anden siges at have staaet ved Siden af. Efter andre lignende Fund² er der Grund til at tro, at Lerkarrene have indeholdt Ofringer. Fra forskellige Moser er der indkommet en glat Halsring fra den ældste Jernalder og to Fund af Spydspidser af Jern og Knogle. Mulig hidrører ogsaa fra Oldtiden en lille træskaaren Baad, optagen ved Tørvegravning i Høigaards Mose, Bramdrup Sogn, nær Kolding. Den er formet som de Eger, der ikke sjælden fremkomme;

¹ Se Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen, 64.

² Vor Oldtid, 589.

i Aarets Løb er der indløbet Meddelelse om to saadanne Fund og dertil om 4 af de ved Egerne anvendte Dobbeltaarer. Den lille, dybt udhulede Baad er 80 cm. lang og 10 bred; raat tilskaaren og delvis med paasiddende Bark, fladbundet og med rundede Stevne er den tydelig en Efterligning af de store Eger. Den kan vel ikke være andet end et Stykke Legetøj; men at ogsaa dette er bevaret, har sin Betydning. Baaden fandtes i en Dybde af kun $\frac{1}{2}$ m. sammen med Lerkarskaar, der ikke sikkert kunne tidsættes, men mulig nok gaa tilbage til Oldtidens Slutning. Endnu mere usikkert staaer det med en Række, alle dog ubetydelige Fund, fra 17 forskellige Moser, af Trædele, Lerkar og Dyreknogler.

En Undtagelse danner kun et af de store, ret indviklet sammensatte Fangstredskaber, der almindelig betegnes som Fælder til Bævere eller Vandfugle. De ere gjorte af svært Træ, baadformede, med flad Bund og tilspidsede mod begge Ender; Længden omtrent 1 m. I Midten er der udskåret en Firkant, der lukkes af en eller to bevægelige Klapper, der sluttende nedadtil i en fremtrædende Fals dreie sig om to Tapper. Hen over Klappen laa en Stang, der virkede som Fjeder. Meget omtalte i Udlandet¹, hvor de ere fremkomne i ret stort Antal, fra England—Irland og gennem hele det nordlige Tyskland indtil Norditalien, have de endnu ikke været indførte i vor Archæologi, idet baade deres nærmere Anvendelse og Tiden endnu bestandig er usikker; i hvert Fald ere de dog af betydelig Ælde. Allerede længe have to saadanne Stykker været udstillede i Museet, det ene indkommet i 1897 fra Nisset Nørremose i Lemming Sogn, Hids Herred, det andet 1905 fra en Mose ved Hinge, Lysgaard Herred. Ogsaa fra Jylland er den nu frenkomne Dyrefælde, truffen ved Tørvegravning staaende i rette Stilling, paa sin Bund, 1 m. dybt i Pindstrup Mose, Marie Magdalene Sogn, Sønderhald Herred.

¹ Hovedstedet er: Robert Munro, Prehistoric problems 1897.

Den her meddelte Oversigt over, hvad der er tilgaaet Nationalmuseet fra Mosegravningerne i 1917, giver ikke blot et Vidnesbyrd om, hvormeget Moserne indeholde, og hvad der endnu kan ventes fra dem, men tillige om, hvilken betydelig Støtte Museet har i Befolkningen. Blandt 70 Hold Tørvegravere Landet over har der været Folk med Iagttagelsessands og med Forstaaelse af Sagens Betydning. Jævnlig indløbe Breve med oplysende Forklaringer om Oldsagernes Leie og vedrørende Forhold, der tydelig vidne baade om særlig Evne, Udvikling og Kundskab. Men i samme Omfang bistaaes Landets Hovedmuseum af Provindsmuseerne, der yde et virksomt Samarbejde og imødekommende afgive, hvad der har fremragende Betydning, navnlig i videnskabelig Henseende. Ikke mindre takskyldig staaer Nationalmuseet overfor de stedlige Myndigheder og Mænd i forskjellig Stilling; om Fundet af den ovenomtalte Langbue fra Susaaen modtoges strax Dagen efter Meddelelse fra den ledende Arbeidsingeniør, fra Amtsveiinspektøren og fra Amtmanden. — Den Tillid og Hengivenhed gjennem alle Lag af Befolkningen, som skabte og bestandig bar Nationalmuseet, har faaet et smukt, samlet Udtryk under de usædvanlige Forhold i Aaret 1917.

DANSKE RUNEINDSKRIFTER.

AF

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN.

De følgende runeundersøgelser behandler en række indskrifter, der enten ikke er læst för eller er at betragte som utolkede; nemlig Øster Vælling-stenen (fremdraget 1917), runekniven fra Svendborg (1915), bronce-sværdknappen fra Ikast (indsendt 1903) samt den velkendte runesten fra Hagenskov; de tidligere forsøg på tydning af denne finder professor Wimmer det i sit store runeværk ikke en gang umagen værd at anføre — undtagen ét, som han kun refererer for at erklære det for umuligt.

Foruden disse findes enkelte andre utolkede runeindskrifter, dog öjensynlig af mindre interesse. Ifølge Trap's Danmark³ V: 794 bærer en sten i muren i Holsted kirke (Malt hd., Ribe a.) en runeindskrift, og i Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv findes også et par meddelelser om den fra 1885 (der læses 1071 tuki). På lignende måde indeholder en sten i kirkemuren i Holtug (Stevns hd.) enkelte runer (meddelelser i Nationalmuseet ved J. B. Løffler 1892 og Chr. Axel Jensen 1915). Søjlefoden i Lunds domkirke, som Worm gengiver Mon. Dan. 143 f., er mærkelig nok ladet uændet siden, skönt den står på så iøjnefaldende en plads. Et par nyfundne skånske stene, Tunneberga-stenene fra Luggude hd., omtales kort af E. Brate Arkiv f. nord. fil. 29: 183 (og 34: 104). Om Randbøl-stenen overhovedet indeholder

runer, er vel tvivlsomt¹. Men disse forskellige, vidt spredte småting fortjænte dog ved lejlighed at undersøges nærmere.

Af de tabte runeindskrifter har professor Wimmer i universitetsfestskriftet 1895 behandlet et par; de må siges at være bragt på så godt som sikker grund. Andre kunde nok friste til tolkningsforsøg; men hjælpemidlerne er gennemgående meget upålidelige. Som et eksempel på, at også Sören Abildgaards tegninger skal behandles med stor forsigtighed, kan nævnes, at hans gengivelse af 87 Skovlænge-stenen viser en runesten med 5 runeband, skönt selve stenen kun har 4².

Reproduktionerne i nærvær. afhandling er udført af Bernh. Middelboes reproduktionsanstalt, for Ø. Vælling-stenens og sværdknappens vedkommende (fig. 1, 3, 4) efter uretoucherede fotografier, for Svendborg-knivens vedkommende (fig. 2) efter en tegning, der er udført af kunstnerinden frk. Bodil Müller (efter selve kniven, med støtte af en af mig selv tegnet skitse).

For den venlige imødekommenhed, der er blevet vist mig fra Nationalmuseets side, bringer jeg her en tak navnlig til direktør dr. M. Mackeprang og museumsinspektør Jørgen Olrik.

1. ØSTER VÆLLING-STENEN.

BRUDSTYKKE.

(ØSTER VÆLLING SOGN, MIDDELSOM HD.).

Fremdraget på ny 22/4 1917.

I Danmarks særlige runestensegn, Randerseggen — Danmarks Uppland — er der den 22. april 1917 fremdraget et

¹ Fr. Orlufs undersøgelser heraf i Vejle Amts Avis 5/9 1917 er værdiløse. Og om broncepladen fra Kragelund (se sst. 7/12 1917, »En Rune-Amulet fra Kong Hugleiks Tid«) tør det med sikkerhed siges, at den ikke bærer runer; den hører sikkert til de såkaldte »armorial pendants« (»enseignes civiles«), og Nationalmuseet har flere lignende småskjolde (der antagelig har været brugt til pynt på dragter, seletøj, hundehalsbånd o. l.). Bronzepladen fra Kragelund må, når den sammenlignes med Henry Petersens sigiller, snarest henføres til det 14. årh., og hvad der er blevet antaget for runer, er utvivlsomt ikke andet end heraldisk skravering (i tre adskilte »bjælker«). ² Det er 4. runebands to ord ku þan: þi a k n, han har fordelt på to linjer.

fragment af en runesten, nemlig i Øster Vælling. Stedet er — eller har været — omgivet af runestene, så at der omkring den nyfundne dannes en aflang kreds af Ålum-stenene, de to Skærn-stene, den tabte Le-sten (Worms »Lenense«), de to Hjærmind-stene (den bevarede og den forsvundne), Ulstrup-, Sønder Vinge-, Langå-stenene (hvortil Worms »Longense« I & II), den i d. 19. årh. opdukkede, men atter forsvundne Ørum-sten og Grensten-stenen. I videre afstand ligger Bjerregrav-, Spentrup-, Asfærg-stenene osv. Og i nabosognet Vester Vælling findes endelig den unge ligsten fra »Loðæns graf« (nr. 184). Flere af disse vil det være nødvendigt at sammenholde med det nyfundne brudstykke.

Man har for øvrigt dær på stedet i en længere årrække vidst, »at der i sin Tid skulde have været noget, der hed Ø. Vælling Runestenen«, hedder det i pastor J. Ammitzbølls indberetning til Nationalmuseet (²⁷/₄ 1917). Det siges også, at den var kommet frem ved kirkens restauration 1875. Men der har ikke foreligget nogen skriftlig meddelelse om fundet, og der er heller ikke sket nogen indberetning om det til Nationalmuseet. Stenen er dærför lige så lidt omtalt af Wimmer og P. G. Thorsen som af Worm eller andre ældre runologer; og den nævnes ikke i det 17. årh.s præsteindberetninger (nu i Rigsarkivet)¹.

Fremdragelsen af stenen nu i foråret blev fremkaldt ved et privatbrev, hvori brevskriveren omtalte, at han for en menneskealder siden havde set stenen på våbenhusets loft; dette brev blev oplæst i nærværelse af lærer Skovs søn i Ø. Vælling, hvorefter denne gik op på kirkens loft og fandt stenen.²

¹ I R. H. Kruse's Nørre Jyllands Mærkværdigheder (1843 ff.; i Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv) omtales dærimod en sten fra Ø. Vælling, som Kruse 1856 søger at få gravet helt frem (1. Tillæg s. 13); først 1857 får han imidlertid stenen frem; det viser sig, at den slet ikke bærer runer, men kun en række små, ringformede figurer. Han aftegner den med vanlig omhu (2. Tillæg s. 4). Med Ø. Vælling-runestenen har den altså ikke noget at gøre.

² Jf. også Fr. Orluf i Berl. Tid. ²⁹/₅ 1917 (Aften).

I slutningen af maj kom den til Nationalmuseet, hvis anden afdeling den nu tilhører (J. Nr. XVII: 16).

Stenen er af rødlig, groft kornet granit. Det formodes i sognepræstens indberetning, at man i sin tid har kløvet den og benyttet dele af den til kirkens restaurering, »hvortil dog intet ses«. »Stumperne kan muligvis ogsaa ligge i Stendiget«. Den bevarede del af stenen måler 67 cm. i højden, er $19\frac{1}{2}$ cm. bred og $22\frac{1}{2}$ cm. tyk. Trods de ringe dimensioner er der dog bevaret så meget, at man temmelig sikkert kan bestemme indskriftens karakter og tid.

Indskriften på fragmentet består af to runebånd med samme skriftretning, adskilte ved en rammestreg, der går i en svag men dog tydelig buë. Også øverste runebånds yderste rammestreg er bevaret på et lille stykke (hen over runerne 9 og 10); den er adskilligt stærkere buet, altså vidnesbyrd om en indskrift af lignende art som de stedligt nærliggende Ålum-stene III og IV (nr. 59 og 60) eller Skærn-stenen I (36). Ingen af runerne er helt uskadet, ingen hovedstav bevaret i sin fulde længde. Bedst bevaret er 9 (ʀ), der viser en længde af c. 14 cm. Runestavenes hulingsbredde er 8-10 mm.; runernes karakter er ret fast og regelmæssig.

Jeg gennemgår nu de enkelte runetegn i de to bånd og betegner dem med tallene 1-10 i første, 11-14 i andet bånd.

1. Bruddet er vistnok sket lige i en runestav, så at man sandsynligvis kan følge runehulingens ene overkant ud til fragmentets yderside. Stavens nederste del kan nogenlunde sikkert ses lige over rammestregen.

2. Også her ses kun nederste del af en stav, dog noget længere end foregående. Den har måske en svag hældning til venstre (over mod 1), hvad der gør det sandsynligt, at den hører sammen med den foregående stav; efter afstanden fra 1 og 3 og hældningsgraden er det rimeligst at antage, at 1—2 danner et ʀ (jf. 7 og 10).

3. Man ser en hovedstav (igen lidt længere end 2) med en temmelig svag, men dog sikkert påviselig bistav til højre;

bistaven begynder $2\frac{1}{2}$ cm. fra hovedstavens fod og går skråt og svagt buet opad. Runen har været þ.

4. Runen har fra først af været lidt svagere hugget; man kan dog tydeligt følge en hovedstav (6 cm.); der ses ingen bistave, og forbindelsen forudsætter sikkert også et l.

5. ʟ: den bevarede del af hovedstaven runder sig tilbage mod første bistav, der er mindre rundet end anden bistav.

Dærefter findes et meget tydeligt og regelmæssigt skillepunkt, så lavt (5 cm. fra rammestregen), at man må antage,



Fig. 1. Øster Vælling-stenen. c. $\frac{1}{7}$.

at et andet, svarende hertil, må være bortslået. Også skilletegnene i det følgende giver sikkerhed for, at runeristeren har brugt to samhørende punkter som skilletegn; men det yderste af dem er alle steder bortslået.¹

6. þ: næsten hele buen er bevaret, så at ikke meget andet end hovedstavens top er slået af. »Bælgens« afstand fra rammestregen er $3\frac{1}{4}$ cm., altså lidt større end ved 3. Denne og de følgende runer i båndet er meget tydelige, men dog som sagt ikke fuldstændig bevarede, idet 6-9 mangler lidt for oven, 10 lidt for neden.

7. ʟ: runen er temmelig smal. Den kunde måske se ud til at være punkteret, hvad der dog alene på grund af runens ringe bredde er usandsynligt; stenen har da her en oprinde-

¹ Alle de i tid og sted nærstående stene har da også dobbeltpunkt — undtagen 35 Kolind, der ganske vist findes i Randers amt, men adskillige mil østligere (på Djursland), samt Spentrup-stenen II (NTfF 4 R V: 10).

lig (mindre) hulhed, hvis nederste del afgrænses af en skarp revne, der går fra rune 6 skråt ned over rammestregen til den store afflisning i yderkanten under 8-10.

8. R: bistavene har (på midten) en ret stor afstand fra hovedstaven. En afskalning for oven gör runens øverste del lidt utydelig; dog ses det, at bælgen ikke har haft en jævnt rundet bue, men blot en vistnok lidt afrundet vinkelspids.

9. ʀ: er stenens fuldstændigst bevarede rune; hovedstaven løber dog ud i en (næppe oprindelig) ujævnhed i stenen på det sted, hvor en rest af den øverste rammestreg ses.

10. ʀ: har mistet lidt af bægge stave for neden ved den store udflisning.

Dærefter følger et ret stort tomrum (bredest — dog knap 4 cm. — er det i en afstand af c. 4 cm. fra den nederste rammestreg, der imidlertid her kun med usikkerhed kan følges). Dog er der ikke noget påfaldende i, at der ikke ses spor af nogen rune på dette sted. Skriftretningen må her have böjet sig så stærkt, at en følgende rune kun med sin fod har sluttet sig nogenlunde til den foregående. Måske falder brudfladens kant på et lille stykke sammen med kanten af en bortslået stav; dette er dog højst tvivlsomt.

I andet runebånd møder vi først øverst til venstre en skråtliggende, langagtig men temmelig bred fordybning, som man måske kunde antage for en bistav til et ʀ eller ʀ (således Fr. Orluf, Berl. Tid. ²⁹/₅ 1917, der læser ʀ). Dette er imidlertid af flere grunde urigtigt. Da det er givet, at der ikke inden for brudkanten er noget spor af en hovedstav, måtte denne altså antages at være bortslået; men den formodede bistav vilde da være uden forbindelse med denne, idet hulingen ikke fortsættes ud til brudfladen — i det mindste ikke i sin fulde dybde. Som bistav vilde denne fordybning også have en ganske abnorm form, idet den runder sig så meget, at den ikke vilde pege op mod den formodede hovedstavs top. For det tredje kan der endelig ses en tydelig forskel mellem hulingens øverste (venstre) del på den ene side og

dens nederste (højre) del på den anden; kun denne sidste har jævn, hugget bund. Forholdet er da det, at der her ikke foreligger nogen bistav, men et skillepunkt, det øverste af et sædvanligt dobbeltpunkt (det tilsvarende nederste skillepunkt er da bortslået; det bevarede punkt ligger $5\frac{1}{4}$ cm. fra nedre brudkant). Når det har fået en mindre regelmæssig form, skyldes det næppe en afskalning under ristningen eller senere; grunden er sikkert den, at der her foreligger en oprindelig hulhed, som risteren har villet benytte og derved delvis fjærne; dette er da også grunden til, at punktet er kommet til at ligge lidt højere end normalt (det har en afstand fra rammestregen af c. $2\frac{5}{4}$ cm.; skilletegnet efter rune 14 dærimod lidt over 3 cm. — målt fra punkternes midte).

11. Er tydelig, men løber forneden ud i en afskalning. Runen kan dog følges med sikkerhed så langt (c. 7 cm.), at den må siges ikke at kunne have haft bistave. Det er altså et l.

12. Kan efter det bevarede kun antages at have været ß eller k. Bælgen er påfaldende skarp i vinklen, vistnok skarpere end rune 8 kan have været. Da en kantet bistav er endnu sjældnere ved ß end ved k, og da endvidere flere lignende k-former findes på sådanne stene fra Randers-egnen som 59 Ålum III, 36 Skærn I, 51 Asfærg o. fl., taler alene runeformen altså ret bestemt for antagelsen af et k.

13. Er foroven meget tydelig; dens nederste del svinder i en afskalning. Hovedstaven kan dog følges så langt, at den kan siges ikke at have haft bistave. Her foreligger da et l.

14. ʃ: også denne er øverst meget tydelig, men svinder forneden delvis i den nævnte afskalning, der her går 4 cm. ind fra brudfladen. Hovedstavens højre kant kan dog følges helt til brudfladen. Runens øverste del har meget større bredde ($6\frac{1}{2}$ cm.) end rune 9 (c. $3\frac{3}{4}$ cm.). Runeristerens hensigt hermed har været delvis at fylde det ret store rum, der følger efter denne rune.

Dærefter står et øverste punkt af et skilletegn, der dog er

mindre dybt hugget end i øverste bånd. Punktets afstand fra rammestregen er godt 3 cm., fra brudfladen c. 4¹/₂ cm.

Sidste runes form og det følgende ret store tomrum gør det næsten sikkert, at vi her har slutningen af den oprindelige indskrift.

Den bevarede del af indskriften må da læses således:

A. u þ i r [·] þ u r k u
 1-2 3 4 5 6 7 8 9 10
 B. [·] i r i k [·]
 11 12 13 14

Skönt dette sikkert kun er en ringe del af den oprindelige indskrift, kan der dog læses adskilligt ud af det.

Det første ord kunde tænkes udfyldt til [m](u)þiR eller til [br](u)þiR, og det følgende ord kan næppe være andet end et hertil hørende proprium i genitiv. Der kunde da være tale om et kvindenavn (i gen.) som *Þörgunnar* (jf. 13 St. Rygbjærg-st.) eller den dog temmelig usikre form *Þörgunnu* (jf. 159 Øster Larsker-stenen og Wimmer DRM IV.2); eller man kunde formode et mandsnavn i genitiv, i så fald snarest þurku[ts] ɔ: *Þörgōts*¹ (jf. þurgutr på 139 Valleberga-stenen og uikuts ɔ: *Wēgōts*, 60 Ålum IV; sml. også a s k a u s ɔ: *Āsgāuz*, 82 Rönninge).

For at få en besvarelse på det spørgsmål, om det første ord må antages at være *mōðir* eller *brōðir* og det andet et kvindenavn eller et mandsnavn, må vi da se på, hvordan runestenenes sprogbrug i denne henseende er. Vi finder da på 81 Tryggevælde: *Ragnhildr, systir Ulf, satti stæin*; på 10 Rimsø: *Þórir, bróðir Ēinráða, ræisþi stæin*; 41 Sjælle er rejst efter *Gyrð . . bróður Sigwalda* og 45 Bjærregrav I efter *Toma . . [bróð]ur Twægga*; ligeledes bestemmes undertiden en eller flere personer (uden anførelse af eget navn) blot som broder (resp. brødre) til den på runestenen nævnte, nemlig på de to bornholmske stene 142 Kongevejs-st. (*Brúni auk þæir bróðr*

¹ Om navnet *Torgōt* se Wimmer DRM IV. 2 (ordb.); jf. nu også Lundgren & Brate Personnamn 269 f.

létu ræisa stæin) og 173 Nyker-st. (*Glómr lét résa stén þennsa æftir Swén sun sinn . . ok hans bróður. Krist helgi hialpi siálu þera bróðra bæggja*).

Ordet *sun*(*R*) forekommer på danske runestene ret ofte foran genitiv af et mandsnavn (faderens), men kun én gang lige foran en genitiv af et kvindenavn (dvs. moderens), nemlig på 60 Ålum IV: *æftir Þórbiorn, sun Sibbu*¹; i almindelighed står *sun* nemlig efter proprium — if. Dyrlund NTfF 3 R X: 71 især på yngre stene; og efterstillet bruges også *kona* (15 Sdr. Vissing I, 60 Ålum IV) og *dóttir* (overalt undtagen på 71 Vedelspang II og den Man'ske Kirk Michael 22, som Mar. Kristensen NTfF 4 R I: 16 ff. vil henhøre til en dansk runerister).

Slægtsbestemmelse ved et følgende kvindenavn i genitiv er altså — som rimeligt er — overmåde sjældent (kun ved *sun* og kun ét eksempel, 60 Ålum: *sun Sibbu*). Vi tør da fastslå mandsnavnet *Þörgöts* som den eneste sandsynlige læsning af første linjes sidste ord her på Øster Vælling-fragmentet. Og vi vender os nu til det andet spørgsmål, om det første ord er *mōðir* eller *brōðir*.

De foran anførte runeindskrifter gav flere eksempler på ordet *brōðir* umiddelbart foran et proprium i genitiv (10 Rimsø, 41 Sjælle, 45 Bjærregrav I). Undersøger vi dærimod runestenenes brug af *mōðir* i tilsvarende stilling, finder vi ikke et eneste eksempel. Ja dette ord forekommer overhovedet som nom. kun i forbindelsen *guz mōðir* (på 3 bornholmske stene: 147, 152, 154) og for øvrigt kun (som acc.) i forbindelsen *mōður sina* (2 Gunderup I, 5 St. Jællinge-st. osv.).²

¹ På anden måde på 86 Bregninge og 71 Vedelspang II (*Tóka, sun sinn áuk Tóka &c*).

² Det kan også mærkes, at et proprium *Mōðir* slet ikke forekommer paa danske runestene, og vel overhovedet ikke som egentligt proprium (om en særlig brug se Lind Dopnamn), hvorimod *Brōðir* er almindeligt. Det er sikkert dette proprium, der skal læses ud af Worm's *bruur* på den delvis genfundne Stenalt-sten. Mar. Kristensen opgiver mærkeligt nok at forklare dette navn og siger NTfF 4 R V: 13, at det »kan næppe med sikkerhed bestemmes«. Hele Stenalt-indskriften må siges med stor

Det må da siges at være temmelig givet, at det første ord på Øster Vælling-stenen skal læses [br](u)þiR og ikke [m](u)þiR¹. Og første runeband indeholder altså ordene [br]ōðir Þörgō[ts], det nominativ-led², der forudsætter et foregående mandsnavn, hvortil leddet har sluttet sig som apposition.

I andet runeband kan man if. den foregående redegørelse ikke med Fr. Orluf læse tirik ǝ: *dræng*, men der må som nævnt læses (skilletegn og) irik, hvad der kun kan være mandsnavnet *Erīk* (i acc.), jf. 72 Hedeby-stenens tRlʝ (med stungen *i*-rune).

Fragmentet giver os da de to i en runeindskrift fundamentale led: nom.-leddet ([N. N.] *brōðir Þörgōts*) og acc.-leddet (navnet *Erīk*), den der rejser mindesmærket, og den det rejses for. Tillige så vi, at medens begyndelsen og mellemleddene manglede, dannede navnet *Erīk* slutningen på hele indskriften.

På grund af runeindskrifternes formelagtige karakter er det da igen muligt at belyse og supplere disse led ved hjælp af andre runestene. Vi må altså undersøge de runeindskrifter, der ender med (eller hvor et afsnit ender med) et personnavn (mandsnavn) i acc. Af denne beskaffenhed er et ikke ringe antal runestene. De vigtigste skal anføres.

Nærmest (i stedlig henseende) står følgende tre:

11 Ulstrup-stenen:

Þórðr ræisþi stæin þannsi æft skipara sína Þóri auk Tófa.

27 Virring-stenen (indtil det strofiske afsnit):

Gudmundr . . gærði hóg þannsi æftir Sazur.

sandsynlighed at kunne læses som: ʞsur : stufs : sun : raisþi : stin : þansi : auft : bru[þ]ur : sun : sin ǝ: *Brōður, sun sinn* (næppe: *brōðursun sinn*).

¹ I sin tolkning af Ø. Vælling-fragmentet læser Fr. Orluf dærimod mupir (og bygger vidtgående slutninger derpå), men hans motivering er ganske utilstrækkelig.

² Med analogisk overført -R som stadig (i nom.) på danske runestene, jf. fx Wimmer DRM I. 1 : LX f.

33 Øster Alling-stenen (dog lidt afvigende):

ÞóriR rēspi stēn þanni æftiR Fastulf miūka.

Desuden 18 Jætsmark:

Hófi satti stēn æft bróðr sina Þórlák auk Hriði.

Uden for Jylland er dels at nævne en bornholmsk sten (157 Brohuse-stenen: *Bófi hágga lét stēin at Þiúðkel*), dels en række stilistisk og historisk samhørende skånske stene med formlen »N. N. satte (el. rejste) denne sten (kuml o. l.) efter N. N.« (som 107, 132, 256, 116, 122 osv.; lidt anderledes 106, 108 osv.); det er med andre ord en del af den gruppe, som Magnus Olsen DSt. 1906: 20 ff. har karakteriseret som »vikingestene« (ofte »fælle-stene«).

Vi tør da antage, at Øster Vælling-stenens indskrift har været af lignende karakter som disse. Den kan muligvis have lydt: *Tōfi* (el. l.) *brōðir Þōrgōts rēspi stēn þannsi æft Eri̋k* eller måske (med nærmere tilslutning til Ulstrup-stenen) *æft fēlaga sina Þōri* (el. l.) *ok Eri̋k*¹, idet man kan lægge mærke til, at af de nævnte stene ikke blot 11 Ulstrup, men også 18 Jætsmark og 139 Valleberga er rejst til minde om to.

Øster Vælling-stenen har da sikkert ikke været noget slægtsminde, men som nævnt muligvis en »fælle-sten«; egentligt kampminde har den imidlertid næppe været, og bestemmelsen *brōðir Þōrgōts* knytter den også nærmere til de nævnte jyske stene end til de skånske.

En omtrentlig tidsbestemmelse af runestenen er næsten givet hermed. Den må henføres til c. 1000 eller vel hellere til tiden efter år 1000. Hermed stemmer sprogformer som þurku[ts] og irik med u ɔ: *ō* og i ɔ: *ē* af ældre *āu*, *æi*. Og hermed stemmer også den runografiske og kunstneriske lighed med de to Ålumstene (III og IV, især den første), som Wimmer sikkert med rette henfører til 11. årh.s første del. Som foran nævnt må Øster Vælling-indskriften nemlig have

¹ Dog forekommer ordet »fælle« som af Magnus Olsen fremhævet forholdsvis sjældent på jyske runestene (nr. 23, 34, 42: 14?) — som i det hele udenfor Skåne.

løbet i ormeslyngning, snarest omtrent som på Ålum III. Sandsynligvis er fragmentet en del af den oprindelige stens øverste (og venstre) del — man kan tænke sig et tilsvarende stykke udskåret af Ålum-stenen III.¹ Dog kan brudstykket også have hørt hjemme i nederste, højre hjørne af stenen, nemlig hvis denne har haft en båndsl yngning omtrent som Ålum IV.² Om det ene eller det andet har været tilfældet, afhænger navnlig af indskriftens længde (hvad der igen snarest vil sige: hvor mange mellemlid der er gået tabt), idet det første forudsætter en kortere indskrift end det andet.

Hvorvidt slægtskabet med Ålum-stenene er endnu nærmere, dvs. om runeristeren var én og samme mand, hvad Fr. Orluf antager bl. a. på grund af ligheder mellem visse navnelede (*Þorgotr* — *Wēgotr* — *Þorbiorn*), er naturligvis mere end tvivlsomt. Ligeledes er det meget vanskeligt at afgøre, om virkelig de to nævnte Ålum-stene skyldes én og samme runerister (hvad Wimmer er tilbøjelig til at mene), eller om ikke blot den ene har haft den anden til forbillede. Brugen af stungne runer i *eftir* og *betr* på Ålum IV imod *iftir* (og *uil* »vel«) på Ålum III opfordrer i det mindste til forsigtighed m. h. t. slutninger i så henseende. Her slutter Øster Vælling-stenen sig også nærmest til Ålum III, idet den bruger *l* (og ikke som Hedeby-stenen *l̥*) i *Erik*.

2. SVENDBORG-KNIVEN.

NATIONALMUSEET. D 8728.

Fundet 25/7 1915.

Ved gravning i grunden til ejendommen nr. 27 i Brogade i Svendborg stødte arbejdsmand Hans Peter Andersen (af Svendborg) den 25. juli 1915 på en velbevaret jærkniv med hornskaf; spaden ramte knivryggen og tog en lille flis af denne. Kniven lå 3 alen under overfladen på en flad sten i

¹ I så fald må man altså tænke sig brudstykket fig. 1 rejst op med højre ende opad.

² I dette tilfælde må fig. 1 altså tænkes vendt med højre ende nedad.

opfyldt moseterrain, der går ned i en dybde af c. 5 alen. Murmester J. Larsen (af Svendborg) bragte strax kniven til Svendborg Amts Museum, hvis inspektør, Johannes Olsen, endnu samme dag sendte den til Nationalmuseets anden afdeling med en kort redegørelse for fundet.

Tydningen af runerne voldte imidlertid vanskelighed, og ved Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Nyborg ^{16/6} 1916 omtalte Dr. Marius Kristensen kniven som sikkert middelalderlig, men med tilføjelsen, at indskriften »er saa ud-slettet, at den vil blive vanskelig at tolke« (se Fortid og Nutid. I: 261).

Efter gentagne undersøgelser af runekniven tror jeg mig dog i stand til at give en ret sikker læsning af indskriften, selv om denne, som det nedenfor nærmere skal vises, af forskellige grunde indeholder et par tvivlsomme steder.

Kniven består af et let krummet jærnblad (295 mm. langt, 24 mm. bredt på det bredeste og med en rygflade på 8 mm.); det er fæstet i et rundt, glatpoleret eller blankslidt horn-skaft, hvis længde er 113 mm.; skaftet måler i diameter 29 mm. parallelt med knivbladet, hvorimod tværsnittet (den vandrette diameter) kun er 27 mm. På skaftets rygside er skåret en smal flade, som en lidt bredere fortsættelse af selve knivbladets rygflade (dvs. c. $8\frac{1}{4}$ mm.), og på dette smalle bånd står runerne, løbende mod knivbladet. Første synlige runespor ses $14\frac{1}{2}$ mm. fra skaftets yderste ende, det sidste (efter skriftretningen) c. 5 mm. fra den anden ende af skaftet. Skaftets endeflader er dog mindre regelmæssige. Medens knivbladet er en del medtaget af at have ligget i jorden, er dærimod skaftet særdeles velbevaret; enkelte ridser og mærker har det nok fået, men ingen af alvorlig art.

Dærimod har skaftet tydelig været genstand for slid ved brugen. Navnlig er det gået ud over de første og sidste runer i indskriften samt — hvad der er nok så skæbne-svangert — over runestavenes yderste dele, altså bl. a. de bistave, der udgår fra hovedstavenes øverste del. Det er

naturligt, at hvad der var ridset på den smalle rygflades kanter var særlig udsat for slid.

Endnu en omstændighed vanskeliggør tydningen, nemlig at risteren synes at have haft uheld med sig ved ridsningen af et par runer (nr. 11 ff.; se nedenfor). En oftere forekommende fejl består i, at bistavene løber for langt (krydser hovedstaven olgn.), hvad der efter materialets art vel må siges at være meget forståeligt. Ellers fremtræder runerne, navnlig for hovedstavenes vedkommende, med en regelmæssighed, der tyder på en øvet runerister. Og det første indtryk, man får af indskriften, er ikke blot det, at det er utvivlsomme runetegn, men at runerne, der træder særdeles smukt frem på den blanke, gråbrune hornflade, i det mindste i god belysning (i en bestemt stilling) kan følges med sikkerhed i en sådan udstrækning, at indskriften også må kunne tydes.

Jeg skal nu gå over til en omtale af de enkelte runetegn. Omstående tegning gengiver skaftet set ovenfra.

1. Kun nederste del af en hovedstav skelnes med sikkerhed. Undertiden har jeg troet at se en \mathfrak{N} -rune, men jeg er mest tilbøjelig til at antage den øverste del af denne tilsyneladende brudte hovedstav for en særlig ujævnhed i hornet. Runen kan da ikke nærmere bestemmes.

2. En hovedstav med to bistave, én til hver side. Venstre bistav (fra midten skråt opad) går vistnok lidt over hovedstaven. Den nedadgående bistav til højre når ikke helt ind til hovedstaven, men begynder ud for dennes midtpunkt og løber skråt ned til grunden; den kan næppe være andet end nederste bistav i en \mathfrak{R} -rune (den svarer ganske til bistaven i 6 og 19). Det må da antages, at \mathfrak{R} -runens bælg er slidt bort, hvad da netop også efter det foran nævnte er meget rimeligt. — Bistaven til venstre kunde da tyde på, at 2 har været en binderune (i lighed med 19 \mathfrak{R})¹;

¹ Måske $\mathfrak{R} = \widehat{\text{ar}}$; en sådan form har α -runen på 237 Mønsted I (238 Mønsted II dærimod \mathfrak{r}); men da α ellers skrives rigtigt (\mathfrak{A}) her på kniven, er denne læsning mindre sandsynlig.

muligt er det dog, at det er en (lidt for lang) bistav fra en anden rune, hvis hovedstav er bortslidt, fx * eller ʁ — eller måske en del af en med 2 halvt sammenskreven ʁ-rune, så at der oprindelig har stået ʁ.¹

3. Kun hovedstaven er tydelig, og runen kan være l. Der kan dog have været bistave for oven (dærimod ikke på midten); i en vis belysning ses ligesom et ʁ (med bistave, der spreder lidt mere end i 4), men også her skyldes de øverste linjer vistnok en ujævnhed i hornets flade. Snarere kunde her læses ʁ (eller ʁ), idet der i kanten til højre for hovedstaven er et tydeligt snit, der dog kan være en mislykket bistav til den følgende rune (den er ikke så skarpt ristet som de utvivlsomme runestave).

Herefter begynder den tydeligere del af indskriften.

4. Et temmelig sikkert ʁ: venstre bistav går lidt længere ned end den højre. I vinklen mellem hovedstaven og højre bistav er ligesom en lille splint af hornet sprunget af, så at linjerne støder sammen i et lille punkt.²

¹ Spor af ʁ-runens hovedstav kunde da muligt foreligge i den øverste del af det foran nævnte, dog meget tvivlsomme ʁ (se u. 1).

² Hvis det under 3 omtalte snit hører med til 4, står der altså her et delvis tregrenet m ligesom på 208 Lilla Harriefonten (med en fejlristet bistav til venstre), se Wimmer DRM IV. 2: 232. Muligt er det, at risteren har kasseret den første bistav, fordi han ønskede større mellemrum ml. 3 og 4 (for at betegne ordadskillelse; jf. i det flg.).

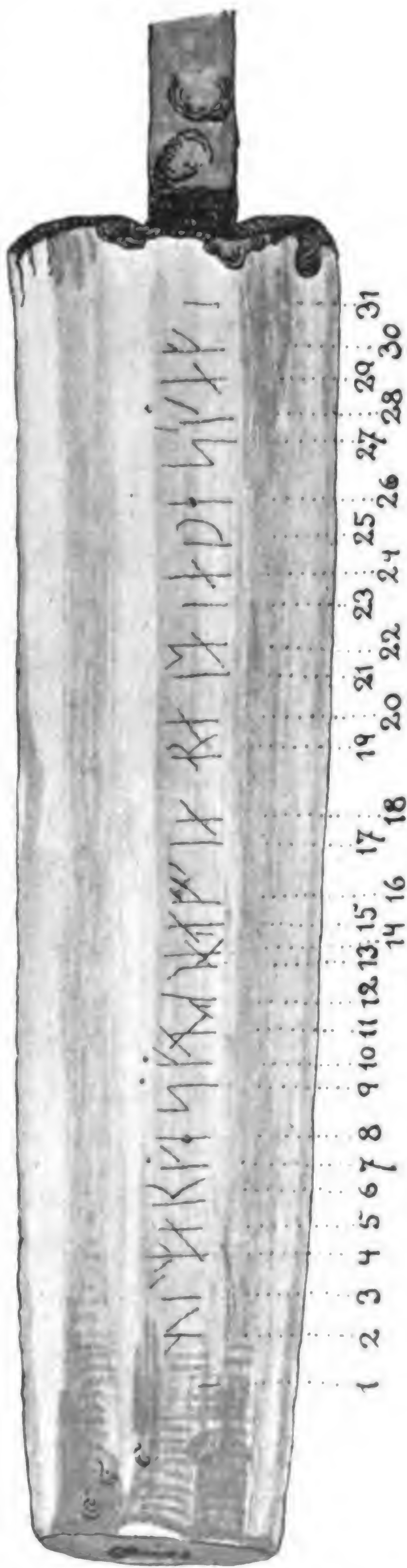


Fig. 2. Svendborg-kniven.
1/1.

5. †, ret tydelig; bistaven er meget lang, er ført fra højre skråt nedad mod venstre side og derved løbet for langt, så at den endogså krydser hovedstaven i 4.

6. R: den øverste del kan som sædvanlig ikke ses; midt på går bistaven ikke ind til hovedstaven; skönt øverste del er ufuldstændig, ses bælgen dog tydelig at have dannet en runding (ikke en vinkelspids som 19).

7. ʀ, ret tydelig; dog kan bistaven ikke følges helt ind til hovedstaven, så at den muligvis kunde antages at høre til 8. Imidlertid er punktet i 7 vistnok oprindeligt; i så fald må 7 nødvendigvis have haft en bistav til højre.

8. †, ret tydelig; punktet træder skarpt frem og har en meget regelmæssig plads.

9. ʏ, tydelig. I øverste kant af indskriftbåndet, omtrent i forlængelse af runens nederste stav, ses et punkt, der synes at stamme fra ristningen, men næppe kan have nogen betydning (måske kunde det være et mærke, risteren har afsat til at betegne, hvor langt skråstaven måtte løbe opad til højre).

10. ʀ, næsten som 7; dog ligger punktet i 10 noget højere.

De dærefter følgende runer volder vanskeligheder, ikke just fordi de er afslidt ved brugen, men fordi de — navnlig 11 — har en uregelmæssig form, der sandsynligvis skyldes, at runeristeren her har haft uheld med sig ved ristningen.

11. Er næppe et mislykket *; det synes snarest at være en binderune (selv om runen også har nogen lighed med *d på 190 Tisted-st.). Man kunde måske tænke sig at forklare den som en binderune af † og †, hvor bistavene med forsæt var ristet således, at de krydsede hinanden uden for (til venstre for) hovedstaven for ikke at danne et *h. Dette er dog meget lidt rimeligt og vilde være noget højst usædvanligt.¹ Følgende forklaring anser jeg for den sandsynligste:

¹ For øvrigt vilde risteren måske slet ikke bruge † som n-rune (men †).

hensigten har været at riste en binderune \mathfrak{R} (jf. 19), men bistaven i 4 er, som ofte ellers, løbet for langt (opad) og har krydset hovedstaven (den er tillige ansat lidt højere oppe end normalt). Dærefter har runeristeren vistnok først helt glemt anden del (r) af binderunen og ristet det følgende 4 (eller måske blot denne runeshovedstav). Han har så skullet knibe bistavene til r i binderunen (11) og bistaven til venstre i 12 (4) ind i det givne mellemrum og tillige tage hensyn til den foran omtalte første bistav i 11. Han har da måttet forskyde sidste del af r (i 11) opad og til venstre, bistaven i 12 dærimod nedad (så at den kom lavere end normalt). På denne måde opstod da et noget abnormt \mathfrak{R} , hvor forbindelsen foroven (øverste del af r -runens vinkelspids) er bortslidt ligesom i nr. 6 o. fl., og hvor bistavene er forskudt til venstre (og opad), så at de støder sammen uden for hovedstaven (ligesom i nr. 14 *).

12. Er da vistnok 4 (med lavtliggende bistav, jf. under nr. 11); hovedstaven er svagt krummet til højre. Desuden findes til venstre for og parallelt med hovedstavens nederste del en svag streg, der udgår fra bistaven og løber til grunden. Det er utvivlsomt et fejlsnit (jf. et lignende forhold i nr. 15 og foran under nr. 3—4).

13. Er måske slet ingen runestreg, men muligvis en fejl i hornet eller snarest en snitlinje, som risteren har kasseret, fordi den løb ud i ujævnheder i hornet. Den løber ikke i lige linje op til kanten, men fortsættes i en skråstreg op til venstre, og denne skråstreg har ikke samme karakter som de sikre snitlinjer; hvis den ikke er en gammel fejl i hornet, må dens usikre retning og udviskethed skyldes slid. Skal man da antage, at linjerne danner (en del af) et runetegn, kan der ikke være tale om andet end et \mathfrak{N} , hvis første stav udgøres af hovedstaven i nr. 12 (altså 12 + 13 en binderune: \mathfrak{N}). Men sandsynligst finder jeg det, at nr. 13 ikke skal regnes med (dvs. at den er et som følge af en fejl i hornet kasseret ristningsforsøg).

14. *: bistavene krydser hinanden lidt til venstre for (og lidt neden for midten af) hovedstaven (jf. nr. 11). Runen må regnes for sikker.

15. †: har ligesom nr. 12 en lille snitstreg parallelt med og til venstre for nederste del af hovedstaven, udgående fra bistaven. Runen er sikker.

16. ʀ: nederste bistav krydses (vinkelret) af en ridse, der ikke er skåret, men som er en (oprindelig?) fejl i hornet. Runen er sikker.

17. En hovedstav ses tydeligt; til denne hører utvivlsomt en bistav (til venstre), der ses til højre for og parallelt med bistavene i 16; denne snitstregs forbindelse med hovedstaven er da bortslidt — ligesom i nr. 2, 6 osv. Der kan altså her temmelig sikkert læses 1.

18. †, tydelig.

Dærefter en smule større mellemrum end mellem de foregående runer.

19. ʀ, en binderune. ʀ træder klart frem; øverste del af bistaven (bælgen) er spidsvinklet (ikke jævnt rundet som 6); bistaven går på midten ikke helt ind til hovedstaven (jf. 2 og 6). Også første del af binderunen — bistaven til venstre — er ret sikker; den skråt opadgående linje i ʀ ligger i forlængelse af den.

20. †, ret tydelig. Bistaven berører foregående ʀ. Også her ved 20 kan en ujævnhed i hornet give det udseende af, at der er bistave for oven (som et Ψ).

21. Kun en hovedstav er helt sikker. Der er næppe nogen bistav for oven til venstre, dærimod vistnok en til højre (ʀ), dog som ofte ellers uden synlig forbindelse med hovedstaven foroven; dærimod støder denne bistav vistnok sammen (i en spids) med en øverste, venstre bistav i 22 (om det er en bistav eller en række små årer eller porer i hornet, kan dog ikke bestemt afgøres). Rune 21 er da vistnok ʀ (eller muligvis ↑). Til venstre for runens midte findes en lille fordybning; det er ikke nogen bistav.

22. Runen er vistnok en binderune, hvoraf imidlertid kun et † er helt sikkert. Rimeligt er det dog, at den under 21 nævnte linje, der løber ned til spidsen af foregående runes bistav, virkelig er en skåret linje, altså at binderunens anden del er et 1 (der sammen med den nævnte bistav af nr. 21 danner et tilsyneladende 7, omtr. som s-runen et par gange på 182 Vejerslev-st.). Snarest må her da læses 7. Dog er toppen så udvisket, at man ikke kan afvise muligheden af, at der kan have været en nedadgående bistav til højre, og runetegnet var vel da at opfatte som 7 (el. 7) 3: † og 1 (el. 1). Dette finder jeg dog mindre sandsynligt, efter runesporene at dømme.

23. Runen er meget svag. Det kan ikke sikkert afgøres, om den måske har haft bistave for oven; dærimod kan der næppe læses *, selv om den ret rigelige afstand til bæggesider måske kunde tyde derpå. Snarest har runen slet ikke haft bistave, altså været l.

24. †, ret sikker.

25. þ: buen — navnlig dens midterste del — træder meget klart og regelmæssigt frem; de øvrige dele af runen er temmelig svage, men om dens betydning kan der ikke være tvivl.

26. †, tydelig og regelmæssig (jf. 8).

27. 4: har en fast og klar form (jf. 9); betydningen sikker.

28. ʀ: fremtræder ret svagt, og hovedstaven består af to snitlinjer, der ikke når helt sammen; runen er dog sikker nok — med undtagelse af punktet, der ligger ret højt; ligheden med 7 og 10 gør det dog meget sandsynligt, at det er en punkteret k-rune.

29. †: bistav og øverste del af hovedstaven ret tydelig; hele runen må siges at være sikker.

30. Nederste del af hovedstaven ses kun svagt; tydelige er dærimod øverste del og en bistav skråt opad til højre (som til et ʀ). Denne bistav er imidlertid anbragt temmelig lavt, og jeg mener også at kunne se et svagt spor af

endnu en bistav oven over den förstnævnte og parallelt med denne. Jeg læser da ʀ.

31. Der ses kun nederste del af en hovedstav. Men dennes ret store afstand fra foregående rune tyder stærkt på, at der har været en bistav øverst til venstre, altså 1. Dærefter kan der have stået endnu en rune, men ethvært spor af den er da forsvundet.

De tvivlsomme steder er navnlig begyndelsen (2 og 3 til dels medregnede), runerne 10—12 (13?), runerne 21—23 samt slutningen (31 (f.?). Jeg skal nu samle runerne, sådan som jeg mener de hører sammen i ord, og søge at forklare indskriften.

Runerne 1—3 er vistnok resten af det første ord i indskriften. På grund af de følgende ords betydning formoder jeg her et personnavn (mandsnavn) snarest endende på uri, muligvis da þuri ǝ: *Þōri*, der er velkendt fra andre danske runeindskrifter (se Wimmer DRM IV. 2 u. *Þórir*). Det er da ifølge sammenhængen en nom.-form med bortkastet nom.-R (jf. formerne fra 12. årh. ff. hos Oluf Nielsen Olddanske Personn. 95). — Da den sidste af de omtalte runer imidlertid muligvis kan læses som ʀ, og binderunen kan tydes som *ār* (jf. foran s. 188 n. 1), lader der sig her måske læse [k]arl, et personnavn, der som bekendt er almindeligt såvel i vestnordisk som i østnordisk.¹

Runerne 4—8 tyder jeg som mærke, subst. (acc. pl.). Men rune 7 trænger til nærmere forklaring. Som det allerede er nævnt ved gennemgangen af runerne, findes ganske samme tegn igen som rune 10 og 28. Alle disse steder må man sikkert betragte dette runetegn som svarende til et normalt k (ikke g). Den nærmere forklaring og begrundelse skal gives nedenfor.

¹ Jf. Lind Dopnamn. 676, Lundgren & Brate Personnamn. 147, Oluf Nielsen l. c. 55. Mærkeligt nok optræder begge de her nævnte navne sammen på 249 Hobro-stenen såvel som på den nærstående Ås-sten fra Västergötland, sidste sted endogså ganske i de her formodede former (med þuri uden R).

12 (+ 13?) er præp. \bar{a} , hvad enten så 13 er et runetegn eller ikke. Hvis runeristeren virkelig har villet riste et $\bar{a}u$ på dette sted, må det antages at skulle betegne den yngre rundede vokal \bar{a} (jf. nedenfor).

Næste afsnit af indskriften begynder ligesom det første med et mandsnavn i nom.: $\overline{a}ræ$ (19—20), mærkeligt nok skrevet ganske på samme måde som på korvæggen i Asminderup kirke (DRM nr. 266, jf. Aarb. 1913 s. 163 f.; sikker er læsningen her dog ikke). Navnet er som bekendt almindeligt i vestnordisk¹, men sjældent i østnordisk.²

¹ Se Lind Dopnamn sp. 31 f.; jf. også I. Aasen Norsk Navnebog (1878) s. 5.

² Se Lundgren (& Brate) Personnamn s. 14 (med henvisning bl. a. til Lilla Ramsjö-stenen, Liljegren 779), Oluf Nielsen Oldda. Personn. 5; eksemplerne på det sidstnævnte sted er dog delvis tvivlsomme eller urigtige, men i det mindste det skånske stedsnavn *Arlöf* giver sikkerhed for, at navnet i tidlig tid også fandtes inden for dansk sprogområde. Fra dansk kan frisisk vel også have fået navnet, se N. Outzen Glossarium d. fries. Spr. (1837) s. 423: *Are, Ari, Arri* (veraltet). Jf. Arkiv X: 239 f.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1917.

dele, Flise eller Spaaner give (Æmne af Træ eller Sten) den tilsigtede Form« (Fritzner). Betydningen passer særdeles vel (blot med »horn« indföjet i forklaringen v. s. a. »Træ eller Sten«), og ordet er velkendt både i ældre og nyere nordiske sprog.¹

Men dette verbum hører som bekendt til *ja*-klassen (langstavet), ikke til *ō*- (resp. *a*-) klassen, som den her anførte form kunde synes at forudsætte. En overgang fra tredje svage (Wimmers förste) til förste svage konjugation (Wimmers fjærde) er velkendt i nyere dansk, men endnu ikke almindelig i middelalderen (jf. glda. *heffnde*, *reynde* (vn. *regndi*), *segldhe*, *styrðhæ*, *ærffdhæ* osv.). Ved nærværende verbum er der imidlertid et særligt forhold at tage i betragtning, nemlig det spirantiske *g*. Ligesom den bekendte upplandske Örby-sten (Dybeck I: 257, Stephens ONR I: 88, vFriesen Upplands runstenar (1913) s. 40) har *slyiastr* svarende til oldn. *slógiast*, altså med *i* for oldn. *gi*², således kunde der i nærværende tilfælde også foreligge en palatalisering af *g* i *telgia*. Dette bliver så meget mere rimeligt, som *g* her forekommer efter en likvida, en forbindelse, der i forskellige danske dialekter fører til en ligefrem vokalisation af *g* (se Mar. Kristensen Arkiv XXV: 143 ff. og Kort o. da. folkem. s. 131 f.). Denne særlige udvikling af *g* efter likvida har da fremkaldt en tidlig overgang til 1. svage konjugation for sådanne verbers vedkommende som *telgia*, *fylgia*, *syrgia*³, og denne overgang kan da også påvises i

¹ Jf. no. *telgja* (Aasen, Ross), fsv. *tälghia* »tälja« (Söderwall), sv. dial. *tälgja* (Rietz 773), da. *tælge* (Kalkar IV: 515, Feilberg osv.).

² Jf. S. Bugge i Brate & Bugge Runverser (Ant. Ts. X) 53: »Skrivemaaden *sluiastr* viser, at *gj* i Indlyd af Runeristeren blev udtalt ligesom eller ialfald ikke meget forskjelligt fra *j*«. Se endvidere Noreen Aschw. gr. §§ 231, 270 anm. 2, samme Gesch. d. nord. Spr.³ § 176 c, Kock Arkiv XI: 328 ff. og NTfF NR IX: 140 ff., E. Olson Östgöotalagens 1300-tals fragm. (SFS 41) p. LXXI f. og XCII.

³ Verbet *bergia* foreligger ikke i dansk; *svælge* (oldn. *svelgia*) har vel i gammel tid haft stærk böjning som i oldn. og fsv. (jf. Kalkar).

middelalderlige former som *følgede*, *sørgede* (exx. hos Kalkar), der står i modsætningsforhold til de foran nævnte *segldhe* osv.; hermed kan sammenlignes æda. inf. *fyligh* i Flensb. Stadsret 123, præs. *fyllæghær* i AM 453, 12^o (jf. Lyngby Udso. böjn. s. 32 n. 4), præs. *hærbærægh* og præet. *hærbærghæth* i Flensb.-hs. af JyL. (II. 27).¹

Der kan da ikke være noget i vejen for at antage en præet.-form som den her formodede af vb. *telgia*.

Indskriftens sidste ord (27 ff.) må siges at være temmelig sikkert, skönt kun de fire første runer kan læses helt; der må stå skæf(t)[æ]. Og hele indskriften forklarer jeg da på følgende måde:

[þ]ūri (? el. [k]ār!?) märke skār a (el. āu) hæftæ
āræ *tæliæþe skæft[æ].

»Thori (? el. Karl?) skar mærker (ɔ: runerne) på hæftet; Aræ tælgede (»snittede«) skæftet«, dvs.: Are tildannede hornet til runeristning og til anbringelse på knivbladet; Thore(?) ristede runerne derpå.

Endnu må visse enkeltheder nærmere omtales.

märke (acc. pl.) i betydningen »runer« stemmer på bedste måde med þau . . mini m(ar)kt ɔ: þau minni mærkt »dette minde mærket (sc. med runer)« på Ålumenstenen I (nr. 43) og med brugen af *marka* på svenske runestene, særlig i Asmund Karesons upplandske runeristninger; således på Ångeby-stenen, hvis indskrift slutter: in āsmuntr markapi, vFriesen Uppl. runst. (1913) s. 35; også med *rūnar* som objekt, på Järsta-stenen: in āsmuntr karasun markapi runar ritar (ɔ: »rette«), vFriesen l. c. s. 36.² Endvidere kan henvises til, hvad Wimmer anfører DRM II: 197 fra Sigrdrífumál og Sólarljóð, hvor *merkja* netop bruges om at indridse runer: á horni skal þær rísta

¹ I vestn. har *herbergia* dog også -aði v. s. a. -gði i præet.

² Jf. også Fleräng-stenen (vFriesen l. c. s. 33).

ok á handar baki ok merkja (»indridse som mærke«) á nagli Nauð, og: blóðgar rúnar váru á brjósti þeim merktar meinliga.

Indskriften falder, som man har set, i to halvdele, grafisk adskilte ved en lidt større afstand her end andre steder. Disse to dele danner endvidere en mærkelig parallellisme¹: de begynder med et mandsnavn i nom. (*Þōri*(?) og *Aræ*), har dærefter verballedet, i første sætning udvidet: *mærke skar ā*, i anden blot **tæliæpe*, og endelig følger betegnelsen for den ting, der har været genstand for deres arbejde, udtrykt ved to ord, der danner rim: *hæftæ ~ skæftæ*. Disse to ord er desuden synonyme, som fremhævet af Hj. Falk Altnord. Waffenkunde s. 125² (oldn. *hepti* og *skepti*, n.). I dansk middelaltersprog forekommer *hæfte* i Ældste Bibelothers. (5 Mos. 19. 5, Molbech's udg. s. 425): yxen flyær handin j træænes wndærhwghælsæ ok jærnit vtskridær ællær vtfallær af *hæftiidh*. Og i svensk lovsprog kendes *skæfte* (som mask.) fra Christoffers Landslag (SgL. XII: 150 n. 16: med *alna longom staffue* eller *skäffte*, v. l.: *skaffte*; 16. årh.). Bæge ordene findes endnu i dansk (og norsk): jy. *hæfte* (og *hæft*) »håndtag, f. eks. på kniv« (Feilberg) og *skjæft*, jf. n. *skjefte*, n. »skaft, håndtag« (Aasen), sv. dial. *skäft*, n.³

Tilbage står endnu et spørgsmål m. h. t. til runekniven, nemlig tidsfæstelsen. Adskillige momenter, der er berørt i det foregående, må da tages frem igen for at danne grundlag for en tidsbestemmelse: dels runeformer, dels sprogformer o. lign.

¹ Hvis rune 2–3 kunde læses *ari* (rune 1 kunde da være resten af et pron. »jeg« el. l.), vilde parallellismen blive endnu større: to ligedannede sætninger med samme person som subjekt. Jeg betragter dog dette som usandsynligt.

² (Kria.) Vidsk.Selsk. Skr. II. Hist.-Filos. Kl. 1914. Nr. 6. Ligeledes hos Fritzner.

³ I dansk rigssprog er de vel nu ret sjældne (mest brugt i sammensætningerne *sværdhæfte*, *bøsseskæfte*). Molbech har kun (*et*) *Hefte* med Moth som kilde. Dærimod har Dahl & Hammer både (*et*) *Hæfte* »Haandtag, Hjalte, Fæste (Sværdets, Kaardens H.)« og (*et*) *Skæfte* »Træskaft, især Træværket paa et Gevær«.

Vi har set, at der på runekniven bruges to stungne runetegn, nemlig † e (8 og 26) og ʀ (7, 10, 28; om den særlige brug af dette sidste skal tales strax nedenfor). Disse to runer er imidlertid som bekendt de først forekommende stungne runetegn; de kan følges tilbage til för år 1000 (72—73 Hedeby og Danevirke, 34 Århus II, 109 Hällestad, 112 Sjörup, osv.; sammen med h også på 41 Sjælle; se Wimmer Die runenschr. s. 252 ff. og DRM I. 1: XXXI). Da det af mange grunde er givet, at runekniven er fra et adskilt senere tidspunkt, giver disse runetegn os i og for sig ingen væsentlig støtte for en datering.

Med større bestemthed taler runeformerne † a ¹ (11?, 12, 19) overfor † æ (5, 15, 18, 20, 22?, 24, 29 [32?]) og 1 t med enkelt bistav (17; jf. også 21—22, hvor † og 1 formentlig er ombyttede; [31]).² Ganske vist kan † a og 1 t forekomme sporadisk meget tidlig; men bortset fra de »kortstavede« (svensk-norske) runer (»Rökstensrunerne«) og påvirkning herfra (70 Vedelspang I) tilhører de dog tiden c. 1100 og følgende (94 Tårnborg og 169 Ny Larsker har † og i almindelighed † , 162 Ø. Marie I har † & † ; 65 Hanning, 94 Tårnborg, 166 Ø. Marie III har 1 ; jf. Wimmer DRM I. 1: XXVII f.). Mod en endnu lidt senere tid peger måske den særlige a -rune med sænket bistav ɹ (12; jf. dog foran) og navnlig brugen af † som æ i modsætning til † a ; denne skriftbrug tillader næppe en henførelse af indskriften til för c. 1200 (jf. fx 182 Vejerslev og 184 V. Vælling, der har både ɹ a og † æ).

Også brugen af binderuner (ur 2(?), ar 11(?), au 12-13(?), ar 19, æt (el. æl) 22) henviser indskriften til en forholdsvis sen tid, da i Danmark de egentlige runestene næsten aldrig bærer binderuner.³

¹ Også én gang med sænket bistav ɹ (12).

² Om et lidet sandsynligt † se foran (rune 3 og 21). Indskriften giver ikke noget sikkert eksempel på en n -rune; jf. dog foran s. 189 under rune 2 († ?).

³ En undtagelse danner den omtalte unge Tårnborg-st. (94), der har binderunen R (som her). Se videre Wimmer DRM I. 1: XXXVI.

Hvad lydformerne angår er allerede enkelte forhold berørt i det foregående; således den mulige form *au*, *ā* (ɔ: ɑ) »på« (12—13; se foran s. 195). En betegnelse af runingen af oprindeligt *ā* fører os ned imod de ældste lovhåndskrifers tid (jf. Kock Fsv. ljudl. II: 407 ff. og Sv. ljudh. I: 352 med litteraturhenvi-; se også min afhandling Danske lovhåndskrifter &c i Arkiv 34: 118 ff.).

Af stor betydning er naturligvis de svage vokalers beskaffenhed. De står alle i åben stavelse, og alle de udlydende vokaler svarer til oldn. *i*, men de optræder i indskriften i to eller tre forskellige former: som *-i(?)* i det første ord (måske mandsnavnet *Þuri* ɔ: *Þōri*), som *-e* i *mærke* og **tæliæpe*, og endelig som *-æ* i *hæftæ* og *aræ*.

Materialet er af ringe omfang og til dels usikkert; det giver dog måske tilstrækkeligt grundlag til at fastslå, at de svage vokaler ikke er bestemt efter vokalharmoni¹ eller vokalballance (navnlig i sidste henseende er *aræ* afgørende). Dærimod kunde der måske søges en grund til *-e* i *mærke* i den foregående palatale konsonant (jf. fx Hänninger Fornskånsk ljudutveckl. 200 ff.). Men *-e* i **tæliæpe* i modsætning til det mulige [ɸ]uri, hvor *-u-* måtte være udtryk for *o*, lader sig næppe forklare anderledes end som ortografisk vaklen. At man også i **tæliæpe* finder *(i)æ* delvis svarende til oldn. *(i)a*, stemmer godt med de øvrige svage (udlydende) vokalers forhold.

På den anden side viser indskriften ingen eksempler på jysk bortfald af ultima (som fx 221 Pjedsted: *garɸ »gjorde«*). Vi har da m. h. t. de svage vokaler en svækkelsesgrad, der står på ødanskens standpunkt.

Endnu et mulig lydligt forhold må nævnes, nemlig den særlige anvendelse af *ʀ* som *k*-tegn (ikke som *g*-tegn). Dette er antagelig noget mere end en usikkerhed på grund af den

¹ Med mindre runerne 2—3 ikke blot skal læses *ūri* men virkelig betegner et personnavn på *-ūri*; i så fald kunde *-i* tyde på vokalharmonisk bestemmelse af tryksvag vokal.

særlige runografiske udvikling, at stungne runer var kommet frem og blev anvendt mere eller mindre blandet med de tilsvarende ikke-stungne (jf. Wimmer DRM I. 1: XXXI). Dette særlige forhold, at *ʀ* kunde bruges både for *k* og *g*, i sidste tilfælde lig med *ʁ*, kunde naturligvis tænkes at medføre den omvendte brug (*ʀ* som tegn for *k*). Men den usikkerhed, der ad denne vej kan være opstået, er sikkert blevet støttet fra en anden side, nemlig den lydhistoriske. Det må mærkes, at *ʀ*-runen de to (af tre) gange forekommer i forbindelsen *sk* (10 og 28: *skar*, *skæf(t)[æ]*), og hermed kan jævnføres 226 Ø. Brønderslev-stenens *misguntar* ligeledes med *ʀ* for *k* (Wimmer IV. 1: 164), og i en norsk runeindskrift fra Aarsdal kirke i Sogn (fra 13. årh.) står på lignende måde *sdundum* (se S. Bugge i Foren. t. norske Fortidsminders Bevaring, Aarsberetn. f. 1868, s. 31; jf. Amund B. Larsen, Afhandl. viede S. Bugges minde, 46 note 2). Disse former må sikkert sættes i forbindelse med den særlige udtale af *p*, *t*, *k* efter *s* — som ustemt *b*, *d*, *g* (se O. Jespersen Fonetik § 267, Mar. Kristensen i Kort &c s. 81; jf. Storm i Norvegia I: 67 og Noreen Vårt språk I: 402 f., 421 ff.). Og det er næppe for dristigt med Wimmer (l. c.) at antage, at denne udtale har været tilstede allerede på Ø. Brønderslev-stenens tid (c. 1200); jf. også Nils Hänninger Fsk. ljudutv. s. 230 f.

Når endvidere mærke er skrevet med samme punkterede runetegn, tør man måske også heri se et udtryk for en svækkelse i artikulationen (efter *r*) på lignende måde som i nutidsdansk. Nok så rimeligt synes det dog i dette tilfælde at forklare denne skriftbrug som en grafisk sammenblanding, fremkaldt af de her omtalte lydlige og runografiske udviklinger.

Indskriftens böjningsforhold kan næppe føre til nogen endnu bestemtere datering. Hvis det første ord er *Pōri*, giver det et eksempel på bortfald af nom.-*R* (nærmest svarende til 48 Egå-stenens *lantirþi*; jf. Arkiv 34: 135 f. og

Noreen Gesch. d. nord. Spr.³ § 259. 1; se også foran s. 194 n. 1 og nedenfor s. 209 n. 2).

At endelig substantiverne optræder uden enklitisk artikel, stemmer med runesproget i det hele; det eneste eksempel på best. artikel i danske runeindskrifter er 260 Tornby-indskriftens *um mōrhenin*¹ — der endda sikkert skyldes en nordmand.

Ved en tidsbestemmelse af indskriften må endelig også tages hensyn til dens særlige stilistiske beskaffenhed: den består af to parallelle, rytmiske linjer med enderim (første linje med 8 stavelser og 4 betoninger, anden med 7 stavelser og 3 betoninger). Yngre svenske runeindskrifter indeholder ligeledes undertiden rimede verspar, som fx Vårdkumla-ligstenen fra Västergötland (Liljegren 1631, Brate & Bugge Runverser nr. 131)²:

+ hær : liggia : faphar : tuer :

hipinn : ok : enarr : hæto : þer +

Også danske verspar eller versstumper af mere eller mindre beslægtet art kendes fra omtrent samme tid (c. 1300); jf. fx Karl Mortensen Stud. over ældre dansk versbygning I. 78 ff.

Tages alle disse forhold i betragtning, kan man med ret stor sandsynlighed tidsfæste rune kniven fra Svendborg til det 13. årh. eller måske til c. 1200.

3. SVÆRDKNAP FRA IKAST.

(IKAST SN., HAMMERUM HD.).

Indsendt til Nationalmuseet 1903.

Broncesværdknappen fra Ikast afviger fra de andre her omtalte runegenstande ved kun at indeholde latinsk indskrift.

¹ M. h. t. rettelsen -he- se Mar. Kristensen i NTfF 4 R V: 6.

² Jf. også nr. 130, 133 i Runverser. Meget yngre (c. 1540) er indskriften fra Löts kirke på Öland:

*Havden þé méra mik givit,
þa wáret bætar skrivit.*

Se Söderberg & Brate Ölands runinskrifter nr. 54.

Den er fundet af Mikael Harreskov ved pløjning på en mark i Ikast; men først flere år efter (1903) blev den indsendt til Nationalmuseet af læge H. Schaumburg-Müller i Ikast. Den tilhører nu museets anden afdeling og bærer numret D 5003.

Den har indskrifter dels på yderkanten (latinske majuskler), dels på de to skrå kanter (latinske majuskler på den ene, runer på den anden). De to flader (fig. 3—4) er prydet med relieffremstillinger: en lilje og et ansigt.

Hullet igennem sværdknappen har en større (nedre) og en mindre (øvre) åbning.¹ Alle tre indskriftlinjer begynder ved (dvs. efter) den større åbning (hæftets indgangsåbning) og løber i den almindelige skriftretning. Næsten alle rune- og bogstavtegn er meget tydelige (undtagelse danner især en del af den latinske majuskelindskrift på yderkanten). Som skilletegn bruges i runelinjen tre prikker, i de andre linjer kun to.

Runerne er følgende (se fig. 3):

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22

Hertil er følgende at bemærke.

4 og 19 viser to forskellige m-runer; på lignende måde optræder n-runen i to forskellige former (15 og 21).

9. 1: er en c- eller z-rune af samme form som på 213 Fåborg røgelsekar og på den forsvundne dør fra kapitelhuset i Slesvig (se Wimmer Sønderjyllands runemindesmærker (1901) s. 57; jf. smst. 59 og DRM. I. 1: XXXII).

10. 1: den øverste og nederste del står ret svagt.

12. 1: nederste del (forbindelsen mellem bistav og hovedstav) er helt bortslidt.

13. 1: er »venderune«, dvs. et *t* i stedet for et *l* (jf. foran s. 195).

22: herefter findes ikke noget skilletegn. Rune 22 slut-

¹ Den første vender på reproduktionerne til højre.

ter sig altså umiddelbart til rune 1 uden væsentlig større afstand end mellem runer i ét og samme ord.

Stavene er kløftede i spidsen (ligesom de tilsvarende majuskellinjer i den øvrige del af indskriften).

Indskriften er da følgende:

. ^æ aue ma ^z gracia ^æ plena pominu
dvs.: *ave M[ari]a, gracia plena, dominu[s tecum]*.



Fig. 3.
Sværdknap fra Ikast.
c. 3/4.



Fig. 4.
Sværdknap fra Ikast.
c. 3/4.

Den del af indskriften, der ikke er skrevet med runer, er omtrent den samme, nemlig + AVE [:] MARIA : GRACIA : PLERA : Men den fremviser en ret ejendommelig uregelmæssighed. Efter at + AVE er skåret på yderkanten i mellemrummet mellem den nedre og den øvre åbning, er kunstneren nemlig fejlagtig gået over på skråkanten og har hugget første følgende bogstav M her (ved nedre åbning; på reproduktionen: til højre); han har imidlertid strax bemærket fejlen og har dærfors fortsat på den anden halvdel af yderkanten med ARIA : G, for igen at gå over til skråkanten og — lige efter det enkeltstående M — fortsætte med RACIA : PLERA.

Denne latinske indskrift (hvoraf V og navnlig E i AVE samt G i GRACIA er temmelig medtagne af slid) er skrevet med smukke majuskler, der viser den senere middelalder-

lige form; C og E er lukket i højre side ved en fin lodret streg og hører således til de såkaldte »lukkede majuskler«, der i dansk epigrafisk skrift kommer frem c. 1200 (se J. B. Løffler Danske Gravstene fra Middelalderen (1889) s. 18 f.). I bogstavet L er den nederste linje svunget stærkt opad, så at det kommer til at ligne et for oven åbent D. Og i N er den buede linje ført helt ind til den lodrette, så at bogstavet får lighed med et R. Beslægtede, men mere normale former ses hos Løffler, fx fig. 90 (fra Sorø) og 96 (fra Sengeløse). Også andre bogstaver viser en særlig kunstnerisk udformning. Ved siden af det almindelige A med lige tværstreg i midten forekommer et med skrå og et med vinkelbøjet tværstreg (henholdsvis i PLERA og AVE); og det ene I (i MARIA) er prydet med en lille vandret streg på midten.

Såvel efter majusklernes som efter runernes form (t = a; t = e; t = o; t = n; l = c el. z) må indskriften henføres til slutningen af det 13. årh. Den bliver da omtrent samtidig med 210 Ulbølle røgelsekar og 219 Hæstrup kirkeklokke, hvis indskrifter også gengiver engelens hilsen til Maria (Luc. 1.28) ligesom Liljegren nr. 1980 o. fl. (se Wimmer DRM IV. 1: 144) og — hvad Wimmer i denne forbindelse synes at have overset — Worm's »Alrumense« o: den forsvundne¹ ligsten fra Allerum (Luggude hd., Skåne; se Mon. Dan. 175 ff.).²

En bemærkning må gøres om skrivemåden pominu[s] o: *dominus*. Andre steder fra kendes brugen af p for lat. *d* efter vokal, således i placipe på 195 Sal-stenen II (jf. Wimmer DRM IV. 1: 77). Noget andet er det imidlertid, når p her bruges i forlyd for lat. *d*. Denne skrivemåde kan naturligvis skyldes, at de to jævnsides brugte alfabeter, runerne og de latinske bogstaver, har påvirket hinanden

¹ Jf. Wimmer DRM IV. 1: 61, E. Tuneld Hist. Ts. f. Skåneland III: 280.

² Om samme bibelcitater uden for runeindskrifter se også Dyrlund NTfF 3 R XIII: 29 f.

på den måde, at runen þ og det lat. D, på grund af deres indbyrdes lighed, efterhånden sammenblandes (jf. runeformen D = þ på 181 Egeslevmagle, 231 Kragelund og alfabetstenene fra Mønsted 237 og 238; se DRM I. 1: XXXIV; omvendt forekommer þ på tredje el. fjerde plads i runealfabeter ordnede efter det latinske alfabet, på 180 Øster Marie VI og i det gottorpske håndskrift, der omtales af Wimmer Sønderjyllands runemindesmærker (1901) §. 59). Men usandsynligt er det dog ikke, at denne sammenblanding kan være støttet af en dansk lydovergang $p > d$ (i pronomielle ord), en udvikling, som der også findes andre mulige vidnesbyrd om fra c. 1300.¹

Endnu må det bemærkes, at runen t, der almindelig betyder æ, her bruges for e (aue og spec. plena). Også denne skrivemåde må man sikkert søge en forklaring på i danske lydforhold og samtidig dansk ortografi, nemlig dæri, at æ og e ved denne tid brugtes, ofte i flæng, til at betegne den trykssvage vokal², samt at ē i flere tilfælde var gået over til æ. Da netop det her forekommende plena slutter sig lydtypisk til ord som *sten* o. lign., hvor der muligvis foreligger en overgang $\bar{e} > \text{æ}$ foran dental³, kunde der være tale om ligefrem at se runen t som lyd-

¹ Se Arkiv f. nord. fil. XXXIV: 121, hvor der drages slutninger ud fra fejlskrivningerne þør >dør< og þøþ >død< i Cod. Run. Nogen anden sandsynlig forklaring af disse former kan sikkert heller ikke gives; de står således uforklarede hos Nils Hänninger Fornskånsk ljudutveckl. s. 4 n. 2. (Med þør >dør< i SkL. I. 20. 21 er forholdet lidt anderledes; der har her först stået för).

² Jf. Nils Hänninger l. c. 174 (sidste alternativ): >æ är en ortografisk variant till e, och . . e, æ beteckna ett ljud, vars fonetiska beskaffenhet möjliggjorde båda beteckningssätten.<

³ Jf. Hänninger l. c. 94 f. Afgørende er de anførte eksempler fra Cod. Run. dog ikke, særlig når man faktisk må regne med ortografisk usikkerhed på dette punkt. Navnlig kan der mod redegørelsen rettes to hovedindvendinger, nemlig at ligefrem fejlskrivning og sammenblanding af t og þ er så letforståelig og også faktisk forekommer i Cod. Run., og for det andet, at den antagne overgang, som forf. selv siger, ikke bekræftes af moderne skånske dialektforhold (>tvärtom< endogså).

tegn for æ; men herimod taler dog, at den latinske parallelindskrift har *PLĒNA* med *Ē* (og vel også *Ē* i *AVE*). Jeg er dærfør mest tilbøjelig til i nærværende indskrifts brug af *þ* blot at se en i visse danske lydlige (og ortografiske) forhold begrundet sammenblanding af tegnene for æ og *e*.¹

4. HAGENSKOV-STENEN.

DRM Håndudg. nr. 91.

Litteratur: Vedel Simonsen Samlinger til Hagenskov Slots, nuværende Frederiksgaves, Historie. Odense 1842. S. 106 f. — Finn Magnusen i »Dagen« ³/₂ 1842 (foredrag ved Det kgl. nord. Oldskrift-Selskabs årsmøde ²⁷/₁ 1842). — Det kgl. nord. Oldskrift-Selskabs årsberetn. 1842. S. 8 f. (meddelelser bl. a. af Rafn). — P. G. Thorsen DRM II. 2: 249. — S. Bugge Ant. Ts. f. Sv. X. 1: 258. — L. Wimmer DRM II: 464. Håndudg. s. 113 (nr. 91). — E. Brate Arkiv f. nord. fil. XXIX: 190. — Mar. Kristensen NTfF 4 R III: 74. — 2 tegninger findes i Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv (den ene skænket af kronprins Frederik (VII), den anden tegnet 1854) sammen med indberetningen fra pastor F. N. Halsøe² i Sønderby (²²/₇ 1809).

Hvornår Hagenskov-stenen er flyttet fra sin oprindelige plads, vides ikke. I indberetningen af 1809 siges blot: »I et Gierde ved Friderichsgave staaer en Sten paa 2 til 3 Alens Størrelse, der har været opgravet i en liden Høi paa Marken, og paa denne findes følgende Inscription: þ þ ð R l * þ«. 1842 lod kronprins Frederik den — sammen med Flemløse- og Vold-

¹ Det foran omtalte gottorpske håndskrift fra c. 1300 (ganske vist kun kendt gennem en senere afskrift, se Wimmer l. c.) anbringer ligefrem *þ* på den plads, der svarer til lat. *e*; men disse alfabeter — og Øster Marie-stenen VI — kender ganske vist lige så lidt noget særligt æ-tegn som et *þ* (det første gottorpske alfabet har på *d*'s plads både *þ* og *þ̅*, det andet har blot runetegnet *ð*).

² Ikke: Halsøe, som Vedel Simonsen, Finn Magnusen og Wimmer skriver.

tofte-stenene — opstille i en pavillon i slotshaven ved Frederiksgave, der var hans sommerresidens. Som konge flyttede han 1854 alle tre stene til Jægerspris, hvor de nu ligger.

Runerne er læst rigtigt af pastor Halsøe og er da også alle meget tydelige.¹ Dærimod gör Wimmer opmærksom på, at der på anden måde kan være tvivl. »Stenen er ingenlunde, som man tidligere har antaget, fuldstændig. På den til indskriften svarende bageste kant findes nemlig 8 kløvningshuller; og et stort stykke er her bortsprængt . . Om der har stået runer på den bortsprængte kant af stenen, lader sig ikke afgøre ved hjælp af den bevarede indskrift, som det næppe vil lykkes at tolke tilfredsstillende.« Endvidere nævner Wimmer den mulighed, at næstsidste rune * kunde tænkes at have betydningen *a*. »Nogen særlig grund synes der dog ikke at være til at forstå denne rune som det fra vore ældste runestene kendte tegn for *a*. Imidlertid«, tilføjer W., »står jeg lige så hjælpeløs over for þauriaþ som over for þaurihþ.«²

En tolkning af indskriften er dærimod forsøgt af S. Bugge (Ant. Ts. f. Sv. X. 1: 258 = Brate & Bugge Runverser) ved forklaringen af den ölandske Gårdby-sten.³ På denne svenske runesten antyder runeristeren, at indskriften er vanskelig at tyde (*Brandr rétt i (h)iagg, þý ráða kann* »derför kan man

¹ Det skyldes åbenbart blot skødesløshed, når P. G. Thorsen gengiver anden rune som þ i stedet for †.

² Også for P. G. Thorsen er det en indskrift, »hvorom der med Sikkerhed intet nærmere kan siges«. Dærimod havde Vedel Simonsen givet en forklaring, som Finn Magnusen kalder »ny og sindrig«, nemlig »at Stenen i gamle Dage har staaet ved et Uføre, et Vadested eller en Bæk, og at Ordet bør læses: tha o-reidr (o: der er ufremkommeligt, eller der kan ikke rides eller kjøres over), og at den saaledes har tient til Advarsel for den Veifarende«(!). Dog tænker Finn Magnusen sig også en anden mulighed, nemlig at tyde indskriften som et kvindenavn (Thaureid), og i samme retning går Rafn's forslag.

³ Jf. Söderberg & Brate Ölands runinskrifter (1900—1906) nr. 28, hvor Brate giver en noget ændret tolkning af indskriften, også (s. 91) af det pågældende ord.

tyda«), og Bugge vil da se den antydede vanskelighed i, at runerne i et ord »med Flid (er) ombyttede« (halftiran ǝ: halftan ir). For at støtte denne i det givne tilfælde temmelig tvivlsomme forklaring anfører Bugge eksempler fra forskellige svenske og danske indskrifter, som han også vil forklare som tilsigtet grafisk omsætning.¹ M. h. t. Hagenskov-indskriften foreslår Bugge da en tydning ved omstilling: þaurihþ skal læses som hrupaip, det er: kvindenavnet *Hróðæið*.

Herimod indvender Wimmer: »Jeg kan . . ikke finde nogen som helst rimelig grund til, at man skulde søge at gøre det navn, som indskriften skulde overlevere til efterverdenen, ukendeligt ved en meningsløs omsætning af runerne«. Endvidere hævder W., at *h* foran *r* var bortfaldet i dansk længe før den tid, da nævneformens *-r* opgaves i kvindenavne som *-hildir*, *-(h)æiðr* osv. Mulige er efter W.s mening »til forskellige tider *Hróðæiðr*, *Róðæiðr* og *Róðæið* (eller måske snarere *Róðéd*, da bortkastelsen af *-r* måske endogså er yngre end overgangen af *æi* til *é*²; men for en

¹ Bl. a. 10 Rimsø-stenen, hvor Wimmers læsning — bogstav for bogstav bagfra — helt har overflødiggjort Bugges omsætning.

² Med »bortkastelsen af *-r*« må Wimmer mene: i kvindenavne (*ið*-stammer). (Jf. Noreen Aschw. gr. § 404, 1: alm. hos Öper ufejg; se også O. Nielsen UBl. I: 75 f.). I andre tilfælde er det en given sag, at monoftongeringen er ældst. Overgangen *æi* > *ē* kan som bekendt i runeskriften følges tilbage til midten af 10. årh. og er almindelig ved år 1000 (Wimmer DRM I. 1: LI; Noreen Gesch. d. n. Spr.³ § 155, b og Brate Arkiv XXIX: 185 f. med henvisn.; et værdifuldt bidrag til tidsbestemmelse er for øvrigt allerede givet i E. Jessen's undersøgelse i TfPh I: 219 ff. og V: 293 f., en forløber for Brate's Nord. lehnwörter &c.). Bortfald af nom.-*r* har man ganske vist et enkelt meget gammelt eksempel på, nemlig 72 Hedebystenens þurlf, men her er dog en særlig omstændighed tilstede i det stærke konsonantsammenstød, tilmed foran et ord med *r* i forlyd (*risþi*); ellers forekommer udeladelse af *-r* sjældent (uden for *ið*-stammerne) før i det 12. årh. (se min afhandl. i Arkiv XXXIV s. 135 og jf. Noreen Gesch. d. n. Spr.³ § 259, 1). Og *-(æ)r* findes som bekendt sporadisk langt ned i tiden (jf. folkeviseordet *mår* og *exx.* hos Wimmer Navn. böjn. s. 19 n. * (Erikskrøniken); ligeledes, dog rettet af skriveren selv, i

sproghistorisk umulighed i Dansk anser jeg formen *Hróðæið*. Jeg ser da her helt bort fra den betænkelighed, som selve navnet vækker som dansk kvindenavn.«

I det hele tager Wimmer bestemt afstand fra Bugges omsætningsteori.

Senere har E. Brate (Arkiv XXIX: 190) søgt at opretholde og forbedre Bugges forklaring, idet han anfører den upplandske Skalmstad-indskrift; her kan den forsætlige omstilling ganske vist næppe betvivles, da den delvis er foretaget efter et bestemt system. Men heraf behøver jo ikke at følge, at Bugges tydning af Hagenskov-st. er rigtigere end hans tydning af Rimsø-st., som også Brate afviser til fordel for Wimmers. M. h. t. Hagenskov-st. søger Brate at komme uden om Wimmers indvendinger ved at antage, at denne sten, da »*hr*« finnes besvarat ganska länge i Sverige«, kunde skyldes »en svensk ristare, som i främmande land på en sten, han anträffade rest, kanske inhuggit namnet på sin käresta där hemma«.

Meget synes der ikke at være vundet ved dette Brates forsøg på at støtte Bugges tolkning. Dærimod er der tilføjet en ny og dog trods analogier tvivlsom hypotese: at indskriften skulde være svensk. Man kan vist stadig sige, at resultatet af denne højst vilkårlige tolkning er meget ringe; den har alle tegn imod sig.

krønikerne i Stockh.-hs. K 46, 4^o s. 35 b, se Lorenzen Glda. krøn. 214 fodn. 8 og 215⁸ med fodn. 1). I svensk holder *-r* sig endnu længere end i dansk (se Söderwall Hufvudpokerna s. 16; Noreen Aschw. gr. § 383. 1, e, $\alpha-\varepsilon$; E. Olson Festskr. t. Söderwall. (1911). 93 ff.). Et i denne henseende særdeles interessant eksempel giver N. Beckman i et tekststykke fra Arboga tänkebok (1461), aftrykt i Stud. i outg. fsv. hdskr., hvor det ved anførelse af dagligtalen hedder (s. 89): »ta stodh [procesmageren] rauedh jnne for wan sitiande reth Oc sagde strax at japer skredare at thu haffer stulit min bath oc star jac fvldliga til at *thu est min tivff*«; men ved optegnelse af gods »æfftir hustrv cristine tərbærgx« nævnes (s. 90): »i godir stiærnobonadir ok en gamal stiærnobonadir, en maladir bonadir . . et handklæde ok en dukir« &c; jf. også »en tiwfw'r ællir skalkir« (s. 90 l. 10).

Indskriften forekommer mig desuden at kunne tolkes på en anden og simplere måde, så at man kan nå et overmåde sandsynligt, for ikke at sige sikkert resultat.

Indskriften er altså þ † ƿ R I * þ.

7 1 2 3 4 5 6

Hvad der har voldt vanskelighed er bl. a. forbindelsen † ƿ (2—3). Denne runeforbindelse bruges som bekendt for det første for at betegne diftongerne *au* og *øy* (ɔ: öy) i *taupr dāuðr*, *austain öystæinn* &c; dærnæst også for at betegne enkeltlyd, der lå mellem *u* og *a*, altså de rundede bagtungevokaler *å* (*tanmaurk Danmårk* &c) og *o* (*bausa Bósa*, 149 Ny Larsker I); men endelig kan † ƿ også være udtryk for de rundede fortungevokaler *ø* og *ö* (*aufft öft* o. l. og især, ved konservativ skrivemåde efter monoftongerin- gens tid, i *þausi*, *taupr* &c i bet. *þósi*, *dóðr* &c). Man an- tager altså almindelig, at † ƿ i det hele kan være udtryk for samtlige rundede vokaler med undtagelse af *u* og *y*. At man ikke brugte † ƿ for ƿ alene, kan synes meget rime- ligt¹; men at man ikke undertiden kunde bruge † ƿ som tegn for *y*, synes dærimod mindre rimeligt. Denne lyd betegnedes i almindelighed ved ƿ alene², men det er næsten selvfølgeligt, at man måtte føle trang til at have et fra *u*-runen forskelligt tegn til at udtrykke *y*-lyden, og hvad lå da nærmere end at bruge det sammensatte runetegn, der kunde betegne alle de andre, fra *u* forskellige

¹ Det turde dog være tvivlsomt, om denne brug ikke alligevel fore- ligger i forbindelsen | † ƿ i fx *þiaupu* på 83 Vordingborg og 90 Tirsted-st. Hværken Wimmer's forklaring (= *iå*; DRM I. 1: LVII) eller Noreen's (= triftongen *iou*, der senere giver *ió*; Gesch. d. n. Spr.³ §§ 44, b og 110, b) har nogen egentlig sandsynlighed for sig.

² Fra 11. årh. havde man ganske vist også den stungne rune ƿ (fx 41 Sjælle, 93 Alsted), men denne er i dansk meget sjælden. Om en mulig brug af | for *y* i særlige tilfælde henvises til Wimmer DRM I. 1: LI. Muligt var det endelig, at også *iu*-tegnet i visse tilfælde kunde betegne (den af *iu* udviklede lyd) *y*, fx på 118 Glemminge: *ub briuti*; jf. 36 Skærn I: *ub biruti*, hvad W. gengiver som *upp briúti*, men Noreen Gesch. d. n. Spr.³ § 160, a som *brȳti*; jf. Mar. Kristensen NTff 4 R V: 4.

rundede vokaler, altså tegnet $\text{þ}\text{ŋ}$. Jeg antager altså, at $\text{þ}\text{ŋ}$ her på Hagenskov-st. betegner en y -lyd. Og på ganske tilsvarende måde forklarer jeg St. Jællinge-stenens usædvanlige skrivemåde $\text{þ}\text{a}\text{u}\text{r}\text{u}\text{i}$ som udtryk for et nasaleret y . Wimmer's forklaring i DRM I. 1: XLIII og I. 2: 14, at þ -runen her »ikke er tegn q , men kun for den i q indeholdte næselyd«, altså blot betegner den næselyd, hvormed $\text{ŋ} \text{ } \text{ } \text{ } y$ blev udtalt, har altid forekommet mig usandsynlig.¹

Wimmer har for øvrigt selv tidligere haft en anden opfattelse af forholdet end i DRM. I Die runenschrift s. 328 hedder det: »In $\text{þ}\text{a}\text{u}\text{r}\text{u}\text{i}$ statt des sonst öfter vorkommenden $\text{þ}\text{u}\text{r}\text{u}\text{i}$ ist au eine ungewöhnliche bezeichnung für den laut y ; da $\text{þ}\text{ŋ}$ auf dem gröfseren stein von Jællinge ohne zweifel zeichen für den ø -laut sowohl in $\text{k}\text{a}\text{u}\text{r}\text{u}\text{a}$ (= *gørwa*) wie in $\text{þ}\text{a}\text{u}\text{s}\text{i}$ (= *þósi*) ist, so lag es ja nahe, dieselbe bezeichnung auch für den y -laut zu gebrauchen«. Hertil kan jeg ganske slutte mig.²

I henhold til denne bestemmelse af $\text{þ}\text{ŋ} = y$ havde jeg da først tænkt mig følgende tydning af indskriften.

Næstsidste rune * kan, som af Wimmer nævnt, tænkes at have værdien a , idet der fx kunde foreligge litterær påvirkning fra Flemløse-stenen, der oprindeligt stod en lille mils vej fra Hagenskov-stenen.³ Man kunde endvidere, som af Wimmer antydet, tænke sig, at den bortslåede del af runestenen havde indeholdt en anden halvdel af indskriften (denne vilde da være anbragt på lignende måde som på 165 Øster Marie II); på denne bortslåede side

¹ På dette punkt slutter B. Sjöros Arkiv XX: 225 sig til Wimmer; se også denne sidste i Arkiv XXI: 60 f.

² Dærimod er det rimeligt i anvendelsen af $\text{þ}\text{ŋ}$ i stedet for $\text{þ}\text{ŋ}$ at se et udtryk for den nasalerede y -lyd — ikke blot som sammenblanding, hvad W. på daværende tidspunkt gjorde.

³ En sådan litterær (arkaiserende) runografi kendes også fra andre stene, fx Frerslev-stenen. Særlig bekendt er den faste litterære tendens på de blekingske stene (se Wimmer Die runenschrift s. 209 f. 216 o. oft., vFriesen Lister- o. Listerby-stenarna (1916) s. 64 f.).

kunde fx have stået — med en velkendt formel — *N. N. gærði háug* el. l. De bevarede runer þ y r i a þ lod sig da læse som: *Þýri ā þ/ann*] »Tyre ejer den« ɔ: »det er Tyres (høj)«.

Hermed kan sammenlignes udtryk på andre danske runestene, især 136 Hyby: *Þórðr hió rúnar þássi (þássi?) áuk Þórsténn. Folkwé á hóg.* (»F. ejer (ɔ: hviler i) højen«). Lidt anderledes, men beslægtet er udtrykket på 6 Bækkest. I: *Rafnunga-Tófi áuk Fundinn áuk Gnýpli þæir þrír gærðu ÞórweáR háug*, hvor genitiven svarer til *á* (jf. den almindelige formel: *Hornbora stæinn* o. l.).

Herimod vil man indvende, at andet led skulde hedde *ni* (som på Lille Jællinge-st. osv.) i st. f. l. Det er imidlertid ingen afgørende indvending. For det første har meget gamle kilder (håndskrifter) stadig former som *Thiuri, Thyri* &c. (Necr. Lund. fra 12. årh., Lib. dat. Lund. fra 12. og 13. årh.; se O. Nielsen Personn. s. 99; jf. også isl. *Þyri*, Lind Dopnamn 1229, Lundgren & Brate Personn. 277 (dog først fra 14. årh.); Kock Arkiv XV: 327 ff.). Endvidere er det af Heinzl Anz. f. deutsches alterthum. XII: 49 hævdet, at opr. *w* allerede i fællesnordisk tid svinder efter lang stavelse (regelen er nærmere udformet af Kock Arkiv XII: 241 og Noreen Aisl. gr.³ § 227, f, Aschw. gr. § 252, d, Gesch. d. n. Spr.³ § 85, 2, b).¹ Udviklingen vilde da være *Þūr-wī > Þūr-wĩ > Þýri* — mulig med udvikling af sideform ved tidligere forkortelse foran konsonantforbindelse: *Þūr-wī > Þürwĩ > Þýrwi*, hvor *w* da skulde bevares efter kort stavelse.

M. h. t. det formodede *þ/ann*] i bet. »den (omtalte)« kan henvises til brugen (om personer) på 109 Hällestad I: *Sár fló ēgi . . .* o. l. Brugt om den i forvejen omtalte (rune)sten findes det på Lilla Kyringe-st., Liljegren nr. 999.

Og den forkortede skrivemåde specielt ved indskriftens slutning og uden for dens hovedled (i formler, betydnings-

¹ Jf. også Bugge Arkiv II: 165 (om runsv. *kuþastr*), Lundgren Arkiv X: 177 ff., E. Olson Arkiv XXXI: 148, O. Nielsen UBl. I: 70 f. (*Alger* < *Alfgeirr*, c. 1000, Reichenau-listen).

svage ord o. l.) er overmåde velkendt; som enkelte eksempler kan anføres 78 Voldtofte: (r u u l f R) s i s ɔ: *satti stæin*(?); rip el. r s p i ɔ: *résþi* 57 Hörning og 65 Hanning; se videre 106 Skårby, 177 Klemensker V osv.¹

Selv om denne forklaring af indskriften næppe på noget punkt kan siges at være umulig eller ligefrem usandsynlig, tror jeg dog ikke, at den rammer det rigtige. Mangelen af skilletegn, den antagne værdi af næstsidste rune m. m. gør den sikkert mindre sandsynlig. Jeg mener da også at kunne give en anden forklaring, der formentlig er både simplere og sikrere, og som jeg selv føler mig overbevist om er den rigtige.

Jeg går da ud fra — hvad der utvivlsomt også er det rimeligste —, at * virkelig er at opfatte som en *h*-rune, dog i nærværende forbindelse i den senere i dansk velkendte betydning af stemt² spirant (*g*). Ganske vist kan denne brug af *h*-runen i dansk ellers næppe følges længere tilbage end til 13. årh. (den forsvundne Hardeberga-kirkeklokke³, 231 Krageholm, 210 Ulbølle røgelsekar, 260 Tornby, 263 Asminderup; jf. også Codex Runicus); men i svensk er den kendt meget længere tilbage, idet den fx forekommer — vel under påvirkning af angelsaxisk skriftbrug — alle-

¹ Ved omtalen af 227 söllefoden fra Börglum kirke: *mes · ter · tufi · me fecit · mit · siger* Wimmer (DRM IV. 1: 166), at de tre sidste runers betydning er usikker; han gætter bl. a. på *M(iskunna) I(esus) T(ófa)*. Forklaringen synes mig dog ikke at kunne være tvivlsom: mit skal sikkert læses *m[anus] i[n] t[uas]*, jf. 192 Håstveda-stenen: *In manus tuas, domine, commendo spiritum *meum*. — Dærimod er Lis Jacobsen's udfyldning af 266 Asminderup IV ikke meget rimelig: *āræhgs* kan næppe betyde *aræ h[agg] g[ud] s[ignæ]*, da man sikkert ikke »hugger« runer i den friske, endnu våde kalkpuds (se Aarb. 1913 s. 150). Snarere skal det tydes som *aræ h[olm]g[ers]s[un]*, *h[el]g[a]s[un]* el. l.

² I visse tilfælde måske ustemt, jf. Noreen Gesch. d. nord. Spr.³ § 63, b; Hänninger Fsk. ljudutveckl. §§ 160, 168, 184. Se også min afhandling i Arkiv XXXIV: 119 (med note 2).

³ Se N. H. Sjöborgs Samlingar för Nordens Fornälskare. Tom. I. (Stockh. 1822). Pl. 42 fig. 139.

rede i Asmund Karesons ristninger (fra c. 1025 ff.); således i navnet *ra h n fri þ r* på Ångeby-stenen¹. Også i (yngre) norske indskrifter er denne brug af * almindelig, se fx S. Bugge i Aarsberetn. f. 1868 f. Foren. t. norske Fortidsminders Bevaring (1869) s. 33: *hæimsleha, marher* (»almindelig i runeskrift«).² En tilsvarende brug i denne danske runeindskrift, som Wimmer med tvivl sætter til første halvdel af 11. årh., men som vel snarest er en del yngre, kan da ikke siges at være særlig påfaldende.

Men i nærværende forbindelse må man da rigtignok antage, at spiranttegnet er indföjet uden etymologisk hjemmel, altså som en af den slags »omvendte« eller »etymologiske« skrivemåder, som man for en senere tids vedkommende uden betænkning opererer med, men rigtignok ikke plejer at anvende for runeskriftens vedkommende.³ Der kan imidlertid næppe være tvivl om, at man navnlig for de lidt yngre runeindskrifter er fuldt berettiget til at antage litterære skrivemåder og urigtige etymologiserende bestræbelser. Forudsætningen er jo blot, at der er en skrifttradition, og at lyd, der tidligere har været betegnet i skrift, er svundet i talesproget. Bægge dele er selvfølgelig tilfældet på det her givne tidspunkt.

For udviklingen af lyden *g* (spec. i lydforbindelsen *gð*) skal der ikke her gives en udtømmende redegørelse med

¹ Se vFriesen *Upplands runstenar* (1913) s. 35. Ligeså på Örby-stenen (smst. s. 40), Husby-Lyhundra-stenen (s. 43), Ullunda-stenen (s. 45), Ed-stenen (s. 56), Marma-stenen (s. 68), Sigtuna-æskén (s. 74). Jf. vFriesen l. c. s. 79 og 80 (om Runornas ljudvärden); Rydqvist SSL IV: 261 f.; Söderberg & Brate *Ölands runinskr.* s. 12; Brate *Östergötlands runinskr.* nr. 35, 39, 56, 152; Söderberg *Forngutn. ljudl.* (1879) s. 35 f; Wimmer *Døbefonten i Åkirkeby* s. 43.

² Om brugen i norske håndskrifter (12. årh.) se fx Hægstad *Vestnorske maalføre fyre 1350. Innleiding* (Kria. Vidsk.Selsk. Skr. II. Hist.-Filos. Kl. 1905. Nr. 7) s. 12 f.

³ Jf. dog udtryk som »famlende skrivemåde« (DRM II: 343 o. oft.), »efterligning af ældre tids skrift og sprog« (Wimmer *Die runenschr.* s. 216 o. fl. st.) o. l., der til dels er andre udtryk for det samme.

drøftelse af de talrige behandlinger, spørgsmålet i de senere år er blevet genstand for fra forskellige sider. Det skal blot fremhæves, at udviklingen naturligvis har været forskellig i de forskellige dialekter — hvad der er velkendt for de svenske folkemåls vedkommende — og i forskellige lydforbindelser, og at *g* har været i særlig grad udsat for at svinde efter de lukkede vokaler *i* og *u*¹; fra senere tid kan som eksempler nævnes $\mathfrak{B}R\mathfrak{I}\mathfrak{t}\mathfrak{h}\mathfrak{I}\mathfrak{t}\mathfrak{t}$ prinsin æ »primsigne« på runepladen fra Odense (Aarbøger 1885 s. 6) og verbet $\mathfrak{N}\mathfrak{I}\mathfrak{I}\mathfrak{u}\mathfrak{i}\mathfrak{i}\mathfrak{a}$ i Cod. Run. af SkL. o. fl. (jf. N. Hänninger Fsk. ljudutv. s. 236 ff.); ligeledes det sammesteds forekommende *firi-tiupu* for *-tiuhu* (SkKl.), der sammenholdt med *tiukhu* (!) SkL. I. 1 afgjort tyder på helt eller delvis svunden spirant.² Også her kan imidlertid svensk give os enkelte langt ældre eksempler; således står der på Sjustad-stenen, der er ristet af den berømte upplandske runerister Öper ufejg (fra tiden lige efter c. 1070), sirip for *Sigrīð* (se vFriesen Upplands runstenar (1913) s. 70), og Flistad-stenen fra Östergötland har på ganske tilsvarende måde sirun for *Sigrūn* (se Brate Östergötl. runinskr. s. 59 f.; andre eksempler hos Noreen Aschw. gr. § 311, især anm. 2, og Gesch. d. n. Spr.³ § 189, 10; om Saxen *Sivardus* se O. Nielsen UBl. I: 83). Et vidnesbyrd om den samme lydudvikling er det endvidere, når man omvendt finder et *h* (ɔ: *g*) indsat efter *i* el. *u* i ord, hvor det ikke hører hjemme. På denne måde mener jeg man bør forklare *tuhkialt* ɔ: *tū giæld* på Lingsbergs-stenen

¹ Denne vanskelighed ved at udtale eller opfatte et *g* efter de lukkede vokaler *i* og *u* står i forbindelse med den ejendommelighed ved slutningen af vokallyden, som Lundell har behandlet i Språk och Stil I: 33. Jf. også N. Beckman Stud. i outgivna fsv. handskrifter s. 36 n. 2, s. 98.

² Hänninger l. c. § 171 anm. opfatter det som blot skrivefejl, en forklaring, der ikke er meget tilfredsstillende. »Skrivefejl« to gange i samme ord (på helt forskellige steder) må absolut vække mistanke; og formen *tiukhu* (hvor *h* er rettelse af det foregående *k*) viser, at skriveren netop i dette ord bestræber sig for at skrive »fint« (fordi han ved, at hans udtale her ikke stemmer med den traditionelle skrivemåde).

II (se vFriesen i Fornvännen 1911: 111 og i Upplands runstenar s. 26 og s. 81) og þa u h kundrupr þau Gunnþrūðr på Ytterby-stenen (Bautil 566, jf. Fornvännen 1911: 111; ligesom i foregående tilfælde foran et ord, der begynder med *g*), måske også ǧ skihl ǧskel på Forsheda-stenen i Småland (Liljegren 1251, Noreen Aschw. gr. s. 484).¹

Endelig skal jeg endnu tilføje, at jeg også fra en dansk runeindskrift mener at finde et eksempel på bortfald af *g* efter *u*, nemlig i Skivum-stenens hin huþska. Wimmer forklarer med tvivl dette som *hinn hóðska* af bynavnet (Sønder-)Hø (Görding hd., Ribe a.) eller som *hinn hoðska* < *hinn horska* (med henvisn. til Noreen Aisl. gr.² § 203 anm. 2²); men ingen af disse forklaringer er sandsynlige.³ Jeg forklarer ordet som *hinn hugska* eller snarere *hugðska* »myndig, stolt« jf. jy. *hovsk* »overmodig« (Molbech Dial. Lex., Feilberg), ænyd. *hovsk* ɔ: *hugsk* hos Kalkar (II: 288; citat fra Tausen, Moth) og med andre afledningsendelser (*fuld*)*hugs* Kalkar I: 802, V: 328, oldn. (*full*)-*hugaðr*, -*hugðr*. Ligesom disse sidstnævnte er dannet af oldn. *hugr*, er det antagne **hugðskr* dannet af det afledte subst. oldn. *hugð* (got. *gahugds*, oht. *gihugt* osv., se Feist Etym. wb. d. got. spr. 98), og netop i dette ord har også vestnordisk regelmæssig bortfald af *g*, idet ordet bruges som andet sammensætningsled med overgang til suffix: *ást(h)úð*, *varúð* osv. (Noreen Aisl. gr.³ § 283).

Efter denne begrundelse forklarer jeg da Hagenskovstenens þaurihþ som *Þýrð*, dvs. den til vestn. *Þúriðr* sva-

¹ Jf. også fsv. *tugh* »to« (ntr. pl.), Noreen Aschw. gr. § 480 anm. 1. — På denne måde har jeg også (Sprogl. forfbest. s. 26 n. 2) forklaret formen *hiughl* »hjul« i forskellige håndskrifter af SkL; navnlig på grund af den bornholmske form *jawl* (se Vilh. Thomsen i Espersen's ordb. § 24) må det dog indrømmes, at der er en mulighed for, at *gh* her virkelig kan være mere end en »etymologisk skrivemåde«. Jf. Ragnv. Iversen Maal og Minne 1915 s. 187 n. 1, Hänniger Fsk. lj. s. 268.

² Svarer til Aisl. gr.³ § 245 anm. 2 (jf. også § 230, 3 med anm. 12).

³ Jf. også Mar. Kristensen NTfF 4 R III: 74.

rende østn. (danske) form *PȳrīðR* (-*r*) med omlyd i første stavelse foran et vokalisk (eller konsonantisk) *i* i næste stavelse.¹ Det er denne navneform, der af Johs. Kok (Det danske Folkesprog i Sønderjylland II: 55) og Mar. Kristensen (Arkiv XXV: 126) antages at ligge til grund for det sønderjyske kvindenavn *Tøre*.²

Omlyden i første led forudsætter if. Kock Uml. u. Brech. 108 ff. normalt, at næste stavelses semifortis-*i* var kort, altså *Pȳrīð(R)* i modsætning til vestn. *Pūriðr*. Men det er dog ikke utænkeligt, at 2. stavelse her kunde have bevaret sit lange *i*, og at omlyden i første led kunde skyldes analogi fra talrige andre navne med *Pȳr*-. I det mindste kunde den urigtige tilføjelse af * i semifortisstavelsen måske tyde på, at vokalen her endnu var lang. Jeg betragter dog dette som tvivlsomt og transskriberer derfor indskriften som *Pȳrīð*.

Om bortfald af nom. -*R* er talt i det foregående (s. 209 f.). En form uden -*R* — særlig i en *iō*-stamme — behøver som dær vist ikke at kræve en særlig sen datering af stenen. Dog forekommer det mig at være rimeligst at antage, at stenen snarere må henføres til slutningen af det 11. årh. end til begyndelsen. Men sikre holdepunkter for en datering er det — som af Wimmer fremhævet — vanskeligt at finde.

Tilbage står da spørgsmålet om indskriftens oprindelige længde. Heller ikke dette lader sig imidlertid sikkert afgøre. Har indskriften muligvis fra først af blot indeholdt dette ene ord, er den at sammenstille med så ærværdige stene

¹ Jf. om dette forhold Noreen Aschw. gr. § 61, O. Nielsen UBl. I: 73, Mar. Kristensen Arkiv XXV: 125 ff., Wimmer DRM IV. 2 ordbogen under *ŷ*-, Kock Umlaut u. Brech. 74, 93, 104 o. fl.

² Kok såvel som Wimmer (ved behandlingen af 189 Gæssingholm; (se DRM IV. 2, glossaret) anfører olddanske former med *u* i første led, dog med tvivlsom ret; omvendt har vestnordisk (se Lind Dopnamn) adskillige omlydte eksempler. Hele forholdet er — jf. også Noreen l. c. — ikke med sikkerhed udredt.

som den forsvundne Arrild-sten (Wimmer Sønderjyllands runemindesmærker (1901) s. 36 f.) og 69 Haverslund (med navnet *Hærulfr*; jf. Axel Olrik Dania IV: 31) — hvad der dog ingenlunde behøver at betyde, at den skulde være lige så gammel som de. Men muligt er det som nævnt, at den bortslåede del af stenen har indeholdt runer, og at altså navnet *Þýrīð* kun er en del af den oprindelige indskrift.¹ Dette synes alligevel at være mindre rimeligt. Men der kan næppe være tvivl om, at indskriften er ristet til minde om en kvinde af navnet *Tyrid*.²

Af de her behandlede runeindskrifter stiller de to runestene sig i en gruppe for sig selv: de er mindestene. Som foran omtalt kan Øster Vælling-stenen dog ikke antages at indgå i de jyske slægt-minders store skare, men gør snarere indtryk af at være en »fælle«-sten eller måske at forudsætte et tjenesteforhold mellem de to nævnte på lignende måde som fx 41 Sjælle. Hagenskov-stenen øger dærimod antallet af mindestene rejste efter kvinder; jf. de ældre stene fra Rimsø, Bække, Læborg, Store Rygbjærg osv.; den har dog antagelig afvejet fra disse ved sin korthed.

De to andre indskrifter er knyttede til brugsgenstande fra det daglige liv: kniv og sværd. Af størst interesse er runekniven fra Svendborg; den giver os et rimvers, der ganske vist ikke er lydeløst, men som sikkert er adskilligt ældre end andre bevarede danske optegnelser af

¹ Navnet kunde da tænkes at være en acc. el. dat. (uden endelse); jf. Noreen Aschw. gr. § 404, 2.

² Man tør sikkert ikke af pastor Halsøes kortfattede meddelelse om, at stenen er blevet »opgravet i en liden Høj paa Marken«, drage den slutning, at den oprindelig skulde have haft sin plads inde i en gravhøj. En sådan anbringelsesmåde tilhører utvivlsomt også en adskilligt ældre tid end Hagenskov-stenens (jf. Wimmer DRM I. 1: IX, Magnus Olsen Norges Indskr. II: 628).

lignende art. Indholdet er — som det var at vente på et redskab — mere formelagtig end de omtrent samtidige kalkristninger fra Tornby og Asmindrup, der til dels har dagbogens eller notebogens karakter. Men for øvrigt hører disse — trods deres anbringelsessted — til samme profane gruppe som runekniven.

Svendborg-kniven leder vel kun i ringe grad tanken hen til den berømte Thames-kniv (der også egentlig er et sværd). Nærmere paralleller — dog uden runeindskrift — danner de af Hj. Falk i Altnord. Waffenkunde s. 125 omtalte knive fra sagalitteraturen: en *búinn knífr* (Fms. XI: 271) og den kniv, på hvis skaft (*hepti*) Tjörvi en háðsami skar et billede af sin elskede, efter först at have tegnet hende og hendes foretrukne bejler (*Þórir*) på væggen; yderligere digtede Tjörvi ifølge Landnámabók et vers derom (Islendinga Sögur. I (1843). 247 f.; Finnur Jónsson Den norsk-isl. skjaldedigtn. A I: 100, B. I: 94):

Vér höfum þar sem þóri
(þat vas sett við glettu)
auðar unga þrúði
áðr á vegg of fáða;
nu hefk (rastakarns) ristna
(réðk mart við Syn hjarta)
hauka (skopts) á hepti
Hlín ǫlbækis mínu.

Finnur Jónsson oversætter det: Før havde jeg malet den unge kvinde såvel som Tore der på væggen; det gjorde jeg for at drille; nu har jeg ristet hendes billede på mit knivskaft; jeg har talt meget med den lyslokkede kvinde.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1917.

III. RÆKKE.

7. BIND. 4. HÆFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne taa dem for $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8^{vo}):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1916.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bind;

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg.

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1^{ère} livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II.

1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39,

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hver

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.).

2. Binds 1. Hefte, 1911. 2. Hefte, 1918. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

STUDIER ÖFVER GÅNGGRIFTKULTUREN I DANMARK.

AF
C. A. NORDMAN.

Inledning, s. 221. Högen och stengrafven, s. 223. Grafläggningen, s. 238. Fornsaksformerna, s. 242. Stengrafskeramiken, s. 269. Jordgrafskeramiken, s. 283. Jylland och öarna, stengrafvar och jordgrafvar, s. 291. Tempel eller boning, s. 300. Afslutning och tidsbestämning, s. 310. Fyndregister, s. 326.

Mer än hundra år ha gått, sedan de danska gånggrifterna för första gången blefvo föremål för vetenskaplig undersökning¹, och i många århundraden ha de varit kända². Det häfdvunna danska namnet — Jættestue — har sitt ursprung i de tider, då folktrons makt ännu ej brutits af senare släktleds klarare insikt. Men under årens lopp vaknade det vetenskapliga intresset, tillfällighet och forskning kastade ljus öfver monumentens verkliga väsen, fyndmaterialet hopades och blef rikt, rikt både beträffande de undersökta grafvarnas antal och fornsakernas mängd. De flesta och viktigaste af de äldre fynden gjordes tillgängliga för offentligheten i särskilda publikationer, främst i kapten A. P. Madsens bekanta planschverk³, och som en

¹ Se t. ex. Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744, I, 307 ff., 1745; Samleren, årg. IV, bd. II, 431 ff., 1797; Antiqvariske Annaler II, 221 ff., 1815; Nyerup, Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider IV, 1806; Sophus Müller, Vor Oldtid, 115, 1897 (citeras Vor Oldtid).

² T. ex. Saxo Grammaticus, Historia danica, rec. P. E. Müller, I, 19 f., 1835; Worm, Monumenta danica I, 1643.

³ Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker. Steenalderen. 1868 (cit. Madsen, Afb.); Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark I—II, 1896, 1900 (cit. Madsen, I—II).

af den förhistoriska tidens mest anmärkningsvärda företeelser underkastades gånggrifterna upprepade gånger vetenskaplig granskning och framställdes för läsare bland fackmän och laici¹.

Trots att gånggrifterna således ett flertal gånger ha varit föremål för en omfattande behandling, torde det löna mödan att än en gång söka gifva en framställning af grafvarna och fynden. Nationalmuseet har nämligen under de senaste 15—20 åren låtit utföra omfattande utgräfningsar af gånggrifter i olika delar af Danmark, och härpå beror det, att en ny skildring kan komplettera den tidigare bilden. Ty ehuru flera af de äldre undersökningarna företagits af sakkunniga, har materialet ej varit tillfredsställande på alla punkter. Erfarenheterna från föregående gräfningar ha ländt senare gräfvare till fromma; uppmärksamheten har riktats på sådant, som förr i någon mån försummats, och den förbättrade gräfningstekniken har möjliggjort en större noggrannhet och ledt till resultat, som förr ej nåtts. Sålunda kommer det sig, att problemen nu kunna preciseras, oklara punkter belysas och resultaten framläggas och beaktigas.

Det är således de danska gånggrifterna, som skola behandlas i detta arbete; och med gånggrift menas här den stora stengrafven med en gång, hvars längdriktning bildar en vinkel med kammarens, alltså ej grafkistor med gång i kammarens längdriktning, lika litet som runda eller polygonala dösar — d. v. s. grafvar med kortare eller längre gång och täckta med en öfverliggare.

¹ Se t. ex. Vor Oldtid, 72 ff.; Sophus Müller, Flintdolkene i den nordiske Stenalder (Nord. Fortidsminder I, 1902); dens., Sønderjyllands Stenalder (Aarb. for nordisk Oldkyndighed 1913); Montelius, Orienten och Europa (Antikvarisk tidskrift för Sverige, 13); Stjerna, Före hållkisttiden (Ant. tidskr. 19); jfr. af äldre framställningar t. ex. Worsaae, Danmarks Oldtid, 62 ff., 1843; Henry Petersen, Om Stenalderens Gravformer i Danmark (Aarb. 1881).

Men uppgiften torde tarfva närmare begränsning och precisering.

Basen för framställningen bildas af de undersökningar Nationalmuseet företagit genom sina tjänstemän, främst konservator Rosenberg. I form af fornsaker och detaljerade redogörelser för undersökningarnas gång förvaras behållningen från dessa gräfningar bland museets samlingar, och ett urval af de viktigaste fynden har nyli- gen offentliggjorts i Nordiske Fortidsminder¹. Det är min afsikt att till de gifna fyndbeskrifningarna foga en öfver- sikt och sammanställning af de, till stor del sedan gam- malt kända, resultat, som nås, och de synpunkter, som kunna göras gällande vid granskningen af de danska gång- grifternas byggnad och utbredning, af grafläggning och graf- gods. Då det ännu, trots de utmärkta fynden, finnes la- kuner och olösta gåtor, visar detta blott, att en mångfald problem förknippas vid studiet af stengrafvarna och att arbete ännu återstår, innan vi kunna säga oss ha nått fram till en fullständig och slutgiltig förståelse af gånggrifterna och den kultur de företräda.

HÖGEN OCH STENGRAFVEN.

Alla under de senaste åren undersökta högar med gånggrifter falla i storlek inom de gränser, som tidigare angifvits gälla för dessa minnesmärken. De kunna visser- ligen skifta i storlek och form, men rundhögen är den vanligaste, och i regeln växlar diametern mellan 15 och 25 m.² medan 3 à 4,5 m. är ett vanligt höjdmått³. Men

¹ C. A. Nordman, Jættestuer i Danmark. Nya fynd. (Nord. Fortids- minder II, cit. N. F. II).

² T. ex. Mejls, N. F. II, 87; Bigum, N. F. II, 98; Hagebrogaard, N. F. II, 102; Alsbjerg, N. F. II, 106; Madsen I, 1, 19, 28, 31, 39, 70, 71, 73; II, 20—22, 24.

³ T. ex. Stenstrup, N. F. II, 71; Slotsbjergby, N. F. II, 80; Bigum; Alsbjerg; Madsen I, 1, 41; II, 22—24, 28; Madsen, Afb. pl. 12.

också högar med något större eller mindre dimensioner förekomma rätt allmänt, och i undantagsfall kunna de nå en bredd af 30 m.¹ eller mer och en höjd af öfver 7 m.; jag påminner särskildt om den stora högen med två gånggrifter i Snæbum i Randers amt². Måtten äro i många fall blott approximativa, ty ofta har tiden förändrat högarnas form: plogen har sänkt och utjämnat kanterna, grafplundring och jordbruk ha i förening bidragit att förvanska den ursprungliga bilden, stundom t. o. m. i så hög grad, att man vid undersökningen alls ej kunnat fastställa de forna gränserna eller att blott de nakna stenarna stått kvar. Men å andra sidan ha stundom sekundära begrafningar vidgat högens omkrets och ökat höjden³.

Det kunde visserligen tyckas, som om högarnas dimensioner icke hade någon större vetenskaplig betydelse, men i själfva verket ha de spelat en roll för formandet af den gällande uppfattningen om stengrafvarnas utveckling. Montelius utgår från det faktum, att dösarnas tak i regeln höjer sig öfver den omgifvande högen, medan de sena hällkistorna ligga under dess yta. Högens höjd får en viss betydelse för utvecklingsschemat: ju längre ned i tiden man kommer, dess mindre ser man af stengrafven, och slutligen hvälfver sig högens yta obruten öfver grafvens tak. Hvad de stora gånggrifterna beträffar, antar Montelius, att deras tak alltid varit synligt i högytan; då detta numera ej är fallet, skulle det bero på sekundära begrafningar⁴. Det danska materialet kan ej i allo inpassas under dessa synpunkter, och äfven bland de nyundersökta gånggrifterna finnas några, som i viss mån belysa denna fråga. Mejls-högen, som utgräfdes från topp till fot, dolde helt och

¹ T. ex. Slotsbjergby; Vor Oldtid, 80; Madsen II, 23; Aarb. 1913, 195 f.

² Madsen II, 29.

³ Ett förträffligt exempel härpå hos Montelius, Svenska fornminnesföreningens tidskrift, bd. 5, 21; Orienten och Europa, 167.

⁴ Orienten och Europa, 185 f.

hållet den lilla gånggriften, och i högen funnos inga som helst spår af efterbegrafningar från senare tid¹. Då denna hög är den enda, som fullständigt undersökts, ger den naturligtvis det säkraste stödet för uppfattningen, att äfven rätt tidiga gånggrifter varit helt täckta af jorden. Men äfven talrika andra exempel peka i samma riktning. Gånggrifterna i Stenstruphögen lågo djupt under jordytan, Mogenstrup-grafven likaså², och om många af de gånggrifter Madsen afbildar vet man, att de varit helt dolda³. Detsamma är nästan alltid fallet med de slesvigska gånggrifterna⁴. Nationalmuseets häradsbeskrifningar bevara äfven uppgifter om många jordtäckta gånggrifter, och på långt flere ställen än de anförda omtalas sådana i litteraturen⁵. Af intresse är det, att både ovala, mindre gånggrifter, hvilka äfven tack vare fynden kunna hänföras till dessa grafvars äldre tid⁶, och stora, rektangulära stenbyggnader⁷, som tyckas vara yngre, ha varit jordtäckta. Detta gäller både i Jylland och på öarna, men parallellt med dessa gånggrifter finner man andra, hvilkas tak är synligt i högytan. Isynnerhet är detta vanligt vid sådana, som äfven i öfrigt formellt sedt stå dösarna nära, och det sammanhänger väl med påverkan från dessa.

Motsatsen mellan de jordfria dösarna och de jordtäckta gånggrifterna i Danmark öfverensstämmer med förhållandena i de länder, från hvilka Norden mottagit stengrafvarna. Ty äfven i Västeuropa existerar en skillnad mellan

¹ N. F. II, 87 f. ² N. F. II, 71, 94.

³ Madsen I, 1, 41, 59: II, 20-24, 28, 29.

⁴ Aarb. 1913, 195, 197, 200, 202.

⁵ T. ex. Sophus Müller, Vendsysselstudier, Aarb. 1912, 294; gånggriften i Ilsø, Fjends härad, se Bahnson i Aarb. 1892, 201; Alstrupgånggriften, se Aarb. 1915, 115.

⁶ T. ex. Mejls; Birkelund, N. F. II. 91; Mogenstrup.

⁷ T. ex. Madsen I, 41, 49, 53, 57, 59, 73; Vor Oldtid 72, 81, 83; Ant. Annaler II, 230 f., III, 51 f.; Bojsen, Af Møens Historie. Den forhistoriske Tid, 41 f., 192, 195.

dösarna å ena och de gånggriftliknande grafvarna å andra sidan däri, att de förra i regeln äro synliga öfver högens topp, medan de senare genomgående äro helt och hållet täckta: blott gångmynningen i högsidan antyder, att en stengraf döljes under jordmassan. Ville man således öfverhufvudtaget antaga, att högarna, ju längre ned i tiden man kommit, rest sig allt högre omkring och öfver grafvarna, kunde man i ingen händelse tala om en autokton utveckling: äfven i så fall gifve förhållandena i Norden blott en återspeglung af de förändringar, som ägde rum i västligare och sydligare länder.

Alla de under senaste decennier undersökta grafvarna ha legat i rundhögar, men som bekant kunna äfven långdösar innehålla gånggrifter¹. Dessa dösar äro vanligen rektangulära med dimensioner, som växla från 8×14 m.² till 12×22 m.³ eller t. o. m. 16×34 m.⁴. Det sista exemplet är enastående också däri, att gånggriftens kammare ligger vinkelrätt mot högens längdriktning, medan gången mynnar ut vid dess södra kortsida. Dessutom finnas ovala-aflånga högar⁵, hvilka knappast kunna räknas till de egentliga långdösarna; deras form betingas troligen i regeln blott af, att de innehålla två eller flere grafvar. Långdösarnas och långhögarnas⁶ riktning svingar kompassen rundt⁷; höjden är aldrig ansenlig: vanligen har jordmassan nått öfverliggarnes underkant, och i hvarje fall ligga takstenarna synliga. Både häri och i själfva högens form spåras en

¹ Vor Oldtid, 80; Orienten och Europa, 158 f., 183; Aarb. 1913, 200 f.; Madsen I, 16.

² Madsen I, 16. ³ Madsen I, 14.

⁴ Boye, Udgravning af en Jættestue ved Hammer (Annaler 1862, 323 f., pl. I).

⁵ t. ex. Madsen I, 28.

⁶ »Långhög» här användt i fråga den vanliga afvikande betydelse; om de egentliga långhögarna se Engelhardt, Langhøie fra Oldtiden (Aarb. 1877).

⁷ se t. ex. Madsen I, 14, 16, 28; Boye, a. a.; Sehested, Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm, 13, nr. XXXVIII.

stark konnex med de egentliga dösarna, liksom också gånggrifterna i dessa högar i regeln stå nära vissa dösar och aldrig höra till de stora, rektangulära kamrar man så ofta finner på öarna.

Grafvarna ligga vanligen på den naturliga markytan centralt i högarna¹, som ofta omgifvas af en enkel stenkrets. Denna saknas aldrig, då gånggriften ligger i en långdös — stenkretsen är ju ett af långdösens mest karaktäristiska kännemärken — men rundhögarnas fotkedja är i regeln byggd af relativt små stenar och aldrig af så stora som de ståtligaste dösarnas. Stundom — som t. ex. vid Mejlsgrafven² — är det snarare ett stengärde än en krets af randstenar, som löper kring högfoten: öfver de låga kantstenarna lågo här flata flisor, som stodo i samband med stenläggningar i högens inre. När gången sträcker sig ända fram till randstenarna, finnes mellan dessa ofta en öppning så bred som gången³. Några äldre uppgifter nämna om två stenkretsar kring en och samma hög, men under de nyare undersökningarna ha dylika fall ej iakttagits, och det är möjligt, att den ena fotkedjan kring dessa högar ofta är af rätt sent datum och sammanhänger med efterbegrafningar⁴. Säkra exempel på, att hela gånggriften skulle varit byggd i en i jorden gräfd fördjupning⁵, ha ej iakttagits, men i flere fall har man observerat, att bärstenarna — som naturligt är — ställts i små gropar⁶; kring

¹ Periferiskt läge i högens östra eller sydöstra del: t. ex. Mejls, Bigum, Alsbjerg, N. F. II, 88, 99, 108; Madsen I, 1, 73; II, 20-22, 24, 28, 29; Aarb. 1892, 201 (Ilsø); 1913, 195 f.; Wibell i Berichte d. Schlesw.-Holst. Ges. f. vaterl. Alterthümer XXIX.

² N. F. II, pl. VI.

³ Madsen I, 75; II, 24, 29; en gånggrift i Tolstrup, Aars härad, Aalborg amt m. fl.

⁴ Madsen I, 40; jfr. Madsen, Afb., 18. Observera dock dubbel randkrets kring långdös: Sehested, Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm, XXXI.

⁵ Mejlsgrafven måhända något nedgräfd, N. F. II, 87.

⁶ T. ex. Nørregaard, N. F. II, 56.

deras fot finnes i regeln en packning af flinta och stenar, och oftast ligger ett stödjande stentäcke kring hela grafven¹.

De danska gånggrifternas byggnad har ofta beskrifvits, och med ett rikt bildmaterial ha äfven detaljer i deras struktur belysts. De nyundersökta grafvarna foga knappast några väsentliga drag till den gifna bilden: blott på enstaka punkter kan därför en komplettering försökas.

Grundformen är gånggriften med en kammare, som nästan alltid ligger i N-S à O-V och genom gången öppnar sig mot NO à S, blott i enstaka undantagsfall mot SV². Orienteringen är ungefär densamma, då en dubbel eller 2—3 enkla gånggrifter finnas i samma hög: i regeln ligga kamrarna också då i N-S à O-V med gångarna, stundom parallella, stundom något konvergerande eller divergerande, mot O à S; men i några fall ha grafbyggarna tvungits att bryta gammal och djupt rotad sedvänja, då de velat, att högen skulle täcka mer än en gånggrift, och sålunda ha oregelbundnare, ovanligare grafkomplex uppstått³.

Ingen dansk gånggrift når så stora dimensioner som några af de svenska: 4 à 7 m. äro vanliga längdmått, och kamrar på mer än 10 m. finner man sällan; de största — man kan nämna t. ex. dem vid Hjelm och Sparresminde på Møen⁴, gånggriften vid Killerup på Lolland⁵, eller en 11 m. lång graf i Nyrup, Højby socken, i Nordsjälland — ha ett 20-tal sidostenar och 6—7 takblock. Som flere gånger framhållits finnas i regeln omsorgsfullt på hvarandra lagda stenflisor — ett slags murverk utan bindemedel — i rummen mellan sidostenarna, och ibland har detta murverk ytterligare tätats med näfver⁶. Stenklyfningen, som flisorna bära vittne om, har ej inskränkt sig till mindre stenar; äfven stora block ha tagits under behandling: så ha t. ex. karmstenarna i gången till Nørregaardgrafven huggits

¹ T. ex. Mejls, N. F. II, 88; Alsbjerg.

² Madsen I, 71; II, 1.

³ Madsen I, 29.

⁴ Madsen I, 56, 57.

⁵ N. F. I, 160.

⁶ Madsen II, 28.

i nästan räta vinklar¹, och i Alsbjerggrafven ha vid bygandet af de två största kamrarna användts stenar, som klufvits ur samma block, o. s. v.. Detta tyder både på ett rätt stort mått af teknisk färdighet och på ett visst arkitektoniskt intresse. Detta intresse tar sig äfven uttryck på andra sätt. Kamrarnas höjd är som bekant i hög grad växlande; alla mått mellan 1 och 2 m. förekomma, och då de kantställda stenarne ensamma ej kunnat ge den afsedda höjden, ha ett à två hvarf stora, liggande block lagts på dem, och tomrummen ha tätats med flisor: ett primitivt försök at bygga en mur². Dessa liggande stenar tjäna emellertid stundom äfven andra ändamål: då takstenarna ej spänna öfver rummet från vägg till vägg, skjutas de något framåt, och i dessa fall ha vi således att göra med en svag antydning om den öfverkragning, som är så allmän vid väst- och sydeuropeiska motsvarigheter till Nordens gånggrifter. Ett annat sätt att öfvervinna den svårighet ett alltför bredt rum erbjuder består i att resa stödjande pelare i dess midt, men denna utväg är använd blott en enda gång i Danmark, och ej vid en gånggrift, nämligen vid den stora grafkistan i Torderup, Gunderup socken, Fleskum härad, Aalborg amt³: en nordlig parallell till den väldiga stenbyggnaden i Antequera⁴ i Spanien.

Den svagaste punkten i en gånggrift är gångens mynning in mot kammaren: hörnstenarna, som utsättas för ett tryck från två sidor, utan att något mottryck från de öfriga sidorna uppväger det, kunna lätt välta, isynnerhet om takstenarnas vikt verkar i samma riktning som sidotrycket. För att förhindra hörnstenarnas fall och fördela öfvertrycket och samtidigt i någon mån motverka sidotrycket

¹ N. F. II, 56.

² N. F. II, pl. V.

³ Kjær, Gravkister fra Stenalderens Slutningstid, fig. 19 och 21 (Aarb. 1910).

⁴ T. ex. Carthailac, Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal, fig. 260 ff.; Orienten och Europa, fig. 60.

har man ofta lagt en karmsten öfver gångmynningen; på denna karmsten hvilar öfverliggaren. Då taket öfver kammaren helst bör ligga plant och karmstenen ökar hörnstenarnas höjd, blir det en konsekvens häraf, att väggstenarna midtemot gångmynningen måste vara något högre än de öfriga. I själfva verket äro de ofta de högsta i kammaren, och att detta ej är tillfälligt, framgår till yttermera visso af ett afvikande fall: i Alsbjerggånggriften äro de midtemot gångmynningen stående blocken lägre än hörnstenarna, men detta finner sin förklaring i, att öfverliggaren på midtkammaren stöder sig på dem — motsvarar karmstenen — medan den yttre kammarens tak hvilar på den inre öfverliggaren; m. a. o.: här måste stenarna i den yttre kammarens västvägg vara lägre, för att taket skall kunna ligga plant¹.

Det konstruktiva, arkitektoniska elementet spelar ofta en betydande roll i fråga om gångarnas gestaltning. Dessa ligga som bekant i regeln vinkelrätt mot kamrarna; längden betingas ofta af rent praktiska skäl; t. ex. vid grafvar, som ligga periferiskt i högens östra del, äro de naturligtvis rätt korta. Något fast förhållande mellan gångens och kammarens dimensioner förefinnes ej: gången kan vara kortare eller längre än kammaren, men det är dock ytterst sällan proportionerna äro sådana som vid Mogenstrupgrafven, där gången — med 7 par sido- och 7 takstenar — mäter ca. 9 m., d. v. s. nästan dubbelt så mycket som kammaren². Denna längd öfverskrides sällan, och sidostenarna äro nästan aldrig flere än högst 8 à 9 i hvardera sidan af gången; öfverliggarnas antal korresponderar härmed. Höjden är i regeln mindre än kammarens, ofta liksom bredden större närmare grafrummet än vid den yttre mynningen. Af särskildt intresse äro de karmar, som finnas i så många gånggrifter: på ett eller två ställen springa smala stenar ut i gången,

¹ Aarb. 1915, 116; N. F. II, 108.

² N. F. II, fig. 67.

mellan dem ligger en tunn, låg tröskel, och stundom fullständigas dörrinfattningen af en motsvarande sten i taket. Dessa karmar, som ibland äro utförda med stor omsorg¹, äro oförståeliga, om de ej uppfattas som stöd för dörrar af sten eller trä. De hypotetiska trädörrarna äro naturligtvis försvunna, men stendörrarna ha bevarats: utanför tröskeln i Gundestrupgånggriften låg en kullfallen flat sten, som fullständigt passade in i dörröppningen²; i gången till grafven i Jordhøj nära Mariager³ stod en flat, hög sten spärrande för mynningen; en likadan fanns i gången till en gånggrift i Knudskov⁴, Baarse härad, i Sydsjälland o. s. v.⁵. Att man i vissa fall stängt gången på annat sätt, framgår t. ex. af förhållandena vid Stenstrupgrafven: här hade hela mynningen fyllts med en solid packning af mindre stenar⁶. T. ex. i Knudskovgrafven voro båda sätten förenade, i det småstenspackningen låg utanför den tunna dörren.

Den enkla gånggriften kan naturligtvis skifta i form: förhållandet mellan längd och bredd är ej alltid detsamma, hörnen kunna vara afrundade eller rätvinkliga, hela graftrummet rektangulärt eller ovalt. Formen kan visserligen i en del fall vara mer eller mindre tillfällig eller beroende af det till buds stående stenmaterialet, men detta torde ej vara regel; vissa drag tyda på en lagbundenhet också häri. Typologiskt sedt ha olikheterna mellan kamrarna naturligtvis sitt intresse, och måhända ha de äfven en kronologisk betydelse. De äldsta fynden föreligga nämligen t. v. från gånggrifter af mer eller mindre oval form: jag påminner om fynden från Mejls, Mogenstrup, Birkelund, Stenstrup m. fl. Det tyckes för öfrigt som vore de stora, mer eller mindre rektangulära kamrarna framförallt företrädda i Öst-danmark; alla af Nationalmuseet undersökta gånggrifter i Jylland ha varit mer eller mindre ovala eller ha åtminstone

¹ Se t. ex. N. F. II, pl. IV och V.

² N. F. II, 62.

³ Madsen II, 28.

⁴ Utgräfd 1917 af C. A. Nordman.

⁵ T. ex. Enslevgånggriften, Aarb. 1866, 208 f.

⁶ N. F. II, 77 f.

saknat den utprägladt fyrsidiga form, som är karaktäristisk för t. ex. Nørregaardgånggriften. Detta faktum tyder också på, att de rektangulära grafvarna äro yngre än de ovala: i ett följande afsnitt skall nämligen påvisas, att den rena gånggriftkulturen varade längre på öarna än i Jylland, och då de rektangulära grafvarna ej uppträda på halfön, torde det vara riktigast att hänföra dem till gånggrifttidens slut.

Bland de afvikelser från grundformen, som kunna iakttagas i den stora mängden af gånggrifter, erbjuder väl ingen större intresse än gånggriften med bikammare. De mest komplicerade formerna af denna företrädas af Alsbjerggrafven med dess tre kamrar bakom hvarandra¹ och af det större grafkomplexet vid Gundestrupgaard i Skræmsöcken, Øster-Han härad, norr om Limfjorden². Den vanliga typen har som bekant en bikammare af något växlande utseende midt emot gångmynningen³; undantag bilda den mindre Gundestrupgaardgrafven, hvars bikammare ligger vid hufvudrummets nordända⁴, och möjligen en gånggrift i Kvolsted i Fjends härad, som enligt en gammal teckning skall ha haft en afvikande form. Dessa grafvar uppvisa äfven i detaljer flera gemensamma drag: bikammaren är lägre än centralrummet, gånggriften ligger i regeln periferiskt i högen; den är genomgående jordtäckt o. s. v. I vissa fall — detta gäller grafvarna vid Alsbjerg och Gundestrupgaard, som alla ligga rätt nära hvarandra, — är dörren in till bikammaren triangulär⁵ och så trång, att man blott med svårighet kan komma igenom den: en motsvarighet till en dös med kort gång på Orust i Bohuslän⁶.

¹ Aarb. 1915, 112; N. F. II, fig. 95 f. ² Madsen II, 21.

³ Madsen I, 20, 75; II, 23, 24, 27; Henry Petersen, Om Stenalderens Gravformer, fig. 15 (Aarb. 1881); Aarb. 1915, 115.

⁴ Madsen II, 20.

⁵ c: vid Alsbjerg dörren till den innersta kammaren; vid den stora Gundestrupgaardgrafven till den södra bikammaren.

⁶ Ekhoft, Bohusläns fasta fornlemningar (Bidr. t. känn. af Göteborgs och Bohusläns fornm. o. hist. III, 167); Orienten och Europa 140 f.

Gånggriften med bikammare förtjänar uppmärksamhet äfven på grund af sin geografiska utbredning. Det visar sig nämligen, att det öfvervägande flertalet af dessa grafvar förefinnes i Jylland: af de 18 jag känner ligga blott 4 på öarna, d. v. s. 2 på Själland och 2 på Lolland¹. Nya fynd torde knappast i nämnvärd grad kunna förändra detta förhållande. I Jylland koncentreras grafvarna på trakterna kring Limfjorden, dess armar och tillflöden. Norr om fjorden, från Lundehøj i Heltborg socken² i väster till Alsbjerg i öster, och söder om den från Fjends härad ner genom trakten norr om Viborg, vidare längs Hjarbæk fjord i Rinds och Gislum hänader och längre österut mot Mariager fjord, finner man dessa gånggrifter, men söder om en linje dragen genom Viborg känner man ännu ingen.

Jyllands dominerande ställning på denna punkt fordrar ett försök till förklaring, ty man kan knappast nöja sig med fraser om, att ifrågavarande grafform ej slagit an på öarna. Öfverensstämmelsen mellan de danska gånggrifterna med bikammare och motsvarande grafvar i Västeuropa har upprepade gånger påpekats. Och likheten är i själfva verket påtaglig. Man behöfver blott draga sig till minnes de ståtliga monumenten vid New Grange eller Dowth eller Lough

¹ *Själland*: Kornerup (Madsen I, 20), Vester Egesborg (Aarb. 1881, 314). *Lolland*: Knuthenlund (Madsen I, 75), Rødby Fæland (Aarb. 1881, 314 f.). *Jylland*: Randers amt: Katbjerg (Madsen II, 27); Aalborg amt: Suldrup (Madsen II, 24), Alstrup (Aarb. 1915, 115); Viborg amt: Kvolsted (Aarb. 1881, 316; 1915, 121), Vinkel (Aarb. 1881, 315), Sparkjær, Fiskbæk, Laastrup; Thisted amt: Heltborg (Madsen II, 24), Skjoldborg; Hjørring amt: Gundestrupgaard I och II (Madsen II, 20-21), Manstrup (Aarb. 1881, 315), Alsbjerg (Aarb. 1915, 111 ff.; N. F. II, 106 ff.).

² Det är måhända skäl, att i detta sammanhang påpeka, att den af Finn Magnussen framförda uppgiften (Runamo og Runerne, 516 ff.) om mänskoliknande figurer o. dyl. på kammarens sidostenar ej håller streck. Figurerna, som omtalats äfven i nyare verk (Orienten och Europa, 154 f.; Peet, Rough stone monuments, 55) förtjäna ej ett bättre öde än det Worsaae beredde »ristningen« på Runamo: det torde nämligen vara fråga om naturliga sprickor i stenen; jfr. Trap, Danmark³ IV, 289.

Crew i Irland¹ — för att nu endast nämna ett par af de mest bekanta — för att omedelbart inse detta. Enstaka engelska grafvar² kunna äfven anföras som jämförelseobjekt, och aflägsnare paralleller finnas i Skottland³. Längre söderut anträffas utmärkta motsvarigheter i Bretagne⁴ och i Spanien⁵. Sardinien's grottgrafvar⁶ och Maltas tempel⁷ kunna äfven nämnas i detta sammanhang; t. ex. Alsbjerggrafven kan utmärkt väl ställas vid sidan af templen vid Mnaidra på Malta och Gigantia på Gozo.

Denna öfverensstämmelse mellan danska och västeuropeiska gånggrifter med bikammare torde antyda, att de ifrågavarande danska grafvarna tillhöra en föga framskriden del af gånggrifftiden⁸: lokala särdrag ha ännu ej utvecklat sig. Denna uppfattning stödes af fynden. I Alstrupgrafven har man t. ex. funnit några af de äldsta föremål, som öfverhufvud kännas från gånggrifter⁹, och äfven andra fynd höra till en tidig period. Är det riktigt, att den rena gånggrifstkulturen i Jylland upphör på ett tidigare stadium än på öarna¹⁰, framförallt Själland-Möen, blir det äfven förståeligt, att grafvarna med bikammare, som höra till de äldre i gånggriftserien, förekomma relativt taget långt talrikare på halfön än på öarna.

Åtminstone diskussionsvis har någon gång den tanken

¹ Se t. ex. Coffey, New Grange and other incised tumuli in Ireland.

² Se t. ex. Thurnam, On ancient British barrows etc., pl. XIV, fig. 5 (Archæologia XLII).

³ Anderson, Scotland in pagan times, bronze and stone ages, t. ex. figg. 256, 273.

⁴ Orienten och Europa, fig. 74, 75, 85, 86; Lukis i Trans. of the intern. Congr. of prehist. arch. 1868.

⁵ Orienten och Europa, fig. 53; Siret i Revue des questions scientifiques 1893.

⁶ T. ex. Notizie degli scavi 1904, 301 ff.

⁷ Mayr, Die vorgeschichtlichen Altertümer von Malta, pl. I-II.

⁸ Förutsättningen för detta resonemang är naturligtvis antagandet, att stengrafvarna ej äro autoktona i Norden.

⁹ Aarb. 1915, 121 och nedan s. 247, 270.

¹⁰ Se s. 296 ff.

framkastats, att några bikamrar måhända vore ursprungliga dösar, och å andra sidan har det sagts, att de kunde uppfattas som tillbyggnader till äldre gånggrifter. Hvardera möjligheten torde dock böra tillbakavisas: i de få fall iakttagelser härom föreligga gå de ut på, att hela komplexen uppförts i ett. Detta gäller Alsbjerggrafven¹, och det gäller äfven den anseeligare gånggriften vid Gundestrupgaard, där man af de stenars läge, som bilda dörröppningen till den södra bikammaren, kan sluta sig till, att denna byggts samtidigt med hufvudkammaren. Om bikamrarnas bruk ge fynden blott knapphändiga antydningar, men dessa peka alla i samma riktning: äfven de små kamrarna ha användts som grafrum. I den ena af den stora Gundestrupgaard-grafvens bikamrar funnos några bärnstenspärlor; i sidokammaren i Rødbygånggriften anträffade Boye både benrester och fornsaker; i Heltborggrafvens birum lågo lerkärlsbitar och ben² o. s. v. Härmed öfverensstämmer det faktum, att man också i utländska gånggrafvars birum funnit spår af begrafningar³.

Bikamrarna tjäna m. a. o. samma ändamål — att afdela grafrummet — som i andra fall nåtts genom att man afbalkat större eller mindre delar af kammaren. Detta har gjorts på tvänne olika sätt. Antingen har man ställt en eller flera flata stenar tvärs öfver grafgolfvet och sålunda delat rummet eller också har man med användande af kammarens vägg byggt små, mer eller mindre rektangulära kistor, hvilkas öfriga sidor bestå af låga, flata stenar. Det förra sättet har begagnats t. ex. i Slotsbjergbygånggriften, i hvilken kammarens ändor afskilts från midtpartiet genom långa, flata stenar, som gräfts ner i golfvet⁴. Man kunde emellertid ej af fornsakernas och benresternas läge se, att detta arrangemang haft någon betydelse för grafläggningen.

¹ N. F. II, 108.² Finn Magnussen a. a., 520.³ Se t. ex. Siret, La fin de l'époque néolitique en Espagne (L'Anthropologie 1892, 390).⁴ N. F. II, fig. 47-48.

Ett alldeles likadant fall erbjuder en af inspektör Thomsen undersökt gånggrift i Kirke-Helsinge by och socken i Løve härad, men ej heller här kunde meningen med denna indelning klargöras. Något afvikande förhållanden iakttogos i en liten gånggrift i Tolstrup, Aars socken i Aalborg amt: en räckta flata flisor skiljde kammarens förstörda nordända från dess öfriga del. Något liknande kan iakttagas vid en gånggrift i Fjellerup socken i Randers amt¹. Exempel på den andra formen ger den norra kammaren i Fredsgaardgånggriften² i Sneselev socken, Ringsted härad, som blifvit rätt bekant, tack vare att Stjerna gifvit en yxform namn efter denna graf³. Flere andra kunna nämnas, exempelvis grafvarna i Ejby, Rye socken, Voldborg härad, och Aarby by och socken, Arts härad⁴. Vidare en af Zinck utgräfd dubbel gånggrift i Hyldehøj i Rørby socken, Arts härad. Ungefär midt emot gångmynningen i hvardera kammaren fanns här en något så när rektangulär kista på ca. 1,35 meters längd och 60 centimeters bredd; båda vora byggda af några flata flisor, som gräfts ner i grafgolfvet och blott höjde sig ca. 15 cm. öfver det. Innehållet i dessa kistor var af alldeles samma art som i resten af kamrarna: både ben och fornsaker funnos också här, i den ena bl. a. ett par kranier, och detta antyder, att, äfven om man ursprungligen möjligen tänkt sig kistorna som enmansgrafvar, man senare ej respekterat de gångna tidernas föreställningar.

I samband med alla dessa afvikelser från grundformen — den enkla gånggriften utan bikammare och afbalkningar — är det måhända skäl att med några ord beröra den dubbla gånggriften. Äfven den är i viss mån en lokalform. Både grafbyggnader så symmetriska och intimt förbundna i anläggningen som t. ex. den i Klekkendehögen på Möen⁵

¹ Mindesmærker fra Oldtiden fredlyste i 1886--90, 70.

² Madsen I. 39.

³ Stjerna, Före hällkisttiden, 101.

⁴ Madsen I, 22, 31.

⁵ Madsen I, 59.

och sådana, där föreningen mellan kamrarna ej är så regelbunden och fullständig — t. ex. Stenstrupgrafvarna¹ — finnas i Danmark i hufvudsak blott på några af öarna. I Jylland, där Snæbum- och Ilsøhögarna med de två gånggrifterna² och den stora byggnaden på Gundestrupgaards mark³ kunna räknas till denna grupp, äro de f. ö. så godt som okända⁴, men på Själland äro de rätt talrika⁵. På Bornholm saknas denna form, och ej heller på Fyen och Lolland-Falster är den t. v. iakttagen; däremot ligga enstaka grafvar af detta slag på Samsø⁶, Langeland⁷ och Møen⁸. Den dubbla gånggriftens sällsynthet i Jylland och dess talrika förekomst i Östdanmark, där den yngre gånggriftkeramiken är rikast utvecklad, kunde antyda, att denna grafform företrädesvis byggdes under rätt sen gånggrifttid. Att formen emellertid i sitt ursprung är äldre, visas af fyndet från Stenstrupgrafven: en del af keramiken och yxorna i detta tillhöra ett tidigt afsnitt af perioden.

I jämförelse med de nu behandlade graftypeperna äro de öfriga varianterna af grundformen rätt betydelselösa. Det är också tämligen svårt att påvisa lokala olikheter i grafvarnas byggnad. Måhända kunde man säga, att kamrar, som äro smalast på midten, förekomma blott på öarna, eller rättare på Møen och Lolland⁹. Det tyckes också, som vore gånggrifter med mot norr afsmalnande kamrar rätt allmänna i sydvästra Själland och på Lolland¹⁰.

¹ N. F. II, 72.

² Madsen II, 29; Aarb. 1892, 201 f.

³ Madsen II, 21.

⁴ Enligt oklara uppgifter har i Eidrup socken, Aars härad funnits en dubbel gånggrift; en annan möjligen i Ravnstrup socken, Nørlyng härad.

⁵ Madsen I, 19, 28—33, 39, 41; Stenstrup, N. F. II, 72; nyundersökta grafvar i Svinø, Hammer härad och Katstrup, Løve härad; några af Zinck utgrädda i Arts härad, m. fl.

⁶ Aarb. 1881, 314.

⁷ Madsen II, 16.

⁸ Madsen I, 59.

⁹ Madsen I, 57—59, 73, m. fl.; Vor Oldtid, 84.

¹⁰ Madsen I, 53, 70; en gånggrift i Knudskov, Baarse härad m. fl.; Vor Oldtid, 84.

GRAFLÄGGNINGEN.

Gånggrifterna äro massgrafvar, och det har alltid med rätta betonats, att kamrarnas i regeln kaotiska innehåll blott sällan ger uppslag beträffande de enskilda grafläggningarnas art och karaktär. Emellertid tyckas dock några punkter kunna belysas. En viss olikhet råder nämligen också härutinnan mellan Jyllands och öarnas gånggrifter. Vid fyndbeskrifningen i Nordiske Fortidsminder har jag varit i tillfälle att framhålla, att i några jutska gånggrifter — t. ex. Hagebrogaard- och Alsbjerggrafvarna¹ — en delning i lag kunnat skönjas, en delning, som blott kan beteckna olika afsnitt af den tid, under hvilken ifrågavarande gånggrifter varit i bruk. Sådana klara äldre och yngre skikt kunna däremot ej påvisas i de östdanska gånggrifterna; detta kan ses både i beskrifningarna af fynden från Stenstrup, Gundestrup, Slotsbjergby och Nørregaard och i berättelserna om utgräfningarna af gånggrifterna i Katstrup i Løve härad, Svinø i Hammer härad, Olstrupgaard i Skippinge härad m. fl.² Också här kan man i regeln konstatera de allra senaste begrafningarna, men det är också allt; en fullständig lagdelning förekommer ej³, utan det äldre grafgodset och skelettdelarna af de tidigare nedlagda döda ligga planlöst hopade, skjutna till sidan för att ge plats åt de senare och sista. Men icke nog härmed: själfva fynden på öarna äro genomgående långt rikare än i Jylland; de stora fynden från Gaarslev och Engom i Vejletrakten⁴ stå rätt isolerade bland halföns stenåldersmaterial. Däremot är det ingalunda sällsynt på öarna, framförallt på Själland, att grafgodset ligger i ett tjockt lag på grafvens botten och i

¹ N. F. II. 105, 109.

² Utgräfdä af resp. H. Kjær, Th. Thomsen och C. A. Nordman.

³ Saker från dolktid ligga ofta öfverst äfven på öarna, men det äldre grafgodset är ej lagdelt.

⁴ Engomgrafven hör till de stora jutska grafkistorna.

sin tur täckes af ett med stenar iblandadt jordskikt, som fyller en stor del af rummet: fynden från Kattrup, Ejby¹, Aarby², Kulby³ m. fl., Zincks fynd från de dubbla gånggrifterna i Hyldehøj och Laaddenhøj i Rørby socken i Arts härad äro exempel härpå. Men å andra sidan finnas äfven gånggrifter, som äro fyndfattiga eller nästan tomma. På Själland kan man bland dessa nämna grafvarna i Møllehøj, vid St. Rørbæk i Ølstykke härad, och vid Hjortegaardene i Horns härad⁴, men medan sådana grafvar äro undantag på öarna äro de regel i Jylland. Alstrupgånggriften, som adjunkt Feddersen undersökte⁵, och Katbjerggrafvarna⁶ äro exempel härpå; andra ges i Mogenstrupgånggriften⁷, i de båda grafvarna i Snæbumhögen⁸ o. s. v. Hagebrogaard och Alsbjerghögarna, i hvilka stora fynd gjorts, äro blott skenbart undantag: det äldre, rena megalitgrafsbeståndet i dessa fynd är äfven rätt fattigt, och fornsakerna i de yngre skikten tillhöra enmansgrafvarnas och dolkarnas kulturgrupper. Slutligen ännu en omständighet af betydelse i detta sammanhang: granskar man de listor öfver skelettmaterialet från danska stenåldersfynd, som prof. H. A. Nielsen sammanställt⁹, finner man, att antalet konstaterade skelett i de jutska gånggrifterna städse är ytterst ringa, medan öarna gifvit ett stort och värdefullt antropologiskt stoff. De få skeletten från Brønhøj i Enslev, Randers amt, från Ginderup i Ringkjøbing amt kontrastera bjärt mot de talrika öfynden med flere tiotal skelett i hvart. Också öfriga jutska fynd, i hvilka skelettrester observerats — Alstrup, Katbjerg, Snæbum etc. — ha varit lika fattiga. I någon grad kunde detta naturligtvis bero på ogynnsamma jordmånsförhållanden, men att uteslutande gifva jorden skulden vore väl djärft.

¹ Madsen I, 21.² Madsen I, 31.³ Aarb. 1892, 190 f.⁴ Madsen I, 8, 1; Vor Oldtid, 97.⁵ Vor Oldtid, 97; Aarb. 1915, 115.⁶ Vor Oldtid, 97; Madsen II, 27, 28.⁷ N. F. II, 94 ff.⁸ Madsen II, 29.⁹ Aarb. 1906, 1911, 1915.

Sammanställas alla dessa omständigheter med vissa observationer rörande grafgodset, som skola meddelas i ett följande afsnitt, och med tidigare anförda iakttagelser rörande själfva gånggrifterna, blir konklusionen obetingadt den, att den utpräglade gånggrifstkulturen i Jylland haft en kortare varaktighet än på öarna, enkannerligen de östra; och af det tidigare anförda framgår redan, att det är gånggrifstkulturens slut, ej dess början, som infaller vid en annan tidpunkt i väster än i öster.

Det vore naturligtvis af största intresse att i detalj kunna påvisa, huru likbegängelserna försiggått, om fasta former funnits för de graflagdas läge, af hvilket slag de vapen och redskap och smycken voro, som följde den döde i grafven. Detta har kunnat göras på jordgrafvarnas område: de äldre enmansgrafvarna med skeletten liggande i hukställning med hufvudet i väster och ansiktet mot söder och med vissa gifna fornsaksformer i männens och kvinnornas grafvar ge det vackraste exempel på ett enhetligt grafskick, som är konstitutivt för just denna kultur. Massgrafvarna omöjliggöra i sin egenskap af massgrafvar liknande noggranna observationer. Man måste med största skepsis betrakta alla äldre uppgifter om, att liken ofta skulle placerats sittande utmed kammarens väggar: till grund för dem ligger i regeln blott den riktiga iakttagelsen, att benen ofta anträffas talrikast just vid väggarna, dit de vid senare grafläggningar i rummets midt kastats undan. Visserligen ha ibland vid nyare undersökningar benspår iakttagits högt på sidostenar och i viss förbindelse med djupare liggande benrester, men i intet fall har det kunnat fastslås, att begrafningar i sittande ställning förekommit. Däremot är det icke tvifvel underkastadt, att liken ofta graflagts liggande utsträckta på rygg; iakttagelser från flere äldre och nyare fynd visa detta: man kan t. ex. nämna Alstrup¹, Aarby², Kulby³, Stenstrup,

¹ Vor Oldtid, 97.² Aarb. 1892, 188.³ Aarb. 1892, 191.

Slotsbjergby¹. I några af dessa fall (Stenstrup, Slotsbjergby) har den ena armen lagts in öfver bröstet. Regeln är emellertid: kaos, och som följd häraf kan sambandet mellan de enskilda liken och grafgodset ej påvisas. Men stundom är det dock ett kaos med modifikation: de ben, som skulle skaffas undan, samlades ofta i hopar längs väggarna. Isynnerhet kranierna blefvo föremål för denna omsorg, men stundom ha äfven långa rörben samlats i hop och t. ex. stuckits in i en springa mellan tvenne sidostenar. En föreställning om oordningen ge fotografierna från Slotsbjergby², som afse att visa, huru delar af olika skelett blandats om hvarandra.

Orsaken till att man blef tvungen att bryta graffreden och kasta undan de äldre skeletten, ligger naturligtvis i, att grafvarna användes under lång tid och att man således behöfde plats till senare likbegängelser. Det är i själfva verket icke få individer, som graflagts i gånggrifterna; det gamla danska rekordet från Borreby: 70 har för länge sedan passerats, och nu stå Slotsbjergby med 92 och den dubbla gånggriften i Stenstrup med 98 som de rikaste benfynden³. Detta stora antal betecknar gifvetvis en långvarig tid af mer eller mindre kontinuerligt bruk af grafvarna. Om en jämförelsevis obruten linje kan man äfven tala i sådana fall som t. ex. Brønhøjgånggriften i Enslev, Randers amt⁴: här låg vid det öfversta skelettet i kammaren en bronsnål med stort, rundt genomborradt hufvud och en liten »nopperring« af guld, m. a. o. saker från den äldsta bronsåldern. Fyndet bar äfven i öfrigt en sen prägel, och det finnes ej skäl att antaga någon afsevärd tidsintervall mellan den grafläggning, vid hvilken brons- och guldföremålen nedlades, och de öfriga. Annorlunda ställer sig saken t. ex.

¹ N. F. II, 77 f., 87.

² N. F. II, 86 f.

³ N. F. II, 77 ff., 87.

⁴ J. Jensen, To Gravhøje (Aarb. 1866). Brønhøjgrafven är en gånggrift: föreliggande planer och uppteckningar om fyndet tillåta intet tvifvel (jfr. Aarb. 1914, 338).

vid det bekanta fyndet från Vellerup¹ i Horns härad på Själland, där en ekkista från den äldre bronsåldern ställts in i gånggriften. Kistan hade af allt att döma ej förts in genom gången; genom att lyfta bort en taksten hade man beredt möjlighet att föra ned den i grafven, men takstenen hade åter lagts på sin plats. Stenålderssakerna i fyndet voro af tidig karaktär, och det är intet tvifvel om, att en afsevärd tid förflutit mellan begrafningarna; det beror således på en tillfällighet, att gånggriften kommit att tjäna äfven bronsåldersfolket som graf. Detsamma gäller t. ex. Hagebrogaard-grafven, i hvilken ett bronssvärd låg högst uppe i kammaren, och Alsbjerggånggriften, i hvilken en graf med brända ben från slutet af den äldre bronsåldern anträffades högt uppe i den största kammarens norra del². Alla fynd äfven från den yngre bronsåldern, som gjorts i gånggrifter, ha naturligtvis en rent tillfällig anknytning till de gamla monumenten.

FORNSAKSFORMERNA.

Grafgodset i gånggrifterna är i stora drag väl känt, men de nya fynden ha ökat materialet med enstaka former, som ej omtalats i litteraturen, och några punkter kunna numera framhäfvas starkare än förr.

Det har redan tidigare påpekats, att fynden på öarna i stort sedt äro långt rikare än de jutska, men också de östdanska variera i storlek och karaktär. Utom keramiken, som skall omtalas i ett par följande afsnitt, ge flinta, bärnsten och ben fynden deras prägel; horn och olika bergarter, bl. a. stundom skiffer, och slutligen i enstaka fall brons och guld fullständiga förrådet. Förhållandet mellan de olika materialen är ganska växlande: ehuru flintan nästan alltid dominerar, kan ibland beståndet af bensaker vara mycket ansenligt — se t. ex. de båda gång-

¹ Aarb. 1892, 186; Boye, Fund af Egekister, 132 f.

² N. F. II, 102, 111 f.

grifterna i Uggerslev, Skam härad på Fyen¹ —, och i några fynd, bland hvilka t. ex. de från Olstrupgaard i Skippinge härad och Laaddenhøj i Rørby socken, Arts härad, kunna nämnas, spelar bärnstenen en synnerligen betydande roll.

Måhända är det skäl att ånyo framhålla det kända faktum, att de allra enklaste flintredskapen, spånen, kvantitativt sedt framträda ytterst starkt i fynden. Men deras ensartade och intetsägande karaktär förringar naturligtvis deras betydelse. Vid sidan af spånen finnas talrika spånskrapor med rak eller rundad, stundom med konkav egg; spånknifvar äro ej lika allmänna, men dock långtifrån sällsynta: utmärkta exemplar finnas bl. a. från gånggrifterna i Hammer² och Svinø, båda i Hammer härad, från Stenstrup i Jungshoved socken³, Lundforlund, Gundestrup⁴ m. fl. Däremot äro skrifskraporna sällsynta: några få föreligga i det ofvannämnda fyndet från Stenstrup, från gånggrifter i Tjæreby vid Korsør, Korshøj i Uby socken i Arts härad m. fl. Ännu ovanligare äro flintborrarna — från Vaalse på Falster och Rødby på Lolland — och de runda slagstenarna — t. ex. från Bjerre i Arts härad och Gjedesby på Falster — m. fl. former. Eldstenarna med de karaktäristiskt blankslitna, trubbiga slagytorna förekomma däremot i rätt stort antal.

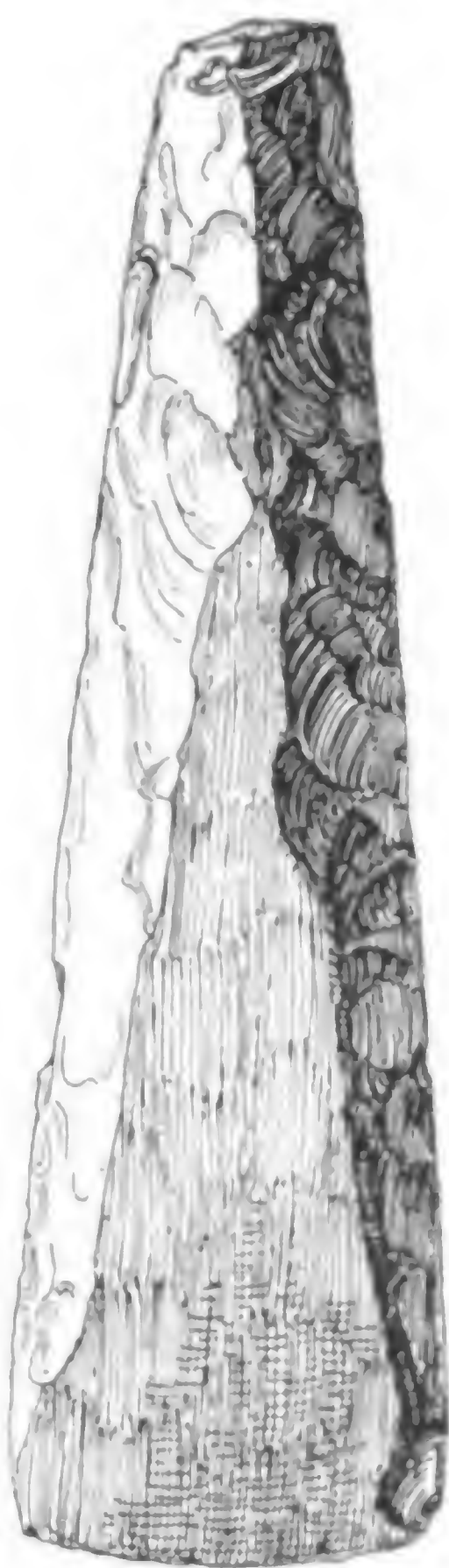
Frånsedt spånen dominera yxorna bland flintsakerna. De vanliga tjocknackade och de tunnbladiga förekomma i ungefär lika proportion och ofta i tiotal exemplar. Fyndet från den dubbla gånggriften i Kulby i Løve härad⁵ innehar med ca. 70 stycken rekordet, men i regeln är ca. 30 höjdgräns⁶. De håleggade yxorna af dessa former äro relativt sällsynta; exempel finnas från gånggrifterna i Ejby, Vellerup, Karrebækstorp, Lindeskov i Ellested socken på

¹ Madsen II, 1; Aarb. 1892, 197. ² Annaler 1862, pl. III.

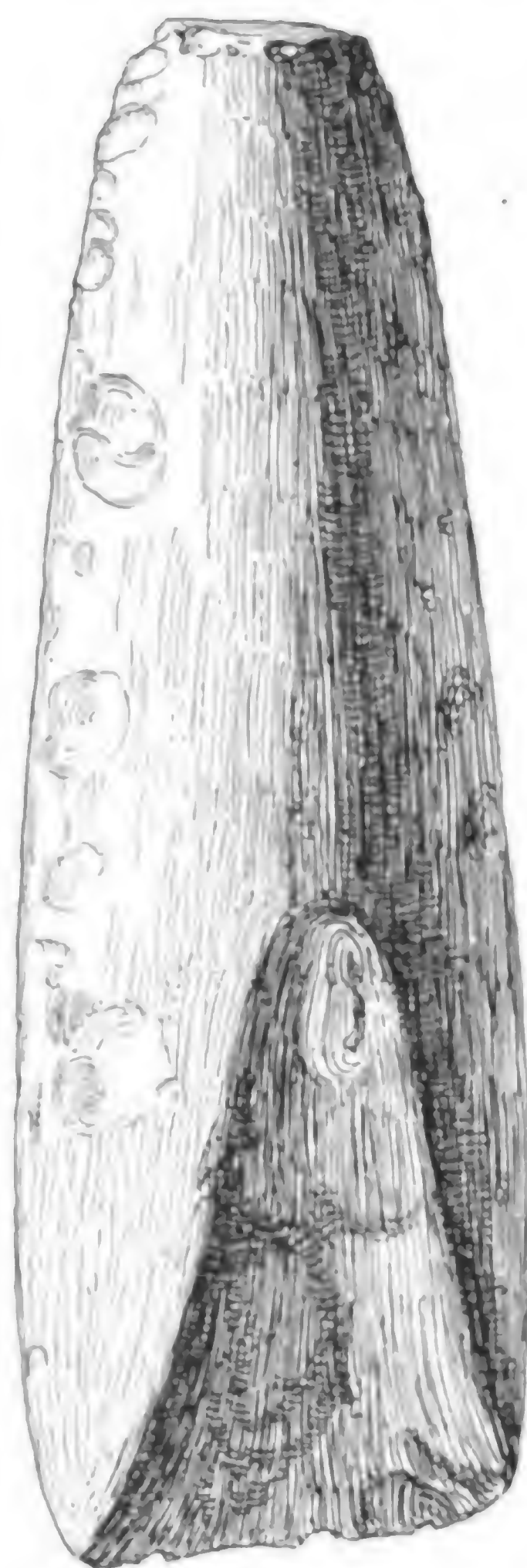
³ N. F. I, 162 f. ⁴ N. F. II, fig. 15. ⁵ Aarb. 1892, 190.

⁶ Hyldehøj i Rørby socken: 37 st.; Birkehøj, Nyrup, Højby socken: 29 st.; Killerup, Lolland: 29 st. o. s. v.

Fyen, Killerup, Rødby, Skovgaard nära Nykjøbing F. De tjocknackade hålyxorna ersättas delvis af de hålyxor med spetsig nacke och spetsovalt tvärsnitt, som tillhöra gånggrifttiden¹. Dessa äro som bekant i regeln tvåsidigt hvälfda,



$\frac{2}{3}$
Fig. 1.



$\frac{2}{3}$
Fig. 2.

och exemplar med en flat och en hvälfd sida, ibland med nästan trapezformigt tvärsnitt (fig. 1)², ha anträffats blott i ett par gånggrifter: Hyldehøj i Rørby och Lindeskov i Ellested socken. Men äfven de tvåsidigt hvälfda hålyxorna (fig. 2)³ äro sällsynta: mer än ett tiotal finnes ej i de i Nationalmuseet bevarade fynden. Relativt många, d. v. s.

¹ S. M. I, 68.

² Det afbildade, lilla exemplaret från Hyldehøj.

³ Originalen till fig. 2 från Kattrup.

hälften, af de i gånggrifter funna yxorna af detta slag härstamma från Fyen och Lolland-Falster, och om man medräknar fynd från runda gånggrifter¹ med en öfverliggare blir procenten för Fyen ännu större. I Nationalmuseet finnes intet jutskt gånggriftfynd med denna yxform, men detta beror troligen på en ren tillfällighet, ty i andra stengrafvar på halfön ha några stycken anträffats², och från Slesvig känner man sådana dels från högfynd af oviss art³, dels från gånggrifter t. ex. på Sild⁴. Det är i själfva verket fallet, att formen är allmännare i Västdanmark, d. v. s. Jylland-Fyen, än i öster; museets serier af spridda fynd uppvisa en ansenlig olikhet härutinnan⁵. Museets exemplar utgöra visserligen blott en bråkdel af alla existerande, men de torde dock ge en i hufvudsak riktig bild af fördelningen. En undersökning af provinsmuseernas material fastslår för öfrigt yttermera intrycket af Jyllands och Fyens öfvervikt på denna punkt. Men förklaringen till den ojämna fördelningen är ej alldeles lätt att finna. På typologiska grunder har redan tidigare antagits, att ifrågavarande yxform är rätt gammal⁶, och måhända kunde dess utbredning i Danmark delvis förklaras af, att den hörde till början af gånggrifttiden, men ej sträckte sig ned till de afsnitt, som representeras af den öfvervägande fyndmassan på Själland, men som äro ytterst svagt företrädade i Jylland. Detta kunde förklara en relativt talrikare förekomst i Västdanmark, men äfven under denna förutsättning vore det påfallande, att

¹ Schested, Fortidsminder og Oldsager, pl. XIV, XVIII.

² En stengraf, troligen en stor grafkista, i Engom socken, Hatting härad.

³ A 3861, 3871-75 från Abkjær, Abkjær socken, Gram härad.

⁴ Denghoog, se t. ex. Lindenschmit, Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit V, pl. 7, 126.

⁵ Från Jylland med Slesvig 28 tvåsidigt hvälfda yxor och 13 med en hvälfd sida; Fyen med Langeland 18 + 5; Lolland-Falster 3 + 0; Själland med Møen 13 + 2; Bornholm 0.

⁶ Rydbeck, Några iakttagelser beträffande vissa yxtyper från stenåldern (Fornvännen 1916, 136 ff.).

formen äfven absolut taget har en så stor öfvervikt i Jylland-Fyen. En antydning om, i hvilken riktning frågan måhända kunde lösas, ges af en visserligen något oklar uppgift, som meddelats mig i Bovense socken, mellan Nyborg och Kjerteminde: i en mindre hög, som bortgräfts, hade man midt på botten funnit en ungefär manslång ram af hufvudstora stenar och inom denna ett skelett, vid hvars sida en yxa af ifrågavarande form legat. Om sådana grafvar i större antal finnes i Västdanmark, kunde detta förhållande bidra till att klarlägga orsakerna till de nämnda yxornas fördelning i landet. Detta framföres naturligtvis med all reservation, ty Bovensefyndet står t. v. fullständigt isolerat och kan väl knappast betraktas som höjdt öfver allt tvifvel, då ju ingen sakkunnig deltagit i högens undersökning¹.

Smalmejslarna, någon enda gång med håslipning, bilda jämte de tjocknackade yxorna den största kontingenten af slipade redskap i gånggriftfynden; 25 är väl det största antal, som anträffats i ett grafkomplex, men då i en dubbel gånggrift: Hyldehøj i Rørby. En enstaka gång — i fyndet från Gaarslev, Holmans härad — har den mejselform, som kallats den tjocka², blifvit iakttagen. Dess ställning i tid är gifven i och med det påtagliga formella sambandet med smalmejslarna. Af något större intresse är förekomsten af tvåsidiga mejslar med spetsovalt tvärsnitt (fig. 3) i fem fynd³; i ett enstaka fall är nacken tämligen spetsig. Denna mejselform är ju typologiskt äldre än de föregående; fynden ge ej tillfälle till närmare tidsbestämning, men det torde dock vara

¹ Det förtjänar i sammanhang härmed påpekas, att museet äger några yxor af detta slag från Jylland och en från Langeland, hvilka enligt uppgift anträffats i små högar; i ett fall nämnes en graf byggd af handstora stenar, i andra omtalas ej stenar; se t. ex. A 5635, 8431, 9226, 12385, 12560. ² S. M. I, 132.

³ Hyldehøj i Rørby; Borreby, Madsen, Afb. pl. 18: 29; Vaalse; Gaarslev; ett fynd från Aarby i Arts härad, Z 215-32. Originalet til fig. 3 från Gaarslev.

riktigast att, med framhållande af formens samband med de ofvan behandlade hålyxorna med spetsovalt tvärsnitt, hänföra den till gånggrifftidens förra hälft.

Om det så nämnes, att den utprägladt bred-eggade yxan, som i det hela är ganska sällsynt, rent undantagsvis anträffats i en gånggrift¹, har härmed det sedan gammalt kända yxmaterialet genomgått.

De nya fynden ge emellertid en komplettering af stort intresse. Vid beskrifningen af Mogenstrupgånggriften har framhållits, att den enda yxan från denna graf är tunnackad². Det är ett rätt karaktäristiskt exemplar, som i samma storlek och form kunde finnas i en liten dös af äldsta typ. Denna yxa står ej fullständigt isolerad i gånggriftfynden: från Alstrupgrafven finnes en annan, som står den nära, ehuru formatet här är något mindre³. Till dessa två yxor kan fogas en liten serie små, tunnbladiga yxor, hvilka till hela sin karaktär närmast påminna om de tunnackade, ehuru nacken stundom bär spår af slipning. Dessa yxor, som alldeles afgjort skilja sig från de tjocknackade med tunnt blad, förekomma i sex fynd, af hvilka Stenstrup och Hagebrogaard beskrifvits i Nordiske Fortidsminder⁴. De öfriga härstamma från Nørbæk i Sønderlyng härad⁵, Borreby⁶, Rugtved i Skippinge härad⁷, Dyssegaard i Uby socken, Arts härad⁸. Dessutom föreligga sådana yxor från runda gånggrifter i Tolstrup, Aars härad, och Krejbjerg, Ginding härad. Formen står typologiskt den



²/₃

Fig. 3.

¹ Enslev, Aarb. 1866, 207 ff. Yxan m. fl. föremål uppges ha anträffats efter utgräfningen, då gånggriften förstördes. ² N. F. II, 94.

³ Aarb. 1915, 115. ⁴ N. F. II, 74, 102 f. ⁵ Finskt Museum 1915, 42.

⁶ Madsen, Afb. pl. 18: 30; yxan, ehuru omhuggen, säkert af denna form.

⁷ En rätt liten, aflångt oval gånggrift.

⁸ En dubbel gånggrift med aflångt ovala kamrar.

tunnackade nära; den är funnen i gånggrifter, som måste antagas vara gamla, och i många af fynden — Stenstrup,



²/₃

Fig. 4.

Rugtved, Hagebrogaard, Tolstrup — finnes en keramik, som går tillbaka till början af gånggrifttiden. Det torde således ej vara oberättigadt att hänföra yxan till brytningstiden mellan den tunn- och den tjocknackade yxans perioder, och sannolikt tillhör den delvis slutet af den tunnackade yxans tid.

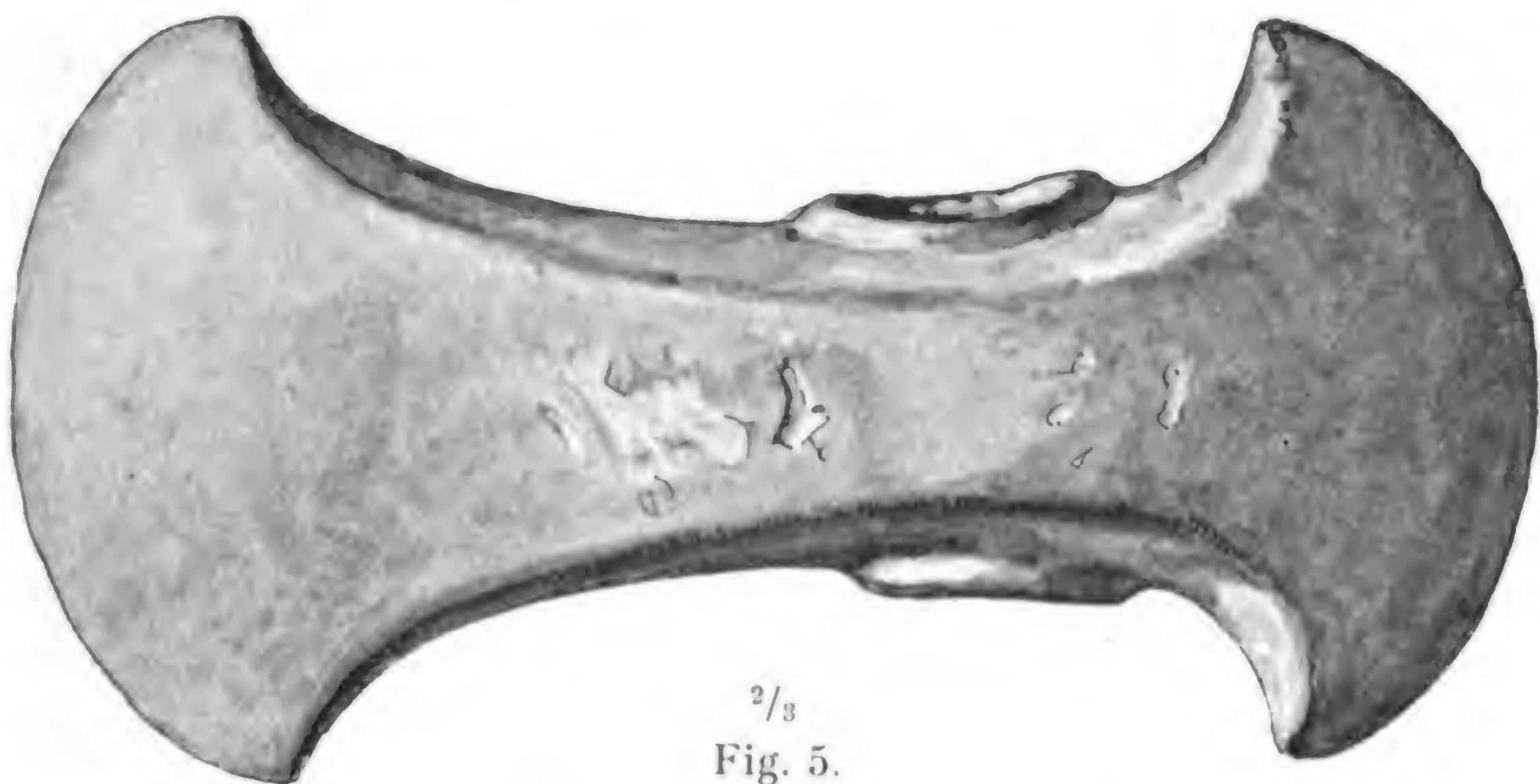
I samband med yxorna af flinta är det måhända skäl att beröra redskap och vapen af andra stenarter. Det faller då genast i ögonen, i huru ringa grad de tjocknackade grönstensyxorna äro företrädde i fynden: blott i tvenne af de i museet bevarade föreligga sådana, och därtill i hvartera fyndet blott ett exemplar (fig. 4)¹. Detta förhållande öfverensstämmer med, att formen, i motsats till de äldre grönstensyxorna, är ganska sällsynt².

Däremot är stridsyxan rätt allmän: från Fredsgaardsyxan med dess svagt vidgade egg till S. M. I, 96, hvars utsvängda egg- och nackpartier bilda räta vinklar med yxkroppen, förekomma alla varianter, dock med påtaglig öfvervikt för de mera utvecklade formerna³.

¹ Det afbildade exemplaret från Killerup, Lolland, jfr. N. F. I, 160 f.; Borre, Møen. ² S. M. I, 59.

³ Se t. ex. Madsen, Afb., pl. 15: 8; Madsen I, pl. XVIII: h-m, XX: s, XXI: k, XXV: 4-5, XXXV: o; m. fl.

Det erbjuder som bekant ingen svårighet att skilja de olika typerna från hvarandra, men att fastslå deras tidsföljd faller sig ej alldeles lätt. Fynden besvara knappast definitivt denna fråga. Den sparsamma förekomsten i gånggrifter af Fredsgaardsyxan kunde antyda, att denna står som den äldsta i serien, och i samma riktning pekar ett fynd från en dös i Jylland: här fanns en Fredsgaardsyxa



tillsammans med ett lerkärl, som måste hänföras till gånggrifttidens början¹. Den dubbeleggade yxan med dubbelholk har under den senaste tiden varit föremål för ett visst intresse², och det är därför måhända skäl att framhålla, att ett exemplar funnits i den ena kammaren i Laaddenhøj i Rørby socken (Fig. 5). Detta ena fynd förändrar dock ej bilden af formens i stort sedt västliga utbredning.

I jämbredd med de dubbeleggade spela öfriga skafthålsyxor en mycket ringa roll. Det skall blott påpekas, att en stor arbetsyxa anträffats i den mindre gånggriften på Gundestrupgaards mark i Jylland³ och att man från den ena

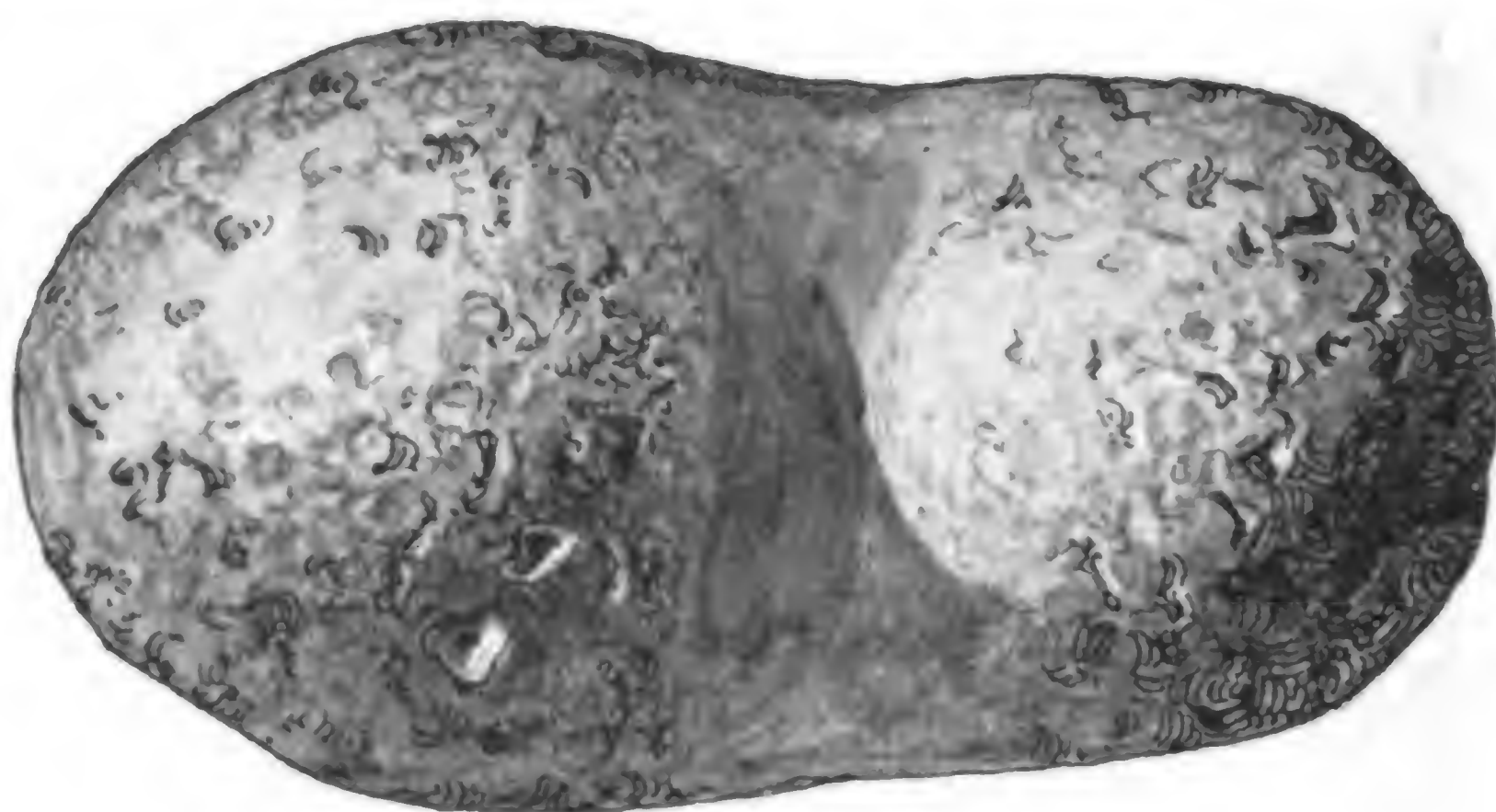
¹ Aarb. 1913, 305 f.

² Åberg, Stridsyxor med dubbelholk (Fornvännen 1916).

³ Madsen, Afb. pl. 15: 9; dessa yxor i mindre exemplar i dolktidsfynd.

gånggriften i Kulby på Själland har en stridsyxa med obetydligt utsvängd egg och tämligen bred nacke¹. Af större betydelse äro de yxor af en från sena jutska enmansgrafvar känd form, som funnits i Killerup på Lolland² och i Alstrup³, Alsbjerg⁴ och Vinkelgrafvarna⁵ i Jylland. Deras ställning i fynden skall diskuteras i ett följande afsnitt⁶.

Bland de öfriga föremålen af annan stenart än flinta träda klubborna⁷ i förgrunden. Å ena sidan den dis-



^{2/3}

Fig. 6.

kosliknande, i midten genomborrade, flata formen, å den andra den klumpiga och tjocka, som äfven är rätt sällsynt i gånggrifter: från Själland känner man blott ett ganska litet och i förhållande till diametern tjockt exemplar⁸, och en liknande klubba finnes från en gånggrift i Ilsø väster om Viborg⁹. Af större intresse är emellertid det flata klubbhufvud Madsen afbildar från Ormehøj i Katbjerg vid Mariager¹⁰. Likadana stycken finnas ej i andra af National-

¹ Yxan står nära S. M. I, 91. ² N. F. I, 161; närmast S. M. I, 78.

³ S. M. I, 78, med svag skaftholk; m. fl. ⁴ N. F. II, 109.

⁵ Jfr. S. M. I, 78, med kort nacke, dåligt exemplar.

⁶ Se s. 294.

⁷ I fyndet från Hyldehøj, Rørby socken, Arts härad, föreligger en tvehufvad flintklubba, som påminner om dubbelklubborna af härnsten (fig. 6).

⁸ I fyndet från Rugtved, Viskinde socken, Skippinge härad.

⁹ Aarb. 1892, 201. ¹⁰ Madsen II, pl. XVII: 13.

museets gånggriftfynd, d. v. s. ej i fynden från gånggrifter af den form, som behandlas här. Däremot har ett dylikt anträffats i en tidigare omtalad graf med nästan rund kam-mare och gång i Tolstrup, Aars härad, och i några andra jutska stengrafvar af ej närmare känd form ha äfven flata klubbhufvud hittats. Däremot saknas formen i graffynd på öarna, och detta har symptomatiskt intresse, i det nämligen museets serier af ensamtfunna stycken innehålla blott 8 exemplar från alla öarna, medan Jylland och Slesvig ha att uppvisa ca. 25. Siffrorna ha en viss betydelse, ehuru de ej äro absoluta: de ange i hvarje fall i hufvudsak riktigt förhållandet mellan öarnas och halföns material på denna punkt. Också utanför Danmark går formen ej långt mot öster — Beltz anför t. ex. blott ett exemplar från Mecklen-burg¹ — medan den i väster går ut på Nordsjööarna — jag påminner om fyndet från Denghoog på Sild² — och än längre mot väster och sydväst längs megalitgrafvarnas stråk. Som förklaring på, att dessa klubbhufvud i öfver-vägaende grad tillhöra Västdanmark, kan man hänvisa till det sannolika i en starkare spridning i västern, som tidi-gare än Östdanmark mottog formen från utlandet, och man kan påpeka, att den äldre gånggriftkulturen är relativt starkt företrädd i Jylland, medan blott svaga spår af den yngre kunna iakttagas; formen tillhör nämligen början af gånggrifttiden: den har som redan nämnt anträffats i den nästan runda Tolstrupgrafven jämte rätt tidig keramik och en yxa af den ofvan beskrifna typ, som står nära den tunnackade, och i en stengraf vid Lønt i Slesvig har ett dylikt klubbhufvud hittats jämte lerkärl af gammal form³.

Gå vi för ett ögonblick öfver till att betrakta stick-vapnen af flinta, spjutspetsarna och dolkarna, finna vi, att

¹ Beltz, Die vorgeschichtlichen Altertümer des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin, pl. 10, fig. 70.

² Lindenschmit, Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit V, pl. 7, fig. 129. ³ Aarb. 1913, 304 f.

det framför allt är de äldre formerna, som förekomma i gånggrifterna. Detta har för ej länge sedan dokumenterats så utförligt¹, att det ej behöfver beröras närmare här. Det skall blott tilläggas, att de nya fynden fullkomligt bekräfta den gifna framställningen och att i några gånggrifter, t. ex. Alsbjerg², dolkarnas sekundära läge i förhållande till det ursprungliga grafgodset framstått synnerligen klart. Enstaka nya exempel på fynd af sena dolkar i gånggrifter kunna nämnas: så låg en dolk med tvåsidigt, vidgadt fäste och bredt blad i Birkehøj i Højby socken, Ods härad, och en dolk med fyrkantigt, smalt fäste fanns i gångmynningen vid den ena Ilsøgrafven³. Det är dessutom skäl att framhålla förekomsten af ett par ovanliga flintbladsformer. I en stor stengraf i Gundstrup, Skam härad på Fyen, låg bland de öfriga fornsakerna af vanlig gånggriftkaraktär ett tjockt, smalt flintblad⁴, en form, som typologiskt sedt står bland de äldsta, ehuru dess ålder i brist på fynd ej kan exakt bestämmas. Hänföra vi den till tidig gånggrifttid, torde vi ej ha uppskattat åldern för högt⁵. I typologiskt samband med denna form stå de tunna flintblad, som jämnt afsmalna från den tvära basen mot spetsen⁶. Ett exempel på sådana flintblads förekomst i gånggrifter har tidigare antecknats⁷; ännu ett par kunna fogas härtill. I den af Boye undersökta gånggriften i en långdös i Hammer, Præstø amt, framgräfdes ett stycke af denna form⁸ och i en gånggrift i Regnershøj i Bjerre by, Arts härad, ett annat. Alla dessa fynd äro f. ö. af vanlig gånggriftart, och härigenom bestämmes formens tidsställning i stort sedt; en något närmare fixering af dess ålder kan nås, då man påminner sig, att den typologiskt sammanhänger med de tjocka flintbladen och att de fynd, i hvilka

¹ Sophus Müller, *Flintdolkene*, i N. F. I. ² N. F. II, 110.

³ Se äfven Stenstrup och Alsbjerg, N. F. II, 75, 110.

⁴ S. M. I, 150. ⁵ Finskt Museum 1915, 40 f. ⁶ a. a., 40, fig. 2.

⁷ a. a., 43. ⁸ Annaler 1862, pl. III, fig. 9.

den ingått som beståndsdel, i hufvudsak haft en äldre prägel, i det dolktiden varit synnerligen knappt företrädd. Formen tyckes sålunda vara äldre än matknifvarna med rundad egg och de korta, triangulära flintbladen¹.

Bland flintsakerna spela pilspetsarna en icke ringa roll. Tvärpilen, den äldsta, med ursprung i den äldre stenåldern, nu ofta utförd af slipade flintflisor, är den allmännaste. Gundsøllilegånggrifterna² och Olstrupgaardgrafven i Skjerpinge härad med många tiotal exemplar innehöllo det största antalet; ca. 10 är rätt vanligt. Spånpilen med spets i spånets längdriktning, i Onsvedgånggriften representerad af icke mindre än 17 stycken, är ju typologiskt äldre än den mer omsorgsfullt behandlade trekantiga, som i några fynd — Nyrup i Ods härad och Demstrup i Gjerlev härad — når i det närmaste samma antal och i det hela taget är lika allmän som den föregående. Ett par utpräglade dolktidsfynd³ visa, att den trekantiga pilen går längre ned i tiden än den vanliga spånpilen. Som de yngsta i serien komma pilspetsarna med skaftflikar; deras tid är som bekant i hufvudsak de yngre dolkarnas, och denna tidsställning framgår äfven af gånggriftfynden: blott i tämligen få fynd och i sekundärt läge förekomma enstaka exemplar⁴.

Till samma tid föras vi af skifferhängena, ytterst sällsynta i gånggriftfynd⁵. Deras betydelse har underkastats diskussion; ett bärnstenshänge af samma form⁶ tyder på, att de begagnats som smycken, och i samma riktning pekar deras stundom rika ornering och omständigheter, som iakttagits vid några fynd⁷. De svaga slipspår, som finnas på eggändan t. ex. på det ornerade stycket från

¹ Finskt Museum 1915, 44 f. ² Madsen, I, 19.

³ A 767—72, Volsted hed, Volsted socken, Hornum härad; A 6474—85, S. Tornby, Tornby socken, Vennebjerg härad.

⁴ Nørregaard, Gundestrup, Stenstrup, Slotsbjergby, Hagebrogaard m. fl., se N. F. II, 58, 65, 75, 85, 105.

⁵ Stenstrup, Slotsbjergby, se N. F. II, 75, 85.

⁶ Kjær i Aarb. 1910, 198. ⁷ a. a., 195 ff.

Budsenegånggriften (fig. 7), ge knappast ett afgörande bevis för, att hängena brukats vid slipning, som brynstenar.



¹/₁
Fig. 7.

Äfven i några andra fall har skiffern kommit till användning: i Nordiske Fortidsminder har afbildats ett litet skifferstycke från Gundestrup¹, och där har äfven en brynsten från Hagebrogaard omtalats². I en bornholmsk gånggrift ha några skifferhängen framgräfts³, och i den ena Kulbygrafven låg ett likadant; vid restauration af kammaren i Ormehøj i Katbjerg vid Mariager anträffades ett skifferbryne utan hål. Pilspetsen från Tornegaard på Bornholm⁴ och det egenomliga skiffervapnet från Stensbygaard⁵ på samma ö stå fortfarande isolerade i det danska fyndmaterialet.

Dolkar, pilspetsar och skifferhängen föra oss till stenålderns slut och begynnande metalltid, men själfva metallerna möta vi blott sällan. Enslvgånggriften, i hvilken man vid det senast nedlagda liket fann en liten »noppenring« af guld och en nål med stort, rundt, snedt genomborradt hufvud⁶, har länge stått ensam. Några obestämbara bronsmulor i Budsenegånggriften, Møen, ett litet bronsrör i den ena kammaren i Stenstrupkomplexet⁷ och en tunn, föga karaktäristisk ring i Nyrupfyndet, Ods härad, ge inga nya uppslag, så mycket mindre som Nyrupgrafven plundrades af okunnigt folk. Af större intresse är nålen från Slotsbjergby⁸. Formen är gammal, men föga

¹ N. F. II, fig. 13; stycket kan måhända parallelliseras med det benföremål, som afbildas Madsen I, pl. XX: c. ² N. F. II, 105.

³ Madsen I, pl. XLIV: h—l, Krusegaard.

⁴ Vedel, Bornholms Oldtidsminder, 248; Aarb. 1896, 313, fig. 6.

⁵ Madsen I, pl. XLIV: 11; Aarb. 1896, 314. ⁶ Aarb. 1866, pl. III.

⁷ N. F. II, 75; det kunde måhända jämföras med de cylindriska bärnstenspärlor, som i flera exemplar anträffades i samma kammare.

⁸ N. F. II, 85, fig. 56.

användbar som tidsbestämmare¹; om detta styckes höga ålder torde tvifvel ej råda. Det låg rätt djupt i graflaget, men fyndomständigheterna voro dock sådana, att man ej med säkerhet kan häfda dess prioritet gentemot högre liggande flintsaker; nedgräfnings är ej utesluten. För att spåra metallernas äldsta inverkan på dansk kultur ha vi således fortfarande att hålla oss till de redskap i sten och ben, hvilka återge sydliga metallformer.

Här återstår emellertid att beröra tvenne icke oansenliga fornsaksgrupper: bärnstenssmycken och benredskap, som ofta spela en stor roll i fynden.

Ser man på fyndmaterialet från Nyrup i Ods härad, Hyldehøj och Laaddenhøj i Arts härad, Olstrupgaard i Skippinge härad, Krusegaard på Bornholm — för att nu nämna några exempel — faller omedelbart rikedomerna på bärnsten i ögonen. Sedan Neergaard gaf sin öfversikt af stenålderns bärnstenssmycken², har materialet ökat i afsevärd grad, om ock fortfarande de former, hvilka då be-tecknades som de allmännaste, intaga den främsta platsen i antal. Dubbelklubbarna, i regeln med, stundom utan skafthål dominera, växlande i längd från en till sex cm. eller mera; vid sidan af de vanliga formerna med utdraget midtparti finnas varianter sådana som fig. 36 i fyndpublikationen i Nordiske Fortidsminder, hvilka förmedla öfvergången till korta exemplar, som nästan likna dubbelknappar³. De pärlor, som efterbilda de dubbeleggade yxornas form, täfla i mängd med klubbarna; alla skiftningar mellan fig. 8-9⁴ med mjukt svängda linjer och formen fig. 10-11⁵, hvars egg- och nackparti ofta begränsas skarpt och nästan rätvinkligt mot yxkroppen, förekomma öfver hela Danmark. Det bör observeras, att olikheterna varianterna emellan ej

¹ Jfr. Lissauer i Zeitschrift für Ethnologie 1907, 786 f.

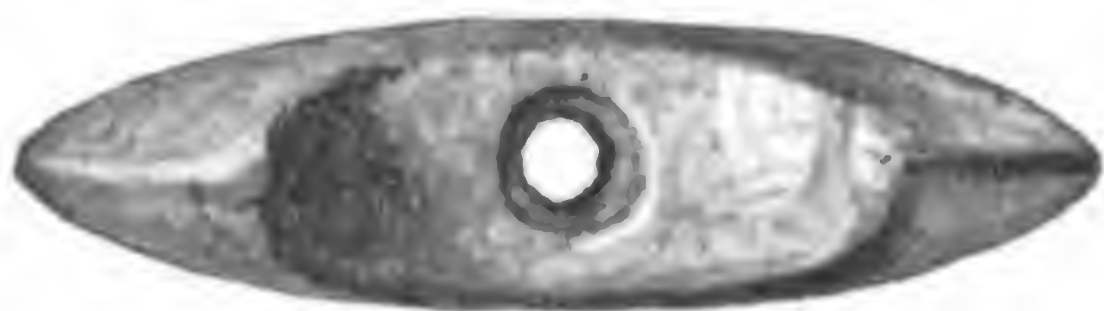
² Aarb. 1888, 281 ff. ³ N. F. II, fig. 37.

⁴ Det afbildade exemplaret från Laaddenhøj.

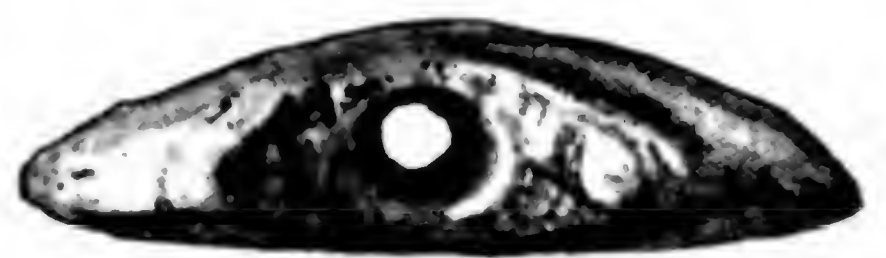
⁵ Det afbildade exemplaret från Laaddenhøj.

sträcka sig blott till profillinjernas svängning; medan några äro tvåsidigt hvälfda, ha andra en hvälfd och en plan sida, och det senare draget finnes så ofta hos pärlor af formen fig. 10-11, att det måste uppfattas som konstitutivt för denna.

I samband med dessa pärlor böra nämnas de, hvilka höra till typen fig. 12. Formen är yxans, eggen är i regeln



$\frac{1}{1}$
Fig. 8.



$\frac{1}{1}$
Fig. 10.



$\frac{1}{1}$
Fig. 9.



$\frac{1}{1}$
Fig. 11.

något utsvängd och stundom äfven nacken (fig. 13)¹: också i denna form gör sig således krafvet på symmetri i några fall gällande; vid nacken finnes ett hål till upphängning. Som bekant äro ofta smycken af denna art på de smala kanterna försedda med en räkka mer eller mindre djupa inborrningar. Denna företeelse har hittills stått tämligen oförklarad. Händelsen ville emellertid, att den i fig. 12 afbildade yxan, den största i sitt slag, som anträffades i gånggriften vid Olstrupgaard i Skippinge härad, skulle ge gåtans lösning. På detta exemplar funnos nämligen ännu i några af hålen små pärlor af mörkt harts, och häri ligger förklaringen: hålen borrhades och fylldes med harts, den

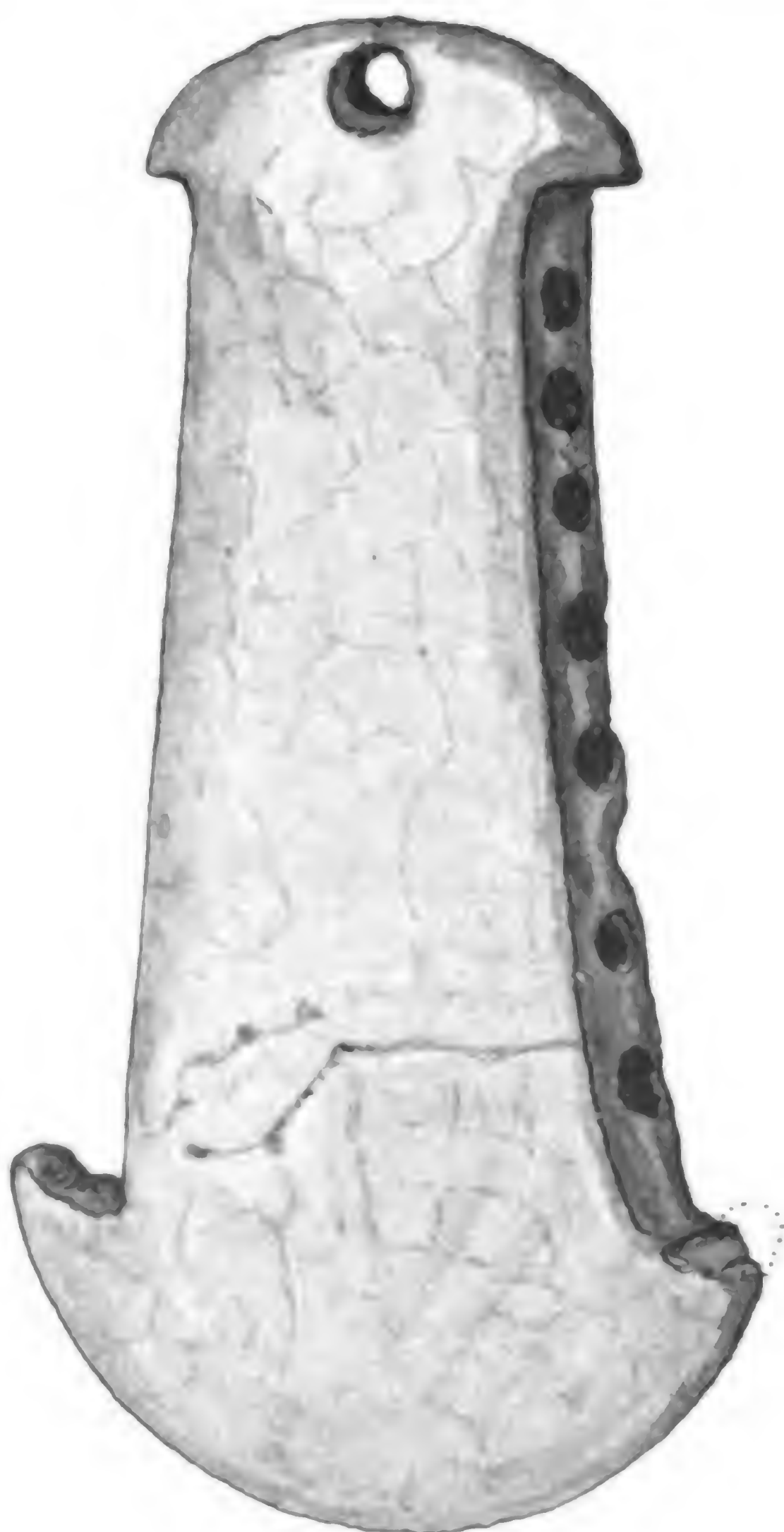
¹ Det afbildade exemplaret från Skovager, Sønderlyng härad.

mörka massan kontrasterade mot bärnstenens ljusa glans, smycket fick lif och färg.

En viss formell likhet, i regeln troligen utan inre betydelse, förefinnes mellan dessa yxor och de talrika, ofta



$\frac{3}{4}$
Fig. 12.



$\frac{1}{1}$
Fig. 13.

ganska flata, droppliknande eller mera tillfälligt formade pärlor, som anträffats i många gånggrifter. En grupp bland dem, tydligen en fast utbildad, ehuru sällsynt form, förtjänar framhållas; fig. 14¹ visar dessa pärlors utseende: de äro flata, uppåt smalnande och tjocknande, med ett hål, som borrhats i ett plan parallellt med pärlans bredsidor;

¹ Det afbildade exemplaret från Laaddenhöj.

flera stycken föreligga i Zincks fynd från Laaddenhøj i Rørby socken¹. De kortare eller längre, rör- eller ringformade pärlor, som äro så vanliga, förtjäna knappast ett större intresse, men däremot böra de rektangulära, rätt tjocka pärlorna med borrhål genom midten parallellt med bredsidoerna omnämnas; denna form finnes i flera fynd, men blott i få exemplar i hvarje².

Vid de många säregna formerna är det knappast skäl


 $\frac{1}{1}$

Fig. 14.

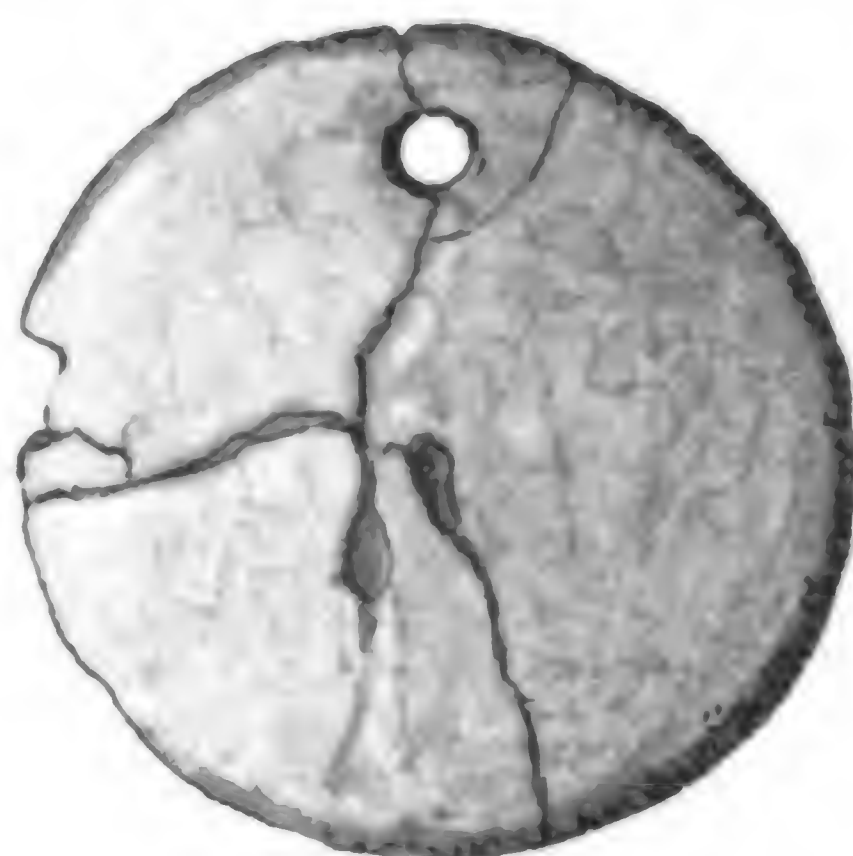

 $\frac{1}{1}$

Fig. 15.

att uppehålla sig längre: en pärla som fig. 15 från Gaarslev nära Vejle är t. v. unik; några andra, som i högre eller lägre grad likna en stympad kon, kunna nämnas³. Knappen med en liten ögla på baksidan är sällsynt⁴, dubbelknappen i olika varianter, med eller utan hål likaså⁵. Fig. 16 visar det bästa exemplaret af en tämligen ovanlig typ; denna pärla är från Laaddenhøj i Rørby, och från samma gånggrift äger museet en liknande med inborrningar i den nedre

¹ Äfven i Gundsølille, Madsen I, pl. X: bb.

² Nyrup; Jættehøj i Slangstrup socken, Aarb. 1892, 189 f.; Katstrup; Gundestrup, N. F. II, 65; Stenstrup, N. F. II, 75; Gundsølille, Madsen I, pl. XI: r; Bidstrup, Madsen I, pl. XXVII: t.

³ Karrebækstorp; Svinø; dessa pärlor variera starkt, se t. ex. N. F. II, fig. 39.

⁴ S. M. I, 269; Nyrup; Stenstrup, N. F. II, fig. 38; Gjedesby.

⁵ S. M. I, 268; Katstrup; Gundstrup.

kanten¹. De fina mellanstycken, af hvilka ett exemplar från Alsbjerg afbildats i Nordiske Fortidsminder², ha anträffats blott i få gånggrifter³, och detsamma är fallet med den egendomliga formen fig. 17. Denna är känd blott från Laaddenhøj i Rørby socken på Själland, Gundstrup i Krogsbølle socken på Fyen och från Jylland i Ilsø, Fjends härad⁴, Skjoldborg, Hassing härad⁵ och Skovager, Sønderlyng härad, och spridningen visar, att den tillhör den äldre alldanska gånggriftkulturen. Originallet till fig. 17 är det minsta af de



^{1/1}
Fig. 16.

kända smyckena; det största, liksom det afbildade från gånggriften i Skovager, mäter ca. 11 cm. i bredd och 8 cm. i höjd. Det är prydt med vertikala zigzaglinjer, hvilkas gruppering dock ej kan iakttagas fullt tydligt på grund af styckets fragmentariska karaktär; ornamenten påminna emellertid om den äldre gånggriftkeramikens. Med hänsyn till orneringen är stycket rätt enastående: blott tvenne bärnstenssmycken med lineär ornamentik från denna kulturkrets och denna tid äro för öfrigt kända. Det ena är en stor yxformad pärla med kantborrning⁶, hvars bredsidor äro försedda med långslöpande zigzaglinjer; det andra en i Viborgs museum förvarad liknande pärla, som på bred-

¹ Likartade pärlor från Gundestrup, N. F. II, fig. 16; Gundsølille, Madsen I, pl. X: gg; Aarby I; A 5375-81, Bodilsker socken.

² N. F. II, fig. 99.

³ Gundestrup, N. F. II, 65; Raklev, Arts härad; Alstrup.

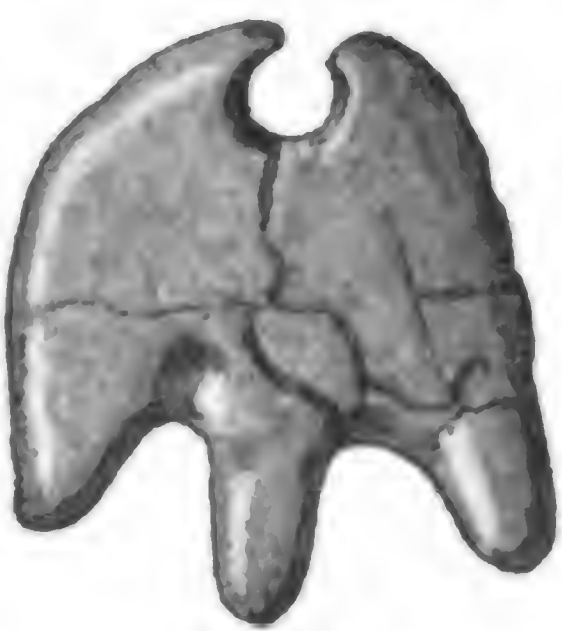
⁴ Aarb. 1892, 201.

⁵ Madsen, Afb., pl. 42: 30-31.

⁶ Okänd fyndort.

sidorna har inristade trianglar, hvilkas bas bildas af yxans kanter.

Flertalet af dessa pärlformer har varit känt. Helt ny är däremot den tyvärr defekta fornsak, som afbildas i fig. 18: en liten kopp, som vid randen haft två små, midt emot hvarandra anbragta hål, hvilka tydligen afsett att möj-



^{1/1}
Fig. 17.

liggöra styckets upphängning. Koppen är funnen i gånggriften vid Olstrupgaard, densamma, som innehöll den stora bärnstensyxan fig. 12. Emellertid är den ej helt enastående. Ur den ena gånggriften i den stora Snæbumbhögen uppgräfdes nämligen för länge sedan ett bärnstensföremål, hvars betydelse ej kunde klargöras. En jämförelse med koppen från Olstrupgaard visar emellertid, att

Snæbumstycket är bottendelen af en liknande kopp. Det visar sig således, att denna lilla eleganta lyxtingest ej är resultatet af en enskild konstnärs spontana infall, utan en fast och klar, ehuru sällsynt form, ett uttryck för tiden, känt lika väl på Själland som i Jylland.

Hela den nu omtalade gruppen bärnstenssaker är karaktäristisk för stengrafvarnas område, till hvilket man må hända äfven kan räkna några rätt små, runda skifvor, hvälfda på den ena sidan och försedda med midthål, som föreligga i ett par själländska fynd¹. Däremot äro en stor, flat skifva af liknande form, som anträffats i Killerupgånggriften på Lolland², och två skifvor från Bigumgrafven³ afgjordt hemma på jordgrafvarnas område. I samma riktning pekar fyndet af en något mindre, dylik skifva i Ilsøgrafven, så mycket mer som i denna, liksom äfven i Killerupgånggriften, funnits keramik af utpräglad jordgrafstyp.

Motsatsen mellan de båda kulturerna afspeglar sig således lika väl i bärnstens- som i sten- eller keramik-

¹ Nyrup; Stenstrup i Jungshoved socken, N. F. I, 162.

² N. F. I, 161.

³ N. F. II, 100.

materialet, men också bärnstenssakerna föra oss ut öfver motsatserna ned i dolktidens öfver hela landet ensartade kultur. Visserligen är antalet bärnstenspärlor från dolkfynd ytterst ringa, och nästan inga former kunna framhållas som typiska för denna tid. Om vi dock ett ögonblick dröja vid en pärla från dolklaget i

Alsbjerggrafven¹, är det, emedan den uppvisar ett drag, som återfinnes hos ett par andra pärlor i sena stenåldersfynd: V-borrningen. Medan de pärlor, som försetts med V-borrade hål, i regeln ha konisk form, är Alsbjergpärlan triangulär och rätt tjock; hålet är borradt i den sida, som bildar pärlans bas. Koniska pärlor



¹/₁
Fig. 18.

med V-borrning finnas blott i ett slutet, danskt fynd: från en grafkista med dolkar i Sønderup nära Slagelse. Den ena af dessa pärlor (fig. 19) är ovanligt nog ornerad på den undre sidan, den andra är mindre och ej fullt typisk. Utom de nämnda är blott en pärla med V-borrning känd från något danskt stenåldersgraffynd: en rätt flat, rektangulär pärla, hvars ena bredsida är svagt hvälfd, medan hålet borrats in i den motstående². Under bronsålderns början blir V-borrningen vanligare; den förekommer ofta på koniska knappar med en något mer förfinad prägel än stenålderns³.

¹ N. F. II, fig. 106.

² Dr. Dreyers samling; från en stor grafkista med ingång i söder i Tostrup socken, Rinds härad; Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 2. Række, 1. Bind, 413 f.

³ Aarb. 1909, 26 f. Halfmånformig pärla med V-borrning, troligen från dolktiden, se Sehested, Archæologiske Undersogelser, pl. XXVI: 2.

Bärnstensmaterialet är, som af det ofvanstående framgår, rikt och heterogent, men en mera genomförd indelning i tids- och rumsgrupper torde dock ej kunna gifvas. De få säkra dolktidspärlorna kunna visserligen skiljas från de öfriga, och detsamma är fallet med jordgrafspärlorna, men om den stora massan kan man ej säga annat, än att



$\frac{1}{1}$

Fig. 19.

den tillhör den tjocknackade yxans tid. Vissa typer — t. ex. mellanstycket med flere hål och yxpärlorna med kantborrning — knyts formellt till de stora mossfyndens pärlor och kunna därför antagas tillhöra gånggrifftidens början; någon enda, såsom knappen med en liten ögla, återfinnes i förfinade exemplar i rena dolktidsfynd¹ och kan därför hänföras till ett sent stadium af gång-

grifftkulturen. De öfriga kunna däremot ej tilldelas ett bestämdt, kort tidsrum. Den geografiska utbredningen ger härvidlag föga stöd: så snart pärlornas antal är så stort, att man vågade draga några slutsatser på basen af spridningen, visar det sig, att lokala former ej uppträda². Häraf kan blott den uppfattningen vinnas, att dessa pärlors första framträdande faller under början af gånggrifternas tid, då kulturen inom hela stengrafsområdet bar en ensartad prägel. Måhända ha några af formerna varit i bruk ännu under slutet af detta skede; i denna riktning pekar förekomsten af pärlor formade som dubbeleggade yxor och tvehufvade klubbor i fynd, som f. ö. tillhöra dolktid³.

¹ 15801-6 från en stor grafkista i Linderup, Ø. Brønderslev socken, Borglum härad; A 7093-7106 från en stengraf af oviss art i Volsted by och socken, Fleskum härad.

² Ett undantag bildar måhända formen fig. 16, som t. v. ej anträffats i Jylland.

³ Grafkista i Gravlev, se Aarb. 1910. 214 ff.; A 12141-47 från en stengraf af oviss form i Vonsild by och socken, Gislum härad.

Djurtänder, ben och horn spela en stor roll i gånggriftfynden, och en enstaka gång har man funnit en pärla af musselskal af den sällsynta art, som tillhör dolktiden¹. Ytterst i gången i en gånggrift i Horslunde by och socken på Lolland anträffades en pärla af detta slag, och icke långt ifrån den lågo några, ungefär lika små benpärlor. Äfven dessa äro mycket sällsynta², medan däremot längre, mer eller mindre cylindriska³, stundom ornerade⁴ pärlor ha hittats i något flere fall. Till pärlorna kan man måhända räkna de benringar, som förekomma i ett par fynd⁵, och den runda benslifva med midthål, som blef funnen i en gånggrift i Lundforlund i Slagelse härad. Den största kontingenten bildas emellertid af tandpärlorna — i regeln äro hundtänder använda⁶ —, som i enstaka fall anträffats i ett trettiotal exemplar⁷ och för öfrigt äro spridda öfver hela landet. Framtänder af vildsvin ha några gånger användts till pärlor⁸, men när huggtänderna tagits i bruk, är det som knifvar⁹, och blott undantagsvis ha de behandlats som hängsmycken och formats som S. M. I, 247¹⁰. Den sistnämnda typen, som i regeln är utförd af horn, är äfven sällsynt: den föreligger t. ex. i fynden från Gundstrup,

¹ Aarb. 1910, 194 f., fig. 13.

² Enslev, Aarb. 1866, pl. III: 10; Borreby, Madsen, Afb., pl. 17: 10.

³ Hyldehøj i Rørby socken; Jættehøj i Slangerup socken, Aarb. 1892, 189; Bildsø i Stillinge socken, Annaler 1840-1, 142; Bidstrup, Madsen I, pl. XXVII: n; Stege, Madsen, Afb., pl. 16: 8.

⁴ Borreby, Madsen, Afb., pl. 17: 12; Slotsbjergby, N. F. II, 85.

⁵ Hyldehøj i Rørby socken; Tjæreby.

⁶ I enstaka fall ha hörntänder af varg — Korshøj, Uby socken —, gråsäl — Hjortegaardene — och utter — Hjortegaardene — tagits i bruk till pärlor; se Aarb. 1888, 276.

⁷ Laaddenhøj i Rørby socken.

⁸ Uggerslevgaard I, se Madsen II, 1; Hyldehøj i Rørby socken. I undantagsfall, Uggerslevgaard II, ha hörntänder af sugga användts som pärlor.

⁹ Osäkert gånggriftfynd från Kissegrave, Uggerslev socken, Skam härad; Uggerslevgaard I och II; Tjæreby; Stenstrup, N. F. II, 75; Bjerre.

¹⁰ Uggerslevgaard II.

Aarby I¹, Uggerslevgaard I². För öfrigt är hornet främst taget i bruk till slagstockar; i några fall mer än tio exemplar³. Ett ändamål af samma art som det, hvartill slagstocken användts, ha väl de små hammare tjänat, som utförts af tamoxens mellanfotsben⁴. Dessa hammare äro sedan gammalt kända från den yngre stenålderns boplatser, och ett enstaka fynd från gånggriften i Bjerre, Svallerup socken, Arts härad, för formen till samma tid. — Tamoxens arm-bågsben användes under den yngre stenåldern till dolkar, och några sådana ha äfven förekommit i gånggrifter⁵.

Det har tillsvidare varit fråga om jämförelsevis sällsynta bensaker, och bland dem kunna äfven de spetsovala ben-skifvorna med ett à två hål nämnas⁶: de ha anträffats t. ex. i gånggrifterna vid Borreby⁷, Udstolpe på Lolland och Mandemark på Møen. Det sistnämnda exemplaret är täckt med små runda borrhål: en flyktig, grof ornamentik, som blott sällan kommit till användning under denna tid⁸ och hvars ursprung väl bör sökas i den äldre stenålderns borrhörnamentik. Rent unik är den skaftade benring från en gånggrift vid Stege⁹, som jämförts med skaftade bärnstensringar från Östpreussen¹⁰, och icke mycket allmännare äro de triangulära till trapezformiga, stundom ornerade benstycken, som äro försedda med hål till upphängning vid den öfre kanten, medan deras afslutning nedåt kunde tyckas osäker, enär de i gånggrifter funna styckena äro fragmentariska¹¹. Emellertid föreligga ett par ensamtfunna stycken,

¹ Madsen I, pl. XX: h. ² Madsen II, pl. II: 18.

³ Hyldehøj; Uggerslevgaard I. ⁴ Affaldsdynger, 154 f., fig. 4.

⁵ Stenstrup, N. F. II, 73; Bildsø; Tjæreby; Rødby landsocken.

⁶ S. M. I, 246. ⁷ Madsen, Afb., pl. 17: 13.

⁸ Se t. ex. en bärnstenspärla från Bidstrup, Madsen I, pl. XXVII: t; äfven i enmansgrafvar: en pärla från Skaarup, Hanning socken, Bolling härad, A 17538.

⁹ S. M. I, 250.

¹⁰ Klebs, Die Bernsteingewinnung der Steinzeit, pl. VIII, fig. 8 ff.

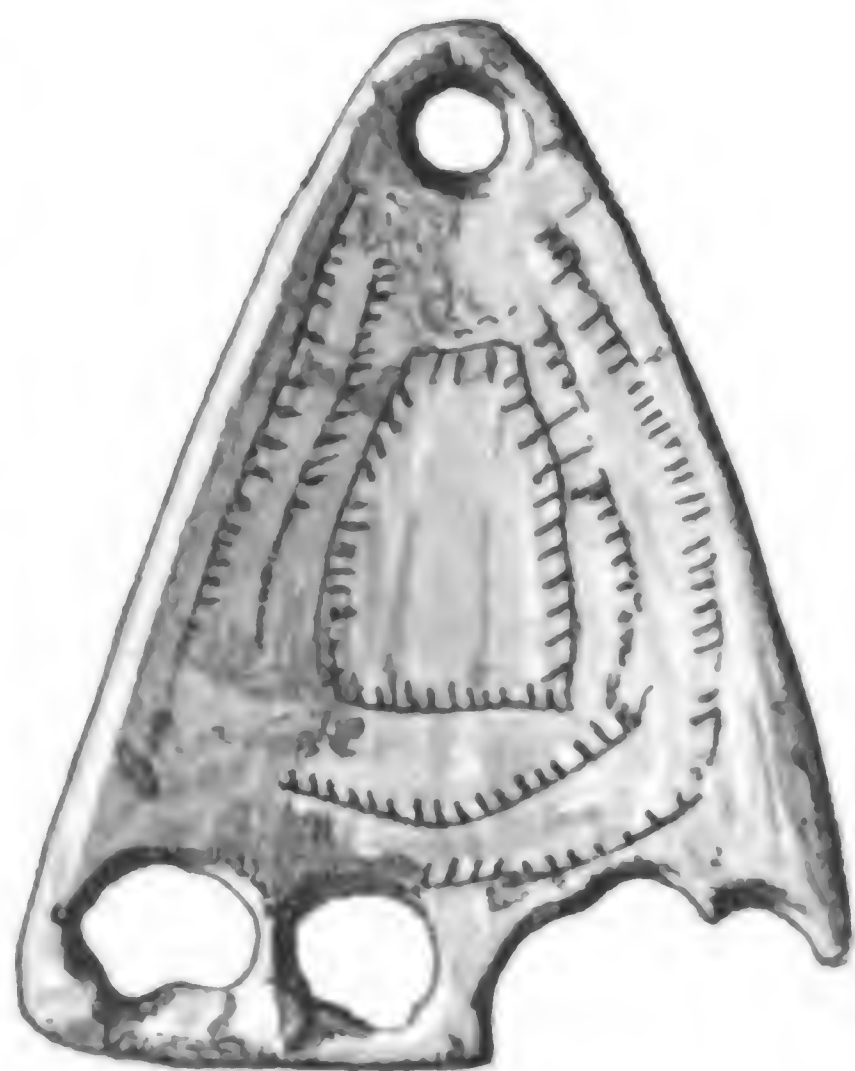
¹¹ Ejby, Madsen I, pl. XIV: 11; Korshøj, Uby socken, S. M. I, 248; Knudsby, Vordingborg landsocken; jfr. Aarb. 1888, 290 f.

som visa den ursprungliga formen (fig. 20)¹. Deras likhet med några stycken af bärnsten, som bildat afslutningen på pärlkedjor², är påtaglig, och det ligger därför nära till hands att antaga, att de sammanhållit knippen af trådar med pärlor. Benstyckena äro visserligen ej funna parvis, men det är ingalunda omöjligt, att de förenat trådarna i en tofs af pärlor; några nya iakttagelser vid undersökningar af jutska enmansgrafvar³ tyda på, att man stundom under stenåldern burit pärlor i tofsar eller kvastar och ej alltid i halsband eller smyckekedjor.

Hufvudmassan af bensakerna utgöres emellertid af mejslar: i Uggerslevgaard I anträffades 40—50 stycken, och 10—20 är ej alldeles sällsynt⁴. Genomgående är mejseln bred och kraftig⁵, och blott undantagsvis förekomma små exemplar af afvikande art⁶.

Vid sidan af mejslarna äro prylarna⁷, oftast med bevarad lederulle, de talrikaste och ointressantaste benföremålen, medan skärande och stickande redskap, som kunna hänföras till formerna S. M. I, 193⁸ och 194⁹ eller stå dem nära, uppträda i enstaka fall.

Af bennålarna, som spela en rätt stor roll i vissa fynd, falla två förhärskande typer omedelbart i ögonen: den ena med ett hål tvärs genom hufvudet, den andra med hål snedt genom det flata hufvudet ut genom sidan. Den se-



^{3/4}
Fig. 20.

¹ A 12266, fig. 20; A 14641.

² S. M. I, 250; flera exemplar äro triangulära och ha ett hål.

³ Fynd i en hög i Alslev socken, Skads härad.

⁴ Bildsø, Uggerslevgaard II, Hyldehøj m. fl.

⁵ S. M. I, 127. ⁶ Uggerslevgaard II.

⁷ S. M. I, 192. ⁸ Korshøj, Bildsø.

⁹ Gundsølle, Madsen I, pl. IX: d; Uggerslevgaard I, Madsen II, pl. II: 23; Tjæreby.

nare gruppen är svagare företrädd. Några nålar med inbördes afvikande detaljer föreligga från fynden i Borreby och Enslev¹: ibland är nålens hufvud orneradt, ibland spetsen böjd. Formens sammanhang med metallkulturen torde vara oomtvistligt²; Enslevfyndet visar ju själf på sätt och vis detta samband, i det en bronsnål, hvars hufvud genomborrats på samma sätt, låg vid sidan af det sist graf-lagda skelettet.

Äfven den andra hufvudtypen, med hål tvärs genom hufvudet, företer vissa variationer. Mellan sådana bennålar, på hvilka hufvudet bildar en liten ring öfver själfva nål-kroppen, och nålar från äldsta metalltid finnes äfven en påtaglig förbindelse³: en imitation har här ägt rum. Typen är i Danmark iakttagen blott på öarna; i sin utpräglade form är den sällsynt⁴, och varianter, på hvilka den svaga vulsten under nålens öga utbildats så starkt, att nålen nästan får korsform, känner man blott i ett par exemplar⁵. Mellan nålarna med ringhufvud och de vanliga nålar, hvilkas hufvud ej begränsas af en vulst⁶, råder helt säkert ett visst samband. De senare ha stundom ett något vidgadt hufvud⁷ och äro stundom ornerade⁸. Till de ornerade hör originalet till fig. 21, som är funnet i en gånggrift vid Skovgaard nära Nykjøbing F. De bälten af rundtlöpande linjer, som pryda denna nål, ha för öfrigt blott iakttagits på nålar

¹ Madsen, Afb., pl. 17: 8-9; Aarb. 1866, pl. III: 7-9.

² Montelius, Chronologie der älteren Bronzezeit, 116; Lissauer, Zeitschrift für Ethnologie 1907, 793 ff.

³ Montelius, a. a., 116; Lissauer, a. a., 791 ff.

⁴ Borreby, Madsen, Afb., pl. 17: 1-3; Tjæreby; Laaddenhøj; Slotsbjergby, N. F. II, 82.

⁵ Aarby I, Madsen I, pl. XX: k; ett utprägladt exemplar i Odense museum.

⁶ T. ex. Borreby, Madsen, Afb., pl. 17: 4-6; Slotsbjergby, N. F. II, 85; Tjæreby; Stenstrup i Jungshoved socken.

⁷ Borreby, Madsen, Afb., pl. 17: 7; Borre II.

⁸ Aarby II; Laaddenhøj.

från rena dolkfynd¹. En lineär ornering förekommer f. ö. på en enstaka nål², som formellt sedt står lika isolerad som en nål med knappformigt hufvud från Slotsbjergby³.

I det ofvanstående ha i korthet de fornsaker af ben behandlats, som tillhöra gånggrifttiden, men det vore måhända skäl att närmare söka precisera de olika formernas ställning inom denna. Slagstockar och knifvar af vildsvinet huggtänder användes redan under den äldre stenåldern, och åtminstone de senare voro i bruk ännu under dolktid⁴. Båda formerna sträcka sig således genom hela gånggrifttiden, och detsamma är fallet med mejslarna och prylarna af ben.

En något närmare datering kan däremot ges för några andra fornsaker. De triangulära benstyckena (fig. 20) torde tillhöra gånggrifttidens början: deras samband med de triangulära ändstycken af bärnsten⁵, som stamma från de stora mossfynden med tusentals pärlor, visar detta, och ornamentiken antyder äfven en relativt hög ålder. Den i Bjerrefrafven funna hammaren af en oxes mellanfotsben torde äfven tillhöra den tjocknackade yxans tid: formen har t. v. anträffats blott på en boplats med rätt tidig keramik⁶. Däremot tillhöra bennålarna gånggrifttidens slut, i öfvervägande grad äldre dolktid. Det påpekades redan, att formen fig. 21 hör hemma i dolkfynd — i Marbjerggrafven anträffades den till och med tillsammans med en sen dolk — och att Enslevfyndet ger en sen datering



¹/₁

Fig. 21.

¹ Aarb, 1910, 205, Drøsselbjerg; Marbjerg, Flyng socken, Sømme härad.

² Aarby I, Madsen I, pl. XX: b. ³ N. F. II, 85.

⁴ Tornby, Tornby socken, Vennebjerg härad. Slagstocken torde äfven funnits i dolktid: äfven då hade man bruk af redskap till det finare flintarbetet.

⁵ S. M. I, 250; Aarb. 1888, 287, nr. 7.

⁶ Signalbakken, se Affaldsdynger, 154 f.

för nålarna med hål snedt genom hufvudet¹. De öfriga nålarna, som ej funnits i rena dolkfynd, men formellt stå fig. 21 nära, bestämmas härigenom till tiden; man torde ej begå ett fel genom att hänföra dem alla till dolktid. Det bör nämligen äfven ihågkommas, att i Borregrafven II, från hvilken en af de ornerade nålarna härstammar, för öfrigt fanns bl. a. så sena saker som en dolk med tresidigt fäste; vidare, att Borrebyfyndet, som innehåller så många af ifrågasvarande nålar, i alldeles öfvervägande grad är ett dolkfynd; slutligen, att fyndförhållandena i vissa fall som t. ex. i Slotsbjergby², där nålarna lågo i gången, tyda på, att nålarna höra till slutet af den tid, under hvilken gånggrifterna begagnades. I Slotsbjergbygrafven lågo äfven ett par hundtänder ute i gången, och man känner äfven pärlor af hundtänder och svinets framtänder från dolkfynd³, men då tandpärlor uppträda äfven i fynd från den äldre stenåldern är en noggrannare datering af de i gånggrifterna funna tyvärr omöjlig. Däremot tillhöra pärlorna af musselskal bevisligen dolktiden⁴, och de rörformiga benpärlorna torde äfven vara sena; härpå tyder dels förekomsten af — visserligen tunnare — benpärlor i rena dolkfynd⁵, dels och framför allt ornamenten på en del af pärlorna. Ornamentiken sammanbinder dessa pärlor med de sena, ornerade nålarna och bestämmer således tiden. Äfven de små benpärlorna af den art, som anträffats t. ex. i Enslevgånggriften⁶, kunna antagas vara sena; härpå tyder bl. a. själfva Enslevfyndets — dolkarnas, bennålarnas, den bredeggade yxans — karaktär.

¹ Svenska fynd visa äfven, att formen tillhör dolktiden, se t. ex. Montelius, Svenska fornsaker 51, m. fl.

² N. F. II, 82.

³ Græse, se Aarb. 1910, 198 f.

⁴ Se ofvan s. 263.

⁵ Aarb. 1910, 199.

⁶ Aarb. 1866, pl. III: 10; jfr. äfven pärlorna af musselskal.

STENGRAFSKERAMIKEN.

Studiet af den danska stenålderns keramik har tidigare i det hela taget drifvits med föga kraft; Sophus Müllers undersökningar 1913¹ ge det första ingående bidraget till dess värdering. Då ju lerkärnen utgöra en synnerligen stor del af grafgodset i gånggrifterna, torde det vara skäl att här i korthet göra reda för de viktigaste dragen i deras historia. En flyktig blick på det stora materialet visar, att kärl af inbördes mycket olika prägel finnas i de stora, heterogena fynden, och en noggrannare granskning gör det möjligt att bestämma några grupper, på hvilka de kunna fördelas; nyanser och skiftningar bland de till de olika stilarna hänfödda kärnen antyda möjligheten af en ännu längre drifven indelning, men en sådan skall ej företagas. I detta sammanhang är det tillräckligt att särskilja de klart skönjbara tids- och formgrupperna.

Den äldsta af dessa grupper representeras af ett fåtal former: dels stora kärl sådana som de från Birkelundgånggriften², dels mindre bägare³ och öppna skålar⁴. De stora behållarnas tidsställning bestämmes med ledning både af fyndomständigheter och stilistiska egendomligheter. I Sølagerkökkenmöddingen låg ett fragment af denna art helt nära en tunnackad yxa⁵, och detta faktum ger en antydning om formens ålder. I samma riktning kunna fyndomständigheterna på boplatserna vid Ørum å och Aalborg⁶, på Hesselø och Lyø m. fl. tolkas. På alla dessa spela tunnackade yxor den största rollen bland flintmaterialet, men då äfven yngre saker förekomma och lagdelningen ej är tillräckligt utpräglad, ge fynden dock inga säkra hållpunkter. Sådana vinnas emellertid, om man betraktar kärnens form och ornering. Formen binder Birkelundkärnen samman med en

¹ Aarb. 1913; dens. i Aarb. 1915.² N. F. II, fig. 65 f.³ S. M. I, 218.⁴ N. F. II, fig. 72.⁵ Aarb. 1915, 103.

Affaldsdynger, 138, 152.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1917.

äldre tids keramiska produkter¹, och de vertikala linjerna, oftast knippevis inristade öfver bukpartiet — i enstaka fall ersatta med vertikala lister eller vulster² — leda tanken till de höghalsade kärlen³ och kragflaskorna⁴ från de små dösarna, i hvilka så ofta äfven tunnackade yxor uppträda⁵. En sista beröringspunkt mellan dem och fynd från den tunnackade yxans period kan man spåra i groparna under kärlanden och de hål, som borrhats längs kanterna af många bärnstensstycken från denna tid⁶. Birkelundkärlden äro snart sagdt de enda af denna art, som anträffats i någon gånggrift. Ett undantag utgöra blott några skärfvor af ett liknande kärl från gången till en graf med bikammare i Alstrup, Gislum härad⁷. I motsats till Birkelundkärlden, som ha gropar under randen, äro bitarna från Alstrup här prydda med flyktiga, storvinkliga zigzaglinjer. Äfven detta drag är emellertid bekant från andra fynd: talrika fragment från Lyøboplatsen visa samma förening af zigzaglinjer under randen och lodräta linjer öfver buken på likadana stora behållare.

De låga bägarna med vertikala linjer öfver buken och ofta oornerad hals äro något allmännare än de stora kärlen; äfven deras stilistiska egendomligheter röja förbindelsen med de äldsta dösarnas flaskor. Fragment af bägarna ha funnits bl. a. i gångmynningarna till Stenstrup- och Gundestrup-grafvarna⁸, och ett yngre stadium är representeradt t. ex. i en gånggrift vid Øm, Ramsø härad; enstaka exemplar ha

¹ jfr. Aarb. 1915, 104 f. ² Hesselø.

³ S. M. I, 229; Madsen, Afb., pl. 45: 20; Madsen I, pl. IV: a, m. fl.; med pålagda lister, Aarb. 1913, 262; Vor Oldtid, 139.

⁴ Vor Oldtid, 139, Madsen I, pl. XLI: m, m. fl.; med pålagda lister, Aarb. 1913, 263.

⁵ Se t. ex. Aarb. 1911, 285 f.; N. F. I, 156 f.; tunnackad yxa, krag- och höghalsad flaska i en graf, Aarb. 1917, 131 ff.

⁶ Se t. ex. S. M. I, 252.

⁷ I samma gånggrift en af de närmast tunnackade yxorna, se s. 247.

⁸ N. F. II, 70, 73.

funnits i dösar, som torde höra till de äldsta¹, och en gång tyckes formen anträffats tillsammans med döstidens flaskor². Emellertid förete både de stora behållarna och bågarna³ stundom drag som ej iakttagits på dösflaskor: zigzaglinjer under randen förekomma på exemplar af hvar-dera formen; detta antyder att båda — om deras ursprung än ligger i dösflaskornas tid — varit i bruk äfven senare: zigzaglinjerna och korsskrafferingen⁴, som finnes på några bågare, äro drag, som springa starkt i ögonen bland den följande stilens ornamentmotiv.

Den tredje formen bland de äldsta lerkärlden representeras af den öppna skålen från Mogenstrup⁵, t. v. den enda i sin art. Dess tidsställning framgår af stilistiska drag: den vertikala indelningen, orneringen med taglad tråd. Den taglade tråden uppträder för första gången under den tunnackade yxans tid⁶: den förekommer t. ex. på ett kärl, som anträffats i en dös tillsammans med två höghalsade flaskor⁷, och på ett annat, som jämte ett gammalt kärl med snodd-ornament⁸ upptagits ur en själländsk mosse⁹. Kärlet från mossfyndet får i detta sammanhang ökad intresse tack vare, att det visar ett visst formellt samband med Mogenstrupskålen och i några detaljer — zigzaglinje under randen, korta rörformiga öron — har anknytningspunkter med det följande skedets keramik.

Hos alla dessa kärl från gånggrifternas äldsta tid dominerar ännu en mjuk, föga indelad profil; ehuru buk- och halsparti kunna urskiljas, är linjen mellan dem föga markerad: en skarpvinklig profilering förekommer ej, och bukpartiet är alltid rundadt. Kärl med öron äro rätt säll-

¹ Aarb. 1913, 223, 262 f.

² 15296-99, Ferslev, Ferslev socken, Fleskum härad.

³ Hesselø. ⁴ N. F. II, fig. 61. ⁵ N. F. II, fig. 72.

⁶ Aarb. 1913, 265 ff.

⁷ A 8090, 8284-85 a Stenvad, Glæsborg socken, Randers norra härad.

⁸ Formen: Aarb. 1913, 316, fig. 82.

⁹ A 8507-8 Trammose, Uby socken, Arts härad.

synta inom gruppen; de äldsta formerna med ett öra uppträda dock redan under denna tid — dels oornerade som i Birkelundgånggriften¹, dels i ornamentik och formgifning påminnande om bägarna med vertikal stripning² — och både de höghalsade dösflaskorna och de stora kärlen med öron nära botten³ visa, att små öron äfven tillhöra en grupp, som i sitt första framträdande torde vara äldre än den Mogenstrupskålen företräder. Antagligen beroende på bristande teknisk färdighet göras emellertid tillsvidare öronen aldrig stora och bandformade som under följande tid. En själfständig plan botten varsnas däremot nu för första gången; den äldre stenålderns och den begynnande neolitiska tidens spetsiga och rundade bottenar ge vika för en utbildad ståndyta.

Skenbart utan intimt samband med den föregående framträder den följande stilen, i sin kulmen den rikaste och mest fulländade ornamentik stenåldern kan uppvisa⁴. Till de karaktäristiska formerna höra bl. a. kärl som skålarna från Hagebrogaard och Mogenstrup⁵, skarpt profilerade kärl med två breda, bandformade öron; halsen kan vara cylindrisk eller lägre och uppåt smalnande. Vidare: de höga, fotförsedda »fruktskålarna« från Mogenstrup och Mejls⁶, äfven de med breda öron; öppna, stora skålar med rörformiga öron, i sin mest förfinade, kanske yngsta form de vackraste kärl, som äro kända från Danmarks forntid⁷. Andra typer föreligga äfven, bland dem skålen med ett öra⁸, som i formen påminner om de tvåörade kärlen och visar utvecklingen från de äldsta skålarna af ifrågavarande art. Också kärl med flere, mindre öron, under följande tid stundom placerade både vid bukkanten och på halsen⁹,

¹ N. F. II, fig. 64.

² Ett kärl i museet i Hjørring.

³ S. M. I, 228.

⁴ Aarb. 1913, 268 ff.

⁵ N. F. II, fig. 71, pl. VII.

⁶ N. F. II, fig. 60, 70.

⁷ Vejledning for Besøgende 1916, 23; Vor Oldtid, fig. 78, det stora kärlet till höger; N. F. II, fig. 31.

⁸ Worsaae, Nordiske Oldsager, fig. 98.

⁹ Z 1340.

höra till gruppen, och de äldsta former, som kunna jämföras med de senare hängkärnen, kunna räknas hit¹. Slutligen tillhöra lerskedarna främst denna period².

I ornamentiken täflar ett vågrätt linjesystem med en lodrät indelning. Kraftigt intryckta, med en stämpel utförda korta streck, ordnade i horisontala zigzagband under kärnens mynning³ och bukkant⁴, på halsen⁵ och de bandformade öronen⁶, spela en synnerligen betydande roll. Stundom bilda zigzaglinjerna mönster af små romber⁷ — också större romber⁸ och rektanglar⁹ förekomma —; stundom är rummet mellan dem¹⁰, stundom mellan dem och kärnranden¹¹ fyllt med korsskraffering, och det korsskrafferade bandet är äfven i öfrigt ett viktigt led i denna ornamentik. Det användes stundom i en vågrät ornering¹², men i regeln i ett vertikalt system, där det alternerar med nedlöpande band med växelvis vid hvardera sidan intryckta aflånga stämplor, som bilda ett slags zigzagornament¹³; stundom förekommer det äfven i andra sammanställningar¹⁴. Också trianglar¹⁵, romber¹⁶ och rektanglar¹⁷ äro ibland fyllda med korsskraffering, de förstnämnda någon gång rått utskurna¹⁸. På vissa kärn, hvilkas profilerings ännu ej drifvits till en ytterlighet och som därför bättre visa det formella sambandet med föregående tid, löper öfver bukkanten en vertikal ornering¹⁹, och äfven på några skarpt profilerade kärn

¹ Madsen, Afb., pl. 43: 6.

² Aarb. 1913, 285, fig. 61; N. F. II, fig. 62.

³ N. F. II, 32.

⁴ N. F. II, pl. VII.

⁵ N. F. II, pl. VII.

⁶ N. F. II, pl. VII.

⁷ Madsen, Afb., pl. 15: 10; N. F. II, fig. 70-71.

⁸ N. F. II, fig. 70.

⁹ Madsen I, pl. XXI: r.

¹⁰ N. F. II, fig. 31.

¹¹ N. F. II, fig. 61.

¹² N. F. II, fig. 17.

¹³ Aarb. 1913, fig. 36, 38; N. F. II, fig. 31.

¹⁴ N. F. II, fig. 60, pl. VII.

¹⁵ N. F. II, fig. 60.

¹⁶ N. F. II, fig. 70.

¹⁷ Madsen I, pl. XXI: r.

¹⁸ N. F. II, fig. 71.

¹⁹ Aarb. 1913, fig. 67; Z 1334, Rugtved: A 11192 Uggerslevgaard I.

finnas spår här af i knippen af korta streck på skuldran¹, ibland omväxlande med fält med horisontala linjer². I stället för dessa linjer förekommer stundom en grof efterbildning af den taglade tråden³. Imitationer af denna ses äfven i andra kombinationer: i grupper på tre och tre finnas lodräta korta streck anbragta på den öfre delen af några kärl⁴; dessa streck ersättas stundom af dylika med en stämpel utförda imitationer af den taglade tråden⁵. Denna egenomliga tråddekoration användes tidigare ibland vågrätt lagd på halsen af vissa kärl⁶; på likartade kärl⁷ träder under denna tid ett nytt ornament: vågräta linjer, som bildats af i regeln in i hvarandra gripande, halfcirkelformiga stämpelafttryck. Sådana linjer äro synnerligen vanliga i den »stora« stilen⁸; ett särdeles vackert exempel visar fruktskålen från Mejls⁹. I några fall tjäna kraftigt dragna linjer samma dekorativa syfte¹⁰. Kardien, som i dansk stenålder för första gången visar sig på en kragflaska¹¹, vinner större spridning under denna period. På den öfre delen af en fruktskål från Lykkeby, Tullebølle socken på Langeland¹², fylles rummet mellan zigzaglinjerna och randen på kärlets inre sida af kardiumintryck; på några fragment från Over Jersdal i Slesvig¹³, på det berömda kärlet från Skarpsalling i Himmerland¹⁴ m. fl. är kardien använd som substitut för korsskafferingen och kombinerad med ornament, som i utpräglad grad tillhöra denna stil. Och det bör observeras, att kärlen med kardium ofta höra till de allra bästa inom stilen; de beteckna konstnärligt sedt en kulmen, som i tid

¹ Aarb. 1915, 110, fig. 7.² Aarb. 1915, 110, fig. 8.³ a. a., fig. 7.⁴ a. a., fig. 8; N. F. II, fig. 27.⁵ Aarb. 1915, fig. 7.⁶ A 22700.⁷ Aarb. 1913, 303, fig. 67; Z 1334, Rugtved.⁸ Aarb. 1913, fig. 34, 36, 52, 53; stundom bilda halfcirklarna ej räta linjer, fig. 51.⁹ N. F. II, fig. 60.¹⁰ A 11192, Uggerslevgaard I.¹¹ I Hjørringmuseet.¹² Aarb. 1913, fig. 43.¹³ a. a., fig. 34-35.¹⁴ Vejledning 1916, 23.

torde infalla vid stilens slut. Men äfven för öfrigt är keramiken nu i det stora hela förstklassig; ornamenten, som ofta finnas äfven på kärlens inre sida¹, äro fast och säkert intryckta med stämplat af olika art; blott de linjer, som indela kärlytan, och den stundom täta, stundom glesa korskräftningen äro inristade. Att alla kärl ej äro lika goda, säger sig själf, och jämsides med det rena stämpelmanéret går en teknik, som använder zigzaglinjer, hvilka ej tryckts in led för led, utan skurits i leran, men också här äro ornamenten rätt kraftiga och djupa².

Frågan, hvarför denna keramiska grupp bör placeras på denna och ej någon annan punkt af stilarnas historia, finner sitt svar i själfva ornamentiken. Som framhållet karakteriserades det föregående stadiet bl. a. af ornament utförda med taglad tråd, och sådana igenfinnas i några fall på kärl från denna tid. Ett exempel ger den tvåörade skålen från Mogenstrup³, ett annat ett kärl från Vendsyssel⁴. Detta har omedelbart vid randen ett band med öppen korsskräftning och under denna rundtlöpande linjer utförda med taglad tråd; öfver buken vertikala linjer i samma teknik. Kombinationen af korsskräftningen, som tillhör den stora stilen, och den taglade tråden och vertikala ornamentiken, som känneteckna den närmast föregående, visar, att de ifrågavarande grupperna följa omedelbart på hvarandra; den vinner i intresse, då man påminner sig, att korsskräftningen i den yngre stilen förekommer tillsammans med den taglade trådens efterföljare⁵. Men äfven själfva tråden förekommer, utom på de nämnda kärlen, på några andra, som tillhöra denna stilgrupp⁶. De noggranna kopiorna af trådornamenten⁷ röja äfven tidssammanhanget, och slut-

¹ Aarb. 1913, fig. 43; N. F. II, fig. 27, 70.

² N. F. II, fig. 98; Madsen, Afb., pl. 15: 10.

³ N. F. II, fig. 71.

⁴ I Hjørringmuseet.

⁵ N. F. II, 60.

⁶ T. ex. Gundsølille, Madsen I, pl. X: mm; Aarby I.

⁷ Aarb. 1915, 110, fig. 7.

ligen bör det observeras, att man både i vissa kärlformer och i det sätt, hvarpå ornamenten anordnats¹, kan spåra sambandet mellan gammalt och nytt; synnerligen betydelsefullt är det, att t. ex. det vertikala »zigzagbandet»², som ger många af kärlen från denna tid deras prägel, finnes äfven på äldre kärl³, till och med utfördt med taglad tråd⁴, liksom ju äfven zigzaglinjerna stundom utförts med detta redskap⁵. De stilistiska argumenten vinna ökad styrka, tack vare ett par fynd: i Mogenstrupgånggriften anträffades kärl från denna tid tillsammans med ett något äldre⁶, och, hvad bättre är, i ett mossfynd från Vegerslev by och socken, Randers norra härad, till hvilket hör ett kärl af samma hufvudform som N. F. II, fig. 31, upptogos tunnackade yxor och ett par höghalsade flaskor. Slutligen hittades en skål, som betecknar ett tidigare stadium af samma form, i Trammose nära Kallundborg tillsammans med ett gammalt kärl med snoddornament om halsen; skålen var prydd med lodräta linjer i taglad tråd.

Det är alltid synnerligen svårt att fast och klart afgränsa hvart skede i den flytande ström, som en serie på hvarandra följande konststilar representerar. Hvarje indelning får en prägel af alltför stor torrhet, en anstrykning af skema och konstruktion. I hur hög grad de fullt utbildade stilarna än skilja sig från hvarandra, bindas de dock alltid samman af en serie långsamma öfvergångar, och svaret på frågan hvar gränserna böra dragas blir alltid i någon mån godtyckligt.

Den stil, som skildrats i det föregående, betecknar, som redan framhållits, höjdpunkten i stenålderskeramikens historia både hvad beträffar ornamentens rikedom och säkerhet, mönstrens mångfald och estetiska värde och lerkärls-

¹ Jfr. t. ex. A 22700 med A 11192 och Z 1344.

² N. F. II, fig. 31; Aarb. 1913, 270, fig. 38. ³ A 22700.

⁴ Aarb. 1913, 271, fig. 39. ⁵ a. a., fig. 41, 42, 57.

⁶ N. F. II, fig. 70-71 och 72.

formernas långt drifna differentiering och slutligen själfvalerans behandling. Keramikens vidare utbildning innebär i stort sedt en förflackning af profilerna, en blandning och försämring af ornamenten.

I den närmast följande gruppen fortgår utvecklingen att börja med på två linjer, som dock senare samman-smälta: å ena sidan drifves den fina ornamentiken med kardium till en ytterlighet, som bådar dess slut¹, å andra sidan ombildas den kraftiga stämpeltekniken och förlorar sin fasta karaktär; stundom förenas drag från de båda grupperna på ett och samma kärl. Kardien försvinner emellertid småningom och ersättes dels af en ytterst fin tandad stämpel², dels af ett gröfre, kamliknande redskap, som användes både i zigzagornament och räta linjer³ och till utfyllning i trianglar⁴ och band⁵; däremot förekommer kors-skrafferingen ej mera. Sena exempel på lodräta band med intryck växelvis till höger och vänster förekomma här⁶; de sista utlöparna finnas ännu i följande stilgrupp⁷.

I den kraftigare, gröfre ornamentiken försvinner det säkra, regelbundna stämpelintrycket: strecken i vinklarna äro ofta längre, inskurna. De korsskrafferade trianglarna saknas, och i deras ställe träda t. ex. ofvanom skuldran på många kärl trianglar, som begränsas af stundom dubbla vinklar⁸; groft instuckna, smala trianglar⁹ ofvanom bukkanten aflösa de rått utskurna. Lodräta linjeknippen

¹ Aarb. 1913, 286, fig. 63.

² a. a., fig. 55, 56; något gröfre tandstämpel N. F. II, fig. 21, 29, 42.

³ Flere fragment t. ex. från Gundestrup. Det är ej uteslutet att den grofva tand- eller kamstämpeln användes redan i föregående stil, se N. F. II, 28, men som ett förhärskande element i ornamentiken framträder den ej så tidigt.

⁴ N. F. II, fig. 20.

⁵ A 7015 Ilsø.

⁶ N. F. II, fig. 21.

⁷ Katstrup, kärl 2.

⁸ Madsen, Afb., pl. 45: 18; Aarb. 1915, 108. fig. 6; A 9827-8 Vellerup; Olstrupgaard.

⁹ Madsen, Afb., pl. 45: 18; Olstrupgaard.

på kärlens öfre¹ och nedre² del träda i förgrunden, ibland begränsade af vinkelornament³, medan däremot zigzagbanden under bukkanten, som finnas på några af kärlen⁴, efterhand försvinna. Den fina, med en stämpel utförda efterbildningen af den taglade, omspunna tråden ersättes med en flyktigare: instuckna korta tvärstreck⁵, stundom nästan punkter⁶, öfver en dragen linje. Den invändiga orneringen är sällsynt, och linjerna, som bildats af intryck med en halfcirkelstämpel, äro nästan försvunna, men nya drag visa sig: cirklar med en krans af korta streck⁷, de första spåren af de »ögon«, som dominera på senare kärl. Hvit inläggning, som under tidigare stadier varit sällsynt⁸, blir allmännare: djupt inskurna zigzaglinjer, instuckna punkter o. d. äro fyllda med en hvit massa⁹.

Lerkärlen äro i regeln ej så starkt profilerade under denna tid: linjer leda ofta öfver den rundade bukkanten. Öronen äro mindre än förr, aldrig så väl formade som t. ex. på Hagebrogaardkärlet¹⁰. Enörade kärl äro ytterst allmänna, hängkärlen, som tidigare spelat en ringa roll, träda något starkare fram¹¹.

Bland de skiftande formerna och ornamenten i denna grupp, som, utom i grafvarna, är rikt företrädd på boplatser, kan man ofta skilja mellan äldre och yngre, men en allmän delning är svår att företaga. Formernas inre sammanhang visar, att de tillhöra en bestämd, fortlöpande period af stenåldern, och att denna följer omedelbart efter den »stora« stilen framgår — om än ej af slutna fynd — af lerkärlens stilistiska egendomligheter, som betyda en vidare

¹ Aarb. 1915, 117. ² A 9827-8 Vellerup; Katstrup, kärl 2, 12.

³ Aarb. 1915, 117; N. F. II, fig. 19. ⁴ Aarb. 1915, 117.

⁵ Aarb. 1915, 108, fig. 6; A 7827-8 Vellerup; Katstrup, kärl 12.

⁶ Olstrupgaard. ⁷ Aarb. 1915, 108, fig. 6; A 1090 Ejby.

⁸ A 26763 Øksenbjerg; N. F. II, 97.

⁹ Madsen, Afb., pl. 45: 18; A 9828 Vellerup; Affaldsdynger, 143; Olstrupgaard.

¹⁰ N. F. II, pl. VII.

¹¹ A 7015 Ilso; N. F. II, fig. 21.

utbildning af det en gång gifna form- och linjematerialet. Punkt för punkt kan det formella och ornamentala sambandet påvisas: se imitationen af den taglade tråden, bruket af utskurna trianglar på bukkanten, kardiens, tandstämpelns användning i likartade ornamentsystem på äldre och yngre kärl o. s. v. Samtidigheten mellan de fint ornerade kärlen med tandstämpel o. d. och de gröfre, hvilkas ornament beteckna en försämring af de äldre, antydes af, att det finnes kärl, som uppvisa formella och ornamentala egendomligheter från båda grupperna¹.

Den sista och talrikast företrädda — ehuru ej mest utbredda — stilen inom gånggriftkeramiken utvecklas i stort sedt i samma riktning som den föregående; ornamentsystemet upplöses än mer, de olika motiven användas i mer eller mindre godtyckliga sammanställningar, de stränga ramar, inom hvilka krukmakaren fordom rörde sig, sprängas helt. Tendensen mot förflackning af formen dominerar fortfarande och drifves till sin spets²; stundom antydes gränsen mellan buk- och halsparti blott ornamentalt³, medan den hos de äldsta kärlen inom gruppen ännu är rätt tydligt markerad⁴. Öronen försvinna ofta⁵, finnas i andra fall i helt rudimentära former⁶, stundom blott som vulster, knoppar o. d.⁷. De ombildas, så att de likna ögonbryn och näsa, medan cirklar beteckna ögonen på stenålderns »ansiktsurnor»⁸.

Stundom, när »näsan» försvunnit, antyda blott två, ibland plastiska, cirklar »ögonen», som omges af korta

¹ N. F. II, fig. 18, 40.

² Talrika kärl från Katstrup, Svinø. Olstrupgaard m. fl.; Madsen I, pl. X: qq, XI: dd, ee, XVIII: q, XXI: q; N. F. II, fig. 5-8, 23-6. 50-1; m. fl.

³ Madsen I, pl. XI: ee; N. F. II, fig. 24-5.

⁴ N. F. II, fig. 50.

⁵ Madsen I, pl. XI: ee; N. F. II, fig. 24.

⁶ T. ex. Katstrup, kärl 4, 16, 35; Madsen I, pl. XXXVI: 6.

⁷ Madsen I, pl. X: ii, XXVIII: aa, hh; N. F. II, fig. 8, 26, 51.

⁸ Madsen I, pl. XIV: 26, XX: æ, XXI: q; Vor Oldtid, fig. 78-79; S. M. I, 220; Undset, Jernalderens Begyndelse, 306 f.; N. F. II, fig. 6.

streck eller punkter¹; ibland försvinna »ögonen«, och blott ett par halfcirkelbågar antyda då den plats örat innehaft på de äldre kärlen². »Ansiktsurnorna« spela således en ytterst stor roll under denna tid, och den hufvudform, de representera — den stora, breda, rätt höga skålen med mer eller mindre markerad buklinje — är äfven för öfrigt en af de starkast framträdande typerna. Vid sidan af den öppna skålen falla hängkärlden starkt i ögonen; i olika varianter — nästan klot-³ eller halfklotformiga⁴, mer eller mindre dubbelkoniska⁵ o. s. v. — förekomma de i ett ytterst stort antal, och deras rikt ornerade lock⁶ ge ett värdefullt tillskott till keramiken. De dubbelkoniska lerkärlden variera starkt i detaljerna: den största bredden kan falla under, vid eller ofvanom midten, kärkens nedre del kan vara rundad o. s. v.

Ornamenteringstekniken är i hufvudsak af tvenne slag, men gränserna för dessas användning kunna ej dragas: båda förekomma på kärl af en och samma art, och båda användas i likartade sammanställningar. Å ena sidan bildas linjerna af tätt vid hvarandra instuckna punkter, å andra sidan existerar en flyktig inristningsteknik. Man kunde möjligen säga, att dessa två sätt att pryda kärlden följa de redan tidigare gifna linjerna: kamstämpeln, som aflöst kardien, ger småningom vika för sticktekniken⁷, och den ristningsteknik, som under den föregående stilen ersatt det fasta stämpelmanéret, förflyktigas och utbildas i denna stil: de inristade ornamenten stå nu alltid lättare

¹ Madsen I, pl. XVIII: q; N. F. II, fig. 23.

² N. F. II, fig. 25.

³ Madsen I, pl. XXVIII: cc.

⁴ Madsen, Afb., pl. 43: 1; S. M. I, 232.

⁵ Madsen I, pl. XVIII: p., XXI: p, XXXVII: 25, 26; Vor Oldtid, fig. 78; m. fl.

⁶ Madsen I, pl. XXXVI: 1-4, XXXVII: 32; S. M. I, 233, 234; Madsen, Afb., pl. 16: 3-6; 43: 1, 4; 45: 24-25 m. fl.

⁷ Spår af en liknande teknik finnas redan under den föregående stilen, t. ex. Olstrupgaard, men ornamenten äro här mycket kraftigare instuckna.

och svagare i leran än den äldre tidens. Flertalet af de element, som voro af konstitutiv betydelse för de tidigare behandlade stilarna, från den taglade tråden till den ytterst fina kamstämpeln, ha försvunnit; stengrafvarnas yngsta keramiska ornamentik skiljer sig starkt från de äldre stilarna. Och dock finnas många formella och ornamentala drag, som förena de yngre kärlen med de tidigare. Många motiv äro gemensamma, men de behandlas nu på annat sätt, sammanställas i andra kombinationer. Zigzaglinjen, triangeln och romben, grenornamentet och det lodräta linjeknippet, som ofta begränsas af korta, horisontala streck, känneteckna denna stil¹. Triangeln och romben, som användas både i horisontala och vertikala ornamentsystem, både under kärlets rand eller vid bukkanten, på deras öfre del eller lock, kunna stundom vara fyllda med snedställda streck eller med punkter; stundom bestå trianglarne blott af punktgrupper utan yttre begränsning. I det hela taget brukas de olika motiven rätt godtyckligt, kompositionen blir lösare: medan ornamentens anordning i de äldre stilarna i regeln afpassades efter käriformernas kraf, träder dekorationen nu i förgrunden, de formella egendomligheterna ignoreras. Ett utmärkt exempel härpå ge vissa vertikala ornament: i den stora stilen användas ofta lodräta bälten till att indela kärlets öfre del²; nu föras de i icke få fall ned öfver bukkanten³. Detta visar, att formen underordnas ornamentet; profilen förflackas, en större del af kärlytan fylles med linjesammanställningar af olika art, men detta innebär ingalunda en konstnärlig vinning: på få undantag när äro kärlen från den ornerade keramikens sista tid af en ringare konstnärlig kvalitet än de äldre.

Inom den keramiska grupp, som nu skildrats, kunna

¹ Se t. ex. *Vor Oldtid*, fig. 80; flertalet kärl hos Madsen I, pl. X, XI, XVIII, XXVIII, XXXVI, XXXXVII m. fl.; N. F. II, fig. 5, 6, 23-25, o. s. v.

² Se t. ex. *Aarb.* 1915, 110, fig. 7, 8.

³ Se t. ex. Madsen I, pl. XVIII: q.

med rätt stor säkerhet äldre och yngre kärl särskiljas: formen N. F. II, fig. 50 betecknar ett mindre framskridet stadium än N. F. II, fig. 24—25. Från de äldre kärlen med deras närmare anslutning till den föregående gruppens kraftigare linjeföring, dess ornamentik och profilering, till de yngres svaga och flyktiga ornamentik kan man drag för drag påvisa förändringen: en väg mot förflackning och försämring.

Men trots att den yngsta ornerade stengrafskeramiken företräder ett påtagligt konstnärligt förfall, bildar den en märklig kontrast till dolktidens lerkärl. Det torde för ögonblicket vara svårt att draga förbindelselinjer mellan de sena, ornerade kärlen och denna fattiga, grofva keramik, som äfven har anträffats i talrika gånggrifter¹. Traditionen tyckes vara fullständigt bruten: inga af de ornamentala motiv, som vi känna från gånggriftkeramiken i egentlig mening, fortsätts i den yngre gruppen, och äfven det knappa formförrådet är här ett annat. Detta fullständiga brott med det, som är gammalt och fornt, kan knappast helt förklaras med några ord om konstens degeneration, ty det är ju ej fråga om en degeneration, utan om ett försvinnande af all konst, knappast heller med en hänvisning till, att konstdriften nu, under begynnande metalltid, koncentrerades på det nya och ädla materialet. Det finnes en möjlighet för, att dolktidens grofva lerkärl öfverhufvudtaget ej sammanhånga så intimt med den äldre stengrafskeramiken som med jordgrafvarnas yngre kärlformer. En väsentlig formell öfverensstämmelse förefinnes nämligen mellan de yngsta kärlen från enmansgrafvarna och några kärl från dolkfynd: kärlet från dolklaget i Alsbjerggånggriften² och ett af kärlen från Stenstrupgrafven³ korrespondera i formen med sena jordgrafs bägare. Det samma gäl-

¹ N. F. II, fig. 43-5, 104.

² N. F. II, fig. 104.

³ N. F. II, fig. 44.

ler några andra kärl från dolkfynd¹, men antalet är ännu för ringa för att tillåta en slutgiltig lösning af frågan. Å priori kan man emellertid ej afvisa tanken, att dolktidens keramik står i närmare samband med jordgrafvarnas än med stengrafvarnas lervaror.

Granskar man med nu angifna synpunkter i minnet keramikbeståndet i de enskilda gånggrifterna, visar det sig, att hvarje fynd för sig omfattar ett bestämdt, kortare — t. ex. Mogenstrup — eller längre — t. ex. Gundestrup — skede af keramikens historia. Naturligtvis framträda ej de olika stilarnas alla skiftningar eller motiv i de enskilda fynden, men förekomma kärl, som tillhöra två stilar, hvilka ej stå i omedelbar kontakt med hvarandra, i ett fynd, så äro äfven de mellanliggande stadierna representerade². Detta faktum bekräftar det resultat, som vunnits vid betraktandet ej af de enskilda fynden, men af keramiken öfverhufvud. Det visar sig äfven, att de äldsta kärlen i de olika gånggrifterna ingalunda äro samtidiga: medan några grafvar gå tillbaka t. ex. till den stora stilens tid, tillhöra andra ett senare afsnitt. Keramikens skiftande stilar ge således, som naturligt är, ofta ett säkrare dateringsmedel än de mera stabila grafformerna, ofta äfven ett säkrare än vapen och redskap.

JORDGRAFSKERAMIKEN.

Den keramik, som skildrats i det föregående afsnittet, dominerar bland gånggrifternas lervaror, men vid dess sida

¹ A 7104, Volsted, Volsted by, Fleskum härad; A 17118, Sønderup by, Sønderup socken, Hornum härad; A 19498, Søsund, Stenløse socken, Ølstykke härad.

² Ett undantag bildar den femte och sista gruppen, dolktidskeramiken: både i Jylland — t. ex. Alsbjerg, se N. F. II, 109 ff. — och på öarna — t. ex. Stenstrup, se N. F. II, 76 ff. — kunna kärl, som tillhöra denna, förekomma i gånggrifter, i hvilka den närmast föregående tidens stil ej är representerad.

träder en underordnad, ehuru ingalunda oväsentlig faktor: kärl af den art, som ger jordgrafsfynden deras prägel.

Af jordgrafskeramikens två hufvudformer — den svängda¹ och den rätväggade² bågaren — är den förra som helhet tagen den äldre, men äfven inom den kunna olika varianter skönjas, som med all sannolikhet företräda olika tidskeden. Till de stilistiskt sedt äldsta exemplaren — rena snörbägare, hvilka liksom de yngre äro ornerade blott på den öfre delen — kan man med en viss tvekan räkna ett kärl från den ena gånggriften i Ilsø, Fjends härad³. Det är representeradt af några fragment, som visa, att det under randen haft några horisontala snörlinjer, under dem en list eller vulst med kraftigt intryckta punkter, därpå åter några snörlinjer och slutligen en räckla kommaliknande ornament, som utförts med samma redskap som punkterna på listen. Äfven af de yngre formerna ha ytterst få exemplar anträffats i gånggrifter; så funnos t. ex. i den södra Snæbumgrafven fragment⁴ af en till synes sen variant: räckor af glest ställda, sneda streck ha täckt kärlets öfre del⁵.

Tyngdpunkten för de svängda bågarnas utbredning i Danmark faller som bekant i Jylland, men förekomsten af några likartade kärl i lolländsk-falsterska stengrafvar förtjänar dock att uppmärksammas. Vid Gaabense på Falster hittades tre kärl af samma grundform i en stengraf, hvars typ ej är känd⁶. På två af kärnen äro orna-

¹ S. M. I, 225; Aarb. 1898, 226 f.

² S. M. I, 226; Aarb. 1898, 248 f.

³ Aarb. 1892, 201 f; A 7010.

⁴ A 15852; Madsen II, 29.

⁵ Madsen II, pl. XVIII: h, i afbildar två bågare med svängd sida från gånggriften i Jordhøj i Katbjerg. Det er svært att afgöra om dessa höra till de äldre eller yngre af ifrågavarande kärl, men fyndets hela karaktär och vissa stilistiska egendomligheter, som påminna om några dolktidskärl, tala för en sen datering. I hvarje fall är det oberättigadt att på grund af gånggriftens form hänföra kärlet fig. h till en äldre tid än jordgrafvarnes snörbägare; jfr. Montelius, Chronologie, 117 ff.

⁶ Aarb. 1881, 343.

menten utförda med tandstämpel¹, det tredje är prydt med horisontala band af korta, snedt ställda streck; strecken i två på hvarandra följande band bilda trubbiga vinklar med hvarandra². En svängd bägare med tandstämpelornament anträffades äfven i en graf med gång i kammarens längdriktning vid Orebygaard³ och en annan i den stora gånggriften i Killerup by⁴; båda lokaliteterna ligga på Lolland. I sistnämnda gånggrift fanns ett kärl, som i ornamentens anordning påminner om den ena bägaren från Gaabense⁵; dekorationen är emellertid här en stripning utförd med ett tandadt, kamliknande redskap. En likartad ornamentik finnes på ett par kärl från en gånggrift i Munkebo och en graf i Lindeskov⁶ på Fyen och på en svängd bägare från en grafkista i Musse socken på Lolland; det sistnämnda kärlet liknar i hög grad bägaren från Killerup, men på randen har det korta kardiumornament⁷.

Denna bägargrupp, som t. v. är företrädd blott på Fyen och Lolland-Falster, torde vara yngre än den motsvarande keramiken i Jylland. Bägarna med stripornering, de enda, som anträffats på Fyen, höra till de allra yngsta; deras tid bestämmes både på stilistiska grunder — samma stripning finnes på lerkärl, som formellt stå nära dolktidens⁸ — och af fyndomständigheter: Mussegrafkistan innehöll utom två lerkärl blott en stridsyxa, ett utmärkt vackert exemplar af en form, som tillhör ganska sena jordgrafvar⁹. Här af framgår, att kärlet äro yngre än de jutska svängda

¹ Det ena: Worsaae, Nordiske Oldsager etc. fig. 286 och Montelius, Chronologie fig. 242; det andra: S. M. I, 225. Aarb. 1881, 343, fig. 27 och Montelius a. a., fig. 241. Afbildningarna af det senare kärlet äro vilseledande: ornamenten äro ej utförda med snöre.

² Jfr. Aarb. 1891, 320, fig. 34. ³ Montelius, a. a., fig. 290, 291.

⁴ N. F. I, 160 f. ⁵ Montelius, a. a., fig. 242.

⁶ Aarb. 1881, 343, fig. 28.

⁷ Ett dylikt kärl från Holsten, se Mestorf, Vorgeschichtliche Altertümer aus Schleswig-Holstein, nr. 136. ⁸ Madsen II, pl. XVIII: g.

⁹ S. M. I, 77.

bägarna, ty dessa anträffas ej jämte så sena fornsaker. Men äfven de lolländsk-falsterska bägarna med tandstämpelornament torde vara yngre än de jutska, ty tandstämpeln tillhör i det hela taget ett tämligen framskridet skede af den yngre stenåldern: på jordgrafvarnas område förekommer den på rätväggade — således sena — kärl, och i det föregående afsnittet har framhållits, att tandstämpeln ej spelar någon roll i den äldre stengrfskeramiken. Däremot är den använd på svängda bägare t. ex. från Rügen¹, och det torde ej vara oberättigadt att anta, att de kärl, som hittats på öarna, ha ett närmare samband med nordtyska än med jutska bägare.

Den andra grundformen bland jordgrafvarnas lerkärl är den rätväggade bägaren. Under detta gruppnamn sammanfattas många varianter. För det första det nästan cylindriska kärlet med bred, utfallande mynningsrand²; för det andra bägaren, som vidgas mot den tunna eller svagt förtjockade, stundom något utsvängda randen³. Andra varianter representeras af en bägare från Gaarslev⁴ och af ett kärl med infallande rand från Hagebrogaardgånggriften⁵. Det sistnämnda står i nära samband med de rätväggade bägarna med vågrätt utsvängd rand.

Ornamenten på dessa kärl kunna vara både horisontalt och vertikalt anordnade; i båda fallen förekomma räta linjer och zigzagband. Tekniken skiftar: snodd-⁶, tandstämpel-⁷ och kardiumornament⁸, inristade linjer⁹ och plastiska

¹ Montelius, a. a., fig. 245.

² S. M. I, 226; Aarb. 1915, 118 f., fig. 4-5; N. F. II, fig. 89.

³ Aarb. 1891, 310 f., fig. 15, 17, 19, 21; 1915, 120, fig. 6; Madsen II, pl. XXVII: 37, 39, XXVIII: 43, 44; N. F. II, fig. 90-1.

⁴ A 8400; jfr. Aarb. 1898, 249, fig. 43; 1910, 230, fig. 32.

⁵ N. F. II, 104; andra kärl med infallande rand: Madsen II, pl. XXII: b, d, e. ⁶ S. M. I, 226; Aarb. 1915, 118, fig. 4.

⁷ Aarb. 1891, 311, fig. 19, 21; 1915, 120, fig. 6; A 24593; N. F. II, fig. 90-2.

⁸ Sophus Müller i Verdenskulturen, fig. 41; A 24619; A 1606; A 10586.

⁹ Aarb. 1891, 310, fig. 17; Madsen II, pl. XXII: b, d, e; N. F. II, fig. 88-9.

lister¹ varseblifvas i hvardera ornamentsystemet. I stort sedt tyckes emellertid den horisontala ornamentiken höra hemma i de södra delarna af Jylland², den vertikala längre norrut³, men blandformer förekomma, och de båda gruppernas utbredningsområden gripa in öfver hvarandra⁴.

I gånggrifterna och de öfriga stengrafvarna dominera bågare med vertikal ornamentik; detta harmonierar med det faktum, att de flesta stengrafsfynden härstamma från Viborg amt och kringliggande trakter. Från gånggriften i Kvolsted ha vi en bågare, på hvars utfallande rand ses snoddornament; under randen har kärlet några vågräta snoddlinjer, medan dess nedre del är dekorerad med knippen af vertikala sådana⁵. En liknande bågare anträffades i en stor grafkista i Mønsted, äfven den i Fjends härad⁶; här äro linjerna ej samlade till knippen, utan täcka hela kärlet. Den vertikala listen finnes använd äfven på kärl från gånggrifter⁷; på ett par af kärlen från Hagebrogaard äro rummen mellan listerna utfyllda med tandstämpelornament⁸. På i gånggrifter anträffade bågare med bred rand begagnas äfven inristade linjer i samma kombinationer

¹ Aarb. 1915, 119, fig. 5; A 14743.

² Längre söderut förekommer på likartade kärl blott horisontal ornering; se t. ex. Seger, Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens, fig. 252, 276, 280 m. fl.; Pleyte, Nederlandsche Oudheden, Gelderland, pl. XVIII: 6.

³ Bågarna med bred mynningskant ha äfven en i hufvudsak nordlig utbredning.

⁴ N. F. II, fig. 88-9, 91-2. Det är ej uteslutet, att både det vertikala ornamentsystemets och kardiens användning inom jordgrafskeramiken beror på inflytanden från stengrafsområdet, inom hvilket dessa element framträdt redan tidigare. Den geografiska utbredningen af jordgrafskärl med vertikal och kardiornamentik kunde tyda härpå. — I några fall ha kärl med horisontal ornering anträffats t. o. m. norr om Limfjorden; A 1169, A 1171. ⁵ Aarb. 1915, 118, fig. 4. ⁶ N. F. I, 155 f.

⁷ Aarb. 1915, 119, fig. 5; N. F. II, 104.

⁸ Samma ornamentik på ett kärl från en stengraf i Toustrup, Durup socken, Harre härad.

som snodd- och listornament¹, och stundom äro äfven här rummena mellan de vertikala knippena fyllda med tandstämpel- eller andra ornament².

Det finnes ingen möjlighet att påvisa någon åldersskillnad mellan de olika ornamenteringssätten på dessa kärl, och man kan ej heller draga någon tidsgräns mellan de rätväggade bågarna med utfallande eller invikt rand och de med kraftigt dragna linjer ornerade kärl, hvilkas tunna kant är något utsvängd³. Däremot torde detta komplex som helhet betraktadt kunna ställas som motsats till de uppåt vidgade bågare, som äro försedda med tandstämpelornament; äfven flyktiga, korta streck, kardium och stripning med ett tandadt, kamliknande redskap förekommer stundom på dessa. Exempel på sådana kärl med tandstämpelornament från gånggrifter ge en bågare från Kvolsted⁴ och ett par från Hagebrogaard⁵; ett groft kärl med flyktiga, snedt ställda kardiumaftryck har anträffats i Alstrupgånggriften, ett annat med kamstripning i grafven i Jordhøj vid Mariager⁶.

Det torde ej vara oberättigadt att antaga, att de uppåt vidgade, tandstämpelprydda bågarna i stort sedt äro yngre än de kärl, som ornerats med snoddastryck och lister. Snodden är nämligen ett karaktäristikum för de äldsta svängda bågarna; listen finnes i ett enstaka fall på en sådan⁷, och den är ju vanlig på kärl från den tunnackade yxans tid. Det är icke otroligt, att dessa ornamentala motivs användning på ifrågavarande kärl beror på en äldre tradition.

¹ N. F. II, fig. 88-9, 92; i andra stengrafvar t. ex. Madsen II, pl. XXII: b, d, e. ² N. F. II, fig. 89, 91 f.

³ T. ex. Aarb 1891, 310, fig. 17. Denna form är f. ö. primitivare och torde i sitt ursprung vara äldre än bågarn med utfallande rand, men den tyckes dock öfverleva den senare; den förekommer söderut äfven med snoddastryck; se Seger. a. a., fig. 280. ⁴ Aarb. 1915, 120, fig. 6.

⁵ N. F. II, fig. 90 f. ⁶ Madsen II, pl. XVIII: g.

⁷ A 7010 Ilso, med horisontal list.

Tandstämpeln däremot representerar ett ganska sent stadium i keramikens historia. På stengrfskeramikens område når den som redan påpekadt ej en dominerande ställning, förrän under det konstnärliga förfallets tid, och de svängda bägare, som ornerats med tandstämpel, tillhöra enligt allt att döma ett sent afsnitt. För de tandstämpelprydda¹, uppåt vidgade bägarnas sena tidsställning talar deras formella samband med kärl från dolktiden (jfr. sid. 282) och den omständigheten, att enstaka kärl från rena dolkfynd äro försedda med tandstämpelornament². I hvarje fall existerar här en stilhistorisk skillnad, som är beaktansvärd, om än den ej i hvarje enskildt fall har betydelse som tidsmätare.

I och med konstaterandet af tandstämpelteknikens relativt sena uppträdande är äfven en åldersgräns gifven för den rätt sällsynta variant af den rätväggade bägaren, som anträffats i Gaarslevgrafven³. Denna forms tidsställning preciseras yttermera genom ett fynd från en sen grafkista i Enslev nära Mariager⁴. För öfrigt äro blott få af dessa kärl kända⁵; i enmansgrafvar har endast ett exemplar anträffats⁶, men redan detta visar, att man ej behöfver gripa till hypotesen, att formen uppstått på stengrfsområdet.

Det är måhända skäl att i detta sammanhang med några ord beröra klockbägarna. Blott tvenne sådana ha t. v. anträffats i Danmark: kärlet från Bigungånggriften⁷ och en bägare från Frederiksgave i Sønderby socken, Baag

¹ Att tandstämpeln stundom förekommer vid sidan af listen kan ej anföras som motbevis: detta faktum är ett naturligt uttryck för den blandning af motiven, som uppstår på gränsen mellan två stilar.

² A 22958 från en stor grafkista i Gravlev socken, Hornum härad.

³ Se s. 286.

⁴ Aarb. 1910, 230 f., fig. 32; äfven de öfriga kärlet från detta fynd äro sena; deras ornament bestå af flyktigt inristade linjer.

⁵ Aarb. 1898, 249, noten; 1910, 230, not 2.

⁶ Aarb. 1898, 249, fig. 43.

⁷ N. F. II. fig. 81.

härad, på Fyen¹. Det är med orätt man ställt den sistnämnda och andra klockbägare i omedelbar förbindelse med jordgrafvarnas svängda bägare och med bägarna från stengrafvarna på Lolland-Falster². Båda formerna ha visserligen en svängd profillinje, men härmed upphör likheten. Medan klockbägarna äro helt täckta af en ofta rätt rik dekoration, som ordnats i horisontala bälten, är de danska svängda bägarnas ornamentik nästan alltid inskränkt till kärlets öfre del, och de motiv, som användas, äro få och enformiga; t. ex. timglasornament³ och metopindelning⁴ förekomma aldrig, medan däremot snoddaftryck, som ej uppträda på klockbägarna, spela en stor roll inom denna grupp⁵. Lika oberättigadt är antagandet, att alla de låga kärlen, bland dem klockbägarna, vore äldre än de högre, smalare snörbägarna⁶. Bigumkärlet anträffades ej i det djupaste graf-laget, i hvilket sådana saker lågo, som äro samtida med jordgrafvarnas svängda bägare. Äfven stilistiska drag — tandstämpelornamenten — göra det troligt, att de danska klockbägarna äro yngre än de gamla kärlen från jordgrafvarnas område, och Bigumfyndet ger ytterligare en antydning i denna riktning. I samma lag som klockbägaren fanns nämligen ett tandstämpelprydt lågt kärl⁷ af en form, som fortsattes ner i dolktid⁸, och detta gör det troligt, att äfven Bigumkärlet, som äfven dess plats i grafven anger, tillhör ett sent afsnitt af stenåldern.

¹ Montelius, *Chronologie d. ält. Bronzezeit*, fig. 243. — Nationalmuseumet äger en tredje bägare från Feldum, Vonstrup socken, Haderslev härad, som är ornerad med tre horisontala band med rutmönster; allt i tandstämpelmanér, A 6138.

² Montelius, a. a., 88 ff. och i *Arch. f. Anthropol.* XIX, 15; sammanblandning af de båda grupperna är ej ovanlig, se t. ex. Peet, *The stone and bronze ages in Italy*, 268. ³ Montelius, a. a., fig. 243. ⁴ N. F. II, fig. 81.

⁵ Jfr. namnet snörbägare; snodden dominerar på de äldre kärlen inom gruppen. ⁶ Montelius, a. a., 117 f. ⁷ N. F. II, fig. 80.

⁸ A 17718 med en sen yxa m. m., från en enmansgraf i Daugbjerg by och socken, Fjends härad; A 27011 från en grafkista i Krstrup by och socken, Sønderhald härad. Båda kärlen utan ornament.

Ornamenten på det sistnämnda, låga kärlet äro ordnade på ett sätt, som t. v. ej iakttagits på keramik från enmansgrafvar. Däremot ha tvenne kärl, som anträffats i stengrafvar, fullkomligt samma dekorationssystem¹. Det ena härstammar från gånggriften i Kvolsted², det andra från en stor grafkista i Sønderup, Hornum härad³. Dessa kärl, hvilkas ornament äro utförda med resp. kardium och tandstämpel, kunna jämte Bigumkärlet hänföras til en grupp, hvars tidsställning bestämmes af Bigum- och Sønderupfynden.

JYLLAND OCH ÖARNA. STENGRAFVAR OCH JORDGRAFVAR.

Stengrafvarnas kultur är en kustkultur, och i ett af sund och vikar så sönderskuret land som Danmark betyder detta, att stengrafvarna förekomma nästan öfverallt.

På alla öarna, från Bornholm til Fyen, finnas gånggrifter, och om än en detaljerad undersökning skulle visa, att de i vissa landsdelar äro rikare företrädde än i andra, gifve dock en kartografisk framställning en bild af deras i stort sedt jämna spridning i Östdanmark.

I Jylland är förhållandet däremot ett annat: stengrafvarna ligga visserligen längs halföns kuster, och man kan vara viss om att finna dem, där vikarna och fjordarna skära in i landet, men det gifves äfven områden, där sökandet efter megalitbyggnader är fåfängt. Från Slien⁴ i

¹ Motivet återgår måhända till mellaneuropeiska förebilder, jfr. Lindenschmit, *Altertümer V*, pl. 31, nr. 516; jfr. äfven metopindelningen på klockbägaren från Bigum, *N. F. II*, fig. 81. Det förefinnes måhända ett inre samband mellan ifrågavarande kärl och klockbägarna.

² *Aarb.* 1915, 121, fig. 7.

³ A 17119; till fyndet höra f. ö. fornsaker från dolktiden 3: 3 grofva, oornade lerkärl, en föga karaktäristisk bärnstenspärla, ett skifferbryne, en dolk med vidgadt, en med fyrsidigt fäste, fragment af två dolkar utan utprägladt handtag.

⁴ Gånggrifterna i Slesvig omtalas af Sophus Müller i *Aarb.* 1913. 175. 195 ff. m. fl.

sydost följa gånggrifterna kusten norrut ända upp mot Limfjorden, och ännu nordligare, i Horns härad¹, finnas ett par. Längs Limfjorden sträcker sig stengrafsområdet västerut; kring dess vikar och tillflöden äro gånggrifterna ej sällsynta. Omkring Hjarbæk fjord, norr om Viborg, ligger ett centrum, som österut förenas med Kattegat genom en räckta gånggrifter. Västkusten är fattig; några gånggrifter i Brejning, Lem och Nørre Vium socknar, öster om Ringkjøbing, i Mejls, norr om Varde, och på Sild bilda en gles linje, men tomrummen utfyllas mångenstädes af dösar af olika art. I stort sedt är också stengrafsområdet identiskt med gånggriftområdet, men gränserna vidgas och grafvarnas antal mångdubblas, när dösar och stora grafkistor räknas med. Mot circa 100 gånggrifter svara långt flere grafvar af annan art, framförallt dösar af växlande former.

Alla dessa jutska stengrafvar äro som redan framhållits bundna vid hafvet² och vattendragen, och då de ligga på längre afstånd från kusterna, finner man förklaringen i en å eller älf, som grafbyggarna följt. Goda exempel ge gånggrifterna vid Hagebrogaard — den ligger vid Karup å — och Bigum: vid Tjele Langsø. Grafvarna söder om Limfjordens östra del ligga nästan alla vid åar eller mossar, som ännu stå i förbindelse med vattendrag, och detsamma gäller de västjutska gånggrifterna o. s. v. Kontrasten mellan stengrafvar och jordgrafvar, massgrafvar och enmansgrafvar, tillspetsas än ytterligare härigenom: å ena sidan en kultur, som spridts från land till land längs kuster och öfver haf, ända in i detaljen bunden vid vattenvägarna, å den andra en fastlandskultur, kommande söderifrån längs vandringsvägarna i inlandet, en gren af de kulturströmmar, som från ett centrum i Mellaneuropa radiärt strålade

¹ Aarb. 1911, 294 ff.

² Som bekant ligga stengrafvarna sällan omedelbart vid en helt öppen kust; de finnas vid vikar och i lä bakom öar.

ut öfver Norden, öfver Danmark såväl som öfver Sverige och Finland.

Förhållandet mellan kulturgrupperna blir en fråga af kardinalt intresse för Jyllands förhistoria¹. Visserligen är jordgrafvarnas ursprung ännu ej fullt klarlagdt; nya fynd, som under de senaste åren kommit i dagen i Ribe amt, uppvisa utpräglade dössaker — lunnackad yxa, höghalsad flaska, kragflaska m.m. — anträffade i jordgrafvar. Huru detta fenomen skall förklaras är ej alldeles afgjort, men sannolikast är, att de nyfunna grafvarnas likhet med de egentliga enmansgrafvarna är blott formell, medan det djupare, kulturella sambandet saknas². Men vare sig man vill räkna dem till jordgrafskulturen eller ej, ett är i hvarje fall gifvet: i den riksdanska delen af Jylland finnas de äldsta, i hög lagda enmansgrafvarna i söder och sydväst. Härifrån sprida de sig allt längre mot norr och öster: enmansgrafvar af senare former och med yngre fornsaker gå upp mot Limfjorden och mot Aarhus- och Randerstrakterna. Norr om Limfjorden ha ännu inga enmansgrafvar upptäckts vid Nationalmuseets gräfningar, men man har ej heller sökt dem i dessa trakter. I serierna af lösa fynd bevaras emellertid många jordgrafsyxor, företrädesvis af sena typer, från Thy och Hanhäraderne, och äfven i Vendsyssel ha ett 10-tal sena yxor anträffats³. Flere af dem ha insändts med uppgift om, att de funnits i en liten sandhög eller dylikt; de representera således grafgoods i jordgrafvar. Till dem kunna läggas andra fynd, af hvilka några äro äldre: från Stagstrup, Hassing härad, Thy, äger museet en rätt tidig yxa, som jämte bl. a. en stor bärnstensskifva hittats i en hög⁴; i en annan hög i samma socken fanns

¹ Jfr. för det följande Sophus Müller i Aarb. 1913, 302 ff. m. fl.

² Se härom Friis Johansen i Aarb. 1917, 131 ff.

³ De sistnämnda yxorna i Vendsyssels historiska Museum; enligt vänligt meddelande af Hr. Tandlæge V. Friis, Hjørring.

⁴ Närmast S. M. I, 72, ett ytterst dåligt, slitet exemplar.

bl. a. en stor bärnstensskifva; från Tømmerby i Tolstrup socken, Vendsyssel, har en »hundgrafsyx» och några pärlor insändts som funna mellan små stenar i en hög¹ o. s. v. En bekräftelse på, att jordgrafskulturen verkligen varit tämligen starkt företrädd äfven norr om Limfjorden, gaf det systematiska upptecknandet af högar och fynd i Thy: icke mindre än inemot 30 säkra jordgrafsfynd kunde härvid konstateras², aftagande i antal söderifrån norrut.

När jordgrafvarna närma sig kusterna stöta de på stengrafvarna, och i de flesta gånggrifterna afspeglar sig kulturblandningen. Starkast framträder den i de grafvar, hvilka likt Hagebrogaard-³, Ilsø-⁴, Vinkel-⁵, Kvolstedgånggrifterna⁶ höra till de yttersta i megalitbyggnadernas krets, ligga i gränsområdet, där kulturerna mötas, men äfven längre borta — i Alstrup⁷, Snæbum⁸, Gaarslev⁹, Alsbjerg¹⁰ — kan den spåras. Det är nästan alltid jordgrafvarnas yngre skede, som är representeradt i gånggrifterna; blott undantagsvis — som i Ilsø, Bigum¹¹ och i Killerup på Lolland¹² — finner man fragment af gamla svängda bågare eller stora bärnstensskifvor. Brytningen visar sig både i lerkärlsformer och vapentyper; ett mönstergillt exempel ger Hagebrogaardgånggriften: djupast nere ett gammalt megalitiskt lag, öfver detta ett skikt med rätväggade bågare och stridsyxor, slutligen — allra öfverst — ett par sena pilspetsar. Till samma tid som Hagebrogaardgånggriftens lerkärl och stridsyxor höra nästan alla jordgrafsformer, som funnits i gånggrifter, och det finnes ingen anledning att anta, att fornsaker från jordgrafvarnas krets vore det äldsta grafgodset i någon gånggrift. Det har tidigare framhållits, att i Hagebrogaard-, Alsbjerg- och

¹ Jfr. Åberg. De nordiska stridsyxornas typologi, fig. 33.

² Föredrag af H. Kjær i det kgl. nord. Oldskriftselskab 1917.

³ N. F. II, 102 ff.; ofvan s. 286 ff. ⁴ s. 284. ⁵ s. 250.

⁶ Aarb. 1915. 121; ofvan s. 250, 287. ⁷ s. 250. ⁸ s. 284.

⁹ s. 286. ¹⁰ N. F. II, 109; ofvan s. 250.

¹¹ N. F. II, 100; ofvan s. 260. ¹² s. 260.

Kvolstedgrafvarna de äldsta megalitformerna voro äldre än jordgrafssakerna, och det samma gäller de öfriga fynden. I den södra kammaren i Snæbumhögen anträffades jämte den svängda bägaren delar af gamla stengrafskär! från den rika, kraftiga stilens tid; i Alstrupgånggriften funnos en tunnackad yxa och gammal stengrafskeramik samt en sen rätväggad bägare och några stridsyxor¹. Exempelen, som kunna mångfaldigas², visa, att det ej var gånggriftbyggarna själfva, utan senare släktled, som lade ned i grafvarna vapen och kär! af former, som tillhörde en främmande kultur.

Kontrasten mellan jordgrafssaker och gånggriftformer visar sig som redan framhållits blott i ringa grad i öarnas stengrafvar. Frånsedt de få lerkär!, bärnstensskifvor och yxor, som anträffats i stengrafvar på Lolland-Falster³, känner man t. v. inga jordgrafstyper ur samlade fynd i östra Danmark. Men detta betyder ingalunda, att de helt och hållet saknades i denna del af landet. Nationalmuseet äger några tiotal jordgrafsyxor, till allra största delen af yngre former⁴, som hittats på öarna, och på de häradsresor, som under de senaste åren företagits på Fyen, ha andra fynd antecknats. Formernas spridning utöfver Danmarks gränser skall icke tagas till behandling i detta sammanhang, men det bör dock påpekas, att ett antal yxor blifvit funna i Sydsverige och enstaka exemplar äfven i Norge⁵.

¹ S. M. I, 78: äfven de öfriga sena exemplar; Aarb. 1915, 121.

² Med någon tvekan kunde fyndet från Vinkelgrafven betraktas; det består nämligen blott af en sen stridsyxa och ett sent lerkär!, båda af jordgrafsformer, men dels härstammar fyndet från början af 1800-talet, se *Annaler* 1838, 169, det är ej framkommet vid sakkunnig undersökning och det kan ha varit större, dels visar själfva grafvens form (gånggrift med bikammare), att den är äldre än fornsakerna.

³ Se ofvan s. 250, 260, 284 f.

⁴ S. M. I, 77 och yngre; blott 5 st. äldre yxor. Ungefär hälften af hela antalet från Fyen. Se äfven Sehested, *Fortidsminder* etc., pl. XI, XIX; af dessa är en funnen i en stengraf i Gudbjerg socken.

⁵ Frödin i *Opuscula archaeologica* O. Montelio dicata; Th. Petersen *Oldtiden* 1916.

Alla tecken tyda på, att jordgrafvarnas kultur och stengrafvarnas företräda hvar sitt folk: den fullständiga olikheten i grafskicket, i grafvarnas och grafgodsets former berättiga denna slutsats; jordgrafvarnas och stengrafvarnas olika spridning i Danmark talar härför, och i samma riktning pekar det faktum, att förbindelselinjerna, som förena de danska kulturområdena med omvärlden, leda åt olika håll: den ena inåt, mot Mellaneuropa, den andra västerut, längs stengrafvarnas stråk. Då återstår frågan huru förhållandet mellan dessa två mötande folk gestaltade sig, men det är icke sannolikt, att svaret på detta spörsmål kan gifvas i en handvändning. Det lönar sig i hvarje fall att söka lösa knuten.

Söderifrån kom jordgrafskulturen in i Jylland och spriddes efterhand öfver hela halfön. Dess skiftande skeden kunna iakttagas i fornsakernas växlande former, och ju yngre dessa äro, dess större är deras spridningsradie. Jordgrafsformerna lägga sig som ett yngre skikt öfver det gamla stengrafsinventariet i några gånggrifter (t. ex. Hagebrogaard, Alstrup), och megalitkeramiken försvinner. Den försvinner ej blott i gånggrifterna: i hela Jylland tyckes den yngsta ornerade gånggriftkeramiken knappast vara företrädd. Vi minnas, att lerkärlden i Mejls, Birkelund, Mogenstrup, Hagebrogaard, Alstrup och Alsbjerggrafvarna tillhöra den äldre gånggrifttiden, och detsamma är fallet med de kärl som funnits i Ilsø¹, Gundestrupgaard², Snæbum³, Silstrup⁴, Kvolsted⁵, Tolstrup, Bygholm o. s. v. De yngsta bland dessa, t. ex. kärlet från Kvolsted, tillhöra den tredje af de stilar inom megalitkeramiken, som uppställts i det föregående⁶

¹ Aarb. 1892, 201 f.

² Madsen. Afb., pl. 15, 10.

³ Madsen II, 29.

⁴ Madsen, Afb., pl. 43, 6; äfven andra kärl.

⁵ Aarb. 1915, 117, fig. 3.

⁶ Det är ej uteslutet, att fragment af kärl från slutet af den 3dje stilen eller måhända från den 4de föreligga i ett sommaren 1917 gjort fynd från Følle i Djursland, m. a. o. från det östligaste Jylland; fyndet har ännu ej behandlats i museet.

(sid 277 f.). Samma resultat ger en granskning af de tillsvidare rätt få jutska boplat fynden från den yngre stenåldern¹. I intet af dessa ha lerkärl, som tillhöra den fjärde stilen, förfallstiden, anträffats. Detta innebär, att hela den rika keramiska grupp, som framför någon annan ger de östdanska fynden deras prägel, fullständigt saknas. Det betyder, att ansiktsurnorna, de östdanska hängkärnen² och deras lock, flertalet varianter af de öppna skålarna med små eller rudimentära öron o. s. v. icke tillhöra den jutska stenåldern. De med den fjärde stilen samtida kärl, som anträffas i jutska gånggrifter, tillhöra jordgrafvarnas kultur.

Detta brott på kontinuiteten är af allra största betydelse, och det torde icke vara oberättigadt, att i detsamma se ett stöd för uppfattningen, att stengrafvarnas folk vid denna tidpunkt blef tvunget att gifva vika för jordgrafskulturens bärare. Denna tolkning stödes yttermera af andra omständigheter. På Själland äro gånggrifterna nästan alltid öfverfyllda; delar af flere 10-tal skelett anträffas ofta i dem, fragment af talrika lerkärl likaså — se t. ex. Stenstrup, Slotsbjergby, Svinø, Katstrup, Gundestrup o. s. v. Det har aldrig varit möjligt att konstatera en verklig lagring i tydliga äldre och yngre skikt; blott de allra yngsta grafläggningarna ha kunnat urskiljas. Skelettdelar och lerkärnsbitar ligga huller om buller; det äldre grafinnehållet har hänsynslöst skjutits till sidan för att bereda plats för senare begrafningar. Och hvad keramiken beträffar finner man, att kärnen tillhöra den rena megalitkeramiken: de spänna ofta öfver en lång tidsrymd, men de yngsta formerna, den yngsta ornamentiken, beteckna städse det sista stadiet i en serie bildad genom kontinuerlig förändring af ett gifvet tema.

I Jylland blir bilden en annan. Det är ej sällsynt, att

¹ Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark, 135 ff.

² Hängkärl af andra och äldre former t. ex. i Silstrup, Ilso, Denghoog på Sild.

gånggrifterna äro ytterst fyndfattiga¹; Mogenstrupgrafven är ett godt exempel härpå, och andra ges i Snæbum, Alstrup, Gjerumgånggrifterna². Och när grafvarna — som t. ex. vid Hagebrogaard, Bigum och Alsbjerg — äro mera fyllda och grafgodset är rikare, har man alltid lyckats iakttaga en bestämd och klar lagdelning: de yngsta sakerna ligga, där de skola ligga, i det öfversta skiktet, de äldsta djupast nere, och lagen åtskiljas stundom af fyndtomma skikt. Och blott det äldsta grafgodset har gånggriftprägel; keramiken spänner öfver en kort tidsrymd, och den långvariga förändringsprocess, hvarom öarnas megalitkeramik bär vittne, spåras ej här. Äfven dessa fakta böra väl uppfattas som uttryck för, att jordgrafsfolket i Jylland under den senare gånggrifttiden vann terräng på megalitfolkets bekostnad.

En jämförelse med förhållandena i södra Sverige är härvidlag af intresse. Äfven här fanns under ifrågavarande tid en jordgrafskultur, karaktäriserad framförallt af båtformiga yxor och en säregen keramik³ — och troligen representerande ett folk, som icke är identiskt med stengrafskulturens bärare⁴. Båtyxkulturen, som haft en stor expansionskraft, kolliderar i några fall med stengrafskulturen. Och det bör observeras, att förhållandet mellan dem då gestaltar sig på samma sätt som de jutska kulturgruppernas inbördes relationer. I Gantoftagånggriften anträffades ett bottenlag med tydlig megalitprägel, men det

¹ Frånvaron af skelettdelar kan ej i och för sig tillmätas afgörande betydelse; härvidlag torde jordmånsförhållanden o. dyl. spela in.

² Aarb. 1911, 295 f.

³ Se t. ex. Arne i Fornv. 1909, 99 ff.; Stjerna, Före hällkisttiden, 111 ff.; Almgren i Ant. tidskr. 20, 8 ff. Ornamenten på kärnen äro enligt föreliggande afbildningar att döma ej utförda med kardium, utan med en fint tandad stämpel; äfven andra ornament, se Frödin i Festskrift tillägnad Sophus Müller.

⁴ Skälen för denna uppfattning äro analoga med dem, som tala för två folk i Jylland.

öfre skiktet innehöll bl. a. delar af lerkärl, som tillhöra den båtyxorna ledsagande »bandkeramiken»¹. M. a. o.: äfven här ligga jordgrafskulturens fornsaksformer stundom som ett yngre skikt öfver gånggriftskulturens, och då härtill kommer, att den sena ornerade keramik, som spelar en så stor roll på Själland, saknas i Sydsverige², blir likheten med förhållandena i Jylland ännu större.

På Själland fortsättes däremot som redan framhållet den gamla linjen utan påvisbart afbrott. De jutska stridsyxorna äro visserligen ej okända³, och äfven båtyxorna ha stundom varit använda⁴, men likbegängelserna fortgå kontinuerligt, och dolkarna ligga som det yngsta grafgodset öfverst i de östdanska gånggrifterna. Men dolkarna och de fornsaksformer, som äro samtidiga med dem, anträffas äfven i de yngsta fynden i de jutska högarna med enmansgrafvar⁵; ej heller här kan något afbrott skönjas. Denna enhetlighet i kulturen tyder på, att de båda folkelementen sammansmält, att ett nytt folk bildats. Plötsligt har sammansmältningprocessen naturligtvis ej försiggått, och i själfva verket spåras en stark blandning af kulturelementen redan före dolktiden: det finnes t. ex. stora jutska grafkistor, hvilkas enda innehåll bestått i jordgrafsformer⁶. Det är omöjligt

¹ Almgren, a. a., 11, och i Sv. turistför. tidskr. 1910, 73 f.; Fornv. 1908, 266.

² Jfr. afbildningarna i Montelius, Minnen från vår forntid; yngst är antagligen 751, men äfven detta fragment betecknar ett äldre stadium än flertalet kärl af den 4de stilen.

³ ofvan s. 250.

⁴ I Nationalmuseet förvaras 10 löst funna båtyxor från Östdanmark (utom Bornholm), 3 från Jylland. En båtyxa i en jutsk »bundgraf» (A 17665) visar ett samband mellan de båda yxkulturerna, och några bornholmska graffynd (Aarb 1881, 354 ff.) antyda, att båtyxkulturen varit rätt starkt företrädd på denna ö, där den sena gånggriftkeramiken saknas; dessutom finnas 2 löst funna båtyxor från Bornholm i Nationalmuseet, och ett påbörjad stycke visar, att sådana yxor förfärdigats på ön (A 20909).

⁵ Aarb. 1898, 259 ff.

⁶ T. ex. Madsen II, pl. XXI f.; N. F. I, 155 f.

att afgöra hvem segern tillföll, om jordgrafvarnas eller stengrafvarnas folk blef den bestämmande faktorn vid det nya folkets daning. Men jordgrafvarnas starka expansion under det föregående skedet, den omständigheten, att enmansgrafvar med dolkfynd anträffats äfven på öarna¹, och vissa drag hos dolktidens keramik² antyda likväl, att jordgrafsfolket, inlandsfolket, spelade en betydligt större roll än man brukar anta för skapandet af dolktidens folk, det folk, som lefde i Danmarks bronsålder, och likt jordgrafsfolket begrafde sina döda i enmansgrafvar. Under sådana förhållanden måste den uppfattning förkastas, som på Montelius' auktoritet³ upprepats af talrika forskare. Nutidens nordbor kunna icke föra sina anor direkt till megalitfolket, ty dolktidens folk bar drag af tvenne stammar, måhända tvenne raser, och det är sannolikt, att det nya folk, som skapades genom blodblandningen, var urskandinaverna⁴.

TEMPEL ELLER BONING?

Vid beskrifningen i Nordiske Fortidsminder af gånggriften i Mogenstrup fästes uppmärksamheten vid den omständigheten, att en trågformig fördjupning gräfts ned genom kammarens golf⁵. Detta golf — ett lag af ganska stora, flata flisor, täckt af ett 5 cm. tjockt, ytterst hårdt lerskikt, öfver hvilket ett få cm. mäktigt täcke af fint krossad, bränd flinta var utbreddt — detta solida golf var i kammarens södra ända genombrutet af en ca. 40 cm. bred och djup, 2 m. lång grop, i hvilken en tunnackad yxa blef funnen; yxan torde vara det äldsta föremål, som anträffades i kammaren. Fördjup-

¹ N. F. I, 141 ff. en graf i Greve by och s., Tune h., utgräfd 1918.

² ofvan s. 282. ³ Nordisk Tidskrift 1884.

⁴ Aarb. 1913, 253 ff., 311 ff.; i anslutning härtill A. Europæus i Valvoja 1917. Redan tidigare ha några forskare (Peet, Mackenzie m. fl.) på basen af sydeuropeiskt material häfdat, att stengrafvarna framförallt uppträda bland icke ariska folk.

⁵ N. F. II, 94.

ningen kunde med en viss rätt uppfattas som en graf, och förutsatt, att denna uppfattning vore riktig, hade man att räkna med den egendomliga omständigheten, att den äldsta grafven ej lagts på kammarens botten, utan gräfts ned genom den. Tanken ledes häraf in på möjligheten af, att gånggriften ursprungligen tjänat andra ändamål och blott sekundärt begagnats som graf. Frågan blir då hvilka dessa andra ändamål varit, och svaret härpå är ingalunda lätt att finna. Men äfven om ett säkert, positivt svar ännu ej kan gifvas, torde det vara riktigt att påpeka de fakta, som böra tagas med i räkningen vid frågans lösning.

Man kunde tänka sig två möjligheter: antingen har gånggriften utgjort en boning eller också har den haft betydelse för det religiösa lifvet, spelat en roll i kulten. Lösningen: tempel är omedelbart mera tilltalande; det tyckes fullständigt absurdt att förutsätta, att sådana hus som gånggrifterna någonsin användts i Norden.

Förekomsten af de skålformiga fördjupningarna, älfkvárnarna, på talrika gånggrifter kunde uppfattas som ett stöd för en åskådning, som i stengrafvarna ser kultplatser. Talrika fall af älfkvárnar på stengrafvars bärstenar och takblock äro kända sen gammalt¹, och bland de under de senaste åren undersökta gånggrifterna ge Alsbjerg- och Bigumgrafvarna nya exempel. På den midtersta takstenen öfver den största af Alsbjergkamrarna, omedelbart vid gångens mynning in i grafrummet, finnas några skålformiga fördjupningar², och på den sten, som låg utanför gången till Bigumgrafven och liksom avslutade denna, ses sådana gropar, ställvis förbundna genom grunda rännor³.

Enighet råder angående de skålformiga fördjupningarnas religiösa betydelse, men då denna närmare skall klargöras är det slut med samförståndet. Å ena sidan häfdas, att

¹ Henry Petersen i Aarb. 1875.

² N. F. II, 106.

³ N. F. II, 99, fig. 73; jfr. de ornerade stenarna utanför New Grangegrafven, se Coffey, New Grange, pl. III; m. fl.

älfkvarnarna spelat en roll i en dödskult¹; härpå kunde tyda deras förekomst på grafvar, ända från megalitbyggnadernas takblock och väggstenar till hällar öfver urngrafvar² från den yngre bronsåldern. Men å andra sidan kan man med en strängt logisk bevisföring, som stöder sig på formella likheter och etnografiska paralleller, visa deras samband med en primitiv eldkult³. Riktigheten af den senare uppfattningen torde icke kunna bestridas, hvilket dock icke utesluter tanken på en dödskult. Det är ingalunda omöjligt, att eldkulten äfven stod i samband med omvårdnaden om de döda. Härpå kunde tvärtom den omständigheten antagas tyda, att i många gånggrifter anträffats rester af bål, som tändts i grafven efter att denna tagits i bruk. Vare härmed huru som helst, frågan huruvida gånggrifterna varit tempel, innan de brukats som grafvar, kan likväl icke lösas på denna väg, ty älfkvarnarna kunna, liksom bålen, stå i samband med ceremonier, som ägt rum vid själfva begrafningarna.

De gamla utgångspunkterna för diskussionen om gånggriften som boning ha ingen beviskraft. Wibels fynd från Sild⁴ är tyvärr ej användbart; afbalkningar, liknande dem han beskriver, ha anträffats i flere gånggrifter⁵, utan att man funnit eldstäder innanför dem. De spår af eld, som omtalas från Denghoog, kunna jämföras med de så vanliga resterna efter bål, som bevisligen tändts i grafvarna, då dessa redan tagits i bruk. Boye och efter honom Montelius ha nämnt gånggriften i Jordhøj i Katbjerg vid Mariager⁶ bland hypotetiska stenåldersboningar⁷. Den rök-

¹ Jfr. t. ex. Ekholm i Ymer 1916, 289 f.

² B 6468; älfkvarnarna tyckas dock här ha inknackats på stenen, innan denna höggs i en form, som gjorde den lämplig till takhäll.

³ Sophus Müller i Aarb. 1917, 86 ff.

⁴ Wibel, Der Gangbau des Denghoogs auf Sylt i Berichte d. Schlesw.-Holst. Ges. f. vaterl. Alterth. 29; Montelius, Sveriges forntid, 84 f.

⁵ ofvan s. 235 f.

⁶ Madsen II, 28.

⁷ Montelius, Orienten och Europa, 216 f.; här antar Montelius, att

gång man med tvekan omtalat uppkom emellertid, såvidt af tillgängliga akter framgår, då gånggriftens upptäckare tog ut en större stenflisa för att kunna se ned i kammaren, och de talrika träresterna kunna åtminstone delvis härstamma från kistor, i hvilka de döda begravits: en del af fornsakerna, som till största delen tillhöra dolktid, lågo nämligen »mellan träplankor», och som bekant ha spår af träkonstruktioner från stenålderns slut stundom iakttagits¹.

Lika obrukbara hållpunkter ge några iakttagelser i nyare fynd. De stundom djupa groparna i kamrarnas golf², af balkningarna och bikamrarna³, bålresterna och de brända lerflaken på grafbottnen⁴, slip- och knackstenarna⁵, de ofärdiga och fragmenterade föremålen, som anträffats i gånggrifter, kunna visserligen bringas i öfverensstämmelse med uppfattningen af stenbyggnaden som en gammal boning, men de ge ingalunda afgörande bevis för dess riktighet. Alla företeelserna kunna tvärtom lika väl sammanhånga med gånggrifternas bruk som grafvar.

Ännu återstår emellertid en punkt, vid hvilken uppmärksamheten bör fästas. I Birkelundgånggriftens kammar hittades talrika fragment af några gamla kärl⁶; bitarna lågo både under och ofvanpå ett stengolf, som dock ej var oskadadt: flere luckor delade det i större och mindre partier. Kärlfragmentens läge under golfvet kunde föranleda förmodan, att gånggriften byggts på ett gammalt boplatslag, men då inga bitar anträffades utanför stenbyggnaden i den helt nedgrädda högen, måste antagandet tillbakavisas. Man kan gå ut från, att keramiken ej legat här, innan kammaren byggts. Då så är, kan man framkasta tanken, att golfvet, grafgolfvet, lagts på ett affallsskikt, som uppkommit, medan gånggriften användts som boning. Men under

grafgodset (bl. a. lerkärnen) är yngre än gånggriften; i *Chronologie etc.* 117-8 afger däremot grafvens form ett bevis för ett lerkärns höga ålder.

¹ Aarb. 1898, 170 f. ² N. F. II, fig. 12. ³ Se ofvan s. 232 ff.

⁴ N. F. II, 76. ⁵ N. F. II, 57, 105. ⁶ N. F. II, 91 f.

denna förutsättning blir det svårt att förstå, att en del af fragmenten lågo på golfvet; för öfrigt bör det observeras, att inga spår af en eldstad varseblevos. Då alla dessa antaganden således visa sig osannolika, måste man hålla sig till den enklaste och närmast tillhands liggande förklaringen: lerkärlsbitarnas läge och oregelbundenheterna i stengolfvet äro sekundära företeelser, som antagligen bero på gräflingars eller räfvars framfart i kammaren.

En något större uppmärksamhet förtjäna de fynd af lerkärlsbitar, som gjorts omedelbart utanför eller uti gångmynningen vid många gånggrifter: Gundestrup¹, Stenstrup², Budsene, Mejls³, Over Jersdal⁴ m. fl. Denna keramik kunde möjligen uppfattas som gammalt grafgoods, hvilket kastats ut vid senare likbegängelser, eller också kunde lerkärlsbitarna, om gånggriften varit boning, antagas vara rester af sönderslaget husgeråd, som slängts undan. Men båda tolkningarna stöta på svårigheter: i hvartdera fallet borde stycken af åtminstone något af de utanför gången funna kärlen också anträffas i kammaren, ty man kan knappast tänka sig att alla skärfvor af krossade kärl med pedantisk noggrannhet kastats ut. Men veterligen ha aldrig bitar af ett och samma kärl iakttagits i gångmynning och kammare. Tvärtom äro kärlen på de två fyndplatserna i regeln af olika art, och detta sammanhänger åter med, att keramiken inne i grafvarna i stort sedt är yngre än keramiken utanför; de äldsta kärlen ur grafvarna äro dock i några fall samtida med de yngsta ur gångmynningarna. Detta kunde uppfattas som bevis för att grafven lagts på en gammal boplats: bebyggelsen och grafläggningen skulle fortgått i obruten följd. Äfven denna tanke måste emellertid afvisas, ty lerkärlsbitarnas koncentrerung i den yttersta gångmynningen och omedelbart utanför utesluter möjligheten af en boplats: en dylik hade haft en större utsträck-

¹ N. F. II, 70.² N. F. II, 73 f.³ N. F. II, 89.⁴ Aarb. 1913, 273.

ning. Under sådana förhållanden tyckes blott en utväg återstå: hypotesen om offer vid gånggriften är den närmast liggande. Den förklarar alla fakta: bitarnas läge i och omedelbart utanför gångmynningen, frånvaron af stycken af här funna kärl i kammaren o. s. v. Men det bör observeras, att det ej kan vara fråga om offer vid de från tid till annan skeende grafläggningarna¹: offerkeramiken i danska fynd är äldre än grafgodset, den representerar ett tidigare stadium. Man kunde antaga offer vid den eller de första begrafningarna, men det är dock ej sannolikt, att religiösa ceremonier, som varit folksed vid de äldsta grafläggningarna, kommit ur bruk vid tiden för de efterföljande. Man är alltså tvungen att anta, att offerfesterna ej stått i direkt samband med likbegängelserna, äfven om de varit så godt som samtidiga med de första begrafningarna; tanken, att de ägt rum vid stenbyggnadens uppförande, tränger sig fram. Men detta behöfver ej innebära annat än ett invigande af grafven, ett helgande af det rum, som skulle innesluta de dödas kroppar. M. a. o. detsamma som de skålförmiga fördjupningarna kunde antas sammanhänga med: gånggriften skulle haft sakral betydelse blott som de dödas bostad.

En enda omständighet, hvars bärvidd ännu ej kan klarläggas, låter icke bringa sig i öfverensstämmelse med denna uppfattning. Utanför Gundestrupgånggriften funnos kärl af inbördes afvikande art: å ena sidan fragment både af stora kärl med gropar under randen och af små bågare med stripornering öfver buken, å andra sidan bitar af kärl, som stilistiskt sedt äro yngre. Det är visserligen möjligt, att kärlden, ehuru de uppvisa drag af olika ålder, varit i bruk samtidigt, men å andra sidan kan man ej helt afvisa tanken, att de representera upprepade offerfester utanför gång-

¹ Jfr. en afvikande åsikt: Montelius i Vägledning för besökande, Statens historiska museum 1912, 13; Almgren, Stenåldersminnen i Häl-singborgtrakten i Svenska turistföreningens årsskrift 1910, 71 f.

griften. Om detta är riktigt — att mer än ett offer ägt rum utanför stenbyggnaden, innan den tagits i bruk som graf — kan man ej heller med bestämdhet tilbakavisa den möjligheten, att kulthandlingar utförts vid gånggrifterna, redan innan dessa blifvit grafvar, att gånggrifterna m. a. o. varit helgedomar, tempel.

Med själfva grafläggningarna sammanhänger däremot allt, som man finner uti gånggrifterna: vapen, redskap och smycken, som låta oss ana några af de föreställningar stenåldersfolket förknippat med döden och grafläggningen. Lerkärlden tyda på, att dryckesvaror nedlagts vid den dödes sida, och de ben af olika djur, både jaktvildt och husdjur, som så ofta anträffats, kunna vara rester af den föda, som gifvits den döde¹.

Efter att sålunda de nya fynd ha omtalats, som möjligen kunde ge bidrag till belysningen af frågan om gånggriften som boning, står det oss åter att beröra några allmänna synpunkter, genom hvilka liksom från sidan ljus kan kastas öfver problemet.

Det är ju höjdt öfver allt tvifvel, att gånggrifterna återge en primitiv boningsform, som ytterst går tillbaka till grottboningen². Förekomsten af bostäder, byggda af människor, i en form, som påminner om gånggriftens, har ofta på-

¹ Det är måhända berättigadt att här peka på ett intressant sådant benfynd: i Stenstrupgånggriften (N. F. II, 79) fanns bl. a. en tåled af en häst, och detta ben måste härstamma från stenåldern: det var nämligen brändt och har således varit i kammaren, då ett bål brann där, d. v. s. under den tid grafven användes. Fyndet ger det första ojäfbara beviset för hästens förekomst i Danmark under stenåldern. Visserligen existera andra fynd med hästben, utom ur grafvar, t. ex. från boplatser vid Rosborg sjö (Aarb. 1892, 177) och Lindskov vid Horsens, båda i Jylland; äfven dessa ben tillhöra enligt allt att döma stenåldern, men Winge (Pattedyr, 195) har ej velat tillerkänna dem beviskraft. Från Sveriges stenålder känner man sedan gammalt enstaka pålitliga fynd af hästben, se framförallt Gunnar Andersson i Ymer 1901.

² Om grottboningar i neolitisk och eneolitisk tid se t. ex. Peet, The stone and bronze ages in Italy, 36 ff. m. fl.

pekats, men det är ännu ej klart om det är dessa hus eller grottgrafvarna, som varit de förebilder, efter hvilka gånggrifterna danats. Visserligen kan sambandet mellan grafvar och hus beläggas med många exempel: från phrygiska och lykiska klippgrafvar i trästil¹ till den stora graf från begynnande metalltid, som upptäckts i en hög vid Leubingen i provinsen Sachsen². Men steget är långt från att bygga grafven i bostadens form till att begravva i det hus, hvaren den döde bott. Grafläggning i boningen är visserligen ej okänd i det förhistoriska Europa: man kan t. ex. hänvisa till italienska grottboningar, i hvilka grafvar anträffats i med dem samtida kulturlag³, men man känner tillsvidare ej något fullt säkert analogt fall i Norden.

Måhända kunde man anföra den af Sarauw undersökta högen nära Nexø på Bornholm som exempel på ett intimare samband än det formella mellan boning och graf⁴. Men fyndets art är dock sådan, att inga slutsatser kunna dragas. Långt värdefullare iakttagelser gjordes vid konservator Rosenbergs undersökning af en stor, flat hög i Vesterlund, Vester socken, Nørvang härad. På högens botten anträffades här en hustomt, klart och tydligt skönjbar som en af 14 stolphål bestående krets, inom hvilken spår af ett flätverk af grenar eller dylikt, som tycktes ha bildat husets väggar, kunde påvisas. Omedelbart ofvanpå laget af trärester från hyddväggarna låg en graf från den äldre bronsåldern och nära den en annan, synbarligen sekundär, med föremål från bronsålderns tredje afsnitt⁵. Ehuru det

¹ Talrika exempel hos Perrot et Chipiez, *Histoire de l'art*, bd. 5.

² Höfer, *Der Leubinger Hügel*, i *Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder*, bd. 5.

³ Se t. ex. Peet, a. a., 51 f., 76. En grafläggning på boplatsen, i viss mån parallell med det italienska grafskicket, förekom som bekant äfven i Norden redan under den äldre stenåldern. Grafläggning i huset i Orienten, se t. ex. Ed. Meyer, *Gesch. des Altertums*³ I: 2, § 366 f.

⁴ Aarb. 1906, 195 f. Grafvarna från den yngre bronsåldern, boplatset från sten- och bronsåldern.

⁵ Müllersk tideräkning; Aarb. 1909, fig. 36, 40, 47.

är sannolikt, att äfven hustomten härstammar från bronsåldern, framgår detta ej klart af fyndet. För vårt ändamål är det f. ö. en fråga af underordnad intresse: den afgörande punkten ligger i, att grafven anbragts ofvanpå hustomten, ej uti själfva bostaden¹. Således berättigar ej heller detta utmärkta fynd ett analogislut i den riktningen, att gånggrifter, som ursprungligen varit bostäder, senare begagnats som grafvar.

Ett drag, som tvärtom talar mot sannolikheten af ett sådant antagande, bör ännu framhållas. Man känner i själfva verket bostadsrester från den tid och äfven det kulturområde gånggrifterna tillhöra. De bäst bevarade hyddtomterna ha anträffats i Holsten², men äfven danska fynd ge bidrag till belysande af frågan om husets art. På några boplatser — Gribskov³, Lindskov⁴, Svanemøllevej i Hellerup m. fl. — både i Jylland och på öarna ha mängder af lerklening anträffats, och denna brända klening med aftryck af väggarnas grenverk ger ett afgjort bevis för, att bostaden var en hydda och ej en stenbyggnad. Det är föga sannolikt, att samma folk samtidigt skulle byggt bostäder af inbördes så olika art som grenhyddan och gånggriften: i form och material härskar den största möjliga olikhet.

På basen af de nu framlagda synpunkterna torde det vara fullt berättigadt att tillbakavisa tanken, att gånggriften varit boning. Men däremot ha vi anledning att anta, att åtminstone några gånggrifter varit föremål för ett religiöst intresse, redan förrän de första grafläggningarna ägt rum — härpå tyda offerfynden utanför gångarna — och vi

¹ En annan hustomt med stolphål anträffades midt under en af Sarauw undersökt hög i Sonnerup, Kregome socken, Strø härad, men ej heller här kunde man finna bevis för, att grafven lagts i huset. Dessa fynd antyda dock en nära förbindelse mellan boningens och grafvens läge.

² Knorr i Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein, 17.

³ Vor Oldtid, 181.

⁴ Nationalmuseet, Vejledning. Oldtiden, 1916. nr. 51.

kunna ej helt afvisa tanken, att Mogenstrupgånggriften tjänat andra ändamål, innan den togs i bruk som graf. Gånggrifternas hela karaktär visar, att bakom dem ligga religiösa föreställningar af en för oss okänd art, samma föreställningar, som varit de drifvande krafterna vid resandet af megalitbyggnaderna i väster och söder. Nu bör det observeras, att äfven sydeuropeiska stenbyggnader tyckas ha varit kultplatser. Vid spanska kupolgrafvar ha betyler, hvilka uppfattas som kultföremål, anträffats utanför gångmynningen¹, således på en plats, som motsvarar offerfyndens vid danska gånggrifter. Några af de stora stenbyggnaderna på Malta och Gozo: Mnaidra, Gigantia m. fl., hvilka i plan och byggnadssätt stå de västeuropeiska stengrafvarna nära², uppfattas i regeln som tempel³, men säkra fynd visa, att de äfven användts som grafvar⁴. Likaså antar man, att vissa delar af klippgrafskomplexet i Hal-Saflieni vid Casal Paula på Malta, hvars konstruktion visar öfverensstämmelser med templens⁵, tjänat sakrala ändamål⁶.

¹ Siret, i *L'Anthropologie* 1892, 390 f.; *L'Espagne préhistorique*, 40 f. (Extrait de la *Revue des questions scientifiques* 1893).

² Jfr. t. ex. Hagiar-Kim på Malta, Mayr, *Die vorgeschichtlichen Denkmäler von Malta*, pl. III, och byggnadskomplexet vid Chysoister i Cornwall, Lukis, *Prehistoric stone monuments of the British Isles*, Cornwall, pl. XXXVII.

³ Mayr, *Denkmäler*, 682 ff.; *Die Insel Malta im Altertum*, 29 ff.; Peet, *Rough stone monuments*, 104 f.; Ashby, i *Papers of the British School at Rome* VI, 5 f.; Evans, *The Mycenæan tree and pillar cult*, 98 ff.; Zammit, i *Archæologia* 67, 127 ff. och 68, 263 ff. En afvikande uppfattning hos Schuchhardt, *Der altmittelländische Palast*, i *Sitzungsber. d. k. pr. Ak. d. Wiss.* 1914, X.

⁴ Evans a. a., 102; Mayr, *Malta*, 39; Zammit, i *Archæologia* 67, 135. En afvikande uppfattning hos Peet, a. a., 106; Ashby, a. a., 8.

⁵ Zammit, *The Hal-Saflieni prehistoric hypogeum at Casal Paula*; Zammit, Peet, Bradley, *The small objects and the human skulls found in the Hal-Saflieni prehistoric hypogeum*; Schuchhardt, a. a., 278; Peet, a. a., 108 ff.

⁶ Peet, a. a., 113; Ashby, a. a., 7. I det hela äro förhållandena vid de maltesiska byggnaderna ej fullt klarlagda, och det sagda har sålunda blott hypotetiskt värde.

Dessa paralleller från länder, hvilkas kultur haft en afgörande betydelse för formandet af kulturen i det nordiska megalitområdet, tyckas mig styrka antagandet, att gånggrifterna i Danmark haft ett sakralt värde utöfver det, som sammanhänger med ceremonierna vid de enskilda likbegängelserna.

TIDSBESTÄMNING OCH AFSLUTNING.

En tidsindelning, som baseras på grafformernas växling, blir alltid gröfre, får mindre praktiskt värde än den, som söker sina förutsättningar i en serie fornsakstyper. Ty grafformerna skifta i långsammare tempo än fornsakerna, och den kronologi, som bygger på de senare, blir därför skarpare och klarare. I stället för döstid, gånggrifftid, hällkisttid borde man väl oftare än hittills brukligt använda uttryck, valda med tanke på grafgodset: de tunnackade och tjockackade yxorna, de äldre och yngre dolkarna¹. Äfven ur en annan synpunkt vore denna terminologi att föredraga: tidsbeteckningar, som intimt sammanhånga med de utpräglade stengrafsformerna, hänföra sig egentligen blott till megalitkulturen, medan den andra gruppen äger giltighet för vidare områden: dolktid är dolktid vare sig det är fråga om hällkistor eller jordgrafvar.

Men äfven om man ser bort från de gamla slagordens alltför snäva begränsning, kan man mot dem resa invändningen, att de sakligt sedt kunna vålla missförstånd. Ordet döstid kan t. ex. föranleda uppfattningen, att en dös, hvilken som helst, tillhör en viss bestämd tid, som är en annan än gånggrifternas, och dösarna sträcka sig dock — i yngre former eller med sent fyndinventarium — ända ned i hällkisttiden. På samma sätt finner man som bekant i gånggrifterna ofta föremål, hvilka äro karaktäristiska

¹ En längre drifven tidsindelning, som kunde baseras på de keramiska stilarna, är ej praktisk, enär den ej kan tillämpas på flertalet fornsaksformer.

för den följande perioden, och några gånggrifter tyckas t. o. m. ha byggts under dolktid¹. I det föregående har dessutom framhållits, att några gånggrifter blifvit till redan under slutet af den tunnackade yxans tid; både yxor och lerkärl, som tillhöra denna och öfvergångstiden till följande period, ha anträffats i gånggrifter². Men den omständigheten, att höghalsade flaskor och kragflaskor ännu aldrig funnits i någon gånggrift, antyder likväl, att någon tid förflutit mellan de äldsta dösarnas och de stora gånggrifternas första framträdande i Danmark.

Härmed är gånggrifternas ställning i den danska stenålderns kultur gifven: begynnande under slutet af den tunnackade yxans tid, då de äldsta dösarna ännu användas och de yngre formerna börja visa sig, spänna de öfver den långa tidrymd, som representeras af de tjocknackade yxorna och dolkarna. Ännu under de äldre dolkarnas tid byggas enstaka gånggrifter, och i andra fortgår grafläggningen ända ned i den äldsta bronsåldern. Men tyngdpunkten faller under den period, då de tjocknackade yxorna dominera och den rikt ornerade keramiken präglar fynden.

För att i någon mån klarlägga förhållandet mellan de danska grafvarna och fynden och stenåldern i Sydeuropa måste vi emellertid ännu sammanställa några drag, som förena Söder och Nord³.

Gånggrifternas samband med väst- och sydeuropeiska

¹ En gånggrift i Kirke-Helsinge by och socken, Løve härad; Antikvarisk tidskrift 20, 12 f.

² Ofvan s. 247 f., 269 f.

³ Mellaneuropeiska motsvarigheter påpekas däremot blott undantagsvis. — Dessa paralleller och det i samband med dem stående kronologiska spörsmålet har länge varit föremål för diskussion, och de synpunkter, som framhållits, måste förutsättas bekanta: en genomgående citering tyckes därför ej nödvändig. Afvikelser från och öfverensstämmelser med de gängse åskådningarna torde utan vidare framgå af framställningen, och likaså torde man utan svårighet kunna se, på hvilka punkter nya fakta påpekas och hvilken betydelse, som tillmätas tidigare gjorda kombinationer.

stenbyggnader och klippgrafvar är höjdt öfver allt tvifvel. Både i den allmänna karaktären och i talrika detaljer är öfverensstämmelsen som bekant ofta fullständig. Grafvarnas stundom periferiska läge i högen, den insvängande randstenskretsen vid en bohuslänsk gånggrift och stenen utanför mynningen vid samma graf, likaså den ornerade stenen utanför Bigumgrafven¹, allt detta pekar västerut. Gångens delning genom en eller flera trösklar, dörrinfattningarna och själfva dörrarna, bikamrarna, som sluta sig till hufvudrummet, alla dessa drag finna motsvarigheter i väster och söder.

Öfverensstämmelserna i grafformen vinna ökad betydelse, då man vid deras sida kan ställa några andra, hämtade från fynden. Man finner sådana inom tvenne grupper af gånggrifternas fornsaksmaterial: både bland föremål från dolktiden och bland kärl och vapen från den tjocknackade yxans tid.

Lerkärlsbitar, som tillhöra den rika, öfver hela Danmark spridda äldre gånggriftkeramiken, ha anträffats nära West-Hartlepool på Englands västkust², och det har tidigare påvisats, att flera stilistiska egendomligheter, som äro karaktäristiska för samma keramik, återfinnas på kärl från den pyreneiska halfön³, stundom i kombinationer, som påminna om danska. Framför allt bör det emellertid betonas, att man på Sardinien funnit krukskärfvor, af hvilka några äro nästan identiska med sådana, som förekomma i danska fynd. I en stor grottgraf med många kamrar vid Anghelu Ruju nära Alghero på Sardiniens västra kust anträffades nämligen talrika lerkärlsfragment, som i ornamentens motiv och sammanställning i detalj påminna om dansk keramik från den rika stilens tid⁴. Öfverensstämmelsen får än större

¹ N. F. II, 98.

² Stjerna, Före hällkisttiden, 103, fig. 128-30.

³ Aarb. 1913, 292 ff.; vidare t. ex. O Archeologo Português VIII, pl. VII: 89, 95; Archäologischer Anzeiger 1910, 299.

⁴ Notizie degli scavi 1904, 315 f., fig. 13: 3-6, 8-10; 14: 1-5; Bullettino di paletnologia italiana (cit. B. P.) 31, pl. VII: 1, 5.

intresse, då man besinnar, att de sardiniska kärlfragmenten lågo i ett grafkomplex, hvars förbindelse med megalitgrafvarna är oförtydbar¹.

Af lerkärnen från den rika stilens tid företräder den höga skålen på fot² en af de få klart differentierade typer, som ha ett större spridningsområde. I Södern fanns denna grundform i olika varianter redan under neolitisk tid: den förekommer i liguriska grottfynd³, och på den ännu ej publicerade boplatsen vid Matrensa nära Syracuse har Orsi funnit fragment af en sådan skål med knoppar ett stycke under randen⁴. I det något yngre fyndet från Moarda nära Palermo förekomma brottstycken af dylika kärl⁵, och i många varianter fortsattes formen ned i tiden: under den första sikuliska perioden spela sådana kärl med eller utan öron och med målad ornamentik en dominerande roll⁶, och ännu under den andra perioden finnas skålar, som något påminna om dessa⁷. Till följd af att skålen på fot i Södern

¹ Notizie 1904, 307, fig. 5.

² N. F. II, fig. 60, 70.

³ Issel, Liguria preistorica, fig. 33, pl. III, fig. 12; Peet, a. a., 49, 161. Här kan påpekas, att ett kärl, som påminner om bågarna från slutet af den tunnackade och början af den tjocknackade yxans tid, anträffats i en af de liguriska grottorna, se B. P. 12, pl. V: 5; Issel, a. a., pl. III: 13.

⁴ Meddelande af dr. Friis-Johansen; Peet, a. a., 161; rekonstruktion hos Wilke, Südwesteuropäische Megalithkultur, fig. 62 d.

⁵ Notizie 1884, 448, pl. II: 9.

⁶ T. ex. B. P. 19, pl. VI; 21, pl. IV; 23, pl. I; 24, pl. XX-XXI; Peet, a. a., 215 f.

⁷ T. ex. B. P., 29, pl. X, XII; Peet, a. a., 437. — Skålar på hög fot finnas på ägäiskt område både i tidig minoisk och neolitisk tid (Evans i Annual of the British School at Athens X, fig. 8 b-c; Mosso i Monumenti Antichi 19, 2 a, fig. 14) och senare (t. ex. Maraghiannis, Antiquités crétoises II, pl. XXXVI; Excavations at Phylakopi, pl. XXVII, fig. 10), i Thessalien (Wace and Thompson, Prehistoric Thessaly, t. ex. 109), i talrika spanska fynd från El Argar-tid (Siret, Premiers âges du métal, många plancher); slutligen äfven i Egypten (Evans, a. a., fig. 8 a). För Mellaneuropa se t. ex. Koehl, Die Bandkeramik, pl. V; Radimsky och Hoernes, Die neolithische Station von Butmir I, 17; II, pl. VI, fig. 10; vidare i Schlesien, Böhmen, Ungern m. fl.

spänner öfver en lång tidrymd kan den ej bli ett hjälpmedel vid dateringen af de nordiska fynden: det är nämligen omöjligt att med fullkomlig säkerhet ställa de danska exemplaren i samband med någon bestämd, till tiden begränsad, sydlig grupp.

Lika liten betydelse för det kronologiska spørsmålet ha ett par andra, för Danmark och Italien gemensamma fornsaksformer: de dubbeleggade yxorna och de skifformiga klubbhufvudena. Af de förra ha blott ett par exemplar anträffats i Italien, men inga användbara fyndupplysningar föreligga¹. Något rikligare flyta uppgifterna om klubbhufvudena. Ett fragmentariskt exemplar har anträffats i Vibrata flodens dal, där talrika boplatser och hyddor från stenåldern och senare tid utgräfts². Flertalet af de öfriga påminner om ringar, och några ha måhända tjänstgjort som sådana; de tillhöra fynd från neolitisk tid³, hvilka, liksom Vibratafyndet, ej i sig själfva ge möjlighet för exakt datering⁴.

Talrikare äro de fornsaksformer från Nordens dolktid, som äga motsvarigheter i Södern, och det är så mycket mer berättigadt att indraga dem i denna undersökning, som de flesta af dem föreligga äfven i gånggriftfynd. Detta är fallet med den skastade benringen från en graf vid Stege⁵: den finner en motsvarighet i ett liknande stycke af diorit, som anträffats i Troja, tyvärr utan att man vet någonting om själfva fyndplatsen⁶. Till Troja föras vi äfven af dolk-

¹ Angelucci, *Le armi di pietra del Museo Nazionale d'artiglieria*, äfven B. P. 7, pl. II, fig. 3, äfven hos Issel, a. a., fig. 21; B. P. 22, pl. II, fig. 4, äfven hos Montelius. *Vorklassische Chronologie*, pl. III, fig. 37.

² B. P. 26, 98 f., fig. 108; 33, 162, fig. 8; Montelius, a. a., fig. 1; Peet, a. a., 102, 155.

³ B. P. 26, 96 ff.; Peet, a. a., 155.

⁴ Likheten med egyptiska klubbhufvud är ej så stor, att dessa direkt kunde jämföras med de öfriga, se t. ex. Flinders Petrie, *Diospolis parva*, 24, pl. V.

⁵ Ofvan s. 264.

⁶ Schliemann, *Ilios*, fig. 557; H. Schmidt, *Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer*, nr. 7800.

tidens pilskaftglättare¹, som blifvit funna både här och vid Medelhafvets västkust, i Spanien; i västern på boplatser från tidig metalltid, men ej i säkra fyndkombinationer². Arm-skyddarna, af hvilka bl. a. ett vackert exemplar från en gånggrift på Helnæs på Fyen omtalats i litteraturen³, ha en större spridning i Södern: försedda med två eller flere hål ha de hittats i många spanska fynd från El Argar-tiden⁴; från Italien känner man några stycken i eneolitiska fynd⁵, och ett par odaterbara exemplar från Troja kunna fogas härtill⁶.

En ännu större betydelse för påvisande af förbindelserna mellan Söder och Nord ha knapparna med V-borring, af hvilka några danska exemplar ha nämnts i det föregående⁷. Knappen från Alsbjerg⁸ representerar en typ, som ej tidigare iakttagits i Skandinavien, medan däremot flera exemplar anträffats på andra håll. Från Skottland och Orkneyöarna är formen känd både i bärnsten och gagat⁹, och å andra sidan finnas dylika knappar af elfenben i grafvar och på boplatser från El Argar-tiden i Spanien¹⁰. I spanska och portugisiska fynd från samma tid uppträda äfven de koniska knapparna¹¹, hvilka som be-

¹ S. M. I, 196; Dörpfeld, Troja und Ilion I, fig. 368.

² Siret, a. a., pl. LXII, fig. 63; pl. LXV, fig. 96-97.

³ Aarb. 1868, 100, fig. 2.

⁴ Siret, a. a., flere planscher.

⁵ T. ex. B. P. 19, 166; 27, pl. VII; Notizie 1904, 312; Peet, a. a., 235, 263, 302, 305, 318 m. fl.; Montelius, a. a., fig. 16, 17.

⁶ Dörpfeld, a. a., fig. 309-10. — Bosanquet anför (Annual of the British School at Athens III, 67 ff., pl. V, fig. 4) ett exemplar från Amorgos; det är en palett af den vanliga premykenska typen, jfr. Ephemeris archaiologike 1898, 185, pl. 10.

⁷ Ofvan s. 261 f.

⁸ N. F. II, fig. 106.

⁹ Andersson, Scotland in pagan times, bronze and stone ages, 53, 68.

¹⁰ Siret, a. a., pl. XXV, XLI.

¹¹ Siret, a. a., pl. XVI, XXV, XLI, XLVIII; Carthailhac, Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal, fig. 257-8; O Archeologo Português XII, pl. VI, fig. 390 a ff. — Wilke, Südwesteuropäische Megalithkultur, 39, antar, att knapparnas första framträdande ägt rum långt

kant äro spridda öfver stora delar af Europa¹. I Italien visa de sig i eneolitiska fynd. I en af klippgrafvarna vid Anghelu Ruju på Sardinien anträffades en benknapp med V-borrning; den låg med en flintspets, några obsidianspån och tandpärlor, en metallsyl m. m. i en af de små bikamrarna². Man har funnit sådana pärlor af bärnsten, tenn, sten och ben i tidiga påbyggnader och i grottor på Italiens fastland³, men af ännu större betydelse är ett sici-liskt fynd från en grotta vid Isnello nära Palermo, där en benknapp med V-borrning förekom tillsammans med flere andra föremål, hvilka alla tillhöra eneolitisk tid⁴. Samtidigt härmed är äfven et maltesiskt fynd: i det stora klippgrafskomplexet i Hal-Saflieni anträffades några knappar utförda af snäckskal⁵. Slutligen kan man nämna två exemplar, det ena, liksom knapparna från grottan i Monte Bradoni i Ligurien⁶, af tenn, det andra af sten, från Dimini i Thessalien, hvilka framgräfts under sådana omständigheter, att de kunna hänföras till den andra af de perioder, som uppställts för den thessaliska stenåldern⁷.

I danska fynd framträder ej förbindelsen mellan några

tidigare. Han går ut från deras förekomst i rätt gamla gånggrifter (t. ex. Monte Abraham) och glömmer, att stenbyggnaderna voro massgrafvar, som ofta användes under lång tid.

¹ Härom t. ex. Brøgger, *Den arktiske Stenalder*, 208 ff., m. fl.

² *Notizie* 1904, 309, fig. 7: 7; 330 f.

³ T. ex. B. P. 17, pl. II; 25, 304, pl. III; 27, pl. VIII; Peet, a. a., 196, 263, 304; Montelius, a. a., pl. III; id., *La civilisation primitive en Italie*, pl. 10.

⁴ Peet, a. a., 489.

⁵ Zammit, Peet and Bradley, *The small objects found in the Hal-Saflieni prehistoric hypogeum*, 10, pl. IX.

⁶ B. P. 25, 304, pl. III; Peet, a. a., 196.

⁷ Tsuntas, Dimini & Sesklo, pl. 43, fig. 1-2; Wace & Thompson, *Prehistoric Thessaly*, 84. W. & T. ha ej observerat, att de med användande af dessa knappars förekomst i italienska fynd kunde ha nått en annan, något högre och måhända säkrare datering än den de på basen af resonemang, hvilkas värde är rent subjektivt, antagit för den andra gruppen inom den thessaliska stenåldern, se a. a., 236.

af de ofvan omtalade fornsaksformerna — armskyddarna och pilskäftglättarna — och klockbägarna med samma klarhet som i Mellaneuropa¹, men Bigumfyndet visar dock, att äfven bägarna tillhöra stenålderns slut². Det är därför skäl att i detta sammanhang söka finna sydliga paralleller äfven till de danska klockbägarna. Uppgiften är lätt: Bigumkärlet kan i viss mån jämföras med en bägare från en af klippgrafvarna i Anghelu Ruju på Sardinien³. De ornamentala motiven på de båda kärnen äro delvis identiska, och ornamenteringstekniken är den samma. Till samma grupp höra kärl ur eneolitiska grafvar i Ca' di Marco och Santa Cristina i provinsen Brescia⁴. Af större betydelse är emellertid den bekanta bägaren från Villafrati i västra Sicilien, hvars ornament liksom Bigum- och Anghelu Rujukärlens utförts med tandstämpel⁵, men anordnats på annat sätt än de nämnda bägarnas.

De nu omtalade fornsaksformerna — armskyddarna, pilskäftglättarna, knapparna med V-borrning — tillhöra i Norden, liksom i Mellaneuropa, i stort sedt samma skede, stenålderns slut, dolktiden, och klockbägaren ansluter sig rätt väl till dem. Knapparna med V-borrning fortsätta visserligen ned i bronsåldern och klockbägarna vinna inträde i Danmark något tidigare än de öfriga formerna, men dessa divergenser äro så obetydliga, att vi i detta sammanhang äro fullt berättigade att hänföra alla formerna till en grupp.

Det förtjänar då att påpekas, att de samma fornsaks-

¹ Jfr. t. ex. Lindenschmit, *Altertümer*, V, 353 ff., pl. 61.

² N. F. II, 101; ofvan s. 290.

³ Notizie 1904, 319, 333, fig. 16, 28; B. P. 31, 187. Ett fragment, hvars ornering kan jämföras med klockbägarns från Feldum (ofvan s. 290), se Notizie 1904, fig. 14, nr. 4; B. P. 31, pl. VII, nr. 4.

⁴ B. P. 24, pl. XI; 25, pl. III; Peet, a. a., 190.

⁵ v. Andrian, *Prähistorische Studien*, pl. IV, fig. 7. Detta kärl spelar en stor roll för Montelius' datering af den nordiska stenåldern, se *Chronologie d. ält. Bronzezeit*, 183 ff.

typerna äfven i Italien tillhöra en i stort sedt enhetlig tidsgrupp, den eneolitiska. Visserligen kunna små divergenser äfven här förefinnas — grott- och klippgrafsfynden tillåta ingen skarp indelning af fyndmaterialet — men detta inverkar ej på resultatet i dess helhet, och t. ex. i Anghelu Rujugrafvarna anträffades både klockbägaren, armskyddaren och knappen med V-borrning; i påbyggnaden i Polada fann man armskyddare och knappar med V-borrning o. s. v.¹.

De italienska och nordiska fyndgrupperna harmoniera äfven inbördes; de företräda på sätt och vis samma kulturstadium, i det dolken som det dominerande vapnet ger dem båda deras prägel. Men det får ej förglömmas, att den italienska kulturen samtidigt är mera framskriden: metallen spelar här en långt större roll än i Norden.

Lika litet som metallernas förekomst i de italienska fynden bevisar, att dessa äro yngre än Danmarks metallfattiga dolkfynd, lika litet bevisar öfverensstämmelsen i vapenskicket ensamt för sig, att de båda kulturgrupperna äro samtidiga. Men då härtill kommer, att en hel serie fornsaksformer, som i Italien tillhöra en bestämd, afgränsad period af det förhistoriska tidsförloppet, äfven i Danmark höra hemma i ett och samma afsnitt, tvingas man att antaga en ungefärlig samtidighet för de nord- och sydeuropeiska fenomenen.

För att ernå ett datum för Danmarks dolktid gäller det då att söka fastslå tiden för fynden i Södern, och det torde då vara det lämpligaste att undersöka fynden

¹ Förhållandena i Spanien äro likartade: här finnas armskyddare, pilskafthlättare och V-borrade knappar sida vid sida i El Argar-fynden. Däremot är klockbägarnas ställning ej fullt klar. De berömda kärlen från Ciempozuelos och Alcores i Spanien och Palmella i Portugal kunna ej direkt jämföras med Bigum- eller Anghelu Ruju- och Villafrati-kärlen, och Millares-bägarnas närmare fyndomständigheter har det ej lyckats mig att utröna.

på Sicilien, den punkt, där de största utsikterna för kronologiskt gifvande fyndkombinationer¹ äro för handen.

Den äldsta siciliska tidsgrupp, som tack vare direkta förbindelser österut kan dateras med någon säkerhet, är som bekant Orsis första sikuliska period. Dels förefinnas vissa keramiska öfverensstämmelser mellan denna och Troja II², dels och framför allt har man i Castellucciografvarna och Lazzarogrottan funnit en serie ornerade, aflånga benföremål — troligen beslag³ — som visa en in i detalj gående likhet med ett dylikt stycke, som tyckes tillhöra Troja II⁴. Detta ger en svag möjlighet att datera de siciliska exemplaren och härmed den första sikuliska perioden. Ty tiden för Troja II kan bestämmas: paralleller med cykladisk kultur och kretiska fynd från Early Minoan II-III ge en till visshet gränsande sannolikhet för, att Troja II tillhör den senare hälften af det tredje årtusendet och möjligen går ned till tiden närmast efter 2000⁵. Den första sikuliska perioden skulle således kunna hänföras till tiden omkring 2000⁶.

¹ Det torde vara riktigast att i detta sammanhang hålla sig till fynden, ej till grafvarna, hvilka som tidigare framhållits ej ge så säkra dateringsmedel som fornsakerna. En jämförelse med Haghia Triadagrafven är enligt min uppfattning, lika litet fruktbar som en parallell med Atreus' skattkammare eller den andra sikuliska periodens klippgrafvar.

² Se framför allt lerkärlsformen *Römische Mittheilungen* XIII, 166 fig. V, nr. 1-2.

³ B. P. 18, 7 f., pl. IV, nr. 1-2; Peet, a. a., 286; *Röm. Mitth.* XIII, 164 f.

⁴ Schliemann, *Ilios*, nr. 983. Det bör dock observeras, att det ej är detta stycke, utan ett annat, något afvikande, hvars fyndplats i Troja II-laget är känd, se Dörpfeld, a. a., 391 f.; det torde likväl vara berättigadt att hänföra äfven exemplaret *Ilios* 983 till samma tid.

⁵ Härom främst Fimmen, *Zeit u. Dauer d. kretisch-mykenischen Kultur*, 21 f., 38 f., 45 f., 60 f., 104. I samma riktning t. ex. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*², pl. XIII; Eduard Meyer, *Gesch. d. Altertums*³ I: 2, §§ 491, 493, 510.

⁶ Fynden tillåta ej en noggrannare datering, ty det är ej möjligt att exakt uppge, från hvilken del af Troja II-tiden stycket *Ilios* 983

Frågan blir då, i hvilket förhållande de siciliska fynden med klockbägare o. s. v. stå till den första sikuliska gruppen.

För att klargöra denna fråga är det skäl att i korthet repetera, hvad man tror sig veta om stenåldersfynden på Sicilien.

På två stora boplatser i östra Sicilien, Stentinello¹ och Matrensa², båda i närheten af Syrakusa, anträffades, utom ett antal oansenliga flint- och benföremål, stora mängder af en rikt ornerad keramik, som i mindre kvantiteter hittats äfven på andra lokaliteter³. Stentinelloornamentiken visar i teknik och motiv vissa öfverensstämmelser med neolitisk keramik från Kreta⁴, medan däremot den andra gruppen af den siciliska »stenålders«keramiken har förbindelser västerut. Till denna höra framför allt grottfynden från Villafrati⁵ och Moarda⁶, det förra redan nämnt, emedan en klockbägare hör till fyndet⁷. Vidare uppges en del fragment från grottan Puleri höra till samma grupp⁸, och ett par kärl

härstammar. För öfrigt bör det påpekas, att förbindelserna mellan Castelluccio och Troja äro så få och osäkra, att möjligheten af en framtida korrigerings af den här gifna dateringen ingalunda är utesluten. Öfverhufvudtaget äro ju alla data under en så aflägsen tid mer eller mindre approximativa och hypotetiska, detta i allt högre grad ju längre man aflägsnar sig från de fasta punkterna i det ägeiska området.

¹ B. P. 16, 177 ff.; Peet, a. a., 129 ff.

² Peet, a. a., 134; anteckningar af dr. Friis Johansen.

³ Grottorna Corruggi (Notizie 1898, 35; Peet, a. a., 135), La Seggia (v. Andrian, a. a., 14 f., 74 f.; Peet, a. a., 127, 135), La Scorosa (v. Andrian, a. a., 16 f., 74 f.; Peet, a. a., 128, 135), m. fl. Afbildningar af krukskärfvor och beskrifning hos Orsi i B. P. 16, Peet, a. a., Eugen Petersen i Röm. Mitth. XIII, Patroni i L'Anthropologie 1897.

⁴ Journal of Hellenic Studies XXIII, pl. IV; Peet, a. a., 135 f.

⁵ v. Andrian, a. a., 36 f.; Peet, a. a., 125 ff.

⁶ Notizie 1884; Peet, a. a., 127.

⁷ I anslutning till Patroni i L'Archéologie 1897, 133 antar Montelius, Chronologie d. ält. Bronzezeit, 184, och senare Hubert Schmidt i Prähistorische Zeitschrift 1909, 130, att Villafratikeramiken är identisk med lervarorna från Stentinello. Detta motsäges emellertid af allt tillgängligt bildmaterial; i denna riktning äfven Peet, a. a., 134 ff.

⁸ Peet, a. a., 124.

i en tomba a fossa i San Cono¹ visa Villafratikeramikens karaktäristika. Till dessa höra framför allt snedstreckade eller korsskrafferade band, hvilka, liksom klockbägaren, återfinnas i eneolitiska fynd från Italien och Sardinien².

Hufvudfyndställena för Villafratikeramiken ligga i västra Sicilien, i trakten kring Palermo, och dess motsvarigheter utanför Sicilien böra som påpekats sökas västerut. Å andra sidan har flertalet af de stora fynden från den första sikuliska perioden — Castelluccio, Lazzaro, Mellilli — gjorts i östra Sicilien. Men det bör påpekas, att San Cono, där en graf med Villafratikeramik hittades, ligger i provinsen Catania, alltså i östra Sicilien. Eugen Petersens ord om orsaken till rikedomen på sikuliska fynd i Östsicilien äga för visso giltighet: Orsis högkvarter är Syrakusa, och dess omnejd har framför allt varit föremål för hans undersökningar³. För öfrigt ha äfven i andra delar af Sicilien stora fynd från denna tid gjorts; så främst i Girgentitrakten, där namnen Monte Tabuto, Monte Aperto, Monte Sara minna om stora fyndplatser. Dessutom skola i Palermo museum finnas lerkärl från den första sikuliska perioden funna i stadens närhet⁴, och i provinsen Trapani, längst i väster på ön, ha andra anträffats⁵.

Ehuru den första sikuliska gruppens förutsättningar med all sannolikhet måste sökas österut⁶, kan man med det sagda i minnet ej häfda satsen, att den på Sicilien blott företrädde en till öns östra del lokalt begränsad kultur, och omvändt kan man ej påstå, att Villafratigruppen tillhörde blott Palermotrakten. Man måste antaga, att de båda kulturformerna i stort sedt existerat på hela ön, om än med tyngdpunkter i resp. öster och väster.

¹ B. P. 25, 53 ff., pl. VI; Peet, a. a., 140 f.

² Jfr. t. ex. B. P. 25, pl. VI med B. P. 24, pl. XVIII; 26, pl. V, VII.

³ Röm. Mitth. XIII, 153.

⁴ Röm. Mitth. XIII, 168; Peet, a. a., 201.

⁵ Röm. Mitth. XIII, 168.

⁶ Peet, a. a., 217 ff.; dens. i Annual of the British School at Athens XIII.

Under sådana förhållanden är det à priori knappast antagligt, att de varit samtidiga, och om än detta ej kan motbevisas med skäl, som tvinga hvarje kritik till tystnad¹, kunna dock några synpunkter framhållas, hvilka göra det sannolikt, att Villafratigruppen i tid ligger omedelbart före Castellucciokulturen.

Gemensamma för båda grupperna äro visserligen både ornamentala motiv och käriformer², t. ex. det korsskraftrade bandet och skålen på hög fot. Men medan skålen i Castellucciotidens fynd uppträder i många varianter med rik ornamentik, äro exemplaren från Villafrati-Moardagruppen betydligt primitivare i sin karaktär och påminna häri om Matrensaskålen³. I den målade ornamentiken på de östsiciliska kärlen — Villafratikärlens ornament äro alltid inristade — finnes en rikedom på, ofta rätt komplicerade, motiv, som är främmande för den andra gruppen, och själfva tekniken, målningen, bildar en bjärt kontrast till den gamla inristningen. Det bör äfven påpekas, att några fynd, t. ex. från Naro i närheten af Girgenti⁴, ha karaktären af mellanled mellan Villafrati och Castelluccio⁵. Och slutligen hör man minnas, att medan intet af fynden i Villafrati-Moardakulturen innehållit föremål af metall, kopparn och bronsen spela en viss roll i den andra gruppen, ehuru de äfven här äro sparsamt företrädade.

¹ Man kunde å andra sidan framhålla, att Villafrati-Moardagruppens ornamentik vore härledd ur Castellucciogruppens: den företrädde en barbarisk omformning af den rika målade ornamentiken. Utgående från denna förutsättning kommer man till resultatet, att Villafratigruppen representerar en med Castellucciogruppen samtidig eller kanhända något yngre kultur. Konsekvenserna för Nordens vidkommande ligga i en lägre datering af stengraskulturen.

² Jfr. härom främst Röm. Mitth. XIII, 180 ff., där dock flere felaktigheter: så hänförs t. ex. kärlet fig. V, nr. 5 till Villafrati, ehuru det enligt v. Andrian skall vara funnit i Lazzarogrottan; Peet, a. a., 487 f.

³ Stentinello-Matrensagruppens höga ålder i förhållande till de öfriga siciliska kulturerna är höjd öfver allt tvifvel.

⁴ Peet, a. a., 202.

⁵ Peet, a. a., 488 f.

Det sagda berättigar som framhållits antagandet, att Villafrati-Moardafynden, inklusive klockbägaren, äro äldre än den första sikuliska perioden, och om det är riktigt, att denna infaller omkring år 2000, kan man väl utan att öfverdrifva våga påståendet, att Villafratikulturen tillhör den senare hälften af det tredje årtusendet.

De nu vunna data kunna med någon modifikation och med förnyadt påpekande af deras enbart hypotetiska värde öfverföras på danska förhållanden. En stor retardation torde emellertid ej behöfva antagas, ty antagligen äro, som äfven i det föregående betonats¹, de syd- och nordeuropeiska fenomenen i hufvudsak samtida. Om man antar, att klockbägaren nått Danmark någon gång under århundradena närmast före 2000, torde man komma sanningen ganska nära; dolktidens slut skulle således antagligen infalla vid tiden efter år 2000.

En antydning om, att dessa tidsbestämmelser äro riktiga, vinnes genom betraktande af en annan fyndgrupp. Som redan omtalats anträffades i Anghelu Rujugrafvarna på Sardinien ett antal lerkärleksfragment, som fullständigt öfverensstämman med dansk keramik från den rika stilens tid². På grundvalen af de sardiniska fyndförhållandena kan man ej afgöra frågan, om denna keramik är äldre än klockbägaren, som upptogs ur en af grafvarna, men på grund af dess öfverensstämmelse med den rika danska stilen måste man antaga, att den verkligen är det: den stora likheten måste innebära samtidighet i stort sedt³. De gamla sardiniska fragmenten ha vissa drag gemensamma med en del

¹ Ofvan s. 317 f.

² Ofvan s. 312 f.

³ En närstående keramik har anträffats på en boplats vid Matera i Apulien, se Mayer, *Le stazioni preistoriche di Molfetta*, fig. 98; Peet, a. a., 78. fig. 30 a; på samma boplats fragment, som tillhöra kärl, karakteristiska för eneolitisk tid i Italien och Villafrati-Moardagruppern på Sicilien; Mayer, a. a., fig. 102; Peet, a. a., fig. 30 d. Peet har äfven antagit, att de fragment, som påminna om de gamla sardiniska, vore äldre än de öfriga.

af den neolitiska keramiken på Kreta¹. Ehuru likheten inskränker sig till tekniken och några ornamentala element, är den dock påtaglig, medan en jämförelse mellan Villafratikeramiken och den kretiska omedelbart visar en större olikhet. Däremot äro beröringspunkterna mellan de knossiska och de äldre siciliska lervarorna rätt talrika, och på grund af likheten mellan dessa keramikgrupper har man, efter allt att döma med rätta, antagit, att äfven ett visst tids-samband existerar dem emellan: Stentinellogruppen motsvarade troligen sen neolitisk tid på Kreta och ginge med all sannolikhet äfven ned i Early Minoan². Skulle de nu påpekade keramiska parallellerna vara riktiga, öfverensstämde äfven resultatet tämligen väl med det tidigare antagna: den äldre sardiniska keramiken vore något äldre än Villafratigruppen och tillhörde troligen tiden vid det tredje årtusendets midt.

I Danmark skulle således den rika stilens första uppträdande knappast infalla mycket efter midten af det tredje årtusendet. Detta gafve ett datum äfven för gånggrifterna, hvilkas äldsta grafgoods ofta tillhör den rika stilens tid, ehuru stundom fynd förekomma, som antyda en något högre ålder³.

I Anghelu Rujufyndet kunna vi finna ytterligare en värdefull antydan om huru vissa företeelser inom stenålderns kultur böra uppfattas. I och med konstaterandet af, att keramik från den rika stilens tid förekommer i dessa grafvar, som äro motsvarigheter till gånggrifterna, bortfaller en af grunderna för påståendet om gånggrifternas nordliga ursprung. Man kan ej med Anghelu Rujufyndet i minne upprepa satsen, att de sydliga grafvarna alltid innehålla blott yngre grafgoods än de danska. Detta faktum kan läggas till dem, som motsäga uppfattningen, att stengrafvarna uppstått i Norden, och när man granskar dem

¹ Journal of Hellenic studies XXIII, pl. IV.

² Peet, a. a., 137 ff.

³ Ofvan s. 311.

alla, blir det klart, att man blott under förutsättning af, att stengrafvarnas framträdande i Danmark beror på impulser söderifrån, kan vinna en förståelse af den danska stenålderskulturen¹. Och denna förståelse, hvars värde är långt större än den kronologiska ramens, når man blott genom en ingående undersökning af hela stenåldersmaterialiet, af grafvar och boplatser och fornsaker. En sådan undersökning, till hvilken denna afhandling utgör ett bidrag, kan äfven — tack vare det danska fyndmaterialets rikedom — kasta ljus öfver förhållandena i det öfriga Europa i neolitisk och eneolitisk tid.

¹ Härom främst Sophus Müller, Aarb. 1913, 229 ff.

FYNDREGISTER¹.

- | | |
|--|--|
| <p>Aarby I, Aarby s., Arts h., Sj.,
A 3677—3834, S. 236, 239, 259,
264, 266, 267, 275.</p> <p>Aarby II, Aarby s., Arts h., Sj.,
Z 215—32, S. 246, 266.</p> <p>Aarby III, Aarby s., Arts h., Sj.,
A 6143—52, S. 240.</p> <p>Abkjær, Abkjær s., Gram h., Sl.,
A 3861, 3871—5, S. 245.</p> <p>Alcores, Spanien, S. 318.</p> <p>Alsbjerg, Torslev s., Øster-Han h.,
J., A 28460—505, N. F. II, S. 55,
106—112, 118, Aarb. 223, 227
—30, 232—5, 238, 239, 242, 250,
252, 258, 261, 282, 283, 294, 296,
298, 301.</p> <p>Alslev, Alslev s., Skads h., J.,
A 28295, S. 265.</p> <p>Alstrup, Alstrup s., Gislum h., J.,
A 1779—89, S. 225, 233, 234, 239,
240, 247, 250, 259, 270, 288,
294—6, 298.</p> <p>Amorgos, S. 315.</p> <p>Anghelu Ruju, Sardinien, S. 312,
316—8, 323, 324.</p> <p>Antequera, Spanien, S. 229.</p> <p>Atreus' skattkammare, Mykene,
Grekland, S. 319.</p> | <p>Bidstrup, Fodby s., Øster-Flakke-
bjerg h., Sj., A 1172—1231, S. 258,
263, 264.</p> <p>Bigum, Bigum s., Nørlyng h., J.,
A 28048—74, N. F. II, S. 55, 98—
102, 117, Aarb. 223, 227, 260,
289—92, 294, 298, 301, 312, 317,
318.</p> <p>Bildsø, Stillinge s., Slagelse h., Sj.,
6326—47, S. 263—5.</p> <p>Birkehøj vide Nyrup.</p> <p>Birkelund, Glæsborg s., Randers
norra h., J., A 27133—40, N. F.
II, S. 55, 70, 91—3, 116, Aarb.
225, 231, 269, 270, 272, 296, 303.</p> <p>Bjerre, Svallerup s., Arts h., Sj.,
11381—7, A 26197—239, S. 243,
252, 263, 264, 267.</p> <p>Bjælkerup, Storchedinge lands.,
Stevns h., Sj., A 16652—67, N. F.
II, S. 62.</p> <p>Bodilsker s., Bornholms södra h.,
A 5375—81, S. 259.</p> <p>Borre I, Borre s., Møenbo h., 4886
—93, S. 248.</p> <p>Borre II, Borre s., Møenbo h., 4871
—85, S. 266, 268.</p> <p>Borreby, Magleby s., Vester-Flakke-</p> |
|--|--|

¹ Registret omfattar samtliga i publikationen «Jættestuer i Danmark. Nya fynd» (N. F. II) och i denna afhandling omtalade fynd. De sidor i N. F. II, som omfatta beskrifningen af de olika fynden äro satta i kursiv. Då hvarken N. F. II eller Aarb. står före sidtalet gäller detta Aarb. — Förkortningar: s. = socken, h. = härad, Fy. = Fyen, J. = Jylland, L. = Lolland, Sj. = Sjælland, Sl. = Slesvig. — I registret upptagas museumsnr. för alla i Nationalmuseet förvarade fynd, för såvidt de redan äro katalogiserade.

- bjerg h., Sj., 18499—522, S. 241, 246, 247, 263, 264, 266, 268.
- Bovense, Bovense s., Vinding h., Fy., S. 246.
- Brønhøj vide Enslev, Enslev s., Randers norra h.
- Budsene, Magleby s., Møenbo h., A 20995—21033, S. 254, 304.
- Butmir, Bosnien, S. 313.
- Bygholm, Hatting s., Hatting h., J., A 22440, S. 296.
- Ca' di Marco, Lombardiet, S. 317.
- Castelluccio, Sicilien, S. 319, 321, 322.
- Chysoister, Cornwall, S. 309.
- Ciempozuelos, Spanien, S. 318.
- Corruggi, Sicilien, S. 320.
- Daugbjerg, Daugbjerg s., Fjends h., J., A 17715—20, S. 290.
- Demstrup, Raaby s., Gjerlev h., J., A 17163—7, S. 253.
- Denghoog, Sild, Sl., S. 245, 251, 297, 302.
- Dimini, Thessalien, S. 316.
- Dowth, County of Meath, Irland, S. 233.
- Drøsselbjerg, Drøsselbjerg s., Love h., Sj., A 16680—5, S. 267.
- Dyssegaard, Uby s., Arts h., Sj., Z 811—47, S. 247.
- Eidrup s., Aars h., J., S. 237.
- Ejby, Rye s., Voldborg h., Sj., A 1053—93, S. 236, 238, 243, 264, 278.
- El Argar, Spanien, S. 313, 315, 318.
- Emmen, Drenthe, Holland, N. F. II, S. 93.
- Engom, Engom s., Hatting h., J., A 1790—1810, 2868—78, S. 238, 245.
- Enslev, Enslev s., Gjerlev h., J., A 23611—2, S. 289.
- Enslev, Enslev s., Randers norra h., J., A 5139—60, B 3, S. 231, 239, 240, 247, 263, 266—8.
- Fannerup, Ginnerup s., Randers norra h., J., A 14116, N. F. II, S. 62, Aarb. 269.
- Feldum, Vonstrup s., Haderslev h., Sl., A 6138, S. 290, 317.
- Ferslev, Ferslev s., Fleskum h., J., 15296—9, S. 271.
- Fiskbæk, Fiskbæk s., Nørlyng h., J., S. 233.
- Fjellerup, Fjellerup s., Randers norra h., J., S. 236.
- Frederiksgave, Sønderby s., Baag h., Fy., 27520, S. 289.
- Fredsgaarde, Sneslev s., Ringsted h., Sj., A 5946—67, S. 236.
- Følle, Bregnet s., Øster-Lisbjerg h., J., S. 296.
- Gaabense, Nørre Vedby s., Falsters norra h., 13140—44, S. 284.
- Gaarslev, Gaarslev s., Holmans h., J., 11094—7, A 5404—28, 6123, 6249—60, 8400—2, 9886—91, S. 238, 246, 258, 286, 289, 294.
- Gantofta, Kvistofta socken, Skåne, S. 298.
- Gigantia, Gozo, S. 234, 309.
- Ginderup, Krejbjerg s., Rødding h., J., A 26287—99, S. 239, 247.
- Gjedesby, Gjedesby s., Falsters södra h., A 1605—22, S. 243, 258.
- Gjerum, Gjerum s., Horns h., J., A 5479—83, S. 298.
- Gravlev, Gravlev s., Hornum h., J., A 22942—61, S. 262, 289.
- Greve, Greve s., Tune h., Sj., S. 300.
- Gribskov, Holbo h., Sj., A 5373—4, S. 308.
- Græse, Græse s., Lyng-Frederiksborg h., Sj., A 22932—41, S. 268.

- Gudbjerg s., Gudme h., Fy., S. 295.
 Gundestrup, Grevinge s., Ods h., Sj., A 23366—610, N. F. II, S. 55, 62—71, 75, 78, 80, 91, 96, 114, 115, 116, Aarb. 231, 238, 243, 253, 254, 258, 259, 270, 277, 283, 297, 304, 305.
 Gundestrupgaard I, Skräms s., Øster-Han h., J., A 3341—8, S. 232, 233, 235, 237.
 Gundestrupgaard II, Skräms s., Øster-Han h., J., 15341—50, S. 232, 233, 249, 296.
 Gundstrup, Krogsbølle s., Skam h., Fy., A 1548—69, S. 252, 258, 259, 263.
 Gundsolille, Kistrup s., Sømme h., Sj., A 2443—562, S. 253, 258, 259, 265, 275.
 Hagebrogaard, Haderup s., Ginding h., J., A 26300—39, N. F. II, S. 55, 102—106, 117—18, *pl. VII*, Aarb. 223, 238, 239, 242, 247, 248, 253, 254, 272, 278, 286—8, 292, 294, 296, 298.
 Haghia Triada, Kreta, S. 319.
 Hagiar-Kim, Malta, S. 309.
 Hal-Saffieni, Malta, S. 309, 316.
 Hammer, Hammer s., Hammer h., Sj., 21107—39, 226, S. 243, 252.
 Hammeren, Allinge lands., Bornholms norra h., N. F. II, S. 62.
 Hellerup, Gentofte s., Sokkelunds h., Sj., A 26410—26, N. F. II, S. 62, Aarb. 308.
 Helnæs, Helnæs s., Baag h., Fy., A 97—101, S. 315.
 Herslev, Herslev s., Sømme h., Sj., 14349—51, N. F. II, S. 62.
 Hesselø, Rørvig s., Ods h., A 474, 18267, 28551, S. 269, 271.
 Hjelm, Damsholte s., Møenbo h., 13154—70, S. 228.
 Hjelmsted, Serridslev s., Borglum h., J., A 15206—7, N. F. II, S. 60.
 Hjortegaardene, Draaby s., Horns h., Sj., A 5382—7, S. 239, 263.
 Horslunde, Horslunde s., Lollands norra h., A 17721—87, S. 263.
 Hvissehøj vide Alsbjerg.
 Hyldenhøj vide Rørby I.
 Ilios vide Troja.
 Ilsø, Fly s., Fjends h., J., A 7006—23, 9672—3, S. 225, 227, 237, 250, 252, 259, 260, 277, 278, 284, 288, 294, 296, 297.
 Isnello, Sicilien, S. 316.
 Jordhøj, Slangerup s., Lyng-Frederiksborg h., Sj., A 9796—812, S. 258, 263.
 Jordhøj vide Katbjerg I.
 Jættehøj vide Jordhøj, Slangerup s.
 Karrebækstorp, Karrebæk s., Øster-Flakkebjerg h., Sj., A 736—63, S. 243, 258.
 Katbjerg I, Mariager lands., Onsild h., J., A 9683—9708, S. 231, 239, 284, 288, 302.
 Katbjerg II, Mariager lands., Onsild h., J., A 9709—30, S. 233, 239, 250, 254.
 Kattrup, Sæby s., Løve h., Sj., A 22577, N. F. II, S. 80, Aarb. 237—9, 244, 258, 277—9, 297.
 Killerup, Taars s., Musse h., L., A 16725—808, S. 228, 243, 244, 248, 250, 260, 285, 294.
 Kirke-Helsing, Kirke-Helsing s., Løve h., Sj., A 19501—6, S. 236, 311.
 Kissegrave, Uggerslev s., Skam h., Fy., 17867—80, S. 263.
 Klekkendehøj vide Roddinge.
 Knudsby, Vordingborg lands., Baarse h., Sj., A 3992—5, S. 264.

- Knudskov, Vordingborg lands., Baarse h., Sj., S. 231, 237.
- Knuthenlund, Stokkemarke s., Lollands södra h., S. 233.
- Kornerup I, Kornerup s., Somme h., Sj., A 16256, N. F. II, S. 62.
- Kornerup II, Kornerup s., Somme h., Sj., S. 233.
- Korshøj vide Uby.
- Krejbjerg vide Ginderup.
- Kristrup, Kristrup s., Sønderhald h., J., A 27011, S. 290.
- Krusegaard, Bodilsker s., Bornholms södra h., A 5774—5803, S. 254, 255.
- Kulby, Finderup s., Love h., Sj., A 8305—67, 9617—24, 9885, S. 239, 240, 243, 250, 254.
- Kvolsted, Taarup s., Fjends h., J., A 10630—41, S. 232, 233, 287, 288, 291, 294, 296.
- Laaddenhøj vide Rorby II.
- Laastrup, Laastrup s., Rinds h., J., S. 233.
- La Scorosa, Sicilien, S. 320.
- La Seggia, Sicilien, S. 320.
- Lazzaro, Sicilien, S. 319, 321, 322.
- Leire å vide Kornerup I.
- Leubingen, prov. Sachsen, S. 307.
- Linderup, Øster-Brønderslev s., Børglum h., J., 15801—6, S. 262.
- Lindeskov I, Ellested s., Vinding h., Fy., A 2891—931, S. 243, 244.
- Lindeskov II, Ellested s., Vinding h., Fy., A 27575—6, S. 285.
- Lindskov, Horsens stads jord, Nim h., J., A 16574, N. F. II, S. 62, Aarb. 306, 308.
- Lough Crew, County of Meath, Irland, S. 233.
- Lundehøj vide Ullerup.
- Lundforlund, Lundforlund s., Slagelse h., Sj., 20305—48, A 26—7, S. 243, 263.
- Lykkeby, Tullebølle s., Langelands norra h., A 4069—78, 5475—8, S. 274.
- Lyø, Lyø s., Salling h., A 27519, S. 269.
- Lont, Starup s., Haderslev h., Sl., 4722—3, S. 251.
- Mandemark, Magleby s., Møenbo h., A 20568—654, S. 264.
- Manstrup, Bejstrup s., Øster-Han h., J., S. 233.
- Marbjerg, Flyng s., Sømme h., Sj., A 27037—46, S. 267.
- Matera, Apulien, S. 323.
- Matrensa, Sicilien, S. 313, 320, 322.
- Medelbygaard vide Aarby III.
- Mejls, Varde lands., Vester-Horne h., J., A 19566—77, N. F. II, S. 55, 87—91, 96, 99, 116, 117, *pl. VI*, Aarb. 223, 225, 227, 228, 231, 274, 296, 304.
- Mellilli, Sicilien, S. 321.
- Millares, Spanien, S. 318.
- Mnaidra, Malta, S. 234, 309.
- Moarda, Sicilien, S. 313, 320, 322, 323.
- Mogenstrup, Nimtofte s., Randers norra h., J., A 28542—50, N. F. II, S. 55, 90, 94—98, 116—17, Aarb. 225, 230, 231, 239, 247, 271, 272, 275, 276, 283, 296, 298, 300, 309.
- Molfetta, Apulien, S. 323.
- Monte Abrahao, Portugal, S. 316.
- Monte Aperto, Sicilien, S. 321.
- Monte Bradoni, Ligurien, S. 316.
- Monte Sara, Sicilien, S. 321.
- Monte Tabuto, Sicilien, S. 321.
- Munkebo, Munkebo s., Bjerger h., Fy., S. 285.
- Musse, Musse s., Musse h., L., A 25351—3, S. 285.

- Møllehøj vide Store Rørbæk.
Mønsted, Mønsted s., Fjends h., J., A 15904—5, S. 287.
- Naro, Sicilien, S. 322.
New Grange, County of Meath, Irland, S. 233, 234, 301.
Nexo. Ibsker s., Bornholms östra h., B 8238—51, S. 307.
Nyrup, Højby s., Ods h., Sj., A 25361—497, S. 228, 243, 252—5, 258, 260.
Nørbæk, Nørbæk s., Sønderlyng h., J., A 26840—3, S. 247.
Nørregaard, Slemminge s., Musse h., L., A 22964—23081, N. F. II, S. 55, 56—62, 111, 113—14, pl. IV, Aarb. 227, 228, 232, 238, 253.
- Olstrupgaard, Bregninge s., Skip-
pinge h., Sj., A 28541, S. 238, 243,
253, 255, 256, 260, 277—80.
Onsved, Krogstrup s., Horns h.,
Sj., A 1724—42, 1765—7, S. 253.
Orebygaard, Stokkemarke s., Lol-
lands södra h., S. 285.
Ormehøj vide Katbjerg II.
Orust, Bohuslän, S. 232.
Over Jersdal, Vedsted s., Gram h.,
Sl., S. 274, 304.
- Palmella, Portugal, S. 318.
Phylakopi, Melos, S. 313.
Polada, Lombardiet, S. 318.
Puleri, Sicilien, S. 320.
- Raklev. Raklev s., Arts h., Sj.,
Z 1712—76, S. 259.
Ravnstrup s., Norlyng h., J.,
S. 237.
Regnershøj vide Bjerre.
- Rishøjgaard, Yding s., Vor h., J.,
A 17161—2, N. F., II, S. 60.
Rosborg sjö, Mønsted och Daug-
bjerg s., Fjends h., J., A 1445—65,
S. 306.
Rugtved, Viskinde s., Arts h., Sj.,
Z 1305—54, N. F. II, S. 61, Aarb.
247, 248, 250, 273, 274.
Runamo, Hoby s., Blekinge, S. 233.
Rævehøj vide Slotsbjergby.
Rødby Fæland, Rødby lands., Fuglse
h., L., S. 233, 235.
Rødby lands., Fuglse h., L., A 11075
—124, S. 243, 244, 264.
Rødninge, Damsholte s., Møenbo
h., 42—51, S. 236.
Rørby I, Rørby s., Arts h., Sj.,
Z 1399—1687, S. 236, 239, 243,
244, 246, 250, 255, 263—5.
Rørby II, Rørby s., Arts h., Sj.,
Z 1099—1304, S. 239, 243, 249,
255, 257—9, 263, 266.
- San Cono, Sicilien, S. 321.
Sandhammeren vide Hammeren.
Santa Cristina, Lombardiet, S. 317.
Sesklo, Thessalien, S. 316.
Signalbakken, Nørre Tranders s.,
Fleskum h., J., A 13735, N. F. II,
S. 62, Aarb. 267, 269.
Silstrup, Tilsted s., Hundborg h.,
J., 11571—3, S. 296, 297.
Skaarup, Hanning s., Bølling h.,
J., A 17538, S. 264.
Skarpsalling, Skarpsalling s., Slet
h., J., A 11073, 11315—6, S. 274.
Skjoldborg, Skjoldborg s., Hund-
borg h., J., A 10641 a—52, S. 233,
259.
Skovager¹, Hvidding, Vorning s.,
Sønderlyng h., J., A 28039—47,
S. 256, 259.

¹ En del af fyndet i Randers museum.

- Skovgaard¹, Thoreby s., Musse h., L., 17283—307, 18206—7, S. 244, 266.
- Slotsbjergby, Slotsbjergby s., Slagelse h., Sj., A 27979—28037, N. F. II, S. 55, 80—87, 115—6, Aarb. 223, 235, 238, 240, 253, 254, 263, 266—8, 297.
- Snæbum, Snæbum s., Onsild h., J., A 13727—9, 15850—3, S. 224, 237, 239, 260, 284, 294—6, 298.
- Sonnerup, Kregome s., Strø h., Sj., B 9309—47, S. 308.
- Sparkjær, Borris s., Fjends h., J., S. 233.
- Sparresminde, Damsholtes., Møenbo h., S. 228.
- Stagstrup I, Stagstrup s., Hassing h., J., B 273—5, S. 293.
- Stagstrup II, Stagstrup s., Hassing h., J., A 76—7, S. 293.
- Stege I, Møenbo h., 4483—4500, S. 263.
- Stege II, Møenbo h., 4341—69, S. 264.
- Stensbygaard, Bodilsker s., Bornholms södra h., A 5511—31, S. 254.
- Stenstrup, Højby s., Ods h., Sj., A 25498—628, N. F. II, S. 55, 71—80, 91, 105, 114—5, 116, 117, *pl. V*, Aarb. 223, 225, 231, 237, 238, 240, 241, 247, 248, 252—4, 258, 263, 264, 270, 282, 283, 297, 304, 306.
- Stenstrup, Jungshoved s., Baarse h., Sj., A 11498—565, S. 243, 260, 266.
- Stentinello, Sicilien, S. 320, 322, 323.
- Stenvad, Glæsborg s., Randers norra h., J., A 8090, 8284—85 a, N. F. II, S. 98, Aarb. 271.
- Store Rørbæk, Snodstrup s., Ølstykke h., Sj., S. 239.
- Suldrup, Suldrup s., Hornum h., J., S. 233.
- Svanemøllevej vide Hellerup.
- Svinø, Kjøng s., Hammer h., Sj., A 24709—25008, N. F. II, S. 80, Aarb. 237, 238, 243, 258, 279, 297.
- Sølager, Torup s., Strø h., Sj., A 19733, 24007, S. 269.
- Sønderlund, Skivum s., Aars h., J., A 16928—9, N. F. II, S. 60.
- Sønderup, Sønderup s., Hornum h., J., A 17109—25, S. 283, 291.
- Sønderup, Sønderup s., Slagelse h., Sj., A 14726—8, S. 261.
- Søsum, Stenløse s., Ølstykke h., Sj., A 19497—9, S. 283.
- Tjæreby, Taarnborg s., Slagelse h., Sj., A 10887—962, S. 243, 263—6.
- Tolstrup, Aars s., Aars h., J., A 22926—30, S. 227, 236, 247, 248, 251, 296.
- Torderup, Gunderup s., Fleskum h., J., A 22239—42, S. 229.
- Tornby, Tornby s., Vennebjerg h., J., A 6474—85, S. 253, 267.
- Tornegaard, Pedersker s., Bornholms södra h., A 1649—53, S. 254.
- Tostrup s., Rinds h., J., S. 261.
- Toustrup, Durup s., Harre h., J., A 3178—83, S. 287.
- Trammose, Uby s., Arts h., Sj., A 8507—8, N. F. II, S. 98, Aarb. 271, 276.
- Trapani, Sicilien, S. 321.

¹ Enligt fyndbeskrifningen ligger Skovgaard nära Nykjøbing F., men intet Skovgaard finnes på Falster nära Nykjøbing. Thoreby s. ligger emellertid midt emot staden, på andra sidan Guldborgsund.

- Troja, S. 314, 315, 319.
 Troldhøj vide Stenstrup, Højby s.
 Tømmerby, Tolstrup s., Børglum
 h., J., A 3172—4, S. 294.
- Uby, Uby s., Arts h., Sj., 8963—78,
 10206, 11604, A 22219—21, S. 243,
 263—5.
- Udstolpe, Slemminge s., Musse h.,
 L., A 3634—59, S. 264.
- Uggerslevgaard I, Uggerslev s., Skam
 h., Fy., A 11125—202, S. 243,
 263—5, 273, 274.
- Uggerslevgaard II, Uggerslev s.,
 Skam h., Fy., A 591—612, 893—
 910, S. 243, 263, 265.
- Ullerup, Helthborg s., Refs h., J.,
 S. 233, 235.
- Vaalse, Vaalse s., Falsters sö-
 dra h., 11381—7, A 26197—239,
 S. 243, 246.
- Vegerslev, Vegerslev s., Randers
 norra h., J., A 11997—12010,
 N. F. II, S. 98, Aarb. 276.
- Vellerup, Vellerup s., Horns h.,
 Sj., A 9816—34, S. 242, 243, 277,
 278.
- Vester Egesborg, Vester Egesborg
 s., Hammer h., Sj., S. 233.
- Vesterlund, Vester s., Nørvang h.,
 J., B 8899—916, S. 307.
- Vibrata dalen, Abruzzerna, S. 314.
- Villafrati, Sicilien, S. 317, 318,
 320—4.
- Vinkel, Højslev s., Fjends h., J.,
 4651—2, S. 233, 250, 294, 295.
- Volsted, Volsted s., Fleskum h., J.,
 A 7093—106, S. 283.
- Volsted, Volsted s., Fleskum h., J.,
 A 767—72, S. 253, 262.
- Vonsild, Vonsild s., Gislum h., J.,
 A 12141—7, S. 262.
- West Hartlepool, England, S. 312.
- Øksenbjerg, Tved s., Sunds h., Fy.,
 A 26745—66, 28154, N. F. II, S. 62,
 Aarb. 278.
- Øm, Syv s., Ramsø h., Sj., 2521—41,
 S. 270.
- Ørum å vide Fannerup.

Petersen, N. M., Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie.
1866. 3 Kr.

Physiologus i to islandske bearbejdelser ved Verner Dahlerup. 1889.
(Særtr. af Aarb. f. nord. Oldk.) 2 Kr.

Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr

Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls Saga. 1878. 6 Kr.

Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved
Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne, 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr

Vestiges d'Asserbo et de Søborg. 1855. 2 Kr.

Brøve til og fra C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr 50 Ø

Følgende Skrifter ere udsolgte:

Antiquariske Annaler. 1—4. B. 1812—27.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-
Columbiarum in America. 1837. 4.

Fornaldar sögur norðrlanda. 1—3. B. 1829—30.

Fornmanna sögur. 1—12. B. 1825—37.

Færeyinga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn.
1832.

— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von
C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.

Grønlands historiske Mindesmærker. 3 Dele. 1838—45.]

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.

Islendinga sögur. 1—2 B. 1829—30.

— — 1—2. B. 1843—47.

Kongehøiene i Jellinge. Af J. Kornørup. 1875. Fol. (Ikke i Bog-
handelen.)

Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og
fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.

Ledetraad til nordisk Oldkyndighed. 1836.

Nordiske Fortids-Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 3 Bind. 1829—30.

Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 12 Dele. 1826—37.

Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd
hjemme og ude. 1—4. B. 1839—44.

Scripta historica Islandorum, 1—12. B. 1828—46.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 2 Dele. 1826—29.

INDHOLD.

Side

Studier öfver gånggriftkulturen i Danmark. Af C. A. Nordman. 221.

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte hvert Fjerdningaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 4 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Nationalmuseet, København).
